

سەردام

نومۇرى 17

تەرجىمە ۋە تەرجىمە

مەلۇمات

بابەك ئەخمەدى

مەمەد رەزا جۈزى

يۈھان لۇنرۇت

رۇس يۈول

نومبىر تۈنىكۆ

دېتى ھۈسيمان

• مۇدىرنەى ناتەواو

• نىچە ، ھايدىكەر وتىرامان

• ھاۋولاتى جىھانى يان ناسنامەى نەوروپى

• دەريارەى پىناسەى نەتەۋەىيى

• پىتىج نووسىن لەبارەى نەخلاقەۋە

• سايكۇلۇزىيەى ھونەر

• كۈرتە جىرۋىكىكى كافكا

• دوو پارچە شىعرى بۇرخىس

• كىتۈكۈلەگەل سارتەردا

سەردەم

گۈللەرنىڭ تايىپىغا بىر مەزگىل ئاز ۋە كىسەلتۈردى بىلەن
مەزگىل چاپ ۋە پەخىشى سەردەم مەزگىلات
نۇمبەر (17) ت. 1. 2001 - يىلى سەنئەت

خاۋىنى ئىمتىياز : شىركۇ بىگەس

سەرنوۋسەر : رەۋوف بىگەرد

بەرنوۋبەرنى ئوۋسىن : ئازاد بەرنىجى

دەستە ئوۋسىن :

رەنەن ھەردى

شۋان ئەھمەد

شاھۇ سەئىد

مەھمۇت ھەندى : قادىر مەرخان

مۇلتازى كۈمبەتەرنى : يادگار ئەۋرەھمان

ئارنىشان:

سەنئەت - ئۆلكە پەخىش

مەزگىل چاپ ۋە پەخىشى سەردەم

تەلەپۇن : 2129839 يان 2130347

بۇ مەھمۇت كەرنى مەھمۇت ۋە ئاتەۋە

سەنئەت مەھمۇت

Tel: 0044 162 84 86008 - Fax: 0044 162 84 77660

ئارنىشان مەھمۇت ۋە ئاتەۋە مەھمۇت سەنئەت بۇستى نۇمبەر

14665/615 ۋە 14665/616 ئاران

سەردەم

ژمارە (16) ئابى 2001 سالى سىيەم

■ فىكىرو فەلسەفە 3

- 4 مۇدىرنەى ئاتەواۋ ۋە بابەك ئەخمەدى
ۋ: پىيىن مەردى
26 نىچە، ھايدىگەر تىرامان ۋە مەمەد رەزا جوزى
ۋ: پىنكەوت خەمە
31 ئاركيۇلۇزىي زانستە مۇقايەتپەكان ۋە ھاشىم سالىح
ۋ: شوان ئەخمەد
50 ھاۋلاتىي جىيەنى يان ئاسنامەى ئەۋرۇپى ۋە يۇھان لۇنروت
ۋ: ئىدىرىس ئىبراھىم گەلەلىي
58 پەيۋەندىي دانەپراۋى نىۋان دىموكراسى ۋە ... ئەلى رەزا پارسا
ۋ: خەمە رەشىد
72 دەريارەى پىنساسەى ئەتەۋەيى ۋە پۇس پوول
ۋ: س. ع

■ رەخنەۋ تۇزىنەۋەى ئەدەبىي 83

- 84 پىنچ ئوۋسىن لە بارەى ئەخلاقەۋ ... ۋە ئۆمبىرتۇ ئىكۇ
ۋ: ياسىن فەقى سەيدى
98 سايكۇلۇزىي ھونەر ۋە دىنى ھۇسەن
ۋ: شاھۇ سەيدى
109 چۇن بووم بە شاعىر ۋە مارگرىت ئاتوود
ۋ: رەۋوف بىگەرد

■ لە ئەدەبىي گەلەنەۋە 115

- 116 مىندالەكان لە شەقامە گوندىيەكاندا ۋە فرانىز كافكا
ۋ: كارە سەيدى
119 دوۋپارچە شىعەرى بۇرخس ۋە خۇرخى لوىس بۇرخس
ۋ: ئىسماعىل خەمە ئەمىن
121 بىمىنەرە دلەكەم بىمىنەرە ۋە ئىفا ماتسۇن
ۋ: عەبدوللا قاسر دانسان

■ گىتوگۇ 131

- 132 لەگەل (ژان پۇل سارتەس) دا ۋە بىير بىنىشۇ
ۋ: پىرا غەلادىن

■ ئىنساىكلۇپىدىي زاراۋەى رەخنەى ئەدەبىي 135

- 136 ئىنساىكلۇپىدىي زاراۋەى رەخنەى ئەدەبىي
ۋ: ئازاد بەرزىجى

■ ۋىستەگەكانى سەردەم 143

- نۇپۇراى يۇلىۋوس سىسەر (144)، فرىدرىش نىچە (153)، جۇلىيان گرېن ... (158)، سى پىرسىيار لە گادامىر (161)،
كۇمەلگەى مەدەنى ئەمرىكى (164)، گەشتى شاعىرىك بۇ خۇرمەلات ... (168)،
ئايا سەردەمى بانگەواز بەسەرچوۋ (173)، تەكنىكى رەخنەگر لە 13 تىزدا (176)،
ئى. ئىس. ئاپپول ۋە خەلاتى نۇبلى 2001 (177)

فکر و فلسفه

■ مۆدیرئەى ئاتەواو

بابەك ئەخمەدى

■ ئىچە، ھايدگەر و تىرامان

محەممەد رەزا جۆزى

■ ئاركىئولوژىيە زانستە مەوقايەتپەكان

هاشم سالىح

■ ھاۋولاتىي جىيەئەى يان ئاسنامەى ئەوروپى

يوهان كۆنروت

■ ئەپوئەلىدىي دانەبىراۋى ئىتوان دىموكراسىيە

عەلى رەزا پارسا

■ لەربارەى پىئاسەى ئەتەۋەىي

بۇس پوول

مۆدىرنەى ناتەواو

■ بابەك ئەخمەدى

● و. لە فارسييەو: رېيىن ھەردى

بەشى يەكەم

"تەنھا بە كىردارى خۆ وئرانكردنە، كە ئېلىس
دەتوانى لە خوداوەند جايىتەو"

كارل ناتۇناپل

ئەگەر لە يەكەم فەسلى ئەم كىتەپە وردىنەو،
دەبىنن كە لە نىوانىدا ئاوازي قىسەكان گۆپانى
بەسەردا ھاتو، واتە شىوھى دىدى فەيلەسوفان كە
بىرورپاكانىيان جىگەى باسكردن بو، بۆ مۆدىرنە
گۆپاوە. لە كاتىكدا كە دەكرى كانت و ھىگل - ديارە
بە دوو ھۆى جىياواز - بە فەيلەسوفانى مۆدىرنە
ناوبەرىن و بىيىن كە ماركس و فېبەرىش لەگەل ھەموو
پەخنە و گومانەكانىياندا، دواجار تەسلىمى ھوكمى
پۆزگارى تازە دەبوون، بەلام لەگەل نىچەدا پەخنەى
پادىكال لە مۆدىرنە دەست پىدەكات و ئەم
پەخنەكارىش لە لايەنى جىياواز بە پىي دىدو
تىپوانىنى فەلسەفى جىياواز، تا سەدەى ھەنوگە (واتە
سەدەى بىست) بەردەوام بوو بىرپارگەلىكى

بەرچەستە پەخنەى توندىيان لە ئاراستە وەرگرتنى
مۆدىرن بەرەو زانست، تەكنەلۇژيا، كلتور و كۆمەلگا،
گرتو. لەم فەسلەدا باسى بىرى فەيلەسوفىك دەكەم
كە سەر بە قوتابخانەى فرانكفۇرتە و پىشپەوى
تىپورەى پەخنەگرانەى، دىدى ئەو بۆ مۆدىرنە و
ئاوازي نوسىنەكانى خالى تىپە لە سەرنج و
پەخنەگرتن، بەلام لە دوا شىكردنەو دا بەرگرى لە
بناغە و بنەماكانى دەكات و دەكرىت بوترى كە لەم
پوھە تا پادەيكە لە ماركس دەچى. پەخنەكانى
ئەوھندە ناچنە پىشەو كە بنەماى پىشكەوتنى
سەردەمى تازە بخاتە ژىر گومانەو، بەلكو خۆشى
دەلىت كە پەخنە لە پىناوى لابردنى دژايەتى و
ناكۆكى و كەموكۆپى و ھۆكارە گرفت خولقىنەرهكان
پىشكەش دەكات، بۆئەوھى "پروژەى ناتەواو
مۆدىرنە" بە ئەنجام بگات.

بۆرگن ھابرماس لەو ئاوازە تال و ئاومىدەى كە
دىالەكتىكى پۆشنكەرى ئادۆرنو ھۆركھامەرى لە

بهره‌مه هونهریه‌گانی نه‌کسپرسیونیسه‌کان نزیك ده‌کرده‌وه، دورکه‌وتۆته‌وه.. واته‌له‌وسه‌دا ئاپۆلۆتیکی (ئاخر زه‌مانی)ه‌ی که‌له‌نوسینه‌گانی مامۆستاکانیدا هاتوه، دورکه‌وتۆته‌وه‌وتیۆره‌ی په‌خه‌گرانه‌سه‌ره‌تا ده‌گۆرنت بۆ تیپوانینیکی نه‌بستۆلۆجیانه‌و پاشان له‌تیپوانینه‌وه، مژده‌ده‌ری نه‌قلی په‌یوه‌ندیخواز، دروست ده‌کات. هابرماس له‌نه‌قلی په‌یوه‌ندیخوازدا پێگه‌ی پزگاری و چاره‌ده‌دۆزته‌وه، به‌بروای نه‌و چیدی قه‌یرانی پۆزگاری نوێ بنه‌ست یان کاره‌ساتی چاره‌سه‌ره‌لنه‌گر نیه، به‌لکو هه‌لومه‌رجیکه‌که‌هه‌م نه‌گه‌ری پزگاری ده‌هینیته‌ئاراه‌وه‌هه‌م نه‌گه‌ری که‌یشتن به‌کوئایی. به‌ده‌ر له‌وه‌رخانه‌ی که‌نه‌نتۆلۆجیای هایدگه‌ری گرتوه‌و دور له‌و حوکه‌ی بێ‌ویژدانیانه‌یه‌ی له‌باره‌ی "بناغه‌ی فاشیستی" بوون و زه‌مانه‌وه‌هیناویه‌تیه‌پیشی، ئا لیره‌داو نه‌ها له‌م پوانگه‌یه‌وه‌باسه‌که‌ی له‌چه‌مکی "چاره‌نوووسی نه‌کنه‌لۆژی" که‌مارتن هایدگه‌ر هیناویه‌تیه‌پیشه‌وه، نزیك ده‌بیته‌وه.

نهم خالای دوايي زود گرنگه. ده کړي له
 هابرماسه وه که لیک شت له بوايي بیروپاکاندا، فیرین،
 به لام په کیک له گرنگترین وانه کانی، به تایبته یو
 پوښنیرانی شیرانی نه مړ، په چا وکړنی نه خلاق
 وتویزو گفتوگو به، هابرماس که له قولترین و
 جیدترین حاله ندا پوانگه ی جیاوازی له وانی دی
 مه بوو، هرگیز له پيساکانی لویکی وتویز لای نه دا.
 ناو ناتوره به کی ناره وای نه داو باسه کی به لاریدا
 نه برد. نه و به رده وام شه رافه تی نه خلاق
 پوښنیرانی په چاوده کرد. نه نانه حوکه کی له
 باره ی بوو و زه مان که به بپوای زود که س زود
 تونده و له دپه کانی سره وه دا به بیوژدانانه له
 قه له مم دا، ده نه حجامی باسیکی نیستد لالی و
 وریوونه وه په له هندی که له خاله کانی کتیه کی
 فیه سوف. ناتوانی پسته به کی تیا بدوژرته وه که
 ده لاله ت له دزایه تیه کی شخسی بکات، یان به
 مه به سستی سوکایه تیکردن و به دناو کردنه وه وه
 نوو سراپیت، هابرماس له توندترین نوو سینه کانیدا
 دزی فیه سوفانی پوستمویژنه، یو په ک ساتیش،
 نه و وینانه ی دروست نه کرد که پاستی به ته وای لای
 نه وه و نه رکی ته نها "که شفقردنی ده سستی
 به رامبه ر". شپوه ی وتویزی هابرماس ناشکراکه ری
 بیشکه وتنی فکری فیه لسه فیه ی زود ناوایه.

چه مکی په خنه گرتن

له بهرهمه کانی هابرماسدا

هابرماس له سهره تاي کاري فلسفه فيداو له وتاري "له نتيوان فلسفه و زانستدا: مارکسيزم وهک په خنه گرتن" دا، نوومسي: "په خنه گرتن ده بڼي له نتيوان فلسفه و زانستدا چېکه بگريت". نو نو هم حوکمه ي مارکسي قبول نه کرد که خواست و دهر نه نجامه کاني فلسفه ته نها کاتيک دپته دي که "فلسفه خوي نه في بکات و چيدى وهک فلسفه نه مينى". به پيچ وانه وه، به بپرواي نو، په خنه گرتن و زانست، ناتوان سهره خو بن له نه قلى فلسفه ي. نه مه تاکه باب ته يک نيه که هابرماس تيايدا په نجه ده خاته سهر دورى خوي له مارکسه وه، به لام ده بڼي بگوتري نو هم دوريه له بهرامبر نو و گرنگيه دا که يو کاري مارکسي داده نى نه وه نده نيه. هابرماس له زورتيک له گرنگرين خال و کيشه فلسفه يه کاني بهرهمه کانيداو به تايبه تي له بپرواي بپري په خنه گرانه دا، په پړه وي مارکسه. نو کاري مارکسي به بهر ده وامي لوزيکي و نه قلاني و هوشيارانه ي نه ريتي کانت و هيگل دهناسي و نووسيوي تي که هم په خنه گراني مارکس و هم زوريه ي لايه نگراني نه يانتوانيوه له گرنگي تي پروانيني نو يو نايديولوزيا يان هوشيارى دروزنانه تي بگن، واته له گرنگي نو خاله تي نه گه يشتون که مارکس نايديولوزياو

په خنه گرتني به يه که وه هيناو ده ته پيشي و گوتوي تي که نو هوشياريه ي هه ولده دات له واقعيه تي لنگه وقوچ تي بگات و به تايبه تي نو خاله بناسي ته وه که بوجي خهک نو نو واقعيه ته لنگه وقوچه/ به سهرجه م واقعيت دهرانن، په خنه گرانه يه.

کاتيک مارکس له سهره تاي ده يه کاني 1840 واته له سهره تاي کاري فکريدا په خنه ي له ناييني فلسفه ي و فلسفه ي سياسي هيگل گرت، له راستيدا په خنه ي له ديدتيکي نايديولوزي ده گرت که واقعيت به لنگه وقوچ ده بيني، ديدگايهک که له بپرواي ده وله ته وه ده ست پي ده کات، نهک له و په يوه ندي به واقعياه ي که ده ولت دروسته کن. هه روه ها کاتيک مارکس کاري خوي ناونا "په خنه گرتني نابوري سياسي"، په خنه ي له ديدتيک له نابوري سياسي ده گرت که نهک له په يوه ندي به راسته قينه کاني بهرهمه مينانه وه، به لکو له و پيشگريمانانه وه ده ست پي ده کات که خويان به شيوه يه کي په خدا گانه تاوتوي نه کراون، به لکو به پيچ وانه شه وه به شيوه يه کي نوکمايي قبول کراون.

نو هم هاورپيه تيه ي په خنه گرتن و نايديولوزيا، په کي له تيگه يشتني مارکسدا هه يه يو واقعيت. به بپرواي نو، واقعيت به ته نهاو به ساده يي که له که بوون يان پريزويوني راستيه په تيه کان نيه، به لکو له گه ل نو هم راستيانه دا "وه سفي راستيه کانيش" هه يه. واته کومه لى دراوي باب ته يه له گه ل نيدر اک و به ياني نو هم دراوانه دا. ده قى نوسراو، بپروا به يانکراوه کان جيهان بيني يان نيدر اكي وه سفکراو (به زماني نو مرق نايديولوزيا) خوي به شيکه له واقع، که به شي خوي فورمه له ي په ره سه ندي دوايي ده کات. ليړه وه به بپرواي مارکس په خنه گرتني واقع ي و باب ته ي هه بوو، له ريگه ي په خنه گرتني ده قه کان و کتي به کانيش وه مومکينه. په خنه گرتني مارکس له فلسفه ي سياسي هيگل که له راستيدا تاوتوي کردني چه ند

بىلەندەكى - (Aufhebung) بۇر. دانانى ھەمۇر شىتەك
بۇر لە سىستەمدا. ھۆركھايەمەر لەم بىناغە سەرەكەيە
دەستى پىكرد، بەلام پەخەشى لە ھىگل ھەبۇر. ئەو
لە وتارى "لە بارەى ھەقىقەتە" نووسى ھىگل
سەرىجى لە لايەنى دىارىكارووردى ئەزمۇن
نەدەدا. ئەو ھىندە سەرقالى سىستەم بۇر كە
بەرزەۋەندىە مادىيە زەمانىيەكانى پەچاۋەدەكرد.
ھۆركھايەمەر دەيگوت كە مۇقەكان بە شىۋەيەكى
واقىقى دەژىن، بابەتە مادىيەكان ھەلدەبۇزىن،
كاردەكەن، سوود لە زمان ۋەردەگىرۋە پەيۋەندى
كۆمەلايەتى دروستدەكەن. ھابرماس ھەمۇر ئەمانە
ناودەنىت "ژيانگا" كە ديارە پەگى لە كىتەبى قەيرانى
ھۆسرىدا ھەيە. ئەو ژيانگايە كە ھەم بابەتەكانى جىي
پەخەنىيە ھەم پىۋەرى سەرەكى پەخەنگرتن دەدات
بە دەستەۋە: كارو چالاكىيە تاكەكان.

لە درىژەى ئەم فەسلەدا دىسان باسى ژيانگا
دەكەم، بەلام دەبىن لىرەدا بە ھاۋكارى پەخەنگرتنى
ھابرماس لە پۆزەتقىزىم، چەمكى پەخەنگرتن لاي ئەو
پۇون بگەينەۋە، يەكەك لە دروشمە سەرەكەيەكانى
پۇشنگەرى، زانست بۇر. رىزگارى بە ھۆى لە پىي
زانستەۋە مومكىن بۇر. دانايى بە رىگەخۇشكەرى
نازادى ۋەخۇشەختى، چەكەك دىزى نەرىت ۋەپاشماۋە
خورافى ۋەفكرى ۋەكۆمەلايەتىەكانى سەدەكانى
پىشۋو، دەزانرا. زانست ھەم دىدەكە بۇ ئايندە ھەم
ۋىناى نىمە بۇ رىزگارى فۇرمەلە دەكات. دروشمى
زانست ۋەئەقلىۋەپى ۋەدەرئەجامەى كە ۋەك
خوشنودى لە بەردەم مۇقۇمىزودا دايدەنا، لە
چاۋى بىرىارىكى بىر تالى ۋەك ئادۇرتۇدا بە كەلكى
ھەلخەلەتاندنى مئالان دەھات ۋەئەنەت دروشمىكى
ئانەخلاقى بۇر: "پاش ئەو ھەمۇر كارەساتانە ۋەئە
كارەساتانەى بەپىۋەن.. " ئادۇرتۇ تا ئەو جىگايە
چۈە پىشى كە تەنەت شاعىرىتەش پاش ئاشفەتتەز بە
كارىكى ئانەخلاقى ۋەنا مومكىن بزانىت، بەلام

ھابرماس لىرەدا لە ھاۋپى ۋەمامۇستاكەى دور
دەكەۋىتەۋە. ئەبستەمۇلۇجىيەى ئەو (ۋەكو ماركس)
پەگەزىكى ئايندەبىنى تىدایە، بەو مانايەى كە بىر لە
ھەلومەرجىكى دى دەكاتەۋە ۋەلە ھەلومەرجەشەۋە
ھەندەك خال بۇ باسكردنى ئەمۇق ھەلدەھىنجىنى.
ئەۋىش ۋىنايەكى لىگەر ئەلەين يۇتۇپىانە، لايەنى
كەم ۋەھم ئامىزى لە سەردايە بۇ ئايندە ۋەبۇ
تواناكانى مۇقۇم لە "بە مۇقۇمىكردنى زانست"
"ئالوگۇرپەندى پەيۋەندىە كۆمەلايەتىەكان" ۋە "بە
ئەجامگەياندى پىرۇژەى ئاتەۋاى پۇشنگەرى ۋە
مۇدبىرە" ۋەدەيەۋىت بە پىي خۇى بەشدارى بكات لە
"نازادكردنى زانستدا لە دەست بەرزەۋەندىەكان".
لىرەدا دەكەۋىتەۋە بۇ پەخەنگرتنى ھۆركھايەمەر لە
پۆزەتقىزىم ۋەبۇ ئەو ھۆكمەى كە پايدەگەيەنىت كە
دەكرى ۋەدەبى بە ھۆى تىۋرەى پەخەنگرانەۋە
پىشنىارە بىنەپەتىەكانى ئەبستەمۇلۇجىيەى زانستى
"بخرىتە ژىر پىرسىارەۋە" ۋەھىچ مەترسىەكى لەو
پىۋەرە بەھايىانە نەبىت كە لە ھىوم تا كارناپەۋە،
فەيلەسوفانى ئەزمونگەر ۋەئەقلانى ۋەشىكارى، لە
سنورى تەسكى بەرزەۋەندىەكاندا زىندانى كىرۋە.

تام مەكارتى ۋەرگىپى ئىنگلىزى چەند
بەرەمىكى گىرنگى ھابرماس كە خۇى كىتەبىكى
بايەخدارى لە بارەى ھابرماسەۋە نووسىۋە، لە
سەرەتاي ئەو پىشەكەدا كە بۇ كىتەبى پەيۋەندى ۋە
پەرەسەندى كۆمەلگا 1979، كە كۆمەلە وتارىكى
ھابرماسە، نووسىۋىتى: دەكرى ئامانجى ھابرماس بەم
شىۋەيە ۋەسەف بكرى: ھابرماس دەيەۋىت
تىۋرەيەكى كۆمەلايەتى دابەزىنى كە پەخەنگرانە،
ئەزمونگەرەۋە زانستى بىت، بىئەۋەى كورت بىتەۋە
بۇ زانستە ئەزمونگەرە - شىكارىەكان، تىۋرەكەى ئەو
دەبى فەلسەفى بە ماناي پەخەنگرانە بىت، بىئەۋەى
بگۇرپىت بۇ "فەلسەفەيەكى يەكەمى" پەھالە پىش
گرىمانە ۋەپىشنىارەكان. تىۋرەكەى مۇزۋىيە،

بیتئەوہی میژووگەر بیت، پراکتیکە، بە مانای ئەوہی
 پوی لە چالاکیی رزگاربخوازە، بیتئەوہی ئەم چالاکیە
 بە مانای چاودیریکردنی تەکنەلۆژی - ئیداری بیت.
 ھابرماس بە میتۆدیک بە دواي ئەم مەبەستەدا گەراوە
 کە ھەردەم زیاتر دلتیای کردووە لە دروستی "لۆژیکى
 وتوێژ" وتوێژ بە تاییبەتى لە قۇناغى دوہمی کارى
 ھابرماسدا (لە بەرھەمەکانى 1980یدا) کە بە یەکیک لە
 گرنگترین بنەماکانى فەلسەفەکەى دادەنرێ.
 بناغەى پەرخنەگرانەى کارى ھابرماس لە بارەى
 پۆزەتیفیزمەوہ بە شیوەیەکی سەرسوپھینەر -
 ھاوشیوەیە لەگەڵ پەرخنەگرتنیدا لە مامۇستایانى،
 واتە ھۆرکھایمەر و ئادۆرتۆ. ئەو لە پەدکردنەوہى
 دیدى ئاتومیدانەى دیالەکتیکى پۆشنەگریدا، بە
 سەرسەختیەوہ بەرگری لەو تیروانییە کردووە کە
 ھەرچەند ئاکرێ بە تەواوی تەسلیمی ئەقڵباوہرى
 پۆشنەگران بێن، بەلام بەکارھیناننى باوہپھینانیاں بە
 ئەقڵ ھاوکات بوو لەگەڵ ئەو بیروکەییەدا کە بۆ ئازادى
 دەیانھینایە پێشێ و ئەم پێکەوہبەستەنى ئەقڵ و
 ئازادیش ھیشتا زیندوہو چالاکیى (فعلیت) ھەيە،
 زانستگەرى (کە ھابرماس ناوی دەنێ -
Wissenschaftlich Keit) یان ئەوہى فەیلەسوفانى
 شیکارى ناویدەنن - *Scientism*) ئەم پێکەوہ گرتدانه
 فەرامۆش دەکات و وا دەزانێ کە ئەقلى زانستى کە
 دواجار بەستراوہ بە ئەزمونەوہ، پەمانە بەھا
 کۆمەلایەتیەکان، بەرژەوہندیە چینایەتیەکان و دواجار
 سەربەخۆ لە تیگەیشتنیک بۆ پزگارى و خوشبەختى،
 مومکینە. لە ئەنجامى ئەم ناوردبینیەوہیە کە
 تەکنۆکراسى و تەکنیک سالاى *Technicism*
 سەریھەلداوہ و ەك باوہپێکی تازە لە بەرامبەر
 زانستخوازاندا پاوہستاروہ. ھابرماس ئەو زانستخوازانە
 بە پۆزەتیفیزم دادەنێ کە لە تیگەیشتنى ئەو خالەدا
 کورتیان ھیناوہ کە ئەک ھەر زانست، بەلکو
 زانستخوازیش دیاردەییەکی میژووییەو بەرھەمی

مۆدیرنەییە. ئەو باوہپێى ئەوان بە پەمانبوون لە
 بەھاگان لە کارى زانستیدا بە "دانانى دەمامکیکی
 ئایدۆلۆژی بەسەر سیمای واقعدا" دادەنێ. لیژەوہ
 ھابرماس چەمکی تازەو تا پادەییەك نامۆی "مۆدیرنە
 ەك کۆمەلێکی ئایدۆلۆژی" دەھینیتە پێشێ.
 ھابرماس لە نیوان ئەقڵباوہرى پۆشنەگریدا کە
 جارێک مۆدیرن و چەندانجار بە پەرخنەگرانەى
 ناو دەبات و لەگەڵ ئەقڵباوہرى پۆزەتیفیزمى "یان
 دۆگمایى" دا جیاوازی دەکات. پۆشنەگران ئەقلىیان بە
 ھاوپێى پێشکەوتنى زانست و تەکنەلۆژیا دەزانى،
 بەلام ھیچ باوہپیان بەوہ نەبوو کە ھەرکاتیک
 پێشکەوتنى تەکنیکى لەبەر ھەر ھۆکارێک بۆ
 خاوبیتەوہ، ئەوا کارکردنى ئەقلىش خاودەبیتەوہ.
 ئەوان بیروکەى فەلسەفى ئەقلىیان بە سەرۆتەر لە
 کارکردنى زانست و تەکنیک دەزانى. ھەر لەبەرئەمەش
 لە ماتریالیزمە دۆگمایەکانى پۆزگارى خویان زۆر
 دوور بوون، واتە لەو کەسانەى کە کارکردنى ئەقلىیان
 بە دەرتەنجامى کارکردنى بایەلۆجیانەو میکانیکى،
 دەناسى. کورتکردنەوہى پۆزتیفیزمى، کە سەرجەم
 پەگەزەکانى بریاردان و ئەقڵباوہرى مۆفیان پەوانەى
 "کارکردنى میکانیزم" دەکرد، پەگى لەم چەشنە
 تیروانیانەدا ھەيە و ھیچ لە تیگەیشتنى پۆشنەگران
 بۆ ئەقڵ ناچیت. ئەگەر ئایدیالیسمە ئەلمانىەکان بە
 تاییبەتى کانت و فیختە توانیان بیروکەى خویان بۆ
 ئەقڵ (کە ھابرماس دەلێ لە ھەمان کاتدا "ئیرادەى
 ئەقڵ" یەش بوو) لەگەڵ تیروانیى پۆشنەگراندا
 بگونجینن، بەھۆى ھەمان تیگەیشتنى پۆسو، فۆلتیرو
 نوسەرانى ئەنسکلۆپیدیا بوو بۆ ئەقڵ کە نەیدەھیشت
 کۆمەلێک چۆنایەتى ئەخلاقی، مۆفانەو پەرخنەگرانە
 بچیتە دەرەوہى بواری باسکردن. رادیکالیەتى
 پۆشنەگرى ھاوپێى خەباتکردن بوو لە پیناوی
 ئازادیەکان و مافە کۆمەلایەتى و مۆفایەتیەکاندا، ھیچ
 لیکچونێکی لەگەڵ تیروانییە کۆمەلایەتیەکان بۆ

زانستخواری میکانیکی و پۆزه تفیزمیدا نیه. له نیوهی نوهمی سەدهی نۆزدەدا کە ئەم تیروانیانە بالادەست بوون، ئەقل وەک کارکردنەکانی خۆی دەرکەوت، بە وتەى نیچە ئەو پۆزانە، پۆزگاری سەرکەوتنى میتۆدی زانستى بوو بەسەر زانستدا. پۆزگاریک بوو کە تیایدا ئەقل لە ھاوپەیوهستى تەکنیکی -کۆمەلایەتدا "توایەوه" و زانینى "هۆو" هۆکاری (علت و معلول) "پەیداو" کە تیایدا پەهەندى پۆزه تفیزمى زانستى سروشتى و بەکارهێنانە تەکنیکیەکان، بوو بە شتیکی غائی. جگە لە چەند پریشکیکی لە پەهەندى پەخنەگرانەى ئەقل نەمایەوه کە بە کەلکی پووبەپووبوونەوه لەگەڵ دۆگماتیزمدا هات، هەرچەند خۆی هەندیکجار ھاوکاری شتیکی کرد کە بە پڕوای ھاېرماس "دۆگماتیزمى پێژەگەرى پەها" یە. بەهەر حال ئەو "بێلایەنیه بەهاییه" لە لیکۆلینەوهى زانستیدا کە پۆزه تفیزمەکان بانگەشەیان بۆ دەکرد، لە هەنگاوی یەكەمدا لەسەر بناغەى گوێپێنەدان بەو خالە فۆرمەلە دەبوو کە بێلایەنى زانستى خۆى ئایدۆلۆژیایە کە یەكێک لە ناوهرۆکە سەرەکیەکانى وردبوونەوهیە: هەر شتیکی کە "بە هۆى وردبینى زانستیهوه" قابیلی تاوتویکردن و پوونکردنەوه نەبێت، بابەتیکی دۆگماییه.

لە نیچە بەداوای ئەم جۆرە باوهر پەهەندى ئەقلاوهرى و زانستخواری کەوتە ژێر پەخنەگرتن. بیریارانى قوتابخانەى فرانکفۆرتیش لە تیۆرهى پەخنەگرانەدا هەرچەند سودیکی نەوتۆیان لە بیرەکانى نیچە وەر نەگرت، بەلام لە بەرامبەر ئەقلاوهرى دۆگماییدا پراوەستان و ناویان

نیچە

نا ئەقلى تەکنیکی یان ئامیرى. هۆرکهایمهرو مارکۆزه بە پڕۆزهى پەخنەگرتن لە ئەقلائیەتى فییهەر ئەو (ئەقلائیەتەیان) بە ئامیژیک بۆ بەردەوامى دەسەلاتى سەرکوتەر لەسەر سروشت و مرۆفدا داناو نووسییان کە ئەگەر دەمامکی ئایدۆلۆژى ئەم تیروانیانە هەلگیرن، وەک چۆن هەیه دەیناسین، واتە وەک "ئەقلاوهرى ئابوورى"، بەلام بە پڕوای ھاېرماس ئەمجۆره پاگردنە لە ئەقلائیەتى دەبوو هۆى سەرهلدانى چەمکیکی دى بۆ ئەقلاوهرى. ھاېرماس لە وتویژکردن لەگەڵ مارکۆزه لە وتارى "تەکنیک و زانست وەک ئایدۆلۆژى" دا جیاوازی لە نێوان دوو جۆر (ئەقلاوهرى) دا دەکات. یەكەمیان -کە نزیکە لە تیگەیشتنى فییهەرەوه بۆ ئەقلائیەت- بریتییه لە باوهرهێنان بە کارکردنى ئەقل لە زانست و تەکنەلۆژیا، واتە لە ئاستى بەکارهێنانى دراوهرکان بۆ خزمەتکردنى ئامانجیکی لە پێشەوه دەستنیشانکراو (یان تا رادەپەك دیار)، بەلام لە بواری ئابوورى و دەزگاییدا (چەمکیکی کەم تا زۆر چوێپەك لەگەڵ چەمکی "پەيوەندیەکانى بەرهەمهێنان" لای مارکس) بە تیروانییى تازە بۆ ئەقلاوهرى دەگەین: جۆریک لە "لەناوهردى سنورهکانى پەيوەندى".

ھاېرماس ئەم چەمکە ناو دەنێ "ئەقلاوهرى سیاسى" کە نوادر دەبین کە لەسەر بناغەى مانایەکی تازە بۆ سیاسەت پراوەستتاه: بەکارهێنانى ئەقل وەک میژیک کە بە هۆى پەيوەندیە مرۆییەکانەوه دروست دەبێ. کەوابوو جیاوازی هەیه لە نێوان ئەقل وەک ئیرادەى بەرژەوهندى کەوا دیتە

پیشچاو که نازاد یخوازه، له گه ل نه قل وهك بواړی په یوه ندى وکومه لایه تی که زاده ی وتویژو که پانه به نوای چاره سهری گشتیدا، یه که میان له ناستی ته کنیکا دیته پیشی، واته له ناستی ړیکخستنی نه قلانی هیزه کان بؤ که یشتن به نامانجیکى له پیشه وه دیاریکراو، دوهم له ناستی پراکتیکا دیته پیشی، واته چه مکیک که نه خلاقیشه.

هیوم که تاووتویکردنی دراوه راسته قینه کانو ه لیتنجانی زانستی له و دراوانه ی به سهر به خو له سیستهمی به هاکان ده زانی، جیاوازی له نیوان ئیدراکی زانستی وه سفکردندا ده کرد. هورکهایم له تیوره ی په خنه گرانده ده لیت که وه سفکردن نه گهر بریتی بیت له ړیژه ی ده رنه دجامی ه لیتنجانیک (نیستنتاج) له گه ل هه مه کیدا، (نه واته مه) له کارى زانستدا ناچاره^(۷). ده بی نه وه مان له بیر بیت که له لیکولینه وه ی زانستیدا لافى گهر دونیوون چه شاردر اوه، که ده که ویتنه دژایه تی له گه ل نیستینتاجی به ده ر له به هاکان. په خنه کارى به مانای جیکردنه وه ی به شه له هه مه کیداو نکولیکردنه له سهر به خو ی به ش. چالاکی په خنه گرانه به و مانایه ی هیگلش بر وای پیوونکولیکه کی په تی نیه، به لکو تیگه یشتنی پرؤسه ی دیاله کتیکى په یوه سستبوون لو پاده ی جیاووننه وه یان سهر به خو ی/ دیارده کانه.

هورکهایم هه مان نه م خاله ی بؤ میتودی هیگلش به کاره یناو ده ریخست که ده کری چه مکى میتافیزیکى په ره سه ندنی میژوو به دیدیک بگورین که تیایدا میژوو به پیى ړیساکانى خو ی جوله نه کات، به لکو جوله ی به ستر بیت به ئیراده و خواست و چالاکی نه و تاکانه وه که وهك سوبژیکتیک (په مانای ناسه رو بک) کارده کهن. که واپوو میژوو نه ك وهك پرؤسه یه کی هه مه کی و توتال، یان هه قیفه تیکی له پیشه وه دیار لو "گريمانکراو"، به لکو وهك

"واقعیه تیك له حاله تی دروستبوون و فورمه له بووندا" دیته پیشه وه. ده رنه دجامی لؤزیکى نه م خاله ی دواى نه وه یه که خودی "تیوره ی په خنه گرانه ش" وهك پراکتیکى تاکه کان و "ساته وهختیکى میژوویسى" فورمه له ده بیت و په نگه له پؤزگار تیکشدا که هه لومهرجى مادى پیویست بؤ په یدابوونى لبریرى په خنه گرانه/ له نارادا بیت، به هو ی زیهنى و فکریه وه له دایک نه بیت.

له لایه کی دیوه هورکهایم ده ریخست که هه ر واقعیکى کومه لایه تی دوولایه نی هه یه، بؤ نمونه کار له خویدا پیشه رجى پزگارى ناماده ده کات، به لام به و شیوه یه ی که هه یه شکل وهرده گری و له حوکمى تیکچوونى په یوه ندى مرقدا ی به سروشست و مرقه کانی دیوه. هه ر دیارده یه کی کومه لایه تی و کلتوریش له خویدا لایه نیکى قبولکهرى تیایه بؤ سیستهمى باوو هه لومهرج و مارجه کانی په یدابوونى خو ی، به لام له لایه کی دیوه لایه نی ناکوک له گه ل نه ویشدا (که باسى قبولنه کردن ده کات) په روه رده ده کات. هابرماس به قبولکردنی نه م خاله په خنه له خودی هورکهایم رو مارکوزه ش ده گریت که نه وانیش له په خنه کردنی چه مکى نه قلانیات له فکرى فیبه ردا، نه م دوولایه نیه فرامؤشده کهن و نه یانزانیه که چه مکى په ره سه ندن و پیشکه وتن که بناغه ی نه و ړیکخستنه نه قلانیه یه که مه به سستی فیبه ر بوه، ده ریپړنى هه لومهرجیکى نانه قلانیه له سیستهمى به ره مه ینان و کومه لگاشدا، نه م ش خو ی لایه نیکى پیشکه و تنخوازو گرنه له کارى فیبه ردا.

تیوره ی په خنه گرانه سهره تا له نیوان ده سه لاتگرتن به سهر سروشتنی ده ره کی (ته کنه لؤزیاو پیشه سازى و...) و ده سه لاتگرتن به سهر سروشتنی ناوه کیدا (ده سه لات، پله وپایه ی کومه لایه تی، نابره اریه کان...) جیاکارى نه ده کرد. هابرماس ده ریخست که نه گهرجى نه م دوانه په یوه ندىه کی

نزيكيان به يه كه وه هه يه، به لام په پړه وي له يه ك
لور ك ناكه نو به دلنځاييه وه يه ك شت نين. لور ك
نه قلانيه تي ناميري له ليكولينه وه ي جوري يه كه مي
ده سلاته وه لواته ده سلات به سر سروشتي
ده ر كيدا به ده ست ديتو ده ناسر ت. نه و ميتودو
سيست مه نه قلوباوه پړه ناميري ي كه له سر بناغي
پيوان، هه لئنجان، هور هوكار. راوه ستاوه، له
پانتايي ژيان و په يوه ندي كومه لايه نيه كاندا شيوه يه ك
له به شستبووني په يوه ندي به مرقا يه تيه كان
پيشانده دات. له لور ك ژيان كومه لايه تيدا پيوره
(ضابطه هاي) كاراكان په يوه ستن به "سروشتي
ده روونيه وه". لور ك و تويز پڼگه نادات هه مان پله ي
ده پړيني و تنه يي كه له نه قلوباوه پړي ناميردا حاكمه،
دروست ببڼ. سوېژيكت، له به رنه وه ي له پانتايي
سروشتي ده روونيدا بووني هه يه نو له به رنه وه ي به
پي لور ك نه قلوباوه پړي په يوه نديخواز ده ناسري،
مومكين نيه كه خوي به دلنځاييه وه بخاته سهر
(يان ده روه) ي ميژوه وه (له ويوه) له جيهاني
توېژيكته كان وردبېته وه. سوېژيكت له سنووي
بوونيدا، وات له ميژودا قابيلي ناسينه، كه و ابو به
وردبوونه وه له زمان و په يوه ندي ده كرئ سهر كه وتنه
نيوان زيه نيه كان، يان په يوه ندي هوشيارانه ي
سوېژيكته كان له گه ل يه كديداو دواچار
خود هوشياريان، بناسينه وه و تپيگه ين.

تيوره ي په خنه گرانه ي هابرماس ده بېته هوي
جيا بوونه وه له بينيني تاكره هه ندانه ي زانسته كان.
نه و جياركاريه ي له سه ده كان حه فده دا له نيوان
"زانسته ورده كان" و "هونه ره كان" دا ده يانكر،
په گي له فكري رتنساندا بوو. فرانسيس بيكون به
سهرنجدان له م په گه ميتافزيكيه، هونه رناسي، باسه
تيولوروي نه خلاقيه كان له ليكولينه وه ي سروشتي،
به جيا ده زاني. له كاري زانستي سروشندا كه به
پړوي نه و له سر بناغي هه لئنجان راوه ستاوه،

حوكمه "نازانستيه كان" به كار نايه ن. توماس هوبز
هوليدا نه وه بسه لميني كه حوكمه نازانستيه كان له
زانستي په يوه ندي مرقا يه تيه كان و به تاييه تي له
سياسه تيشدا، به كار نايه ن. په ننگه نه و يه كه م بيرياريك
بېت كه باسي "گوريني سياسي بقر زانست" كرد.
هوبز له نزيك كرده وه ي زانستي سروشتي و زانستي
سياسه ندا، سه وداي ده سته گيشتي هه بوو به
ياساگه لو زانستي سياسي ندا، سه وداي
ده سته گيشتي هه بوو به ياساگه لو نه نجامگه ليك كه
به هه مان "پته وي ياساكان زانستي سروشتي" بېت،
هه موو نه مانه هاوكاتبوون له گه ل ناشكرابووني
ده سته كه وته كان فيزيا، ماتماتيكي و نه ستيه ره كاندا. له
گاليلو به دواوه به تاييه تي پاش نيوتن، خه وني
زانستيكردي "تيه گيشتي نيمه بقر په يوه ندي به
كومه لايه تي و كلتوريه كان" په ره بسه ند، به لام فيكو
يه كيك بوو له و بيرياره كه مانه كه گوماني له م بناغي
سروشتيه ي زانستي مرويي كرد. ده ستيكرد به
تاووتويكردي په خنه گرانه ي "جه وهر ي ماتماتيكي"
تيوره تازه كان و دواچار دزي بلاو بوونه وه ي داميني
نه م ميتوده بقر سنوري "زانستي ميژوو" قسه ي كرد.
به پي باسه كه ي نه و - كه دزي سوېژيكتي
ديكارتيشه - نه مېر ده كرئ نه وه بسه لميني كه
يه قيني هه نده سي ده رنه نجامي هاوپيري له باره ي
پينا سه كانيه وه (قبولكردي پڼگه وتنه كان و
په مزه كانه، نه ك "په رتبووني بيروپاكان" به هوي
باسكردي په خنه گرانه له باره يانه وه)، ليژه وه به
پيچه وانه ي پړوي بالاده ستي زانستيه وه، ده بي بلين
كه نه و يه قينه ماتماتيكيه به هيج شيوه يه ك
په ننگدانه وه ي واقعيه تي ده رووني سروشتي نيه. فيكو
تا نه و شوينه چوه پيشي كه نووسي نيمه تنه ها
شته گه ليك ده ناسين كه خومان دروستمان كرده، وات
زانين هه مان دوزينه وه ي تامانچ و نيه ته كانه و سروشتي
كه دروستكراوي خوداوه نده بقر نيمه ناشكرا نيه،

چونکه ناتوانين پەي بە نيه تي ميعماره كه بيهين. زانسته سروشتيه كان ته نها ده توانسن چۆنيتيه كان بدۆزيتيه وه و ئاشكرا بكات، به لام له باره ي زمان، ئه فسانه، هونه ر، خه سه له ته كانى ژيانى كۆمه لايه تي و به يه ك وشه له باره ي داهيتانه كانى مرۆفه وه، پڻگه ي پرسىيارو بۆچيه كان كراوه ته وه. ناكامله ي شيكرده وه ي زانسته ل ويدا ده زانرئ نه گر بمانه وئيت به هۆيه وه ياسا ئه خلاقيه كان بدۆزينه وه.

بۆ به رگريكردن له فيكو - و دژى په فتارخوازن - ده كرى بوترى كه بيتوانايى زانسته سروشتى له كۆتايى سه ده ي نۆزده و سه ره تاي سه ده ي بيستدا له م نمونه يه دا ده زانرئ كه ويستيان له پڻى ئه ناتۆميكردى ميشكه وه سازو كارى ياده وه ي بزائن، يان نهيتيه كانى فيزىيونى زمان بدۆزنه وه. ده كرى جيه نه جى ئه و جياكاريه ي فيكو له نتيوان زانسته سروشتى و زانسته مرۆيه كاندا كرده، له كارى فه يله سوفىكى وهك هيگليشدا بدۆزينه وه كه دروستكه رى سيسته ميكي فه لسه فى بوو. هيگليش جياكارى له نتيوان ئه قل به ماناي پيڤهاته يى (vernunft) و ئه قلى شيكارى (Verstand) دا ده كرد. له سه ده ي نۆزده دا فيلهام ديلتاي به راشكاوى جياكارى كرد له نتيوان زانسته مرۆيه كان و زانسته سروشتيه كاندا و ئه م كاره شى په گى له تىپوانينى فيكو دا بسو، هه روه ها پيچه وانى باوه په بالاده سته كانى سه رده مه كه ي بوو. پاش ديلتاي، هينريش ريكتر، جياكارى كرد له نتيوان "زانسته مه عنه وي و پوچانيه كان" و "زانسته مرۆيه كان و زانسته سروشتيه كان" دا. زانسته يه كه ميان سه رنج له چالاكيه مه به ستداره كۆمه لايه تيه كان و به ها به ده زگابوه كان ده دات و دوه ميان سه رنج له ديارده يه كسه ر په ها له به هاكان ده دات. ئه و جياكاريه ي ديلتاي له نتيوان زانسته مرۆيه ي و سروشتيه كاندا كرده، كارىگه ريه كي زۆرى كرده سه ر لۆكاچ. ئه و له

ميژوو و هوشيارى چينايه تيدا دژى تىپوانينى په سمى و بالاده ستى ماركسيزم شتى نووسى كه به پڻى نه ريتى نه نگزنه و "ياسا" يانه ي به قابيلى به كاره يتان له بوارى زانسته مرۆيه ي و ميژويه كاندا، ده زانى كه له زانسته سروشتيه كانه وه به ده ست هاتوون. به ده حاليبوونيك كه ماركس خۆشى ده ستى تيدا هه بوو.

ئه مرۆفه لسه فى زانسته ئه م "تيزه ي جياپوونه وه ي زانينه كان" په ده ده كاته وه. ده زانين كه كارل پۆپر له پڻگه ي "باهه ته كانى ده ره وه ي زانسته" و "تيزى په هابوون له به هاكان وهك به هايه ك" به جياكرده وه ي زانينه كان نه گه يشت، به لكو پڻگه يه كي نۆزیه وه بۆ بينينى كۆو تىگه يشتن له په يوه ندى ده روونى زانسته كان. له ده يه كانى پابردوودا تامس كۆهن و نيمره لاکاتوش و پۆل فيرابه ند ديوارو به ريه ستى "هه ريوو ده ست زانسته كه يان" شان و ئه م خاله كه متازۆر له بوارى فه لسه فى زانسته قبولكراوه كه زانسته، واقعيه ته كان له سه ر بناغه ي دراوه كان پافه ده كات، پافه كردنيك كه به هه ر شيوه يه ك بيت، تا پاده يه ك به "زمانى تيزى پابردوه وه" پيشكه ش ده كرى و هه موو زمانىكى زانسته به پڻى پڻساگه ليكى نمونه يى فۆرمه له ده بيت كه "خۆى له خۆيدا قابيلى گۆپانه".

هابرماس له به ره مه سه ره تاييه كانيدا له باره ي په خنه كارى پۆزه تفيزمه وه و هه روه ها له به ره مه مه كانى دواييدا، برپاي به جياكاريه كي ته واو له نتيوان زانسته مرۆيه ي و زانسته سروشتيه كاندا هه بوو. به برپاي ئه و ئه م زانسته به هۆى به رژه وه ندى ئه به ستمۆلۆجى جياوازي خۆيانه وه، پتيويستيان به ميتۆدى جياواز هيه و ئه و ميتۆدانه ش؛ فۆرمه له يان ده كه ن. زانسته مرۆيه كان به پيچه وانى زانسته سروشتيه كانه وه له بوارى ميژمۆنتيكدا جيگه ده گرن و دراوه كان پافه ده كه ن. باسه به نه په تيه كانى

لېځکولینه وهی سۆسیؤلۆجیانه لهو جیگه یه دا ده ناسرئ
 که ئیمه "چالاکي کۆمه لایه تی" بناسین. چه مکه
 بنه پره تیه کانی چالاکي کۆمه لایه تی و میتۆدۆلۆجی
 زانسته مړۆبیه کان، هه ریه ک شتن. مانای چالاکي
 به هوی رافه کردنی رافه که ره وه ده ناسرئ که
 به ستراره به ئیدراکی ئه قلانی رافه که ره وه بۆ
 ناراسته ی چالاکي. ئه قلانیه تی هه ر چالاکیه ک
 به ستراره به په یوه ندی چالاکیه که رافه که ره وه، یان
 به ده برپینئیکي باشتر به ستراره به تیگه یشتنی
 ئه قلانی ئه وان بۆ ئه م په یوه ندیه. ئه گه ر ئه م
 تیگه یشتنه ئه قلانیه له بهر هه ر هویه ک پوونه دات (لېځ
 نمونه) چالاکیه که رافه که ره سهر به دوو کلتوری
 جیاوازی بن که جیگه ی لیک تیگه یشتن و پیکه وه
 قسه کردنی - لایه نی که م له سه ره تادا- تیا
 نه بیته وه) یان ناکرئ مانا له قالبی بونیادیکی
 ماناییدا دابنرئ، یان ده بی پوو بکریته بونیادیکی
 مانایی تازه، واته مانایه کی کاملتر یان فراوانتر بۆ
 ئه قل بهینرئ ته پئیشی (مانایه کی تازه بۆ پله کانی
 به کارهینانی توانای تیگه یشتن، قوناغه کانی
 په روه رده، هه لومه رجه زمانناسیه کانی په روه رده و...)
 ئه مه کاریکه که مړوفناسان و ئه نتۆلۆگه کان به
 ناچاری ئه نجامی ده دن و هه رلی ئه وان بۆ
 دۆزینه وهی "زمانیکی لۆژیکي و ئه قلانی هاوبه ش" ه.
 به ده برپینئیکي تر ئامانجی ئه وان به شداریکردنه له
 په یوه ندی یان چالاکي په یوه ندیدا. هابرماس تا ئیره
 هاوپتی گادامیرو ریکۆرو گه وده بیریارانی
 هیرمۆنتیکي مۆدیرنه و باسه کانیا ن قبۆلده کات.
 ده زانین که وتویژی دوو ئاسۆیی ده لاله تی مانایی
 جیاوازی، خالی ناوه ندی کتیبه که ی گادامیر. واته
 هه قیقه ت و میتۆده، کتیبیک که به ریخۆشکهری
 هیرمۆنتیکي مۆدیرن ده ژمیرئیت، به لام جیاوازی
 هابرماس له گه ل گادامیردا له چه مکی ته قلیدیه کان و
 ئه و پئیشدا وه ریه وه ده سته پیده کات که گادامیر

به کارهیناوه و من له کتیبیکي دیدا باسی جیاوازی و
 وتویژی فکری ئه م دوو بیریاره م کردوه. له لایه کی
 دیه وه هابرماس به سه نجدان له پئیشینه ی باسی
 جیاوازی زانسته مړۆبیه کان له زانسته
 سروشتیه کان، ده رککردنی په یوه ندیه ئیوان زیهنی و
 مه به سته داره کان که له چالاکیه دوو لایه نیه کاند
 دروسته بن لو به ستراون به به رژه وه ندی و سوود و
 به هاگانه وه) به به ره می میتۆدیک ده زانی که توانای
 ته رجومه کردنی به رژه وه ندیه کانی بۆ زمانی خۆی
 هه بیت. ئه لبه ته ئه م ته رجومه کره ش (یان
 رافه کردنه) خۆی له به هاو به رژه وه ندیه کان په ها نیه.
 به برۆای هابرماس له باسه که ی گادامیرو هیرمۆنتیکي
 مۆدیرندا ئه م خاله گرنگه فه رامۆشکراوه. زمان به ده ر
 له سه ره ج به کارهینانیه په یوندیخوازو
 مه عریفیه کانی، ئه وه شه که وه ک هۆکار ده سه لات و
 سه رکوتکردن کارده کات.

هابرماس له پئیشه کیه کدا بۆ چواره م چاپی کتیبی
 تیۆره و چالاکي له سالی 1971 دا گه پایه وه بۆ
 پۆلینکردنی زانسته. ئه مجاره ئه و باسی دوو جۆر
 زانستی کرد: زانستی ئه زمونی - شیکاری که "به
 شتیه ی لېځکولینه وهی هۆو ده رنه نجام ده زانرئ و له
 رافه کردنی کۆمه له نه ریته ماناییه کاند" هه ن و له
 خۆیاند شکیلکی په خه کاری په روه رده ده که ن که
 "به رژه وه ندی پرگاری دژی به رژه وه ندیه پراکتیکي و
 ته کنیکیه کانی زانین، په ره پئیده دات" و هه ر له م
 په خه یه دایه که بیرکردنه وه له خۆو خودهوشیاری
 مومکین ده بیت. هه م ئه م جیاکردنه وه یه و هه م
 بناغه ی تیگه یشتنی هابرماس بۆ ئه زمون و زانسته،
 به ناچاری چه مکی ژیا نگا ده هینئته پئیشی که نزیکه
 له باسه که ی هوسرله وه. به برۆای هابرماس میتۆدی
 شیکاری - نه زمونی به کارهینانی زۆر سنورداری له
 ده ره وه ی بواری زانسته فیزیکی و سروشتیه کان
 هه یه. تاقیکردنه وه له زانسته سروشتیه کاند به پئیی

هه لومه رجیگی وردو راسته وخۆ چاودیریکراو نه نجام ده درئو نه و زانینه ش که پشتی پیبه ستوه له سه ر بناغه ی ته عمیمیکی تیۆریه وه پهره ده سینئ، به لام له زانسته مۆییه کاندانه نه و نه زمونه حسابکراو تاقیکردنه وه وردو نمونه ییانه مومکینه، نه نه گهری بویاره بوونه وهی تاقیکردنه وه کان له نارادایه. لیره دا جۆریک "سنوورداریتی نه زمون" له نارادایه که خه سه له تیکی نا ورد به هه موو جۆره ته عمیمیکی تیۆری ده به خشی. "کومه له نه زمونی که له که بووی پیش زانستی" که له زیانگاوه سه رچاوه ده گرن، له پزگی شیکاری نه زمونیه وه نازانرین و ته رجومه ناکرین بۆ "زمانی وینه یی په یوه ندیه تیۆری و نیسته رائیه کان". له حاله ته دا زانین له باره ی زیانگاوه به ناچاری شکلی هبتمۆنتیکی به خویه وه ده گرت. واته هه م په یوه ندی تیۆره به ئوبزێکتیه وه (واته په یوه ندی رافه کانی تیۆریزه ن بۆ جیهانی ئوبزێکت به ئوبزێکتیه وه) هبتمۆنتیکیه وه هه م په یوه ندی تیۆره به نه زمونه وه. نه م په یوه ندیه ی زیانگا به رافه کردنه وه، له بیر هابرماسدا زۆر گرنگه. له هه ولداندا بۆ به کاره یێنانی میتۆده شیکارییه کان، نه وهی فه رامۆش ده گرت هه ر نه م زیانگایه یه، له ده رنه نجامیشدا په یوه ندیه واقعیه کانی نیوان تاکه کان، به و شیوه یه ی که مارکسیش گوتویتی وه ک په یوه ندی نیوان شته کان ده رده که ویت.

زانست و ته کنیک

هۆرکه ایمه ر له "تیۆره ی کلاسیکی و تیۆره ی ره خنه گرانه دا" باسی "نه ریتی دیکارت" ده کات که تیۆره ی ره خنه گرانه له به رامبه ریدا راده وه ستی و له سه ر بناغه ی ره خنه گرتنی، به پیوه ری هه سه نگاندن ده کات، به لام هابرماس مانایه کی تر بۆ

تیۆره ی کلاسیکی ده هیئتیه ئاراهه، مانایه کی فراوانتره کۆنتر که پیشینه که ی به تیۆره ی نه فلاتون ده کات. نه م تیۆره یه پشت نه ستوره به تیۆرانییکی ته کنیکی، واته مه به ستداره و بۆ که یشتن به ده رنه نجامیکی دیاریکراو دروستبوه. له کاتیکیدا (پاش) * نه فلاتون چه مکیکی پراکتیکی بۆ تیۆره و چالاکی له ئارادا بوو که له چالاکی دوولایه نه وه ده ستی پیده کرد. ده کترئ خالی لیکچووی نه و تیۆرانییه ته کنیکیه له فه لسه فه ی مۆدیرندا بدۆزیتیه وه. هابرماس باسی گرنگترین سیماکانی نه م تیۆرانییه ته کنیکیه ده کات: دیکارت و هوسرل که "بۆ نه و تیۆره به شیوه یه کی کامل ناپراکتیکی بوو". به بریای هابرماس فه لسه فه ی مۆدیرن له م فۆرمه له کردنی تیۆره یه دا "واته تیۆره ی کلاسیکی" جی پته لگری تیۆرانیی نه فلاتونه بۆ په یوه ندی نیوان چالاکی و تیۆره. تیۆره ی کلاسیکی نه و خاله له به رچا و ناگرت که "تیۆره ی په تی" له راستیدا له زه مینه یه کی تایبته و دیاریکراو له پراکتیکی کومه لایه تی به مانای هه مه کیدا هه یه و بی ناگاییشی له جیگی خۆی و نه و بۆله قبولیده کات، هیچ گۆرانییک له واقعیه تدا ناکات. له م پوه وه تیۆره ی ره خنه گرانه سه رنج له پراکتیک ده دات. پیاچوونه وه یه ک سه رقالی چالاکیه که له "ره خنه کردنی ئایدۆلۆژیا" نزیک ده بیته وه و مل بۆ "وه هه م ئوبزێکتیف له زانستدا" نادات، به لام پزیک له به ر نه م مانایه ده گرتیت کتیه که ی هوسرل واته قه یران به "ره خنه گرانه" ناو به برئ، نه ک هه ر له به رنه وه ی زۆریک له خه یاله زانستییه کان په د ده کاته وه و هه روه ها نه ک له به رنه وه ی که باسی "خه یالی کۆتایی هاتنی فه لسه فه وه ک زانستیکی ورد" ده کات، به لکو له و پوه وه که زیانگا به بنه مای دانایی ده ناسی و سه رچاوه ی تیۆره ی ره خنه گران به سه رقالی به چالاکیه وه ده ژمیڕیت.

بۆ ھابرماس پابەندبۇون بە (يان سەرقالبۇون بە) چالاکیەو ھەبەرماس ناوی دەنن چالاکی دولایەنە، زۆر گرنگە، ھەر ئەم چالاکیە دولایەنە یەپە کە لە جیاوازی نیتوان تەکنیکو پراکتیکدا خالی ناوەندی پێکدەھێنن، چالاکیە کە لە دیدی تەکنیکدا گرنگ نیە و لە دیدی پراکتیکدا، زۆر گرنگە. ئەم چالاکیە لە پەيوەندی زانست و تەکنەلۆژیا دا دیسانەو دیتە پێشەو. پەيوەندی دولایەنی زانست و تەکنەلۆژیا دەبێتە ھۆی ئەوێ کە ھەریەکەیان تەنھا لەو پەيوەندیەدا مانا پەیدا بکەن. کاردانەو و واتە سەقامگیری ھەریەکەیان لە بناغەو بونیادی پراکتیکدا. کەوابوو نابن ھیچ یەک لە زانست و تەکنیک کورت بکریتەو بۆ سنووری کار. کار لە باسی ھابرماسدا ئەو چالاکیە ئەقلانیە یە کە پەيوەندی ھەپە بە مەبەست یان ئامانجیکەو. رێک وەك باسەکی فیبەر، ئەم ئەقلانیەتی ئاراستەیی بەرەو مەبەستی (Zweck rational)، لە پۆزگاری نویدا بەھیز بوە، بەلام رەگی لەناو تیۆرە کلاسیکی ئەفلاتۇندا ھەپە. لێرەدا ھەموو شتێک کورت دەبیتەو بۆ رێسا تەکنیکەکانی بەکارھێنانی زانیی ئەزمونی و زانستی ئەزمون بە بناغەیی سەرەکی دانایی دادەنرێت و بەمشێوەیەش ھۆشیاری بە مەبەستدارو دواچار بە سوودمەند، دەزانرێت. بەلام پراکتیک پشت ئەستورە بە چالاکی و کاردانەو، بە ژبانی راستەقینە مۆفەکان لە زیانگاداو خۆشی لواتە پراکتیک تەنھا لە رێگەیی پەيوەندی دولایەنی کارتیکردنی لەسەر تیۆرەو کارتیکردنی تیۆرە لە سەری، دیسان دەناسرێتەو. بە دەربیرینیکی تر /پراکتیک/ جۆرێک پەيوەندی کۆمەلایەتیە کە گەر لەم لۆژیکەیی خۆیدا بناسرێتەو، تەنانت زیاتر لە مانای پراکسیس لە بیرى مارکسدا، دەروات. بە یەک پستە، پراکتیک "چالاکیەکی ئامانجخوارو ئامیری" نیە، بەلکو "چالاکیەکی دولایەنی پەيوەندی مۆییە".

کەوابوو گەر تەکنەلۆژیاو پەيوەندی بە زانستەو لە ئاستی ئامیریدا بھێننە پێش، لە راستیدا پەيوەندی نیتوان زینەکان و نیتوان مۆفەکانمان تا ئاستی پەيوەندیە ئۆبژێکتەکان، نزیک کردۆتەو. لە کاتیکدا چالاکی دولایەنە یان پراکسیسی کۆمەلایەتی بەو مانایە کە ھابرماس ھیناویەتە پێشەو، لە ھەمان پەيوەندیە وینەیی و دیارەکاندا ھەشاردراو، واتە دەکری ئە ناویاندا نیشانەیی پەيوەندیە نیتوان زینەکان و پەيوەندیە کۆمەلایەتیەکان بدۆزێتەو. لێرەدا ھابرماس لە کانت دوور دەکەوێتەو. چونکە ئەو بیرى لە "ھاوتاهەنگی لە پێشەو دیاریکراو و تەنانت دەکری بوتیری پێش ئەزمونی بنەما ئەخلاقیەکان"، دەکردەو کە لە کرداردا (واتە لە پووی عەمەلیەو) تیۆرەو چالاکی سیاسی و کۆمەلایەتی لە ئاستی دیدیکی ئامیری و ئامانجخوار /تەکنیکی/ دا، دادەنات. لە کاتیکدا ھیگل سەرئەجی لە مەیدانی پراکتیکی ئەخلاق دەدا، واتە لە چالاکی و کاردانەوێ زیندو، ورد دەبۆرە کە لە راستیدا لە سازوکاری زمان و بەکارھێنانی زمان وەك ھۆکاری پەيوەندی، نزیک دەبیتەو. ھیگل وازی لە یاساو رێسای بەکارھێنانی تەکنیکی دەھینا و کاری بەو شێوەیە کە ھەپە، وەك چالاکی و کاردانەوێ پەيوەندیخوار (واتە چالاکی دولایەنە)، دەھینایە پێش.

ھابرماس لە یەکیک لە وتارەکانی سەرەتای کاری فکری خۆیدا بەناوی "کارو چالاکی دولایەنە: ئامارەگەلیک بۆ فەلسەفەیی پۆجی ھیگل کە لە ئینا نوسراو" 1967 باسی جیاوازی چەمکەکانی کارو چالاکی پەيوەندیخواری لە یاداشتەکان و پەرەگرافەکاندا کردو کە ھیگل لە ئینا نوسیویتی و پاشتریش بە کەلکی "فینۆمۆلۆژیای پۆج" ھاتبوون. بە پێی تەفسیرەکی ھابرماس ھیگل باسی "دیالەکتیکی کاری" کردو کە لە چوارچێوەی

په یوه نډی نامتري نړیوال مړولو سروشتي دروست
 دېن ومانا په پداده کات. له دېاله کتیکه ورو
 "هوشیاري ته کتیکي" له دېاک دېن که له روانگي
 چمکسازي و زانېدو دهرته نجامه کې "زانستی
 سروسته"، په لومړي "دېاله کتیکي چالاکی نور لایه نه" له
 چول چلیدي په یوه نډی سوېژیکته کاندې یان به زماڼی
 هیگل له "په یوه نډی نه خلاقیه کاندې" د لومړي
 په یوه نډی کې کومه لایه نې نیوان تاکه کان که تیایا
 چه مکه کانی خیزان کومه لگای مده نې د هوریکسي
 سره کې تیا دېپېښ.

په دهر له مه به یوای هیگل دېاله کتیکي نډی
 دوا دېاله کتیک "دېاله کتیکي پیشاندانه" په
 نه مه یان له چوارچیتو دې خودی په یوه نډی کانی
 لښتوان مړولو سروشت، نړیوان تاکه کانی مړولو مانا
 په پداده کاتو تا پادیه کې له چه مکه دېچن که
 نه ومنت کاسپر د نلوی ناوه "چالاکی په مړي"
 جوړیک په یوه نډی سوېژیکت له گټل خودی خودی
 په یوه نډی کې که تنها له ریگي چالاکی کانی نه و له
 جوړاندو له په یوه نډی کانی به وانی فیووه، دروست
 دېپیت، تیگه یشقنیکي نه زموږ یان هوشیاريه که که
 له قالبی زمانو په مړه کاندې ددرده بیري. "هوشیاري
 تیوری" و "نیوړه دې په خغه گرانه" له م دوا
 دېاله کتیکه د، له دېاک دېن. پیشاندانه و لږه دا
 مانایه کې راسته موخو هیگلانه دې مې: تلخکرایون یو
 خود، ناسران یو خود.

چه تلن سال خوی شه هابرماس له باسکرمي
 په خغه کې مارکوزه دا له فیپهر گرایه و بل ته م
 خاله (باسی نه م په خغه یه م له دېلی پیشوردا کرد).
 هابرماس له کتیکه کې خویدا: تیوری چالاکی
 په یوه نډی پورې 1981 دویضت که لیکولینم وکې
 مارکوزه، یو چه مکی نه قلانېستې مه به سندر
 Znachrationate ی فیپهر وړد نیه. باسکې فیپهر
 له باره دې مه یه سنی پوښی نه قلانېت ورو به ناچار

کورن نابیته ورو یو نه قلانېتري به لکو دهرته همر له
 باسکرم دهرته پیچکرتیو به نه قلانېتري به لکو دهرته همر له
 چه مکی چالاکی دولاپه نه قلانېتري به لکو دهرته همر له
 له نه قلانېتري لیکه نه قلانېتري به لکو دهرته همر له
 په دهرته یو تیگه یضت له په مړي "نلسر لږي.
 هابرماس دهرته په باسکرم دهرته یو له په کاره یضت
 زمان دهرته دهرته هابرماس دهرته یو له په کاره یضت
 په یوه نډی هابرماس، له زمان زیاتر دهرته.
 دهرته نجامی شه نه قلانېتري لږه نه قلانېتري
 په یوه نډی پورې نه قلانېتري خویضت لږه نه قلانېتري
 په لکو "چالاکی تیگه یضت دولاپه نه قلانېتري". لږه نه قلانېتري
 چالاکی به ناراستې "په یوه نډی دولاپه نه قلانېتري
 هابرماس". له حالته نه قلانېتري (که له راستیا نه قلانېتري
 دهرته کراسیه ته) زماو په ک پرېسې ته کتیکي وک
 ته کتیک لږه نه قلانېتري حالته نه قلانېتري لږه نه قلانېتري
 واته دهرته لږه نه قلانېتري چالاکی په یوه نډی پورې مارکوزه له
 نه دهرته په خغه گرتیدا له نه قلانېتري نامتري، په یوه
 دهرته نجامه دهرته یضت که "زانستو ته کتیک نه مړي
 په دهرته یو په دهرته نه قلانېتري دهرته یضت". دهرته
 لږه نه قلانېتري چولاپه یو چولاپه یو زانستو
 ته کتیک لږه نه قلانېتري پورې دهرته یو په یوه نډی یان که
 "کومه لگای په خغه دهرته یو په یوه نډی زانستیکي تازه
 ته کتیک لږه نه قلانېتري تازه پوښت که سروشت په
 لږه نه قلانېتري دهرته لږه نه قلانېتري په یوه نډی نه قلانېتري
 له نړیوان په یوه نډی کومه لایه نې سروشتیه کاندې
 بدلېت ورو که تازه دهرته یضت. هابرماس شه م
 دهرته نجامه په سروشتیه کې نه قلانېتري نامتري دهرته یو
 قبولی ناکاد. شه دهرته دهرته که نه خغه مکی
 مارکوزه، خوی له مېر نه قلانېتري به په ک شت زانستی
 نه کتیک لږه نه قلانېتري دهرته یو له راستیا نه قلانېتري
 زانستیکي تازه، په لکو هابرماس په یوه نډی تازه یو
 په کاره یضت زانست پوښت و شه هابرماس په یوه نډی تازه
 شتیکي مویکته. حالته تازه دهرته په یوه نډی په

بیت که پراکتیک کورت نه کریتیه و بۆ ته کنیک. ته نانه ت له ژيانی نه مۆشدا ده کریت نه وه پيشان بدریت که جۆرک "گونجانی دینامیکی" له نیتوان مۆش و هه لومهرجی بوونیدا هه یه که له چالاکی دوولایه نه دا ده رده که ویت و سروشته ده گۆریت. له به رامبه ر نه مه دا نه و جۆره "گونجانه وه ستاوه" هه یه که له ده سه لاتى نه قىلباوه پى ئامیترى، زانستى، ته کنیکیدا، قورمه له ده بیته و ده بیته هۆی پیکه وه گریدانی ته کنیکى، ئابورى، سیاسى که ره وایه تى به ده سلاتخوای ده دات. که وابوو ده بی له لایه که له نیتوان زانینى خودو هیزى ته کنه لۆژیدا هاوسه نگیه که دروست بکه یه و له لایه کی دیش زانین له گه ل خواسته پراکتیکه کاندای (که له ژيانگه وه دین) هاوسه نگ بکه یه. به مشیه وه یه "ده ستینیشانى ده که یه که له چالاکیدا یه شیه وه یه کی پراکتیکى/ بۆ چ لایه که و نا کوئ ده چینه پیتى، واته زانینى پراکتیکى خۆمان په ره پیده ده یه". کاتیک ها برماس ده نووسى: "ده ستینیشانى ده که یه" واته هه موان به شداری له وتویردا ده که یه و نه مه ش زامنى هوشیاریه کی سیاسى و کۆمه لایه تى تازه ده بیته. له م "نمونه پراکتیکه دا" دراوه زانیاریسه کان توانای نه وه مان ده ده نى چاودیرى هیزى ته کنه لۆژیا بکه یه. به مشیه وه یه به به وای زۆر که س ها برماس به "نه قىلباوه پى پشت نه ستور به چالاکی دوولایه نه و په یوه ندیخواز" ده چیته جه نگه وه له گه ل دیدى نانومیدانه ی نادۆرتوو هۆرکه هایمه ردا.

ها برماس بیر له خه سه له تى په ره سه ندنى زانست ده کاته وه. په ره سه ندنى زانستى ته کنیکى نه وه نه ده له پۆزگارى مۆدیرندا گرنگى په یدا کردوه که ده توانین بلیین له گوتارى مۆدیرنه دا گۆپاوه به خوازه یه کی په ره سه ندن له هه ر بواریکى تردا. به به وای ها برماس هه نوکه ده بی بتوانیرى تیۆره یه کی په ره سه ندنى کۆمه لایه تى بدۆزیتیه وه که دریزه

پیده ی نه م نیتوانینه نه بیته. به لام ئاشکرایه هه یج تیۆره یه که له باره ی په ره سه ندنى چالاکی مۆیى و په یوه ندی نیتوان تاکه کان، ناتوانى په ره سه ندنى زانستى ته کنیکى له به رچاوه نه گریت. خالى گرنگ نه وه یه که تیۆره ده بی لایه نى ئایدۆلۆژى نه م په ره سه ندنه تیبگات. دۆزینه وه ی سنوریکى نیتوه ندی که نه له گه ل گوتارى ئیراده که رداو نه له گه ل گوتارى قه ده رگه ریانیه ی ته کنه لۆژیا دا بکه ویته مملانیته وه، کاریکى زۆر نه سه ته مه. له سه ده ی هه ژده یه مه دا په ره سه ندنى زانست مۆده ی پزگاریبوونى نه خلاقى و سیاسى ده دا، له سه ده ی نۆزده دا کۆمه لگای مه ده نى به پابه ندی "په ره سه ندنى هیزه کانى به ره مه هیتان" ده زانراو به به وای زۆرک له بیریارانى شۆپگیت، هه ر نه م په ره سه ندنه زانستى و ته کنیکیه، به نه ماى ئازادى زۆرینه ی کۆمه لگا ده سه ته به ر ده کات، به لام له سه ده ی بیسته مه دا به ته وای نه وه زانرا که نه م په ره سه ندنه نه که هه ر پزگارى یان نه گه رى پزگارى له گه ل خۆیدا نه هیتاوه، به لکو بۆته هۆی کاره ساتگه لیکى چاره سه ر هه لئه گریش.

ها برماس وه که سه ره تای باس، پیتشینار ده کات که په ره سه ندنى زانست له گه شه کردنى ته کنیک جیابکه یه وه نه هیتلین په یوه ندی نه م دوانه به شیه وه یه کی نادروست وه که چونیه کیه که، ده رکه ویت. زانست له سه رده مى کالیلۆ به دواوه، به پیکه وه گریدراوى په ره سه ندنى ته کنه لۆژیا زانرا. نه م پیکه وه گریدانه به تاییه تى پاش شۆرشى پیشه سازى و گه شانیه وه ی به ره مه هیتاننى پیشه سازى له سه ده ی نۆزده یه مه دا، چه ندانچار زیادى کرد. تا نه و جیگه یه ی که له پۆزگارى نیتمه دا لیکۆلینه وه ی زانستى به ستراره به (تا راده یه که به ستراره به) مانای هونه رى وردبونه وه و وردبونه وه له هونه ردا. نه م ته کنیکى بوونه (لایه نى قولى ته کنه لۆژیا) هه مان "وه که زانست ده رکه ویتنه" *Verwissens chattlichung* ی هه موو

شيوه يه كي داناييه. به دهريپينكي تر فورمه له بوونی ديارده کلتوريه کان که ته نانه تـا پوژگاري
فلسفه ي کلاسيکي ته لمانيا هيشتا به ک شت نه بوو
له گه ل نه زموونی ته کنه لوزيدا، له پوژگاري نيـمه دا
ته نانه تـو ساته وختيکيش به جيا له و، وينا
ناکړيت. ده کړي به ناساني نه وه پيشان بدرت که
گوړانگاري له ده زگاگانو شيوه کاني ليکولينه وه و
په روه رده کړدن له سيستمی زانکوييـشدا، پي به پي
نه م گوړانگاريانه شيوه يان گړا.

پيکه وه گړدانى زانستو ته کنه لوزيا "که ديسان
دوباره ي ده که مـوه که هابرماس خواستاري
جيا بونه وه يانه" ده بـيته هـي بـايـه خـو پارسه نـگي
گراني "به ره مهـيـنـانـي پيشه سـازي"، به لام له
ناوه پوکي خويدا نه گـري ده رکه وـتن "به چـند
لايه نيکي په يوه ندي" ده دات. شـيـوازه کاني
پيدا کړدن بازار، فروشتن و پروپاگـانـده، ريکـخـسـتنـي
پوژه کاني پشوودان، په ره سـهـنـدنـي به شه تاييه تـيـه کان
له و به شه داو.. نامـازـه بـو گـرنـگي په يوه ندي له
پوژگاري نويدا ده کات. کلتوري راپـردو ده گـوړـيتـو
"له په گـزه کاني کلتوري په کيتيـه گـوره کاني
به ره مهـيـنـانـدا ده توپـته وه". تيکه لـبوونی زانستو
ته کنه لوزي به هـوي ده سـتـيوه رـدانـي ده ولـت له ژيانـي
تابوريدا، زياد ده کات. ده ولـتـيـش لايه نيکي زانستـي
به "دروستـبوونی ده زگا سياسي و حقوقيه کاني
خوي" ده دات، زانستـيـک که ده بـي له يه که م هـنـگاودا
وه لامی په که م خواسته "سـهـريـازي- پيشه سـازيـه کان"
بداته وه. ده رنه دجامي لوزيکي هـمـو نه مانـه ش،
هاتنه ناراي زانستو ته کنه لوزيا به وه ک هـيـزه
بنه په تيه کاني به ره مهـيـنـان. سـهـره تا وا ده رده که وـيت
که کاري فکري بوه به بناغه يه کي چالاکي نابوري
(که نه م خاله پيويستي پياچوونه وه ي به تيـوره ي
نرخي کار له سـهـرمـايـه دا، کـريـوه به شـتـيکي ناچاري)،

له لايه کي ديه وه به هـوي بـايـه خـي پووکـشي کاري
فکري و به ره مـي زانستـيـه وه، سيستم و ده زگا
زانکوييه کان له ژيانـي "چالاک" و نابوريدا
ده توپـته وه و لـيـمـشـيوه يه/ په روه رده لايه نيکي
ناميريانه وهرده کړي. نه م گوړانگاريه له ماهيتي
پـهـروه رده دا مانايـيـه کي تـسـازـه بـه
"پيفورمه زانکوييه کان" ده به خـشـي.

له باره ي پيکه وه گړـدـراوي زانستـو
ته کنه لوزيدا، تيپوانينيک هـيـه که واز له وه ناهيتي
به رده وام باسي "کابوسي سيپرنتيک" يان کاره سات
نيـفـورمـاتـيـه کان "بکات. په پره واني نه م تيپوانيني
ده لـيـن که "شورشي نه له کـتـرونيکي ده يه کاني 1980"
هـلـگري خـسـلـه تيکي مـروـف دامالينه له ژيانـي
به ره مهـيـنـانـداو په يامي پوـشـنـيـريش ده بـي
ناشکراکړدن نه م لايه نه بـيـت. به لام نه م په خـنـيـه
به رده وام کالترو بـي بـايـه خـتر بـوه. به تاييه تي که
لايه نگراني شورشي نه له کـتـرونيک پيشانيان داوه که
"چاوديريکړدن مه کينه کان" نه سـتـم نـيـه و ته نانه ت
هـلـومـه رجي هـنـوکـيـيـان به "سـهـرکه وـتـني
نه قـلـباوه پي" ناساندوه. تيپوانينيکي کونه پارتي هـيـه
که نه گـري چاوديريکړدن به سـهـر مه کينه کان وه به
شـتـيکي نه و تو نازانيت و به توندي له سـهـر نه و
باوه په يه که پيشکـه وـتـني زانستـي نه م دوو ده يه يه،
دروستکـري "کاره سات" بوه. به بـرـواي هابرماس،
نه رتولد گلن که باسي "تيکه لـبوونی په ره سـهـنـدنـي
ته کنه لوزي به بـنـه مـاي ژيانـي کـومـه لايه تي" ده کـردو
لـيـي ده ترسا، په کيکه له و ته بـيـزه جـديـه کاني نه م
ناراسته يه. نه و باسي کـومـه لايه کي تيکه لـبووی
زانستـي، ته کنيکي، پيشه سـازي، به پـيـوه به رايه تي،
سـهـريـازي ده کات و تا نه و شوپنه ده چـيـته پيشي که
پايگه يه نيـت ته کنيک "وه ک سروشتي دوه مـي مـروـف،
ويړانگري "خـسـلـه تي مـروـي ژيان و به ره مهـيـنـانـه" و
په کيکه له سـهـره تـاتـرين نه و کيشانه ي ده يه نيـتـه

پیشی، هاتنه سەر کاری دهوله تیکی موته مرکزو به میزه. ته نانه نووسه ریکی رادیکالی وهك هوبرت مارکوزه که ناراسته توتالیتاره کانی له پهره سهندنی ته کنه لۆژی مۆدیرنه وه به ده سست ده هیئاو ده یکه پانه وه بۆ "دهوله ته لیبراله کان" و کومه لگای تاک په هه ند، تا پاده یه ک له وه ره ده جامه کونه پارێزانه وه نزیک بوو که گلن ده به یه نایه پیشی.

هابرماس له به رامبه ر شه م تیروانییه توندپه وه دا پاده وه سستی و پایده که یه ننی که "نمونه ی ته کنۆکراسی" به هیچ شیوه یه ک تاکه شیوازیکی بیرکردنه وه نیه له په یوه ندی نیوان ته عمیمه سیاسییه کان و زانستی ته کنیکی. شه و باسی شیوازو نمونه گه لیک دیکه ده کات: "نمونه ی بریاردان"، مۆدیلتیک که تا پاده یه ک په گی له ناو باسه که ی ماکس فیبه ردا هیه له جیاوازی نیوان زانین و سیاسه ت. به پنی شه م باسه "زانستی کردنی سیاسه ت" به شیوه یه کی کامل، مومکین نیه: "له بریاره پراکتیکیه کاند مومکین نیه له هه ره لومه رجیکی تاییه تدا، په وایه تیه کی کامل و پتیویست له سەر بناغه ی ته قل به ده ست بیتی". له سهرنجی یه که مدا شه م نمونه یه له به رده م "نمونه ی ته کنۆکراتیدا" بیتیا به خ ده رده که ویت، چونکه پیکه وه گریدراوی زانست و ته کنه لۆژیا، "نایدۆلژیای زانستیکردنی هه موو شتیکی" دروست کردوه. به لام هابرماس ده لی که "ماکس فیبه ر په وتی شه قلباره پی پوو له پهره سهندنی کومه لگای مۆدیرنی" به باشی ناسیبوو. هابرماس بۆ وردتر پیشاندانی په یوه ندیه کومه لایه تیه تازه کان، نمونه ی بریاردانی به کاره یئا. هه نوکه که چه ندان سال به سەر باسه که ی هابرماسدا تیده په پی، به پنی شه مونه کان ده یه ی 1980 و به هۆی قهیرانه ته کۆلۆزیه کانه وه، وردتر ده توانی به رگری له دروستی نمونه ی بریاردان، بکری. شه م نمونه یه که گرنگی به "په گه زی مۆبیانه ی سیاسه ت" ده دات،

به لام بالاتریبونی په گه زی مۆبی به سەر په گه زی سروشیتیدا، قبولناکات.

نمونه یه کی دی که هابرماس هیئاویه تیه پیشی "مۆدیلتی پراگماتیکی" یه. شه م نمونه یه دا لایه نه نانه قلیه کانی ته عمیمه کان له به رامبه ر لایه نه شه قلییه کانی ته کنه لۆژیدا پاناوه سستی. به برپای هابرماس له پرۆسه ی دینامیکیدا هه میشه شه گه ری راستکردنه وه ی بریاره کان هیه. سیاسه ت جیکه ی په یوه ندی به ها ته قلیدیه کان له گه ل توانا تازه یو ته کنه لۆژییه کاند. وهك چۆن په یوه ندیه کومه لایه تیه کانی دی له جه وه ری خۆیاند له حوکمی "په یوه ندی نیوان تاکه کان" هه رواش سیاسه ت ده گۆریت بۆ "دیاله کتیکه ی په یوه ندی هاوالاتیان" بۆنه وه ی پوونی بکاته وه که چۆن دوو په یوه ندی "دیاله کتیکه ی زانین و ده سه لات" و "دیاله کتیکه ی ده سه لات و ئیراده" جی ده گۆرینه وه. شه م نمونه پراگماتیکیه وه لامی دوو مه سه له ی گرنگ ده داته وه:

1- به دوالیزمی ته قل و ئیراده.

2- به مه سه له ی په یوه ندیه کان له چوارچێوه ی کومه لگای مۆدیرندا.

شه م نمونه یه - و به گشتی باسه که ی هابرماس له باره ی پیشکه وتنی زانست و ته کنه لۆژی که شه گه رو زه مینه ی چالاکی په یوه ندیخواز دروستده کات- پیخۆشکری باسیکی دیه که هه ره له مه سه له دا باسی ده که م: سیاسه ت وهك چالاکی په یوه ندی.

چالاکی په یوه ندی و کار

پیشتر باسی وتاره که ی هابرماس "کارو چالاکی دوولایه نه" م کردو نویسیم که شه م وتاره دا هابرماس سه رچاوه ی جیاکاری له نیوان کارو چالاکی دوولایه نه دا، له به ره مه مه کانی لایه ی هیگله دا دۆزیوه ته وه. له ته فسیره که ی هابرماسدا بۆ شه م جیاکاریه هیگلیه، باسه که له وه یله نزیک ده بیتنه وه

که هانا ئارنیت له نیتوان کارو چالاکیدا کردویه تی. ئارنیت له کتیبی "هولومهرجی مرییدا" 1985 دوو جور کار له یهك جیا ده کاته وه: کار یان *labot*، چالاکیه که په یوه سته به پرۆسه ی بایه لوجیانیه له شی مرقفه وه. واته نه م چالاکیه به مه به سستی جیبه جیکردنی پیداو یسستی جه سته ییه کانه و هولومهرج یان مهرجی مریی نه م چالاکیه ش خودی ژبان. له بهرامبر نه مه دا هول یان *Work*، چالاکیه که په یوه ندی به لایه نی "ناسروشتی" بوونی مرقفه وه هیه. نه م چالاکیه به مانای به ره مه یتان و دروستکردن و هولومهرج یان مهرجی مریی نه م چالاکیه "بوونه له جیهاندا". خالی گرنک لیره دا نه وه یه که نه م دوانه هردوکیان جیاوازن له چالاکی یان *action* - که په یوه ندی به په یوه ندی نیتوان تاکه کانی مرقف، واته به په یوه ندی کومه لایه تیه وه هیه. هولومهرج یان مهرجی مریی چالاکی بریتیه له "بوون له گه ل نه وانی دیدا" و مهرجی براهی ژبانی سیاسیش، هر نه م چالاکیه یه: "لیره وه له زه مانى رۆمیه کاندای - که سیاسیتین بونه وه رانیکن که ناسیومانه - "ژبانکردن" له گه ل "بوون له تاو نه وانی دیدا" هر یهك شته، وهك چۆن "مردن" له گه ل "نه بوون له گه ل نه وانی دیدا" هریهك مانای هیه. "نه و جیاکاریه ی هابرماس له نیتوان کارو چالاکی دوولایه نه دا ده یكات، وهك جیاکاریه که ی هانا ئارنیت، کار له پوانگه ی هابرماسه وه هم له ناستی بوونی پۆژانه ی مرقفدا جینگه ده گرت و هم وته زایه کی نه بستمولوجیه. ده کری بوتری "که له یهك زه مه ندا هردوکیان" به لام مرقف له "ژبانگادا" ده ژى، له دنیا یه کی پیش زانستی که تیایدا ده ژى و نه زمون ده کات. نه م جینگه راسته قینه یه ی ژبانى چالاکی مرقف، چه مکیکی جیاواز بق دروستکردن و کارکردن ده یتیتته پیشی: "ره گزی مرقف به هوی بونیادی نه گۆپی سروشتی

یان تراسفندتالیه وه پیناس ناکریت، به لکو به هوی پرۆسه ی مرقفبوونه وه (*menschwerdung*) پیناس ده کریت". مرقفبوونیش واته وه رگرتنی په مه ندیکی میژوی و ده رگبری په یوه ندیه کومه لایه تیه کان و زیان له گه ل تاکه کانی دی مرقفدا.

ده رپرنی په یوه ندیه کومه لایه تیه کان و چالاکی دوولایه نه ته نها کورت نابیتته وه بق تیکسته تیوریه که ی هیکل له "فلسفه ی پرسی یتنا" دا. نمونه ی باشی نه م ده رپرینه ده توانین له دیاله کتیکى ناغاو کویل له نیممولوژیای پرح دا ببینین. گرنکی نه م تیکسته له و کاریگه ریه دایه که کردیه سه ر "فلسفه ی کومه لایه نی" سه ده ی تۆزده. مارکس به پرۆده ی "په یوه ندیه کانی به ره مه یتان" نه گری "تاووتویکردنی چوارچینه ی ده زگایی کومه لگای" ناماده کرد. زاراه ی په یوه ندیه کانی به ره مه یتان نه گه رچی له به ره مه کانی سه ره تای مارکسدا نه هاتوه، به لام چه مکی بنه رته نی نه م زاراه یه له و کاریگه ریه دا ده تۆزینه وه که دیاله کتیکى ناغاو کویل کردویه تیه سه ری. مارکس، به یتانه ئارای نه م چه مکه، بونیادی چالاکیه دوولایه نیه په مزیه کان و "نه ریته کلتوریه کانی"، هاوکات له گه ل چه مکی پراکسیسدا یتنایه ئاراه. نه ریتی کلتوری وهك هابرماس ده لیت؛ بناغه یه که که بونیادی ده سولات و هه روه ها ئایدۆلۆژی به هوی وه ده ناسریتنه وه. په خنه کردنی ئایدۆلۆژیا به ستراوه به م چه مکی پراکسیسه وه و په خنه کاری هه رگیز له تیگه یشتنی "چالاکی دوولایه نه" (چالاکی په یوه ندیخواز یان پارکسیس) جیا نیه. مارکس که له به شی "بت ئاسایی کالاکاندا" له به رگی یه که می سه رمایه دا که نمونه که ی فویرباخ له باره ی هه لگه رانه وه ی دنیا ی راسته قینه و دنیا ی ته ماوی عیرفانی - دینی، دووباره ده کرده وه، له به رنه وه ی هه مان بونیادی چالاکی دوولایه نه یان پراکسیسی له به رچاو گرتبوو،

باسەگەي بىە ئاقسارىكى تازەدا بىرد:
رەخنەكردنى ئايدۆلۆزىيا.

بەلام ماركس لە لىكۆلېنەو ئابورىيەكانىدا ئو
تەنانت لە گرۆندريسەدا چالاكى ھەستېنكراوى
مروڤى ناونا "كار" و تارتوتى جىگەكەي لە
بەرھەمھېنانى مادى كۆمەلگادا، كرد. تىپروانىنى ئو
بۆ كار بەستراپو بە بىەمايەكى تەكنىكىەو، دروست
بە ھەمان ئو مانايەي كە ھابرماس بۆ تەكنىك
دەيھېنايە پېشى. ئەمەش لە چەمكى پراكسى خالىكە
لە ئاستى پراكىكدا، جيايە. بە دەريپىنىكى تركار
لە ئاستى ئەقلىئامىرىدا دېتە پېشەو تەنانت
چەمكى "كار بە شىئەيەكى كۆمەلايەتى پىويست"
ناتوانى دور لە ئەقلىئامىرى و تەكنىكى، سوودى
لىوەرېگېرى. ھەر لەبەر ئەم ھۆيەش ماركس لە
گرۆندريسەدا دەنوسى كە "بۆ شىكرەنەو
چۆنىتى گەشەكردنى سەرمايە، نابى لە كارەو
دەست پېيكەين، بەلكو دەبى لە نرخ يان وردتر بلىم
لە نرخى ئالوگۆپى گەشەكردەو لە كاتى سوپاندا،
دەست پېيكەين. گواستەو پاستەوخۇ لە كارەو
بۆ سەرمايە بە ھەمان ئەندازە نامومكىنە كە
بمانەوئەت لە ئەزادە جۆراوجۆرەكانەو بگەين بە
بانقدار، يان لە سروشەو بگەين بە مەكىنەي
بوخارى". لە پوانگەي ماركسدا سەرمايە
پەيوەندىيەكى كۆمەلايەتيە و كارىش قابىلى
بەراوردكردنە بە سروش. سەرمايە ماناي خۇي لە
ئاستى پەيوەندى نىوان تاكەكاندا پەيدا دەكات،
بەلام كار مانايەكى پاستەوخۇ سروشى (يان وەك
ھابرماس دەئى: تەكنىكى) ھەيە. بە پىي چەمكى كار
لە نووسىنەكانى ماركسدا (كە ھىندە جياواز نىە لە
چەمكى كار لە بەرھەمەكانى ئابورىزانانى كلاسىكا)
تەنانت دووبارە بەرھەمھېنانەو ھىزى كار: "لە
پاستىدا كرىكار تواناي كاركردنى خۇي بە شىئەيەكى
كاتى دەفرۆشى، چونكە ھەر ئەوئەندەي كەرەسە

پىوستىيەكانى بۆ بەرھەمھېناو ھىزى زىندوويى
خۇي دەستەبەر كرد، جارىكى دى ئامادە دەيىت بۆ
ئالوگۆپ. خودى ماركس لە دوەم پەرەگرافى يەكەم
فەسلى سەرمايەدا دەئىت كە يەكەم كەسە دوو
مايەتى جياوازي لەكاردا دۆزىو تەو: كارى
بەرچەستە (يان سادە) و كارى تەجرىدى، يەككىيان
دروستكەرى نرخى مەسرەفە و ئوويديان دروستكەرى
نرخى ئالوگۆپ. لە لايەكەو ھەمووكارەكان بە ماناي
بەكارھېنانى ھىزى كارى مروڤ بە شىئەيەكى
تاييەت و بە مەبەستىكى تاييەت، لەم سروشىتى
بەرچەستەبوونەي سوودمەندى كارەدايە كە نرخى
مەسرەف دروست دەيىت. لە دابەشكردنەكانى تىرى
كاردا بۆ كارى سادە و كارى ئالۆز، يان لە باسى كارى
دەستە جەمەيدا (Gesamtarbeiter) چەمكى وەك
"سوودمەندى"، "بەكارھېنانى ھىزى كار"، "ھىزى
كار بە مانا فيزىۆلۆژىيەكەي"، "مەبەستىكى
تاييەت"، ... فەرمانپەرەوان. بۆ ماركس كار بە ماناي
ئەتقۇلۆزىيائى وشەكە "چالاكى تەكنىكىە" و كلتور
ھىچ نىە جگە لە لايەنى تەكنىكى بەرھەمھېنانى
مادى. بەپىي ئەم چەمكە دەكرى ھەموو شتىك كورت
بكرىتەو بۆ ھەلومەرجى مادى بەرھەمھېنانى زيان و
بەرھەمھېنانى كۆمەلايەتى.

لە بەرامبەر تىپروانىنىكى لەم چەشنەدا دەكرى
بلىين كە چالاكى مروڤ دابەش دەبى بۆ دوو شتى
جياواز: چالاكى ئامىرى يان مەبەستدار و چالاكى
پەيوەندىخواز يان دوولايەتە. ناتوانرى بە سەرنجدان
لە چالاكى ئامىرى، پەرەسەندى پەرەگەزى مروڤ لە
پوانگەي كۆمەلايەتى - مېژووييەو، بناسرىتەو
دوچار دەبى كورتى بگەينەو بۆ چەمكى
"پەرەسەندى ھىزەكانى بەرھەمھېنان"، بەلام بە
لەبەرچاو گرتنى چالاكى پەيوەندىخواز (يان بە
سەرنجدان لە پراكسىس) دەكرى بوتىرى كە
چەمكىكى مېتۆدۆلوجىيائەي تاييەت بە زانستى

مرۆييعمان له بەردەستدايه، چه مەكەك كه له سەر بناغەى نمونهى زانستى سروشتى دروست نەكراوه. تەنيا به ههتانه ئاراي پراكسيسه كه پزگارى مرۆف له گەل پەرەسەندنى تەكنىكى (مادى و تەكنە لۆژىدا) به يەك شت نازانين. به بـېرواي هابرماس تـيـپـوانـينى ئانوميدانەى دوو بـيـريـارى بەرجەستەى قوتابخانەى فرانكفورت، واتە ئادۆرتقو هۆركهايمەرو هەروەها پەخنەى ماركۆزە له "ئەقلاوەپى له ديدى ماكس فيبەردا" كه دەبـيـتـە هۆى پەخنەكردنى ئەقلى تەكنىكى، پەگى له هەلەيهكى تيۆريدايه، هەرسى بـيـريـاره كه جياوازيان له نيتوان چالاكى ئاميرى (كه به هۆى پيسا تەكنىكەكانەوه دەستنيشان دەكرىت و له سەر بناغەى زانينى ئەزمونى پاوه ستاوه) و چالاكى پەيوەنديخوازيان چالاكى دوولايەنەدا بکەين كه له راستيدا به سترلوه به مافى يەكسان و تەواوى هەردوو لای وتويژه كه.

هابرماس له فەسلەى دوهمى زانين و بەرژه وەنديدا (1968) دەنووسى كه چالاكى دوولايەنە سنوورىكى كۆمەلایەتیه كه تيايدا خەسلەتە كۆمەلایەتیهكان، فەرمانپەرەوان. ئەم خەسلەتانه به پێچهوانەى پيسا تەكنىكەكانەوه بەردەوام بەستراون به پەيوەندى و وتويژى مرۆفەكانەوه. ماركس وەك ميژوونووسىكى كۆمەلایەتى (لە و فەسلەدا كه پەيوەندى به ماشينيزمەوه هەيه له سەرمايهدا) سەرجهى له پەهەندى پەيوەنديخوازو پەيوەنديهكانى نيتوان مرۆفەكان يان چالاكیه دوولايەتیهكاندا، بەلام وەك فەيله سوفو تيۆريزه نيتكى كۆمەلایەتى گرنگى پێنەدا. ئەو باسى پزگارى مرۆفەى تەنها له پەيوەنديدا به پانتايى كارو زانينى تەكنىكيدا كردو به مشيۆهيه كه و ته ناو دەهليزى "گوتارى سروشتخوازهوه" و ديالهكتيكى چالاكى دوولايەنەى كه له پەيوەندى پەمزيده دەناسرێتەوه، وەلاوه نا: "شيكردنەوهى بەشى يەكەمى ئايدۆلۆژياى ئەلمانى پيشانیدهدا كه

ماركس له راستيدا پەيوەنديه دەروونيهكانى نيتوان چالاكى دوولايەنەو كارى پوون نەكردۆتەوه، بەلكو له ژيژر ناوئيشانى پووناكى پراكسيسى كۆمەلایەتیدا، چالاكى دوولايەنەى كورت كردۆتەوه بۆ كار، واتە چالاكى پەيوەنديخوازى تا ناستى چالاكى ئاميرى، دابەزاندوه". هابرماس ئەك له دووليزمى هيزهكانى بەهەمەتتەن و پەيوەنديهكانى بەرەهەمەتتەن، بەلكو له دووليزمى كارو چالاكى دوولايەنەوه دەستى پيكرىوه. زانست و زانينى تەكنىكى بەردەوام وەك كار هاتوونەتە ئاراوه، له كاتێكدا ئەمۆ له پەيوەنديه كۆمەلایەتیهكان ناتوانى له "پەخنەكردن له نابورى سياسيهوه" دەستپيكاك، بەلكو دەبێ له پزگەى "فۆرمەلە بوونەسى پەيوەنديە" دوولايەتیهكانەوه "بچیتە پيشن."

ماركس له يەكەم تيژدا له پەخنەكردنى فويرياخدا هەولیدا تا هەم له ماترياليزمى تەقليدى، يان وەك بەناويانگ له "تيپوانينى ميكانيكى بۆ ماترياليزم" سەرۆتەر بپوات، هەم سەرۆتەر له ئايدىاليزم ليسان وەك چۆن له سەردەمى ئەودا له ئارادا بوو: ئايدىاليزمى هيگلى:

كەم و كورەپى هەموو ماترياليزمەكانى پيشو (لەوانە ماترياليزمى فويرياخ) لەوەدايه كه تۆبژيكتى تێگەيشتنى هەستپيكراتەنها له شتيۆهى تۆبژيكتى تێگەيشتنى هەستيدا، ديتە ئاراوه، ئەك وەك چالاكى مرۆيى هەستپيكرارو پراكتيك و ناسوبژهكتيف. ليرەوه له بەرامبەر بە ماترياليزمدا، ئايدىاليزم پەهەندى چالاكى پەرەپیدا، بەلام تەنها به شتيۆهيهكى تەجربى ئەمەى ئەنجام دا، چونكه ئايدىاليزم به حوكمى سروشتى خۆى بابەتى چالان ناناسى، واتە چالاكى هەستپيكرارو وەك چۆن هەيه، ناناسى.

لەم هەلوێستە تايبهتیهدا كه پەخنەى له ئايدىاليزم و ماترياليزمى پيشو هەيه، دەبێ چالاكى

مرۆيى (ئەگەر ۈەك چالاكىيەكى ھەستېيىكراۋ لەبەرچاۋ بگيرى) بېتە ئاراۋ باسكىردىنى كامىل بگيرى. ماركس خۇي وايكىردى لە درىژەي كارەكەيدا، چالاكى ھەستېيىكراۋيان پراكىتىكى ناۋنا كار: بەرھەمھېتئانى مادى. لىژەۋە كار بوۋ بە خالى بىنەرەتى لە شىيىكىردنەۋە چوارچىۋەكسانى ژىسەنى كۆمەلەيتى مرقۇدا.

بەلام تىپوانىنى خۇي بۇ كىار بەستراۋو بە تەكنىكەۋە، واتە ئەۋكارى بە مانايەكى سۈبژىكتىڧيەۋە نەبەستەۋە. ماركس زىاتىر نىزىك بوۋ لە ماتىريالىزمە تەقلىدىيەكانەۋەۋە پەيوەندىيەكى لە نىۋان كارو پراكسىسدا دروست نەدەكرد. ھابرماس پىشانىداۋە كە لە نىۋان ئەم دىدە كورتكەرەۋەيەۋە مېتۇدى دىالەكتىكى و كۆبينىنى لىكۆلىنەۋەي بەرجەستەي دىاردە كۆمەلەيتەكاندا كە ماركس پەيپەۋى دەكرد، دژايەتيەك ھەيە. بەر لە ھابرماس ئەم باسە بە شىۋەيەكى دىكەش كرابوو. لۇكاچ لە مېژووۋ ھۇشيارى چىنايەتدا لە پەخنەگرتنى دىالەكتىكى سىروشتدا تا رادەيەك ۋە بە شىۋەيەكى ناپاستەۋخۇ بېۋە ھۇي ئەۋ فكرەي كە زانستە سىروشتىيەكان و مېتۇدى پۆزەتڧىزمى ۈەك نەۋنەيەك لە بەردەم نووسەرى سەرمایەدا راۋەستابوون. مېتۇدى زانستى سىروشت، نەۋنەيەكى ورد بوۋ كە ماركس لە پەخنەگرتنى ئابورى سىياسى كلاسىكدا، پەيپەۋى دەكرد. خۇدى ماركس لە پاشكۆيەكدا بۇ چاپى دوۋەمى ئەلمانى سەرمایە، قسەيەكى بلاۋكراۋەي "پىك ئەۋروپا" بۇ سەلماندىنى ئاشىكرى "ئاشىكراكردىنى مېتۇدەكەي خۇي" دەھىتئەۋە كە تىايدا ھاتەۋ: "ماركس بزاۋتى كۆمەلەيتەتى ۈەك پىرۇسەي مېژووۋ سىروشتى تەماشا دەكات...". لە لايەكى دىۋە ھۆركھايەرو ئادۆرتۇش پىشانىان دابوو كە پەخنەگرتن لە ئەقلىئامىرى ۋە بەكارھېتئانى لە زانستە سىروشتى - فېزىكىيەكاندا "ئەۋپۆلە لە

زانستەكان كە لەسەر بىناغەي زانستى سىروشتى پىروستېوون"، بىتايەخ دەكات. كەۋابوو "پەخنەگرتن لە ئەقلىئامىرى" پەيامى بىنەرەتى بىرى پەخنەگرانەيە: بىرۈكەي دەسەلات بەسەر سىروشتدا، تۋاناي راستەقىنەي بزاۋتى كۆمەلەيتەتى بەرەۋ ئازادى مرقۇف، راۋەستاندەۋە. ئادۆرتۇ جارىك بە تالىيەۋە گوتى كە ماركس دەيوست "كۆمەلگا بىكات بەكارخانەيەكى دىۋو ئاسا" ۋ ھۆركھايەرىش باسى ئايدۆلۇزىايەكى كرد كە لە بىرى تۋانەۋەي كار، دەيكات بىسە ۋتەزايەكى تراسىندىنتال لە چالاكى مرۆيى.

ھابرماس دەرىخست كە ئەۋ چالاكىيە ھەستېيىكراۋەي ماركس ئامازەي بۇ دەكرد، خۇي بوۋ بە دوۋ بەشەۋە: چالاكى ئامىرى و چالاكى پەيوەندىخواز. تەنھا بە ھاتنە ئاراي پراكسىس ۈەك چالاكى پەيوەندىخواز دەتۋانرى پەرسەسەندىنى پەگەزى مرقۇف لە ھەردوۋ پۋانگەي كۆمەلەيتەتى - مېژووۋ ۋ تەكنەلۇزىيەۋە، بىناسىرتەۋە. پراكسىس چەمكىكە سەر بە زانستى مرۆيى كە ناتۋانرى لەسەر بىناغەي نەۋنەي زانستى سىروشتى، دروست بىسى. بە ھاتنە ئاراي پراكسىس، پىزگارى مرقۇف لەگەل پەرسەسەندىنى تەكنىكىدا، بەيەك شت نازانين. ئەقلىۋەپى لە پانتايى ئەقلىئامىرىدا بە ماناي پەرسەسەندىنى ھىزەكانى بەرھەمھېتئان و گەشەكردنى چاۋدىرى تەكنەلۇزىيە بەسەر سىروشت و دواچار گەشەكردنى شىۋەكانى چاۋدىرىيە بەسەر ژىيانى كۆمەلەيتەيدا، ئەقلىۋەي لە پانتايى چالاكى پەيوەندىخوازدا، واتە پەيوەندى مرۆيى كە ئەۋ پەيوەندىانە بەجىدەھىللى كە لەسەر بىناغەي دەسەلاتن. ھابرماس - ۈەك تامس مەك كارتى دەللى - ئەم جياكارىيەي لە لايەكى جۆراۋجۆرەۋە پەرسەپىدا. لە دىدىكى تراسىندىنتالەۋە تىۋرەي بەرژەۋەندىيەكان و قازانچە شەخسىيەكانى ھىتايە

پیشی که تیایدا له نیوان بهرزه وه ندیه ته کنیکه کان و پیشبینی و چاودیریکردنی پرۆسه ی بهرهمهینان و بهرزه ندیه پراکتیکه کان واته په یوه ندی نازادانه دا، جیاوازی هیه. له دیدی میتۆدۆلۆجیان وه له نیوان زانسته نه زموونی شیکاریه کان و زانسته میتۆویی - هیرمۆنتیکه کاند، جیاوازی هیه. له ناستی کومه لئاسیدا. نه و ده ریخست که ورده سیسته مه کانی چالاکی مه به سته دارو نه قلانی جیان له و چوارچیه وه ده زگاییه ی که تیایدا جیگیرن. دواچار له دیدی په ره سه ندنی کومه لایه تیه وه سه له مانی که په ره سه ندنی هیزه کانی بهرهمهینان و چاودیریکردنی ته کنه لۆژیانه له گه شه کردنی په یوه ندی نازادانه و په ها له ده سه لات، جیاوازه.

هابرماس به ناسانی به سه ر چه مکی "په یوه ندیه کانی بهرهمهینان" دا تیناپه یی. نه و له کتیبی زانین و بهرزه وه ندیدا نویسیوتی:

"له پال هیزه کانی بهرهمهیناندا که تیایدا چالاکیه نامیریه کان هه ن، تیۆره ی کومه لایه تی مارکس ده گات به لیکۆلینه وه ی چوارچیه به کی

ده زگایی، واته په یوه ندیه کی بهرهمهینان. نه م چه مکه، بونیادی چالاکیه نوولایه ندیه په مزیه کان و ده وری نه ریتی کلتوری له پراکسیس نوورناخاته وه. نه ریتی کلتوری تاکه بناغه یه که که تیایدا ده سه لات و ئایدۆلۆژیا ده رک ده کرین".

چالاکیه مرۆیه کان هه میشه له چالاکیه نامیریه کان سه رووتر ده پۆن. ئیمه ناتوانین کاریکه یین و بیهوده بین به رامبه ر به چوارچیه ی ده زگایی یان نه وه ی پیتی ده گوتریت نه ریته کان و رافه کردنه په مزیه کان. کاتیک کارده که یین له سنۆریکی پیکه وتننامه ییدا کارده که یین. که وابوو پراکسیس کورت نابیتته وه بقو کاری ته کنیکی. پراکسیس هاوپی یان له ناو نه و چوارچیه وه ده زگاییه دایه.

* له راستیدا له کتیبه که دا هاتوه: لپاش { نه فلاتون، به لام من هه ست نه کم لپیش { نه فلاتون بیت و نه مه مه له ی چاپ بیت. (و.ک)

نیچه، هایدگر و تیپرامان

■ نووسینی: محمد رضا جوزی

● و. له فارسییهوه: ریکهوت حهه

نووسینهکانی هایدگر گهواهی دهرن لهسه ر لایهنگری زور له م هاوولاتییه تهناهی خوی، دریزترین و گهرهترین کتیبی خوی که له چوار بهرگدا کۆکراوهتهوه، بۆ لیکدانیهوه و رافهکردنی بیروپاکانی نیچه تاییهت کردووه و سالانیکیش له زانکۆکانی ئەلمانیا دا نیچهی وتووهتهوه.

ئهگەر وشه ی (خۆشهویستی) بهکاریهینم و بلیم هایدگر خۆشهویستی بۆ نیچه ههبووه، ئههه بهو مانایه نییه که هایدگر خواست و مهبهستی خوی له نیچهوه هینابیت، یان رافهکه رو لاسایی که رهوهی پهیرهوی نیچه بووه، چونکه نیچه هۆگره به جیهانی میتافیزیکهوه و مهبهستی بوو له م جیهانه دا نیشته بیت، بهلام هایدگر له م جیگه باوه دا دوو ههزار ساله دورکه وتووهتهوه و قیبله گای تری ههیه که لیڤه دا جیگای باسکردنی نابیتهوه.

خۆشهویستی نهو بۆ نیچه بههوی قولبونهوهی نهوهوهیه له میژووی رۆژئاوا دا. له بنه پرتدا خۆشهویستی بیریاره گهرهکان به یهکترییهوه بهوه

هایدگر دهلیت: له رۆژئاوا دا قسه و باسیکی زور سهیر له باره ی نیچهوه دهکرت. هه ندیک به شیت و شهیداییهوه ستایشی دهکهن و هه ندیکی تر به تاوانبار و نازناوی ناشرین سوکایه تی پیده کهن و هه ندیکی تریش که تهنا زانیاری گشتیان له فلسفه ی نیچه دا ههیه و بیتهوهی که قول ببهوه و بی جیاوازی کردن وهکو ریواریک به که ناریدا تیده په پهن. به لام قسه ی ئه م سێ جۆره، به باش و خراپه وه په یوه ندیان به نیچه وه نییه. ههروه ها نیچه ش پێشوه خت چاره نووسیکی وهه های بینیه تهوه کاتیک که له زمانی زه رده شته وه ده نووسیت: "ئه وان هه موو ده ریهاره ی من قسه ده کهن، به لام که سێ بیر له من ناکاته وه". چون بیر له و بکه نه وه ههروه کو هایدگر دهلیت: "بێ بیرى نه مپۆ که دیده نیکه ریکی نه ناس و نادیاره، له هه موو جیگایه کدا دیت و ده چیت و له پشت ژووری هه موو قه لـم به ده ستان و قسه که رانه وه به چاره پوانییه وه وه ستاره".

دانانریت که ئەوان لە بابەتدا (یەك گوتاری) بوویستن، بەلكو ئەم خۆشەویستیە دەگەرێتەوە بۆ هاوگوتاری و جدیی بوونیان. لە میژووی فەلسەفەیی رۆژئاوادا کەسانێکی روکش و بیروپراشتیاویش هەبوون کە وەکو مۆمێکی نیوە گیان، بەلام وەك (پلێتە) پڕ بوکەل کە بیریان نە راستی رۆشنکردووەتەوە و نە بوونەتە مایەی هۆشیاری بە رابوردو و تاینده.

نیچە ناوی ئەم چەشنە کەسانە بە "روالەت قوول" دەبات کە جیاوازیان لەگەڵ بیریارانی قوولدا لەوەدایە کە قوول رۆچوانی راستەقینە "خۆیان دەزانن کە قوولن و بۆ ئاشکرای و رۆشنی هەولەدەن، بەلام ئەوان کە دەخوازن خۆیان بۆ خەلکی سادە (عوام) قوول نیشان بدەن، هەولیان بۆ تاریکی و نادیارییە، چونکە خەلکی سادە برۆیان وایە ئەگەر نەتوانن بە بناغەیی شت بگەن، کە ئەو شتە بۆ خۆی قوول. ئەم جۆرە کەسانە زۆر لاواز و ترسناک و لە چوونە ناو قوولاییەکان هەلدین".*

لە روانگەی هايدگەرەووە نیچە بیریارێکی قوول، کە بە چاکی دەزانیت فەلسەفە مانای چیه و زانیینیکی زۆر دەگەن و بەنرخێ هەبوو، هەروەکو نیچە خۆیشی دەلێت: "فەیلەسوف روەکیکی دەگەن و ناوازیە".

هەر بیریارێکی گەرەتەنەها "یەك بیر"ی هەیه و هەمیشە بەهەمان یەك بیرییەو تێدەفکرێت. مەبەست لە "هەمان" ئەوە نییه کە ئەوان یەك شت دەلێنەو، بەلكو یەك پرسیاریان هەیه کە بریتیە لەوەی "مەوجود چیه؟" ئەم پرسیارە، پرسیارێکی جیگیر و هەمیشەیی میتافیزیکە، میتافیزیک هەمیشە ئەم پرسیارە لە مەوجود دەپرسێ. واتە لە مەوجودی رەها یان گشتی دەپرسێ و لەهەمان کاتدا پرسیارێکی لەم جۆرە دەولهەندو فراوان کە کۆن و خامۆش نابێت لەلایەن بیریارانی گەرەووە کە ژمارەیان

هەمیشە کەمە کراوە و وەلامیان داوەتەو. نیچەش یەکیکە لەم بیریارانە و لەبارەی بنەڕەتی خۆی راستی مەوجودەو پرسیارێ کردووە و وەلامی داوەتەو. وەلامەکەشی بریتیە لەوەی کە مەوجود "ئیرادەیی هێز"ە. ئیرادەیی هێز ناوینیشانی دوایین کتیی نیچەیه کە گرنگترین بابەتی بیرکردنەوێ تێدایە.

(ئیرادەیی هێز) سەرنجی تایبەتی نیچە نیە، بەلكو بە وێهێ هايدگەر (بیریارانە بەسەر میژووی رۆژئاوا) کە لە زمانی نیچەو خراوەتەپوو. هەروەکو دەزانن ئەم کتییە تایبەتە بە بیرێ هەشت سالی کوتایی نیچەو، بەلام نیچە وەکو تەواوکردن نەیتوانی تەواوی بکات. ئەوەی کە بەناوی "ئیرادەیی هێز"ەو لە بەردەستدایە، تەنها سەردێڕی پێشنیارە گشتییەکان، بەلام ئەم کتییە ناوینیشانیکی تریشی هەیه کە لاوەکییە، ئەویش "هەولدان بۆ هەلسەنگاندنەوێ نوێی هەموو بەهاکان"ە.

پێشنیاری ریشەیی و بنەمایی لە کتیی "ئیرادەیی هێز"دا، هەروەکو نیچە خۆی نووسیویبەتی بەم شیوەیە:

ئیرادەیی هێز

هەولدان بۆ هەلسەنگاندنەوێ نوێی هەموو بەهاکان

کتیی یەگەم: هیچگەرای نیە و روپایی

کتیی دووهم: رەخنە لە بەها بەرزە کۆنەکان

کتیی سێهەم: بنەمای بەها نوێیەکان

کتیی چوارەم: رێکخستن و چاککردنی بنەچه

مەبەستی نیچە لە "بنەمای بەها نوێیەکان"

بریتیە لە دارشتنەوێ بنچینەیی بونیادی بەهاکان. لە روانگەی نیچەو کارێکی لەم جۆرە بە فەلسەفە نەبێت تا کرێت. فەلسەفە بۆ نیچە بنەمای جۆرە بەها گوزارییەکە، واتە فەلسەفە دامەزرێنەری بەرزترین بەهایە کە دەرخوا رو لیکۆلەری مەوجودە و هەموو

مه وجوده کان پټويسټيان به بناغهي شم
هه لسه نگانده هه به. به رزترين به ها بریتيه له
به هايي که بناغهي بووني بوونه وه ره کان
پټکده هيتيت. له لايه کی تره وه مه به ستي نيچه له
"به هاگه لی نوئ" دانانی به هاگه لی نوپه که نه ک هر
جياوازو پټچه وانه ی به هاگه له کونه کانه، به لکو
نه ياريشيانه وه دپټه ده ستنيشانکري "ناينده" ی
مرؤف. لټره شه وه نيچه باسي ره خنه له به ها به رزه
کونه کان ده خاته قوناغی دووه مه وه. شو به ها کون و
به سه رچووانه ی که نيچه مه به ستي ره خنه ليگرتنيان
بريتين له: دين و فلسفه وه ره وشتي مه سيحيه ت.
شيوازی نووسين و تيروانيني نيچه به رزوری ناديارو
گومراکه ره، چونکه دين و فلسفه وه ره وشت خوی
له خويدا به به هاي به رز دانانريت، به لکو شيوازو
ريگاگانی دانانی به هاگان و به تايبه تيش درخستنی
کاره کان و چه سپاندنی به هاگانيان هه به. تنها به م
مانايش به به هاي به رز داده نرين.

مه به ستي نيچه له ره خنه له به ها به رزه کان تنها
نه ري کردو ره تکرده وه يان يا خود راگه ياندنی بټ
نرخيان نييه، به لکو مه به ستي ليکولینه وه ی
ريشه يي و پيشاندانی سه رچاوه ی به ها کونه کانه وه کو
کاروباری بارکراو که پټويسټه له گه ل به ها نوپه کاند
مانای هه بټ. به م پټيه "ره خنه له به ها به رزه

کونه کان" به دياريکراوی بریتيه له روونکردنه وه ی
سه رچاوه ی گومان ليکراو و ناجيگري شم به هايانه.
به شيوه يه کی گشتي سه لماندنی شم خاله شو
ده گه يه نيت که ته وای به ها کونه کان جيگه ی
پرسيار ليکردن بن.

به ر له م باسه، نيچه له کتبي يه که مدا که به ناوی
"هيچگه رایي نه وروپايي - روثناو -" وه پيشکشي
کردوه وه له گه ل سه رنجدان له م ناو نيشانه، ده توانين
بټين نيچه به شيوه يه کی گشتي تيروانينيکی
هه مه لايه نه وه مه گري هه به ده رياره ی ره وتي
پيگه يشتنی ميژوی خورثاواو نيشانی ده دات که
چون هيچگه رایي له ميژوی روثناو ادا به هيزو
به رفراوان بووه. له روانگه ی نيچه وه هيچگه رایي
تيوریک يان (جيهان بينی) يه ک نييه که له کات و
شوينيکی تايبه تيدا پيدا بوويت، به لکو هيچگه رایي
(سيفه تي زاتی) ميژوی روثناو يه. به کورتي
مه به ست له هيچگه رایي نه وه يه که چون بالاترين و
به رزترين به هاگانی تاکه رایي وه ک "بټ به ها بووني
به رزترين به هاگه لی کون) درخه ري شو راستيه يه که
نه تنها بريارو ياساکان و ده ستوری مه سيحيه ت،
به لکو ثاکاري سه رده مانى هيلنی و فلسفه ی
نه فلاتونی و.. هتد که هيزی کاریگري و په يوه ندی
بوونی خویان له ده ستداوه وه ی يه کيتی و به شداری
مرؤف نين، هيزيان له داهيتاندا روو له
ليکه وتن و ناوابونه.

له روانگه ی نيچه وه نابيت هيچگه رایي وه ک
جوریک له په ره سه ندنی ميژوی بټينريته وه له
سه رده می نيچه دا يان ماوه يه ک که تنها په يوه ندی
به سه ده ی نوزده هه مه وه هه بټ، به لکو هيچگه رایي
پيش مه سيحيه ت ده ستپيکرووه وه له گه ل گه يشتنی
سه ده ی بيسته ميش به رده وام بووه وه له دیدی
هايدگه ره وه تاوه کو سه رده مانى مؤديرنيت و پوسټ
مؤديرنيت شي خستوه ته ژير هه ژموونی خويه وه.

به هاگه لی نوئی نه گهر نه توانیت مه یلی تیوری و کاره کی نوئی بهینیتته ناراه و بیرى گونجاو بقو خوی دابه زینیت، نه وای هیچ کاریگه ری نابیت.

هر جوره به هاگوزاریه کی نوئی و دامه زانندی به هاگه لی نوئی، نه ته نه پتویسته (تیمکانات) ی تاییه تی به تیگه یشتنی خوی ناماده بکات، به لکو پتویستیشه نه وه به کی نوئی له مروف په روه رده بکات که خاوه نی مه یلی کاری نوئی بن و سه باره ت به به هاگه لی نوئی په یوه نندیدار بن و بتوانن ناینده به پتی نه م به هاگه له بنه خشینن و نه وه ی ناینده رینمایى بکه ن. بقو هینانه دی نه م کاره پتویسته هه لومه رچی پتویستی نوئی ناماده بکریست و نه م بزوتنه وه میژوویه نوئی به زوری زورتین کاتی قه ومیک یان میلله تیک داگیربکات. سه رده مه گه وره کانی میژوو به دیاریکراوی به به لگه ی نه وه ی که گه وره و گرنه بن زور ده گمن و ناوازه یه. ته وای هه روه کو نه وه یه که ساتی گه وره له ژیانى تاییه تی مروفدا له ساتیک زیاتر نییه و زور ناوازه یه.

هر به هاگوزاریه کی نوئی پتویستی به داهیتسانی هه ندی هه لومه رچی نوئیو جیگیر هه یه و نه م هه لومه رچه ش پتویستی به به هاگه لی نوئی گونجاو و هاوتا هه یه. هه ر لیتره شه وه یه که کتیبی "ئیراده ی

هیچگه رایى ته وای سه رده م و قوناغه کانی میژووی رۆژشاوای داگیرکردوه. جیگه ی سه رنجه که هیچگه رایى له روانگه ی نیچه وه ته وای داپژان و روخاندن و فه سادی به هاگان نییه، به لکو وه سنی بزوتنه وه به کی میژوویه که نه ته نه توانای نه واته وای نییه، به لکو هه میشه روو له زیادبوونیشه.

فه سادو داپمان "هۆکار" ی هیچگه رایى نییه، به لکو ده رنه نجام و کاریگه ری نه وه. به م پتییه و به بیلایه نکردنی په یوه نندییه کانی فه سادو داپمان ناتوانین به سه ر هیچگه رایدا زال ببین، به لکو هه نگاونانیکی له مجوره ته نه ها گه شه کردنی که میک نواده خات.

هایدگه ر ده لیت: بۆنه وه ی له مه به سنی نیچه له هیچگه رایى تیگه بن، پتویستیمان به ناگاییه کی قول و جدی فیکر هه یه، سه رنجدان له پتویستی خودی هیچگه رایى بقو میژووی رۆژشاوای زه روریوونی ره خنه گرتن له به هاگه کانه و دانانی به هاگه لی نوئی ناچارى هه لسه نگاندنه وه ی به هاگانمان ده که ن.

به م پتییه ناویشانی لاوه کی کتیبی "ئیراده ی میژ" واته - هه ولدان بقو هه لسه نگاندنه وه ی نوئی هه موو به هاگان - له قوناغی کوتایى فه لسه فه ی نیچه دا گه واره بقو ناویشانی سه ره کی که به وه ی خودی نیچه "دژه شالوو" هه له سه ر هیچگه رایى.

نه م دژه شالوو له پاستیدا خوی له خویدا بزوتنه وه به کی میژوویه، به لام هیچ بزوتنه وه به کی میژووی ناتوانیت له ده ره وه ی ده قی میژوویه وه سه ره لبدات و ره خنه به ئازادکراوی له ده ره وه ی بزوتنه وه به کی میژوویه وه بهینیتته ناوه وه.

بزوتنه وه به کی میژووی کاتیک میژووی ده بیت که بتوانیت به شیوه یه کی ریشه یی و هه مه لایه نه برپوات که نه و رابوردوه ی له دوايه وه یه تی به سه ریا سه رکه وتن په یدابکات و شیوه ی نوئی دروستبکات.

هیز"ی نیچه به کتیبی چوارهم کوتایی پیدیت که ناویشانه که ی "ریکخستن و چاککردنی بنه چه"یه.

له روانگی نیچه وه دانانی به هاگلی به رزی نوی به ههنگاوێک و له بزوتنه وه یه کی کوتوپردا نایه ته دی، به لکو پتویستی به ته قه لای درێژخایه ن هه یه.

داهینه رانی به هاگلی نوی ئه وه فله سوف و هونه رمه ندانه که له ریزی پیشه وه ی سهنگه ری بیرکردنه وه دان. له روانگی نیچه وه فله سوف و هونه رمه ندان قاقبکه ره وان و نه زموندارانی گه وه ی میژوون. نه وان پتویسته رتگای به رده لان بېرن و توانای ژیانیهان له قه لای سارو سه هۆلبه نداندا هه بیت.

وه کو پیشتر وتم دانانی به هاگلی نوی پتویستی به بیرکردنه وه ی بیر فله سله فی به توانا هه یه وه هر بیریککی فله سله فی پتویسته بنه ماو پایه ی نویی هه بیت، نه م پایه و بنه مایه به دیاریکراوی هه مان نه و شتانه یه که بیریارانی پیشوو لێی بیتاگا بوون. له پاسیتیدا وته کانی نه وان نه وه یه که پیشینهان نه یانووته.

نیچه باوه ری وایه که له سه رده می "مه ترسی گه وه" دا، فله سوفه کان سه ره لده دن. هایدگر نه م قسه یه ی نیچه به و شیوه یه لیکده داته وه که پرسسیاری سه ره کی فله سله فه، پرسسیاریکی مه ترسیداره، چونکه وه لای نه م پرسسیاره دیاریکه ری میژووی ناینده ی قه وم و میلله تیکه وه ههنگای خستنه پووی پرسسیاریکی له م جوړه که فله سوف ده که ویته نیوان دووپانی "بوون" و "مه وجود" وه وه مه ترسی له م هه لېژاردنه دایه. فله سوف لیژره وه فله سوفه که هه میسه بېرسیت "مه وجود چیه؟" به لام نایا له جیگای وه لامدانه وه ی نه م پرسسیاره دا مه وجود له بهر تیشکی وجود "بوون" دا ده بېرنیته وه و

بونیادی مه وجود به بوون دیاری ده کات؟، یان دووباره مه وجودیکێ تر وه ک بنه ماو نه سلی مه وجوده کان هه لده بژیریت.

نیچه ی بیریار به جدیه ته وه هه رچی زووتره ده سنده کات به هه لېژاردنی دووم و له گه ل وته ی "ئیراده ی هیز" دا ده ریاره ی میژووی میتافیزیک ته وای ده کات. مه به ست له ته واکردن لیژره دا لاوازیوونی میتافیزیک یان زیاتر بوونی قوناغیک نییه به سه ر قوناغیکێ تردا له میژووی میتافیزیکدا، به لکو مه به ست له ته واکردن ده سه لاتنی ته واک و بێ چه ندو چوونی مه وجوده و بیتاگایی ته واکه له راستیتیی بوون. جیاوازی هه چکه رای نیچه وه هایدگر نه مایه، که له روانگی هایدگر دا هه چکه رای بريتیه له تینه گه یشتن و له به رچاو نه گرتنی بوون، که نیچه ش له م روانگیه وه دوایین و گه وره ترین هه چکه رای میژووی رۆژئاوایه.

هایدگر باوه ری وایه که ئیمه هیشتا ناماده ی روبه پوویوونه وه نین له گه ل نیچه دا تاوه کو پتی ناشنابین، رهنگه هوی نه مه ش نه وه بیت که نیچه بۆ ئیمه زۆر هاوچه رخه و هیشتا به نه ندازه ی پتویست و ته واک ندری لی دور نه که وتوینه ته وه تاوه کو بتوانین بیناسین. بۆ ناسینی نیچه پتویسته بیر له هه مان نه و رتیه بکه ینه وه که نیچه ده یبرێ تاوه کو بزانه ی چۆن و به چ جوړیک نه و (نیچه) حه قیقه تی بوونه وه ره کانی به "ئیراده ی هیز" زانیوه..

په راوین

*نیچه، دانش مسرت بخش، ترجمه انگلیسی: والتر کافمن، صفحه 201، بند 173.

سه رچاوه

نه م نووسینه له گوفاری (ادبیات و فلسفه) وه وه رگیراوه، ژماره (35) شهزیور 1379، صفحه 26-27.

ئاركيۇلۇڭياى زانستە مۇقايەتتەكان

■ ن: ھاشم سالىح

● و. لە غەربىيەۋە: شوان ئەخمەد

I

زانستە مۇقايەتتەكان تەنھا لە پېنناۋ مەعرفەدا دروست نەبوون، بەلكو بىق فەرامە مكرىنى چەند پېداۋىستىيەكى غەمەلى دىيارىكراۋ بوو لە كۆمەلگا ئەۋرەپپەكاندا. مەعرفە ۋەكى مەندىكجار بە شىۋەيەكى كالفامانە تىپدەگەين، لە پېداۋىستىيەكان جيانا بېتتەۋە، بەلكو ئەۋىش بىق خۇى بە شىۋەى راستەۋخۇ بە ھەلومەرجى مادى بوونەۋە گرېتدراۋە. لەبەرئەۋەى مەعرفە لە تەۋاۋى كۆمەلگاكاندا ۋەكو يەك پېپىدراۋ نىيە، ئەۋا چەند جۆرىكى مەعرفە لە ھەندىك كۆمەلگاى دىيارىكراۋدا بە تەۋاۋەتى پەتدەكرېتتەۋە، ئەۋىش لەبەر ھۆكارى (تىۋىلۇڭىۋى سىياسىۋ ئايدىۋىلۇڭىۋى و.. ھتد).

ھەندىكجار مەعرفەيەك زۆر لە سەرووگەشى كۆمەلگاگەۋەيە، بۆيە ئەۋ كۆمەلگاىە گەرئەۋ مەعرفەيەى پېگەيشت، ئەۋا ۋەك شىتېكى نامۆۋ بېماناۋ نەسۋۇلىتى دەۋانېتت، ھۆكەشى ئەۋەيە كە زەمىنەى لەۋ كۆمەلگايانەدا نىيەۋ پىشت بە فۆرم مەرجەيەتېكى دىيارىكراۋ نابەستېت. بىق ئەمە با

ھەرچەندە لىيەدا تىرمېكى تازەى ۋەك ئاركيۇلۇڭيامان بەكارھىتاۋە، بەلام ئەمە لەبەرئەۋ نىيە كە ھەزمان بە شوپىنكەۋتنى مۇدېلە باۋەكان بېت ۋەكى ھەندىك لە فەرەنسىيەكان ۋەپەنگە غەربەكانىش پېيان ۋابېت، بەلكو بەكارھىتانى ئەم تىرمە بەۋ مەبەستەيە كە ئىمە دەمانەۋىت بە تەۋاۋەتى مەبەستى خۇمان ئاشكرا بگەين..

زانستە مۇقايەتتەكان بەرھەمى ئەمۋكە نىيە، ياخود ۋەكى ھەندىك پېيان ۋايە تەنھا لە شەستەكان ۋەلگەل قۇناغى بونىادگەرىدا دروست بوە، بەلكو مېژۋىيەكى درېژتېرى ھەيەۋ سەرەتاكانى دەگەپتتەۋە بىق نىۋەى يەكەمى سەدەى تۆزدەيەم (ۋاتە لە دۋاى شۆپىشى فەرەنسىۋ شۆپىشى پېشەسازى). پاشان لە نىۋەى دۋەمى ھەمان سەدەدا شوپىنى خۇى كردهۋە. ئەمەش (كۆمەلناسى، ئابوورېناسى، مېژۋىناسى، دەرۋىنناسىۋ تەننەت بايەلۇڭياش دەگرېتتەۋە).

نموونه به تیرمی ئەبستمۆلۆژیا (واتە تیۆری زانین) بێنینهوه. ئەم تیرمە بۆ کۆمەلگە عەرەبی و ئیسلامیەکانی ئێمە و لە ساتە وەختی ئیستا چی دەگەیەنێت؟

بێگومان مانایەکی ئەوتۆی نیە، بگرە تا ئەوپەڕی، وەك تیرمێکی نامۆ و نەسرۆ دیتە پێشچاوە. هۆكەشی ئەوەیە لە كۆمەلگەكانی ئێمەدا كلتوریکی زانستی وەها نیە كە ئەم چەمكە بگرتە خۆی، یاخود ئەو بتوانێت پشتی پێبەستێت. لە كۆمەلگەكانی ئێمەدا نە لابوری زانستی هەیە نە گۆفاری تایبەت، تا تیۆری و ئاكام و دۆزینەوهی ئەبستمۆلۆژیامان لە بوارهكانی ((فیزیواو كیمیواو گەردونناسی و ماتماتیک و بایەلۆژیاو... هتد))، بۆ ورد بکاتەوه. كلتوری زانستیش، وەكسی پێویست لە ژینگەی ئێمەدا، ئەوەندە پەگ داکوتراوەبۆه تا لە تیۆریاكانی فەلسەفەی زانست تێبگەین، یاخود بتوانین پەی بە گرنگیی بەرین، بەلام بۆ نموونه سەرئەجی كۆمەلگەیهکی وەك كۆمەلگەی فەرەنسی بدەین، دەبێن شتەكە بە پێچەوانەوهیه. تیرمی ئەبستمۆلۆژیا لەوێ لانی كەم لە ناوەندە زانستی و پۆشنبیریەكاندا نە هیچ ناپەزاییەك دروستدەكات و نە جێی سەرسۆرمانیشە. هەر لەبەرئەمەشە ئەواوی ئەو تیۆرانە لە ئەوروپاوە دەگوازیێنەوه و لاتانی ئێمە /سوریاالیانە/ یان ناواقیعیانە دیتە پێشچاوە، وەك ئەوەی لە بۆشاییهوه پەسكابن و هیچ بنەمایەکیان نەبێت. مەترسی گواستەوهی ئەو تیۆرانەش بێ هیچ ئامادەکاری و زەمینه سازییەك لێردایە.

كاتێك ئەم قسانەش دەكەم بەردەوام وا هەست دەكەم كە هەنگاوی بۆشاییدا هەلدینم، یاخود بەناو كێلگەیهکی مێن دا پێدەكەم. بۆیه پێویستە لەسەر ئەم مەسەلەیه كۆك بێن، ئەویش ئەوەیه: مادامەکی زانست بە شێوهیهکی دروست لە زانكۆو پەیمانگا بالاكانی ئێمەدا دانەمەزراوه، ئەوا نابێت چاوه‌پوانی

شتی زۆر بکەین کاتێك بە زانستی ئەوروپی (واتە بە زانستی مۆدێرن) تێکەڵ دەبین. پێویستە ئەم زانستە بە زمانی عەرەبی دابمەزێنرێت، نەك بە زمانە بیانیەکانی خۆیان بگوزاریێنەوه و وەکی خۆشیان لە ولاتەکانی ئێمەدا بخوینرێن. ئەوەتا فیزیای بە زمانی ئینگلیزی یاخود بە فەرەنسی دەخوینرێت، ماتماتیک و زیندە وەرزانسی و کیمیای تەنانەت پزیشکییش (تەنها زانکۆی دیمەشق نەبێت وەکی بزانم)، هەر بەو جۆرەیه. کەواتە چیمان بۆ دەمێنێتەوه؟ تەنانەت زانستە مەوقایەتیەکانیش لە پێی زمان و تیرمە بیانیەکانەوه بەردەوامی پێدەبەخشێت و ئیدامە دەدرێت. بۆیه ترس هەیە لەوەی زمانەكەمان تەنها بێتێ زمانی شیعو ئەدەب.

ئەگەرچی لە ماوهی بیست یان سی سالی پابردوودا هەندێك هەنگاوی ئیجابی نراوه، وەك كردنەوهی زانکۆی نوێ و تاقیگە و کلینیکی پزیشکی. بەلام نابێت ئەمانە دەستمان بگرن لەوەی باس لە کەم و کوڕپەکان نەکەین و قسە لەو دواکەوتوییە گەورەیه نەکەین لە زۆر بواردا. دواکەوتویی ئێمە تەنها لە بوارێ زانستە سروشتیەکاندا نیە، بەلکو بوارێ زانستە مەوقایەتیەکانیش دەگرێتەوه.

ئەوەی پاستی بێ ناتوانین لە زانستە مەوقایەتیەکان و تەنانەت لە ژباړی خۆڕاواش بە گشتی - تێبگەین گەر دەست نەکەین بە تاوتوێکردنی ئەم زانستە بە شێوهیهکی بابەتی و بە بەراوردکردنیان بە زانستە سروشتیەکان و بەرهەجامەکانی (یاخود پراکتیزە کردنە تەکنۆلۆژیەکانی)، چونکە مەوقە تەنها ئەو کاتە توانی پرکێشی بکات و خۆی بکاتە بابەتی زانست و زانین، کە سەرکەوتنی مەزنی لە بوارێ زانستی سروشتی و فیزیوا ئەزموونگەریدا بەدەستبێت.

فاتیکاندا گیانی له دهستبدات. هرچی "خوردان" برؤنؤ "شه نهیتوانی سهری خوی له بقو توپه یی پیاوانی کلنسا قوتاریکات، نه ووبو سالی 1600 به زیندوی له شاری پومادا سوتینرا. نه مش سزادانی بوو له سهر نه و بیروچوونه فلسفه فی و زانستیه پیشووه ختانه ی.

که واته مرؤف له دوا ی نه و سهرکه و تنانه ی له بواری دوزینه وه ی گه ربونفناسی و فیزیوا و سروشته وه به دهستی هینا، پرکیشی نه وه ی کرد خوی بکاته ماده یه ک بؤ توپزینه وه ی زانستی. دوا ی نه وه ی مرؤفی نه وروپی کؤنترؤلی سروشتی کردو سهرکه و تنی ته کنؤلؤزی رؤد گه وده ی تومارکرد، متعانه ی به خوی په یداکردو له لیکنؤلینه وه ی ماده وه بایدا یه سهر لیکنؤلینه وه کردن له سهر خودی مرؤف خوی. هه روه ها هؤکاری بیکه هه ن که پؤلیان له بروسرکردنی زانست موقایه تیه کانداهه بوه، له نیوه ی یه که می سده ی نؤزده دا، له وانه ترسی بورؤوازیه تی تازه پیگه یشتو له شؤرشو راپه رینه کان.. له دوا ی شؤرش قهره نسیه وه که لکه له ی شؤرشگیتپی له قهره نسادا ته وانه ببوو، به لکو وه ک تارماییه ک به دوا ی چیننی قهرمانپه واره بوو. له واقعیدا سده ی نؤزده سده یه ک بوو پر له شؤرش، پاشان نه م شؤرشانه به زه بری ناگرو ناسن سهرکوتران و ناسایش و نارامی گه پایسه وه. به رقه رارکردنی ناسایش و نارامی، مه سه له یه ک بوو "تؤگست کؤنت" ی فیهله سوفی قهره نسو دامه زینه ری فلسفه ی پؤزه تفستی به خویه وه سهرقالکریبوو. له بهر نه وه دوا ی دامه زرانندی سؤسیؤلؤزیای کردو، یه که م که س بوو که له سالی 1830 دا نه و زاروا یه ی به کارهینا. له پشت نه وه "کؤنت" ده یویست له کؤمه لگا و پئساکانی تئبگات، بؤ نه وه ی ده سگیرؤی ده ولت بکات تا په ی به سهرچاوه ی هه ره شه و مه ترسیه کانی به ریت. پاشان

وه ک ده زانین نه م زانستانه به دریزایی گه شه ی میژووی خویان هه ر له سده ی شانزده تا سده ی نؤزده، پرویه پوی بیروچوونه باوه کان بوونه وه - ئیتر سهرچاوه یان مینافیزیکی بووینست یا خود تیؤلؤزی مه سیجی-. دوا ی نه وه مه سه له کان به ته واره تی له بهرزه وه ندی پؤهی زانستی نوی له نژی نه قلبه تی پیشوو (نه قلبه تی دؤگمای نابنی) شکایه وه. کتیبه کانی میژووی نه وروپا پرن له مملاتی تی توندی نیوان کلنسا و زانست، له م مملاتییه شیدا دوا ی خه باتیکی دورو درتؤرؤ مملاتییه کی خویناوی، تیؤریه زانستیه کان توانیان به سهر نه و بیروچوونه باوانه ی له نه قلی خه لکدا ره گیان لاکوتابوو سهریکه ون.

ده کريت له م باره یه وه نمونه ی "کوپه رنیکؤس" بهینینه وه و بزانین دوو چاری چی هات، کاتیک تیؤریا گه ربونفناسیه که ی ده ریاره ی سوراندنه وه ی زه وی به ده وری خؤردا راگه یاند. "کوپه رنیکؤس" ناچاربوو نامه یه ک بؤ پاپا بنووسیت و تیایدا داوا ی سؤزو به زه یی لئبکات، له و نامه یدا نووسی بووی: "دوزینه وه که ی نه و له گه ل جه وه ری کتیبی پیرؤزدا ناکؤن نیه"، نه مه له ده وروبه ری سالی 1540 دا بوو. پاش سده یه کی ته واوله و پوودا وه "گالیلؤ" ناچاربوو هه مان شت بکاته وه، دوا ی نه وه ی خهریکبوو له دانگایکردنه به ناوبانگه کی له بهرده م

همو له موخپه نه ياخوډ نوآتر بل هه مان مېه سټ
د ډېرو پناصې كومه لايه ته داسه زلو، له سېر د دوستي
"گوستاف لېون" گه پسته تروپك.

دواى شمېره ي "لېون" سالى 1895 كښيښه
په ناپولنگه كښي خوي ساينس كولو ياي جه ماورې ي
پلوكړېده، نه مه له و كاته دا جوو كه كه خو كولى
جه ماور، دواى كولو نه ي پاريسو سهره ناي
دېر كوتنى ناپولنگي سوسياليزم له هره نسا دا ناي
سه غږېو، نه ناپولنگه ش هره شې هره شې
كومه لايه ته له چيني پوزيويست ده كړد، چون شو
شور شې به له سده ديك (واټه سهره دختي
شور شې هره شې) چيني نژدست كراتي پمالى.

له سهره نه دا "گوستاف لېون" مات ميدان
يو بهرگرى كړن له چيني پوزيويست با لاده ست (كه
به چيني خوي د ولسي) "لېون" هولى دا به
شېو مېكي زانستى له جه ماور بگوښه نه تا
بقوانيت په حجه بفا ته سهره مو پنايانه ي چلو گېرى
ده كنه، نه مه بل سهره مېه سټى تا كلري
كوتنول كوتنيان ناسان بټ. له مېناو مشدا دوستي
به جه كار مېتاني شو زلوانه كړد كه له زانسته
سرو شته كانه وه رېگېرېوون، به نايست له بولري
كيمياو بابه لويادا.

"لېون" پني واپو جه ملور هه لده جيتو
پاشان هېو د بېتكمرو پلوكړي ليدم كنه، نه مه بل به
پني ياسايه كى تايستى كه په يوه ندي به كار هكتمري
سهره كده هېو تواناي نه وده هه په يو موبيليزه
كړننى جه ماور. له مېه له پشه نه جوړى په گه ز
پللى خوي د بېنن. يو نمونه په گه زى لاتيني (رانه
هره نسو شېتالي) خونگرم، به پېچه ولنه ي
په گه زى نينگلېزې ياخوډ دانېستوانى ياكورى
نه وپلوه كه سارو سپن، "لېون" و شو ټنكه وتوانى
زياده وېسې ټوليان له پللى په گه زو كارېگري له سهر
په غناري گروپو تاكه كس كړېوه.

نه مه بل كه كاتنگا يوو كه ناپولنگي په گه زېرستى
زالو به سهر بهر كړېده وې ټږيوي خه لگا، بگره
ته ناته به سهر زلوي پېروا نېشدا، به لام به ناسنى
جېاچېا (ته ناته ماركس - پني لېونه و نه وېو).

له و لوانه دا په مېنم وډك شتيكى سرو شتى
ده هاته پېشېو، له بهر نه وې پمى به پراستېه كاني
(پايه لويان نه سهر پوزيويست) به سهر جوو، وډك
ده شاترنت تيوري په مېنم نه نه له دواى جه نكي
يوه مې جېهانېره پامه كښي كړنو فيكرى نه وېو
ده سهره دواى يوو دواى نه وې موقاس نه وېو له
به راسهر سهر كښي و سهره پېه كاني هاشيزم
ناريزمېا پاجېكي زلوي دا، به لام تسا شېستاشي
پاستر وده شېو وېكاني نه وېو له زير كارېگري
ټيوري په گه زېرستى دانو پېشيان وېه كه په گه زى
نه وېو (سهر پان زهر) شارستانېي
په گه زېر كاني ديك شارستانى نين. به لكو د بېت به
زه بېرې هېو شارستانى بگرېن، وډك چوڼ له
پلوكړي كولو ناپولنگه دواى نه وېو دا، نه مه نېزه به تا
نېستاش بهر وده وده، نه گه مې پايه لويان شو نه وېو
پنه مېلانه ي پوچه لگړه وده كه تيژه كاني په مېنم
له سهر داسه زلويو، هاوكلت نه سهر پوزيويستى نه وېو
كه وده په خه كړننى نه سهر پوزيويستى ته غلېدى (كه به
پني شېو وې كه له سهر ياخوډ په نكي قزو پېستو
ده موچاو، جېاولزى له ټيول خه لگا، ده كړمو پني
ولېو نه مه شتانه نايه نه ندى كلنورې و پاده ي
زېره كى ټيول په گه زېر كاني به كلاي ده كانه وېو).
په سهره نه سهر پوزيويستى ته غلېدى مېشرو پوزيويستى
زانستى به تيژه په گه زېرستى به كان ده به غلېدى.
له و كاته دا روانه له سهره ي نژدېدا - مېو پناصې
له سهره دېنى "پېكارنو" 1772-1823 دواى نه وېو
له لايه "كارل ماركس" وه داسه زل. نه مه كايه
تازه وېش بل دېستېه رېكښي پېناوېستېه كاني
كومه لكاي نه وېو هانه تارا، چونكه نه و كړمه لكايه

چو بو قوناغی پیشه‌سازی و بونیاده ته‌قلیدیه‌کی (که له بنه‌مادا بونیادیکی کشتوکالی گوندنشین بو) مه‌لته‌کانبوو. دامینراوه ته‌کنولوزیه تازه‌کانیش له‌م پرۆسه‌ی گواستنه‌وه‌یه‌دا ریخۆشکه‌ر بوون، دواتر فیلولوزیا له‌سەر بنه‌مایه‌کی پته‌وو له‌سەر ده‌ستی زانای ئەلمانی "فرانز پۆپ" 1791-1867 دامه‌زرا. ئەم زانسته مه‌ژنه ته‌واوی سه‌ده‌ی نۆزده‌ه‌نیوه‌ی یه‌که‌می سه‌ده‌ی پابردویی گرت‌وه، واته تا ساته‌وه‌ختی هاتنه ئارای زمانه‌وانی نوێ به‌رده‌وام بوو. فیلولوزیا به ته‌نها لیکدانه‌وه‌ی زمان ناگرت‌وه، به‌لکو لیکۆلینه‌وه‌ی هه‌موو ئەو دیکۆمینته نووسراوانه‌ش ده‌گرت‌وه (واته کتیبه‌ نه‌ده‌یی و میژوویی و ئاینیه‌کان) که له شارستانییه کۆنه‌کان جیماون..

ئه‌وکات ئەو راستیه ئاشکرا بو که: زمان له‌گه‌ل کاتدا گه‌شه‌ده‌کات و گۆرانی به‌سه‌ردا دیت. له‌مه‌وه فیلولوزیای میژوویی دروستبوو. لیکۆلینه‌وه‌ی بنه‌چه‌ی زمانه‌کانی ئیستاش ده‌ستپێکرد. له‌م پێگایه‌شه‌وه په‌یوه‌ندی لیکچوونی نێوان زمانی سانسکریتی (واته زمانی پیرۆزی هندی کۆن)، له‌گه‌ل زۆریه‌ی زۆری زمانه‌ نه‌ه‌روپیه کۆن و نوێکاندا دۆزرایه‌وه. زانایانی ئەو سه‌رده‌مه گه‌شتنه ئەو پایه‌ی که هه‌موو ئەو زمانانه گه‌شه‌یه‌کی سروشتیانه‌ی یه‌ک زمانن، به‌لام سه‌رچاوه‌کی دیار نیه، له‌به‌رئه‌وه‌ی ئیجگار کۆنه. ئەم زمانه‌شیان ناونا زمانی هیندۆ-ئه‌روپی.

هه‌رچۆنیک بێت له‌ ماوه‌یه‌دا فیلولوزیای میژوویی گه‌شه‌یه‌کی زۆری کربو سوودی له‌ تیۆریی گه‌شه‌سەندن لای هه‌ریه‌ک له "لامارک و داروین" بینی، بۆنه‌وه‌ی په‌ی به‌ په‌چه‌له‌کی وشه‌و زمانه‌کان ببات، وه‌ک چۆن ئەمان له‌ بوا‌ری زینده‌وه‌رزانی‌دا په‌ی‌یان به‌ په‌چه‌له‌کی مروف برد. لیکۆلینه‌وه‌ی فیلولوزیای - میژوویی به‌ زۆری له‌ ئەلمانی‌دا گه‌شه‌ی سه‌ند، به‌ جۆریک قوتابخانه‌ی فیلولوزی ئەلمانی بوو نمونه‌یه‌ک

که له ته‌واوی بونیادا شوین پێیان هه‌لده‌گرت. به‌مجۆره ده‌ستکرا به‌ لیکۆلینه‌وه‌ی ته‌واوی تیکسته کۆنه‌کان (واته تیکسته‌کانی یۆنان و پۆمان و سه‌ره‌تای مه‌سیحیه‌ت)، ئەمه‌ش له‌سه‌ر بنه‌مایه‌کی زانستی تۆکمه‌ بوو دوا‌ی به‌راوردکردنیک و رد له‌ نێوان ژماره‌یه‌ک ده‌سنووسی هه‌مان کتیبدا. لی‌زه‌وه میژووناسی پۆزه‌تیفیه‌ستی دروست بوو، به‌ سوود وه‌رگرتن له‌ وه‌قه‌له‌مبازه‌ گه‌ورانه‌ی فیلولوزیادا هه‌یبوو. هاوکات ئەمه جۆریک له‌ توێژه‌ری قالیبونی ناو زانستی دروستکرد که کۆنترۆلی ته‌واوی زانکۆکانی ئەوروپایان کرد.

پاسته میژووناسی کۆنترین لق‌ی زانسته مرقفایه‌تیه‌کانه، به‌لام ته‌نها له‌ سه‌ده‌ی نۆزده‌دا نه‌بێت نه‌یتوانی خۆی له‌و گریمانه میتافیزیکی و تیولوزیانه قوتار بکات، که له‌ سه‌ده‌کانی کۆن و ناوه‌پاستدا کۆنترۆلیان کردبوو. میژووناسی له‌ سه‌ده‌ی نۆزده‌وه توانی به‌ ته‌واوه‌تی خه‌سه‌له‌تیک‌ی زانستیانه وه‌رگرت و پشت به‌ هه‌ندی پێساو بنه‌مای توندوتۆڵ بیه‌ستی، ئیتر ئەمه له‌ ساغکردنه‌وه‌ی تیکسته کۆنه‌کاندا بێت یاخود له‌ دۆزینه‌وه‌ی په‌چه‌له‌کی وشه‌و مانه‌کاندا بێ، یان له‌ ده‌ستنیشانکردنی وردی میژوویی به‌سه‌رهات و پووداوه‌کاندا بێت، یاخود په‌رده‌هه‌لمالین بێت له‌ پووی ئەو شیواندن و ده‌سکاریکردنه‌ی له‌ هه‌وال و به‌سه‌رهات و تیکسته‌کان و.. هتد، کراوه.. ئەمه ئەو میژوه پۆزه‌تیفیه‌ستییه که له‌ شه‌سته‌کاندا قوتابخانه‌ی بلۆکراوه‌ی سالانه له‌ دژی وه‌ستایه‌وه، دوا‌ی نه‌وه‌ی ((میژووی پۆزه‌تیه‌ستی)) پۆلی خۆی گیراو ئه‌رکی خۆی له‌ ساغکردنه‌وه‌ی سه‌رجه‌م که‌له‌پووری خۆش‌اوا‌دا جێبه‌جێکرد. پێیه‌رانی قوتابخانه‌ی بلۆکراوه‌ی سالانه هه‌رگیز نکولیان له‌ گرنگی هه‌موو یاساو پێساکانی میژووی پۆزه‌تیه‌ستی نه‌کرد، به‌لام به‌و مه‌رجه‌ی ته‌نها وه‌ک سه‌ره‌تایه‌ک

سەير بىكرىت و ميژوونوس ھەر بەر ۋە ئىكتىفا نەكات. پاشان ئەوروپىيەكان كەمترىن پىئويستىيان بەم مېتۇدە ھەبو، لەبەرئەو ۋەك پىشتىر باسما نكرد بە بريژايسى سەدەي نۆزدە و تا نارەپاستى سەدەي بىست نۆزەي نۆزى كەلەپوورى خۆرئواوا (گەر نەشلىين ھەموى) بە شىئو ۋەيەكى زانستى ساغ كرابوۋە. ھەروەھا سەرچەم دەستووسە كۆنەكان چاپى جۆراو جۆر كرابوون و لە كىتېبخانەكاندا خرابوونە بەردەست. ئەمەش تەوا بە پىچەوانەي حالەتى كەلەپوورى ۋەرەبى ئىسلامىيە ۋەيە، چونكە لەم پەو ۋە بە بەراورد بە كەلەپوورى ئەوروپى، نۆر لە دواو ۋەيە.

تا ئىستاش بەشكى گەرەي دەستووسەكانمان لەسەر پەفەي كىتېبخانەكان تۆزىيان لى نىشتو، نە ساغ كراونە تەو ۋە نە بلاۋىش كراونە تەو. تەنانەت گەر ئىستاش ھەندىكى لى بلاۋكرابىتەو ۋە ئەوا پىئويستى بە سەرلەنۆى بلاۋكردە ۋە ھەيە، چونكە بە شىئو ۋەيەكى زانستى ساغەكراو تەو. "ئەندرى مايكل"ى بەرئو ۋەبەرى كىتېبخانەي نىشتمانى لە پارس جارىكيان پىي وىم: تەنھا لەم كىتېبخانەيەدا ھەوت ھەزار دەستووسى ۋەرەبى ھەيە!

لە سەدەي نۆزدەدا خۆرەلاتناسى لەسەر بىنەماي مېتۇدى پۆزەتفستى يان فىلۇلۆزى ياخود ميژوويى دامەزراو ئەوروپىيەكان بۆ بوراندە ۋەيە كەلەپوورى تاييەتى خويان بەكارىان ھىنا. سەردەستەي خۆرەلاتناسەكان كەوتنە پشكىنىي نۆر لە تىكستە كۆنەكان، داوى ساغكردە ۋەيان كەوتنە چاپكردن و بلاۋكردە ۋەيان. ئەمە لە كاتىكدا ئىمە تا ھەنووكەش لە مەيدانە بەدورين، ياخود نوقمى خەويكى قولين. ئەلبەتە لە پال ئەو خۆرەلاتناسىيەشدا خۆرەلاتناسىيەكى بە سياسى كراو و پەپووتىش ھەيە كە ئامانجى خزمەتكردنى مەبەستى دىكەيە (بىجگە لە زانست و تويزىنە ۋە)،

ئەمەيان پىئويستە سەركۆنە بىكرىت و پەردەي لە پرو ھەلبىالرىت.

بەلام خۆرەلاتناسىيەكى جديش ھەيە كە خزمەتى نۆزى بە كەلەپوورى ۋەرەبى ئىسلامى كىردو. تەنانەت نۆزىك لە دەرەنجام و تىزەكانىشى بىئەو ۋەيە بە خۆمان بزانين ھاتقە ناو كايەي پۆشنىبىرى ۋەرەبىيەو. بۆيە چەند پۆشنىبىرانىك تەنانەت ئەوانەشيان كە پەخنە لە خۆرەلاتناسى دەگىرن، ھەندىك جار ھەمان مېتۇدى خۆرەلاتناسى بەكاردين و سوودى لىو ۋەردەگىرن، بەلام بىئەو ۋەيە بە ئاشكرا باس لەو بەكەن. ھەرچۆنىك بىت مەنەجىيەتى زانستى يەك مەنەجىيەتەو بۆ تاوتويكردى سەرچەم كەلەپوورى موقايەتى دەگونجىت، بە مەرجىك بتوانين بە باشى پراكتىزەي بەكەين و بەكارى بھىين.

مەنەجىيەتى خۆرەلاتناسىيەش بەشكىكە لە مەنەجىيەتى ميژوويى و فىلۇلۆزى ئەوروپى كە لە سەدەي نۆزدەدا دامەزراو كەشەيكر، بە تاييەتىش لە ئەلمانىادا. بەم پىيە جىي سەرسوپمان نىە كە گىرگىترىن خۆرەلاتناسى ھاچەرخ بە رەچەلەك ئەلمانى بىت ئەويش "جوزيف فان ئىس"ە.

II

باسمان لەو كىرد كە زانستە موقايەتىەكان، ۋەك ((ئابوورىناسى، كۆمەلناسى، دەرۋنناسى، زمان ناسى، ميژووناسى و پەگەزناسى... ھتد))، لە سەدەي نۆزدە ھەم و بۆ بە ئەنجامگە ياندنى ھەندىك خواستى ديارىكراو ھاتە ئارا. بەلام ئايا ئەمە ماناي وايە كە ئەم زانستانە لەو ۋەبەر لە ئارەدا نەبوون؟ ماناي ئەو ۋەيە كە ئاركىۋلۆزىيائى ئەو زانستانە ساتە لىكۆلىنەو لە پەچەلەك و سەرەتاي دروستىبونيان- تەنھا لە سنوورەكانى ئەو سەدەيەدا پادەو ۋەستىت؟ ئەو ۋەيە پاست بىت ھەندىك لە ميژوونووسانى زانستەكان لەسەر ئەو ديارىكردنە ميژووييە پازى

نېن و سەرەتاي دروستبورنى ئو زانستانە دەگىرنەو
بۇ كۈتايىيەكانى چاخى پىنيسانس، يان بە ديارىكراوى
دەيىنەو بۇ سەدەي جەدەمەم. ھەندىكيان
دەيگىرنەو بۇ "جۇن لوك 1637-1704" كە لە
نيوئەي نوەمى سەدەي جەدەمەمدا ھەلسەفەي
ئىنگلىزى كۈنترۇل كرىبوو، ھەندىكى تر دەيگىرنەو
سەر "فرانسىس بىكۇن" ئو پياوئەي سالى 1605
واتە لە سەرەتاي سەدەي جەدەمدا كىتەبىكى
دەريارەي ((پىشكەوتنى زانن)) بلاكوردەو.

ھەرچەندە سەرەتاي ئو مېژو لەو كۈنترە،
بەلام مۇف بۇ يەكەمجار تەنھا لە سەدەي
تۆزدەمەمدا لە يەك كاتدا بوە خودىكى لىكۈلئارو
بابەتەك بۇ لىكۈلئەو. دەبىت ھۆي چى بىت كە
زانستى مادە بەر لە زانستى مۇف كەوتىت، ياخود
مادەناسى بەر لە مۇفناسى دەستى پىكرىتەي؟

ھۆكەي ئاسانە: لەبەرئەوئەي مۇف كاتەك
تاووتوئى مادەيەك دەكات (زىندو بىت يان مردو)
ئەوا شتەك تاووتوئى دەكات كە لە دەرەوئەي
خۆيەتى و لە خۆي جيا بۆتەو، بەلام ئەوكاتەي
دەست بە لىكۈلئەوئەي خودى خۆي دەكات ئەوا لە
شتەك دەكۈلئەوئەي كە ئەوا بە خۆيەو پەيوەستە:
كىشەو مەترسىي ئەم لىكۈلئەوئەي ش لىرەدايە.
چونكە تۆ كاتەك دەكەيتە لىكۈلئەوئەي پوەك يان
ئازەل ياخود شتەكى بىگيان، زۆر بە ئاسايى
دەتوانىت مەسافەيەكى بابەتى تەواو لەگەل
كەرەستەي لىكۈلئەوئەي كەتدا وەرگىت و ھەست و
سۆزى خۆتى نەدەيت بەسەردا. بەلام كاتەك دەست
بە تاوتوئىكرىنى خۆت يان ھاپەرەگەزەكانى خۆت
دەكەيت، ناتوانىت ئەم پەھەندە بابەتيە دروست
بەكەيت، تەنھا دوئەي ھەولەكى تاقەت پىوكىن نەبىت.
چونكە مەوزوئەي تەواو لەم بواردە ئەستەمە،
ھەرچەندە كىش و قەوارەي ئو توئىزەرە يان ئو
زانايە گەرەو گرانىش بىت.

لەبەر ئەم ھۆكارە ھەندەك، زانستە
مۇفايەتيەكان، بە زانست نازانن، چونكە بەردەوام
ئەگەرى ئەو ھەيەكە لە لايەن ئايدۇلۇزىاو ئارەزو
شەخسىيەكانەو دەسكارى بىكرىت. بۆيە
ئەستەمۇلۇزىاي زانستە مۇفايەتيەكان لە
ئەستەمۇلۇزىاي زانستە سىروشتىەكان ناچىت.

زۆرچار زانايانى بوئى فېزىاو كىميا بە چاوتىكى
سوك سەيىرى پىپۇرپانى بوئى زانستە
كۆمەلەيەتيەكان دەكەن. ئەوان پىيان وايە ئەوانە
مىشەخۇرن بەسەر زانستەو. بەم دوئايەو لەسەر ئەم
مەسەلەيە لە سەنتەرى نەتەوئەي فەرەنسى بۇ
توئىزىنەوئەي زانستى قەيرانىك دروستبوو، كاتەك
ژمارەيەك بىرمەند داواي جياكرىنەوئەي زانستە
مۇفايەتيەكانيان لە زانستە سىروشتىەكان كرىو
پىشنىارىيان كرى تا پەيمانگايەكى تايىت بە زانستە
مۇفايەتيەكان لە دەرەوئەي سەنتەرى نەتەوئەي
دروستبىكرىت. تەنانت دەولەتىش مىزانىيەي خۆي بۇ
ئو توئىزەرەنە تەرخان دەكات كە لە بوئى وزەي
ئەتۇمى و گەردوونناسى، يان توئىزىنەوئەي بايەلۇزى و
پىشكىكەكاندا كاردەكەن، كەمەكەمىش بۇ
توئىزەرەوئەكانى بوئى زانستە مۇفايەتيەكان تەرخان
دەكات. ئەمەش ماناي وايە كە پىشكەوتنى زانست و
تەكتۇلۇزى لە پىزى پىشەوئەي ئو مەسلەنەدايە كە
لە ولاتە پىشەسازىيە پىشكەوتەكاندا گىرنگى
پىدەدرىت. لەبەرئەوئەي بەھىزى ئەم ولاتانە
پەيوەستە بە زانست و تەكتۇلۇزىاوئەي، ھەر ئەمانەشن
كە پىشكەوتن و بالادەستىيان بەسەر ولاتانى تىردا
بۇ دەستەبەر دەكەن.

ئەوانەي خاوەن لاپورى زانستى نىن، ھىزى
توانايان نىيە. پەنگە ئەم لاپورانە تايىت بىن بە
پىشەسازى سەربازى ياخود مەدەنى، بەلام ئەمە
گىرنگ نىيە. گىرنگ ئەوئەي بەر لە كەسانى تر بگەينە
دۆزىنەوئەي زانستى تازە، بۆئەوئەي لە مەيدانى

كىيېركىتى تەكتۇلۇقى و سياسى و ئابورىدا بۇرپان
 بدەينەو، (بۇ نمونە بېوانە ئەو كىيېركىتى لى نىوان
 پەيمانگى باسقىچى لى پارىس و پەيمانگىكانى
 ئەمىركادا ھەيە بۇ نۇزىنەو ھەي چارەسەرتىك بۇ
 نەخۇشى ئايدىز، ئەم قەسەيش بۇ بۇرى ئەتۇمى يان
 فەزاي دەرەو... ھەتد، راستە). بۇ نمونە كاتىك
 فەرەنسالى بۇرى فېزىادا خەلاتى تۇپىل
 بەدەستىننى، ئەو ولاتە ھەست بە فەخرو شانازىكى
 نۇر دەكات و خاوەنەكەشى لى پېرىكدا دەپنە پىاوتكى
 بەناويانگى كۆمەلگەكى.

بەلام ئاخۇ ئەمە ماناي ئەو ھەيە كە زانستە
 مۇقايەتەكان گىرنگىيان نىە؟ ئەلبەتتە نەخىر.
 دەكرىت بلىن لى پەوى گىرنگىيەو زانستە
 مۇقايەتەكان بە پەلى دوم دىن. نۇرجار
 فەرەنسەكان شانازى بەو ھەو دەكەن كەوا
 فەيلەسوف بىرمەندان و سۇسۇلۇقىستەكانيان
 بوونەتە ئەستىزەھەكى ئاودار لى ولاتە يەكگرتوكانى
 ئەمىركا. ھەرچەندە "مېشىل فۇكۇ" لى بەر
 ھۆكارگەلىك دەسەلاتدارنى ولاتەكەي چارەيان
 نەدەويست، بەلام فەرەنسالى شانازى پىئو دەكرىد.
 ئەويش بەھۇى ئەو سەركەوتنەھەي لى سەرئاستى
 نىئودەولەتى لى ئەمىركا و يابان و سەرتاسەرى
 ئەوروپادا بە دەستى ھىتابور. ھۆكارەكەش ئەو ھەيە
 كە كارەكەي "فۇكۇ" نىئوبانگىكى جىھانى بۇ
 فەرەنسالى پەيدا دەكەن و زمان و فېكرى فەرەنسەي بە
 تەواى دىنا دەگەيەنەت. ھەك دەشزانرەت ھەندىك
 جار ولاتانى پىشكەوتو پارە دەدەن تا كىتەپەكانيان
 ھەيگىرەتە سەر زمانەكانى تر.

بەھەرچال زانستە مۇقايەتەكان لى ولاتىكى ھەك
 فەرەنسالى نابىت گلەيى نۇر لى بەختى خۇى بىكات،
 لەبەرئەو ھەي ھەكى پىئوپست پىزى لى دەگىرەت و
 سەنگو قورسايى دەزانرەت. ئەو تا ئەمسال
 سەنتەرى تويۇنەو ھەي ئەتەو ھەي مەدالىي زىپى

بەخشىيە تويۇنەرتىك لى بۇرى زانستە
 كۆمەلەتەكاندا. سەرتۇكايەتى سەنتەرى ئەتەو ھەي
 ھەموانى توشى سەرسوپمان كىرد، كاتىك ئەو
 مەدالىيەي (كە گەورەترىن خەلاتى ئەو ئاوەندەيە)
 بەخشى بە جىنشىنى "ئەمىل نۇركەھام" و
 سۇسۇلۇقى مەزن "پىر بۇردىو".

ئەم خەلاتە تەنھا بەو كەسانە دەدرەت كە لى
 بۇرى زانستە سىروشتەكان يان تەكتۇلۇقىدا
 داھىنانى تازە دەكەن، بەلام بە ھەلەدا چووين گەروا
 بزانىن زانستە مۇقايەتەكان لى سەدەي نۇزدەدا
 تەنھا بۇ گىرپانى پۇلىكى سىلى دىروستىبون، كە
 ئەويش: پەيىرەن بە ياساكانى كۆمەلگار ئاشناپوونە
 بە رەفتار و مەلسوكەوتى تاكەكەس و گروپەكان، لى
 پىئو كونترۇلكردىيان بە چاكەترىن شىئو و
 رىگرتن لى شۇپش و پىنىوى.

ئەو ھەي راستى بىت زانستە مۇقايەتەكان لى
 پىئو گىرپانى پۇلى ئىجابىدا دىروست بوون.
 ئايدىقۇلۇقىستەكان و دواترىش بە تايەتى كەسىكى
 ھەك "سان سىمۇن" كە ھەموويان خەونى
 پىشكەوتن و پۇشنگەرى و بونىادنانى كۆمەلگەيەكى
 نوتيان ھەبو، باسايان لەم پۇلە ئىجابىيەي زانستە
 مۇقايەتەكان كىرەو.

ھەك دەزانرەت "سان سىمۇن" لى تەمەنى چىل
 سالىدا نىگەي بۇ ھەت، دواى ئەو ھەي لى زىانى پىر
 سەركىشى رابىروى خۇى ھىئو تەنەت حاشاي لى
 بىنەمالەكەشى كىرد (خۇى بە بىنەچە دەرەبەگىكى
 گەورە بو)، ئاواتەخواز بوو بىنەمالەكەيى و لەگەلىدا
 تەواى سىستىمى دەرەبەگەيەتى تەفرو تونا بىكات.
 پاشان خۇى بۇ زىانىكى نوئى تەرخانكرىد: زىانى
 زانست و فېكرىكى سياسى پۇشنگەرانە. پىپەدل
 ئاواتەخوازى ھاتنەئاراي سەردەمى (سىستىمى
 پىشەسازى) و دارمانى كۆمەلگەي كۆن بوو.

"سان سيمون" پيى وابوو شۇرپى فەرەنسى
 ھەموو ئەركەكانى سەرئىشانى تەواو نەكردو
 پيويستە سەدەى نۆزدە بە تەواوكردى ئەو ئەركانە
 ھەستيت. ئەو تا تا ئىستاش پاشماو ھى سىستى
 دەرەبەگايەتى ماو ھى چىنى خانەدانەكان پاليان
 لىداو تەو ھى خاوەن دەسلەتى مەزنى خۇشيان،
 بۆيە پيويستە ئەمانە پايما لىن بۆئەو ھى سىستىكى
 نوئى دابە زىت. سىستىمىك كە تەنھا بە پوناكى
 زانست ئاوەدان و پۇشن بىت.

دەكرىت ھەمان شتىش دەرەق بەو گرۇپە بلىين
 كە نازناوى ئايدۆلۆزىستەكانيان لە خۇيان نابوو
 (ئەلبەتە لىرەدا مەبەستمان مانا ئىجابىيەكەى چەمكى
 ئايدۆلۆزىيە، نەك بەو مانا سلبىيەى ئەمۇ كە لە
 ئارەدايە). ئايدۆلۆزىستەكانى ئەو سەردەمە
 كۆمەللىك زانا بوون و ھەريەكەيان پىسپۆر بوون لە
 بوارى پزىشكى و ماتماتىك و ئەندازە و مېژوو و
 فەلسەفەدا.

پەنگە لەبەرئەو ھى بە ئايدۆلۆزىستەكان
 ئاوبرابن، چونكە دەيانويست زانستىك بۆ ئايدىكان
 دابە زىتن. وەك دەشزانين چەمكى ئايدىاو
 ئايدۆلۆزىيە لە زمانى فەرەنسىدا يەك سەرچاوەيان
 ھەيە. ئەوان دەيانويست زانستىكى وا دابە زىتن تا
 جىگاي مېتافىزىكاي تەقلىدى بگىرتەو. ھەرچەندە
 بە شىئەيەكى سەرەكى ئەوان گرنگيان بە
 لىكۆلىنەو ھى مۇف دەدا، بەلام لە پال ئەو ھىدا
 زانستە سىروشتى و بايەلۆزىيەكانىشيان
 فەرامۆش نەكردبوو.

دەكرىت بلىين ئەقلىيەتى ئەوان بوو توانى دواتر
 فەرەنساى نوئى بونىاد بنىت: واتە ئەو فەرەنساىيە
 لەسەر زانست و پىشكەوتن و ئازادى و ئايدىيائى
 دىموكراسىيەت دامەزراو. ئەمانە بەردەوام لە
 مەملەئىتى و كىشمەكىشدا بوون لەگەل ئەو بەرەيەى
 دىكەى ناو ئەقلىيەتى فەرەنسى: واتە بەرەى

كۆنسىتۇتاتىفەكان. بەرەيەك كە پقى لە پۇجى
 سەردەمى نوئى دەبوو، ھەزى بە گەپانەو دەكرد
 بۆ پابردو، گەپانەو بۆ ئەو سىستەمە كۆنەى شۇرپى
 فەرەنسى پايمالى: تا ئىستاش ئەم بەرەيە نامادەكى
 لەناو كۆمەلگەى فەرەنسىدا ھەيە، ھەرچەندە بە
 بەراورد بە سەدەى نۆزدە ھەم بچووك بۆتەو
 پاشەكشەى كردو (ئەمە ئەو ئاقارەيەكە ھەنووكە
 بەرەى پاسترەو توندپەرەكان بەسەركردايەتى لۇبان
 تەعبىرى لىدەكەن).

دواى ئايدۆلۆزىستەكان و "سان سيمون"
 كەسىكى دى دىت كە دەبىتە گرنگىين فەيلەسوفى
 فەرەنسى لە سەدەى نۆزدەدا: ئەو كەسەش
 "توگست كۆنت" ھ. ئەم پياو بە دامەزىنەرى
 فەلسەفەى پۆزەتقىزم دادەنرىت، ئەو فەلسەفەيەى
 لەو كاتەو تا ئەمۇ (ئەگەرچى بە شىئەو شكىلى
 جىاوازىش بىت) كۆنترۆلى ئەقلىيەتى فەرەنسى و
 سىستىمى فەرەنسى كردو. "كۆنت" لە يەك كاتدا دوو
 شتى دۇبەيەكى لە خۇيدا كۆكردبوو، زانستىكى
 ماتماتىكى ساردو سىرو خەونىكى يۆتوبىش. واتە ئەو
 بلىمەتى زانستە سىروشتىەكان و بلىمەتى زانستە
 مۇقايەتەكانى پىكەو تىكەل كردبوو.

ئەو لە يەك كاتدا مامۇستاي فىزىياو ماتماتىك و
 دامەزىنەرى سۆسىيۆلۆزىيە بوو. دەيوست
 ھوسەنگى بۆ كۆمەلگەى فەرەنسى بگىرپتەو (دواى
 ئەو ھى شۇرپى پىشەسازى بونىادى ئەو كۆمەلگەيەى
 سەرەو ژىر كرد). ئەمە لە كاتىكدا ئەو خۆى لە ژيانى
 شەخسىدا ھەموو جۆرە ھوسەنگى و دلىيايەكى
 لەدەست دابوو! لەبەرئەو ھى داواكارىيەكەى لە
 ھەريەك لە قوتابخانەى (بۆلىكىنىك و كۆلىزى دى
 فرانس) پەتكرايەو، بىپارى دا لە مالاكەى خۇيدا
 وانەكانى بە ھەندىك لە شوپىنكەوتان و خويندكارە
 دلسۆزەكانى بلىتەو. لە نىوان خويندكارەكانىدا
 كەسانى وەك زاناي بوارى فىزىيا كارترو زاناي بوارى

ليکوليني-وهکانی داهاتوودا ناراسسته وخو،
ئو وهلامانه بېينينه وه.

ليړه دا ته نها ئو وه ده ليم که بهرله وهی ده ست به
خويندنه وهی شته شاراوو ناديارهکانی ژيانی
توکست کونت بکه م، پيمو ابو پياويکی نه قلانی
تونودوتوله که لين له ژيانی شخسی نه ودا نيه.

نهی گوايه پوزه تفيزم ترپکی نه قل و نه قلانيه ت
نیه؟ نایا پوزه تفيزم به جوریک له جورهکان، نه بوه
مايهی بهرهمهينانی ژياری ته کنه لوزی خورناوا؟
پيمو ابو نه و دورترين که سيکه له ده خورپی و بون و
بهرامی ويزدان و پاچله کینی دل و دهرودن. پيم
وانه بوو بۆ ته نها ساتيکيش نه و له لوزيکی
ماتماتيکی، يان بيرکردنه وهی ماتماتيکی ورد بيته
دهرئ. که چی پويه پويی کاره کتيریک بوومه وه
جياواز له وهی وينا م کردبوو.

کونت به دريژای ژيانی خوی به ده ست کيشی
ماديه وه گيروده سوو. ماوه يه که له سهر يارمهی
خويندکاره دهوله مهندهکانی ده ژيا، به تاييه ت جئون
ستيوارت ميل و نه ميل ليتری. نه وهی مايهی
سهرسوپرمانه نه وه يه که له و دۆخه ناهه مواريو پيم
نيگه رانيه دا، نه و بهرهمه توکمه و دانسقانهی
پيشکه شکردو داهينانی زانستی له و په ريدا بوو.

هرچونیک بيت وانهکانی "کونت" به مه به ست و
دوابه دواي يه که، باسی له ههر يه که له م زانستانه
کردبوو: ((ماتماتیک، گهرودوناسی، فيزياء، کيميا،
بايه لوزياو سؤسيولوزيا)). وه که ده بېنين زانسته
مروفايه تيهکان (که به سؤسيولوزيادا) دياره، له دوا
پريزه ندي نه و پوليکنردنه دايه پاش زانسته سروشتی و
نه مېريهکان. "کونت" سهره تاو بهرله وهی چه مکی
سؤسيولوزيا/ دابهينيت /سؤسيولوزيا/ی به
فيزياناسی کومه لايه تی/ ناوده برد. سان سيمونی
ماموستاش به (فيزيولوزياي کومه لايه تی) ناوی
ده برد. زاراوو يه که م وه که دياره له زانستی فيزياء

فيلولوزيا ممبرلت و زانای بواری ماتماتیک بوانستو
پاشان گهره پياوی بواری بانکهکان ئيشتالو
بيرياريکی وه که نه ميل ليتری خاوهنی فهرمهنگی
ليتری به ناويانگ به زمانی فهره نسی، له گهل جئون
ستيوارت ميلی فهيله سوفی ئينگليزی، به لام کونت
ته نها سنی دانيشتن بری کردو ئيتر دووچارى
خه مۆکی و تیکشکانی دهرودنی سوو. دواتر
گواستيانه وه بۆ په کيک له نه خوشخانهکان بۆنه وهی
هاوسهنگی خوی به ده ست بينيته وه. دواي نه وه
سهرله نوئ گهرايه وه سهر و تنه وهی وانهکانی له ژيتر
ناونيشانی: (چه ند وانه يه که دهر ياره ی فلهسه فهی
پوزه تفيزم) که دواتر نيويانگيکی باشی په يداکرد.
پهنگه يه کيک بېرسيت و بلت: چون ده کريت مروفيک
له پوي دهرودنيه وه تا نه و راده يه په شيو ماندو
بيت، که چی بشيپته ماموستای فيکريکی مه نه جی،
نه که ته نها له فهره نسا بگره له ته وای نه وروپادا؟
چون ده کريت نه قل له گونگولی ديوانه يی و پووناکی
له ناميزی تاريکيدا له دايکبيت و سهر دهر ييتی؟
دهرهق به م پرسيارانه نه ميستا ناتوانين وه لاميان
بدهينه وه، وه لاميش نادهينه وه، به لکو به کراوه يی
جیي ديلين بۆ ناينده.. چونکه پهنگه له

وهرگيراره و هرچی دوه ميانه له زانستی پزیشکی
ياخود له بایه لۆژیاره خواستراوه. به دريژايی
ليکولینه و هکانی دیکه مان ده بێت ئەم خال له بهرچاو
بگرین، به تایبەت که دیننه سەر باسی زانسته
مروفايه تیه کان له قوناغی بونیادگریدا. له راستیدا
بونیادگرێ چ نه بوو جگه له جۆریک له پۆزه تیفیزمی
نوێ که به زانست سهرسام بوو. کاتیک کونت ده لیت:
فیزیکای کومه لایه تی/ مه به سستی له وه یه که چون
زانایه کی بواری فیزیا له ماده ده کولیته وه، ناوماش
ده کړیت تاوتوئی کومه لگا بکه یین.

وهك چۆن ماده له گهردیله پتیکدیت، به وجۆره ش
کومه لگا له تاکه که س دروستده بێت. له ههردوو
حاله ته که شدا ئه رکی زانا لیکولینه وه یه له
په یوه ندیه کانی نیوانیان. کاتیکیش سان سیمۆن
ده لیت: فیزیک لۆژیای کومه لایه تی/ ئه و ده یه ویت
کومه لگا وهك بونیادیکی ئۆرگانی تاوتوئی بکات،
هاوشیوه ی ئه و بوونه وه ره زیندوانه ی زانایه کی
بایه لۆژی لیکولینه وه یان له سهر ده کات: دواتر
سهرجه م زانسته مروفايه تیه کان ((ده رونه ناسی
زمانناسی، میژروناسی، ئابووری ناسی و
په گه زناسی)) لاسایی زانسته سروشتیه کان
ده که نه وه ته نها نمونه یه کی زانست که نه ویش
فله سه فه ی پۆزه تیفیزم کونترۆلی ته وای خه لکانی
سه ده ی نۆزده (و ته نانه ت تا ناوه راستی سه ده ی
پا برده وش) ده کات. ئه وه پۆزه تیفیزم که مۆدیرنیته ی
کلاسیکی خۆرناوا دروستده کات، ئه و مۆدیرنیته یه ی
له دوا ی جهنگی دوه می جیهانی وه په و په پووی
په خنه ی توند بۆته وه.

لیره دا ویستمان که م تا کورتیک ئیستیک له
به رده م ئارکیۆلۆژیای مۆدیرنیته دا بکه یین. واته
به رله وه ی باس له وه په خنه یه بکه یین که له سهر
ده سستی میتۆده تازه کان و فله سه فه ی نوێ ئاراسته ی
کراوه، ده بێت باس له په گو پیشه و بنج و بناوانی

مۆدیرنیته بکه یین. به مجۆره ده توانین بلیین ئیمه له
میانه ی دوو قوناغی سه ره که وه: قوناغی
دروستبوون و گه شه کردن له سه ده ی نۆزده وه،
قوناغی ده سپنکی نوێ له نیوه ی دوه می سه ده ی
بیسته وه، باسمان له زانسته مروفايه تیه کان کردوه.
چونکه ناتوانین له وه ی دواتر حالی بین گه ر بێت و
له وه ی پێشتر نه گه یشتین. به لام دوا جار ده بی
بیرسین ئاخۆ پۆزه تیفیزم یانی چی؟ پتویسته بزانی
که ئەم وشه یه له تیژمی ((سیاسه تی
پۆزه تیفیزم)) وه وه رگيراره که کونت بۆ یه که مجار له
سالی 1824 دا به کاری هتیاوه. ئه و به م کاره ی
ده یویست جیاوازی له نیوان بیروباوه پی زانستی
خۆی و ته وای ئه و گه له بیروباوه پانه ی دیکه دا بکات
که به گه ران له جه وه ری شته کانه وه سه رقāl بوون،
چونکه به به وای ئه و ((بیروباوه په تیۆلۆژی و
میتافیزیکیه کان شایسته ی ئه وه نین مروف زۆر له
ناستیاندا بوه ستیت)). لیره دا تیۆریاکه ی ده رباره ی
ئو سی قوناغی فیکری مروفايه تی پێدا تیپه پیه
ده رکسیت.

ئو سی قوناغش بریتین له:

- قوناغی تیۆلۆژی.

- قوناغی میتافیزیکي (یان فله سه فه ی).

- قوناغی زانستی (یان پۆزه تیفیستی).

کونت پتی و ابوو جیهیشتنی قوناغیک و پتخستنه
ناو قوناغیکی دیکه، شتیکه ناکریت لیتی پاشگه ز
بینه وه. به مجۆره ئه و قوناغی زانست یان پۆزه تیفیزم
زۆر پێشکه و تووتره، چونکه به ره نه جانی برینی
میژوویه کی بوو دريژو په رکه ندو کۆسپی
مروفايه تیه، به ره و پێشکه وتن و تیگه یشتنی زیاتر.
کونت به م کاره ی لیکولینه وه ی فیزیایی دیارده کانی
له لیکولینه وه ی میتافیزیکي جیا کرده وه. له م
باره یه وه ده لیت: "ئه نها له رتی سه رنجدا نی
دیارده کانه وه ده توانین بکه یینه مه عریفه یه کی

دروست". بۆيە پىئويستە لە سەرمان تاقىکردنە وەى زانستى لە سەر دياردەكان بگەين، بۆئەو وەى ئەو ياسا نەگۆرپانەى لىدەر بېيىن كە جەوى دەگەن و ئاراستەى دەگەن. زانست يان دەبىت ئەمبىقى بىت يان نەبىت. ئەم مەسەلەيەش وەك يەك زانستە سروشتى و زانستە مرقايە تىەكان دەگرتە وە. هەرچەندە پادەى زانستە سروشتىەكان زۆر پوونتو تۆكمە ترە لە زانستە مرقايە تىەكان. لەبەر ئەمەش كرنىت سۆسيۆلۇژيا لە دوا پىزبەندى زانستەكاندا دادەنيت.

بۆئەو وەى بە ديدگاي كرنىت و تەواوى فەلسەفەى پۆزە تقيزم ئاشنا بىن، بىوار دەدەين خۆى لەم بارەيە وە قسەمان بۆ بكات. لە بەشى يەكەم و لە لاپەرەى سىيەمى كىتبە بەناوبانگە كەيدا (چەند وانە يەك دەربارەى فەلسەفەى پۆزە تقيزم) دەلئيت: "كاتىك پۆخى مرقايە تىەكانە قوناغى پۆزە تقيزم، ئەوكات دان بە وەدا دەنيت كە گەيشتن بە چەمكە رەهاكان و جەوهرى شتەكان مەحاله، بەمەش دەست لە سۆراخكردن لە بنەچەى گەردوون دەكىشيتە وە، لە و پرسىارانش دەكەويت كە ژيان بەردو كۆى ملدەنيت. ئىتر تەنها گرنكى بە زانستى موكارە قولەكانى دياردەكان دەدات، ئەويش لە رىگاي بەكارمىنان و تىكەلكردنى ئەرگومىنتى ئەقلانى و سەرنج و تىيىنى ئەمبىقىە وە. ئەوكات پەيوەندى نەگۆرەكان (ياخود ياساكانى) بۆ ئاشكرا دەبىت، ئەو ياساىانەى شتەكان پىكە وە دەبەستن و بە يەكيانە وە گرتەدەن".

III

نايىت لە مەسەلەى پەيوەندى نىوان مەعريفە و دەسەلاتدا زىادە پۆى بگەين و، مەعريفە بگەينە پاشكۆ و پاشبەندى دەسەلات. چونكە مەعريفە سەربەخۆى تايبەتى خۆى هەيە، بە پىچەوانەى ئەو بۆچوونەى ئايدىلۇژيستەكانى فەرەنسا لە سالانى

خەفتادا مېنابوويانە ئارا. وەك ئاشكراشە ئەم ئاقارە ئايدىلۇژيە لەم بۆچوونە پەركىرەياندا پىشتيان بە تىۆريەكەى "ميشيل فۆكۆ" بەستبوو (هەولەدەين لە نووسىنەكانى داها توودا باس لەم مەسەلەيە بگەين)، بەلام بۆئەو وەى لە و قەلەمبازە گەورەيەى دواى سالانى شەستەكانى زانستە مرقايە تىەكان بگەين، ئەوا دەبىت بە درىژى ئىستىك لە بەردەم دروستبوونى ياخود ئاركىۆلۇژياى زانستە مرقايە تىەكان لە سەدەى نۆزدەهەمدا بگەين، چونكە ئەستەمە بتوانىن شىتەك دەربارەى شارستانىەتى خۆرئاوا و مۆكارى پىشكە و تن و بەهيتى بزانىن، بىتە وەى ئاگادارى ئەو قوناغە بىن. هەروەها ناتوانىن پچىك لە و موشتومرپانەى دواى جەنگى دوەمى جىهانى حالى بىن (لە هەريەك لە فەرەنسا و ئەلمانىادا)، گەر بىت و نەچىنە وە سەر سەرچاوە و رەگورپىشەى ئەو گفوتوگۆيانە لە سەدەى رابردوودا.

رەخنەگەلىك كە لە ماوەى سەردەمى بونىادگەريدا لە ئارەدا بوو، پەرجەكردار بوو بەرامبەر گەشپىنى سەردەمى پۆشننگەرى و هەژمونى بىروباوەرى پۆزە تقيزم لە سەدەى نۆزدەهەمدا. بە واتايەكى دى پرانسىيەكانى مۆدىرنىتى كلاسىكى خۆرئاوا كە لە سەردەمى پۆشننگەريدا سەريان دەرهيتا و پاشان لە سەدەى نۆزدەهەمدا چەكەرەيان كرد، پاش ئەو تە دوەم جەنگى جىهانى كۆنترۆلى ئەوروپا و تەواوى جىهانى كرد، ئىستا بۆتە جىسى گومان و كەوتۆتە ژىر پرسىارە وە. ناتوانىن لە و رەخنە توندو تىژانەش بگەين كە لە لاىەن قوتابخانەى فرانكفۆرت و ميشيل فۆكۆ وە ئاراستەى مۆدىرنىتى كراو، گەر بىت و لە خودى مۆدىرنىتى خۆى تىنەگەين. بەمجۆرە دەبىنەن هەندىجار گەرانە وە بۆ دواو كارىكى پىئويستىە و بگرە تەنات ناچارىشە.

سەرەتا باسما ئەو كە مەعريفە لە يەكەمىن قوناغيدا سەربەخۆى و پاكى و بىگەردى

په سەنى خۇى ھەيە. فزولى مە عريفىش ناتوانيت دەستبەكار بېت، گەر ھەر لە سەرەتايەو ھە كوشتەى ھىزو خۇپەرستى و دەسلەت بېت، چونكە خواستى سەرەكى ئەو دۇزىنەو ھى مە عريفە، ئەك شتىكى تر بېت. مە عريفە دەيە ویت نەيتىيەكانى سروشت ناشكرا بکات و تەلیسەكانى گەردون بکاتەو. ھەر و ھا ئامادجى ئەو ھەيە خىزو خۇشى بىق تەواوى مرقۇفایەتى دەستبەر بکات.

بۇ سەلماندنى راستى ئەم قسانەش ھىندە بەسە چاویك بە تىكستى گەرە بیریارانی وەك: "پىنیە دىكارت، ئیمانویل كانت و تۇگست كۆنت" دا بخشىنن. ھەریەك لەوانە دلیان پەر لە خۇشەوېستى و خىزو چاکە بوو بۇ مرقۇفایەتى. ئەوان دلیان بە مرقوف دەسووتاو بە تاسەرە بوون لە دواکەوتووی و نەزانى و ھەژارى پزگارى بکەن. تۇرجار ئەو کارەیان لەسەر حسابى ژيانى تايبەتى خۇیان دەکرد. بگرە دەكریت بلینن ھىچ یەككە لەوان ژيانى خۇیان نەژیان و خیزانیان نەبوو. ئەو ھى ئەوان سەرقالى بوون لەختیزانى گەرەى ھەموو مرقۇفایەتى/ بوو، کارىك کە وای کرد ژيانى تايبەتى خۇیان بېرنەمىنیت.

ھەریەك لە "دىكارت و كانت و كۆنت" پىیان وابوو نەركى پزگارکردنى كۆمەلگاكانیان لەسەرشانى ئەوانە. لە ناخەو ھەستیان دەکرد بەو ھى ھەلگى پەيامىكى قورسو گرانن، ئەمەش وایان لیدەكات لە پىناویدا قوربانى بە ھەموو شتىك بىدەن، شارستانىەتیش بەمچۆرە بونیاد دەنریت.

پتویستە ئەو ھەمان لە یاد نەچیت دانیشتوانى ئەوروپا تا بەرایبەكانى سەدەى نۆزدە، بە دەست ئەو كیشمانەو گەرۆدە بوون كە ئىستامبۇلەتانی جیھانى سى بە دەستیانەو دەنالتین، وەك: كیشەى ھەژارى و دروستکردنى ژىرخان یاخود بىنەماى مادى كۆمەلگەو پاشان دامەزاندنى دامودەزگای سیاسى و بە دەست ھىنانى ئازادىە سەرەکیەكانى وەك ((ئازادى

پۆژنامەوانى و بلۆکردنەو ھە پادەریپىن و پىكەھىنانى كۆمەلەو پىكخراوەكان لەگەل مشىتومەرى دیموكراسى)). كۆمەلگەى فەرەنسى ھەرچى جارىك نوو ھەنگاو چووبیتە پىش، ھەنگاویك گەرەتە نوو، بۆئەو ھى پشووێك بدات و لە ئاكامى ئەو ھەنگاوانەى ناویەتى ھالى بېت. بىق نمونە سەبارەت بە ئازادى پۆژنامەگەرى لە فەرەنسادا، بە درىژایى سەدەى ناوەرەست لە ئازادىە پەشیمان دەبوونەو ھە پىگەیان لیدەگرت، تا سەرەنجام بوو مافىكى شەرى و پارىژاوى بۇ یەكجارەكى چەسپا. دەكریت ھەمان شتىش سەبارەت بە مافى مانگرتن لە لایەن چىنى پزولیتارىاوە باس بکەن. ئىمە كە سەپرى كۆمەلگەى ئەوروپى ئەمۆ دەكەن پىیمان وایە بەردەوام و ھا بوون: واتە سەرشار بوو بە ماف و ئازادى و کارناسانى و... ھتە، بەلام ئەمە بۇچوونىكى مىسالى و میتۆلۆژى و نامىژووێە بۇ شتەكان.

دیدگای مىژووێ پىیمان دەلنیت كەوا چىنى كرىكار بەرلەو ھى تەنھا مافىكى لە چنگى خاوەنكارەكان دەرھىنا بېت، شەقام و گەرەكەكانى پارىسى بە خوین سور كرىو. بۇ نمونە ئىمە بە ئاگاین لەو ھى كە كرىكارىك لە پۆژىكدا پانزە سەعات كارى كرىو، واتە زیاتر لە سەد سەعات كار لە ھەفتەيەكدا، بىئەو ھى مافى ئەو ھى ھەبیت لەسەر کارەكەى خۇى بىمىنیتەو ھە بەردەوام بېت.

بەلام ئەمۆ كرىكار لە ھەفتەيەكدا كەمتر لە چل سەعات كاردەكات و خاوەن مافىكى زۆرىشە، ((كەمترینى بىمەى كۆمەلایەتى و تەندروستى و مافى خانەنشینی و مافى مانگرتن و موچەى بىكارى... ھتە))، بەلام لە نىوان سەد سەعات كارکردنى دوینى و چل سەعات كارى ئەمۆدا، سەدەيەكى تەواو لە خەبات و پەوى پەوىبوونەو ھە خۇپیشساندان و سەدان كۆژاوى برىندار ھەيە.

ئەو دەمەي ئۆگست كۈنت لە نيوەي يەكەمى سەدەي نۆزدەدا سۆسيۇلۇڭزاي دامەزاند بىرى لە ھەموو ئەمانە دەكردەو ھەمى تەوايى كۆمەلگاي لەكۆل نابوو. كاتىك بە يەككە لە گەرەكە ھەزارەكاندا تىدەپەي و بارى نامەموارى چىنە ميللىيەكان و كرىكاران (ياخود ئەو ھەمى ئەمۇ پىي دەوترىت پىرۇليتاريا) دەبىنى، ترس و توپەيى دايدەكرت. لە نامەيەكيدا بۇ يەككە لە ھاورىكانى دەنووسىت: "ئەم بارە نالەبارەي چىنى كرىكاران بە تەنھا بەرەنجامى ئەو يەكە ئىو پىي دەلەين سىستىمى كۆمەلايەتى لە واقعدا ئەم سىستىمە كۆمەلايەتەش جگە لە پىشتىويەكى كۆمەلايەتى شىتتىكى ترنيە، بىر بەرژەو ھەندى چەند كەسانىكى بىكارو بىيىش دانراو، ئەويش لەسەر حسابى بەرژەو ھەندى ژمارەيەكى زۆرتى خەلك. ئەو ھەمى كاردەكات ھىچى نەو ئەو ھەمى كارناكات خاوەنى ھەموو شىتتىكە".

كەواتە ھۆكەرى سەرەكى دامەزاندنى سۆسيۇلۇڭزاي بە مەبەستى پاراستنى ھەلومەرجى كۆن نەبوو، بەلكو ھەستەكرىن بوو بە ئىش و ئازارەكانى مەرفۇ. راستە ئۆگست كۈنت ھەستى بە تىكچوونى ھاوسەنگى و ترسىكى دەروونى دەكرى لاي زۆرىيەي زۆرى ئەو ھەمى سەردەمى خۆي، كە لە سەردەمى پىشتىوي و ئاشارامى بوای شۆرپى ھەرنەسيدا ژيان، ھەروەھا راستە كە ترس پەنگدانەو ھەمى لەسەر ژيانى تاييەتى ئەو ھەبوو ھەك بىرمەندىكى ھەست ناسك، كە زياد لە مەرفىتىكى ئاسايى ھەستى بە ئىش و ئازارى مىللەتەكەي و سەردەمەكەي دەكرى.

لەئىرەو پىر بەدل ھەزى دەكرى دلىيائى و ئاسايش و ئارامى بگەپتەو بۇ كۆمەلگاي ھەرنەسى كە بە ھۆي شۆرپەو لە ناخەو ھەمى ھەمى شىپزەي و شىرازە تىكچوون ھەتتو. كۈنت خەونى بە سىستىمى ئارامى بوای گۆرپانەو دەبىنى نەك پىش گۆرپان، ئەمەش بە پىچەوانەي ئەو بىرمەندە

كۆنسېرفاتىفانەو بوو كە خواستيان گەپانەو بوو بەرەو ھەو. ئەو پىي واپوو سىستىمى كۆن پووخا و كۆتايى ھەت، لە گەلىشىدا ئەقلىيەتى تىولۇڭزاي كاتولىكى ھەرسى ھەتتا. بۆيە پىيويستە ئەقلىيەتتىكى نوئى و سىستىمىكى نوئى بىتە ئارا. تا تەوايى ئەو گۆرپانكارىانە لەبەرچا و بگرىت كە لە ئەنجامى شۆرپى پىشەسازى ئىنگلىزى و شۆرپى سىياسى ھەرنەسەو ھەروستىوون.

ھەك تەوايى گەرە بىرمەندانى دىكە كۈنت بەر لە كەسانى دى ھەستى بە بزاوتى مەژوو كرىو، تىگەپشت كۆمەلگاي زانستى و پىشەسازى جىگاي سىستىمى تىولۇڭزاي و سەريانى گرتۆتەو. ھەروەھا بە زەين پوونى خۆي ھالى بوو لەو ھەمى زانست بۆتە ئەلەرناتىقى باو ھەمى مەسىحى تەقلىدى و زانايان جىگاي پىاوانى ئاينيان گرتۆتەو. تەمىمەكرىنى ئەمەش بەسەر گەلى ھەرنەسەيدا تەنھا پىيويستى بە كات ھەيە.

لە ئىستادا كە سەپرى كۆمەلگاي ھەرنەسى ئىيان ئەروپى - دەكەين ناتوانىن ئىعتراف بە ھاتنەدى پىشەبىنىيەكەي "ئۆگست كۈنت" نەكەين. ئەو ھەتتا پىزىشكى دەروونى لە پىرۇسەي ((ئىعتراف كرىن)) دا جىگاي پىاوي ئاينى گرتۆتەو. توپزەرى كۆمەلايەتى لە مەسەلەي پىنوئىنى كرىنى خەلكدا بۇ دۆزىنەو ھەمى جۆرى كار ياخود گرتەبەرى پىنگاي گونجاو، جىگاي پىاوانى ئاينيان گرتۆتەو. پىشەسازان و ئەندازياران و تەكنىكاران و كارمەندانى بوارى پاگەياندىن، بوونەتە سەردارى كۆمەلگا. ھەروەھا فتواي زانستى شوپىنى فتواي ئاينى گرتۆتەو. ئەو ھەمى لەمۇدا فتواي چارەسەركرىنى كىشە تازەكانى كۆمەلگا دەردەكات، پىزىشك و زانايانى بوارى كۆمەلئاسى و ھەروونئاس، ياخود زانايانى بوارى زىندەو ھەرزانى و ياساناسان و ھەيلەسوفەكان، نەك پىاوانى ئاينى مەسىحى كە بە ئىزايى چەندىن سەدە كۆمەلگايان خستىو ۋىر

پكىتى خۇيانەۋە. پۇلى پىياۋى ئاينى دىيارى كرا
بەۋەى دەبىت تەنھا لە بواری ئاينىدا بىت و سنوورى
خۇى بزانىت. لەم پۇسەيەش ھەريەك لە كۆمەلگاۋ
ئاينى سوۋدەند بوۋن.

جىي باسە سەرەتاكانى ئەم بەرەۋ پىشچوۋنە لە
تىۋرئاي سى قۇناغەكەدا ھەيەكە "كۆنت" ھىنايە
ئاراۋ بوە ماىەى دروستبوۋنى فەلسەفەى پۇزەتقىزم.
ۋەك دەشزانرئىت ئەمە ئەۋ تىۋرئايەيەكە لە مېژوۋى
فىكردا "كۆنت" نىۋبانكى پىدەركرد.

"ئۆگست كۆنت" بېۋاي بە يەككىتى پەگەزى
مۇقايەتى ھەبو، پىي ۋابوۋ تەۋاۋى مۇقايەتى بە
ھەمان گۇرپانى مېژوۋىيدا تىدەپەن ۋەك ياساى
كۆمەلايەتىشيان بەسەردا جىيەجى دەبىت. بۇيە بە
پىۋىست ھەموۋيان دەگەنە ھەمان سىستىمى
كۆمەلايەتى. ئەۋ دەيوت: "رەنگ بىان زوۋ سىستىمى
پۇزەتقىزم تەۋاۋى گەلانى سەرزەۋى دەگىتەۋە".
بەلام بەر لە گەيشتن بە سىستىمى پۇزەتقىزم (يان
زانستى) مۇقايەتى بە دوو قۇناغى يەك لە دۋايەكدا
تىپەريۋە: يەكەميان قۇناغى تىۋلۇزىيە، دۋەمىشيان
قۇناغى مېتافىزىكىيە.

دۋاتر قۇناغى پۇزەتقىزم دىت بۇئەۋەى دوو
قۇناغى پىشچوۋتر ۋەلاۋە بىت ۋەبە تەۋاۋەتى
جىگايان بگىتەۋە، بەۋ پىيەى قۇناغى پۇزەتقىزم
كۇتايى گەشەى مۇقايەتتە. لە دوو قۇناغى پابردوۋدا
(تىۋلۇزىۋ مېتافىزىكى) مۇقايەتى ۋابوۋ دەتۋانىت
بگاتە مەعرفەى پەھا، ۋاتە بگاتە جەۋەرى
شەكان. قۇناغى تىۋلۇزى لە پىي ھىزە شارراۋە
ناديارەكانەۋە تەفسىرى ديارەكانى دەكرد، ھەرچى
قۇناغى مېتافىزىكىشە (كە پاشماۋەى فەلسەفەى
يۇنانىيە) لە پىي جەۋەرە ئەبىستراكت ۋەحقىقەتە
گىشتىگىرەكانەۋە ديارەكانى لىك دەدايەۋە. پاشان
قۇناغى پۇزەتقىزم ھات بۇئەۋەى ئاستىك بۇ ھەموو
ئەۋخەيال پلاۋو تىپرامانە مېتافىزىكىيانە دابىت.

پۇزەتقىزم دەيوت: "ئەنھا مەعرفەيەك كە شىاۋ
بىت، زاننىى ياسا زانستىەكانە، ئەۋ ياسايانەى
ئاراستەى ديارەكان دەكات ۋەتۋانىن لە پىي
ئەزمۋونى فېلەيەۋە پىيان بگەن". لىزەۋە پىۋىست
بەۋە ناكات خۇمان ماندوۋ بگەين ۋەكات بە فېرۇ
بەين تا جىھانى مېتافىزىك كەشف بگەين، چۈنكە
شىتىكى ۋەھاى تىدا كە نىە عەقلى مۇقايەتتە
پەى پىيەرىت. سەبارەت بەم مەسەلەيە دەكرىت
"كۆنت" بە درىزەپىدەرى "ئىمانوئىل كانت" دانىين
لە پەخنەگىرنى لە ((ئەقلى پەتى))، ۋاتە
پەخنەگىرنى لە ((ئەقلى مېتافىزىكى)).

ئىتر لىزە بەدۋاۋە زانايان ۋەككۇكراتەكان دەبنە
گەرە پىياۋانى ئاينى مۇقايەتى، نەك كەسانىكى تر.
بەلام با بېرسىن ئايا خەسلەتە سەرەكەكانى پۇجى
پۇزەتقىزم جىيە، كە ئىستا بەسەر ئەقلىەتى مۇقايەتى
ئەۋرۋىپىدا زالە؟

ئەلبەتە ناتۋانىن لە ئەقلىەتى ئەۋرۋىپىۋ چۈنەتى
سەيركردىيان بۇ مەسەلەكان ۋەتەنات لە ھۆكارى
سەرەكەۋتن ۋەبالادەستيان لە پۇۋى تەككۇلۇزىيەۋە
تىبگەين، گەر بىت ۋەئەۋ خەسلەتە سەرەكەيانە پۇۋن
نەكەپنەۋە. دەكرىت بلىين خەسلەتە سەرەكەكانى
پۇزەتقىزم بە گىشتى برىتتە لە: بەكەم سەيركردىنى
مېتافىزىك، گىرگىدان بە ۋاقىۋ ئەزمۋون ۋەبەلگە،
مىمانەيەكى تەۋاۋە زانست، ستايشكردىنى
دەسكەۋتە زانستىەكان، بەخشىنى شىۋەيەكى
زانستى بە لىكۇلىنەۋەى ديارە ئەخلاقىۋ ئىنسانىۋ
كۆمەلايەتتەكان...

ئەمە ئەۋ ئەقلىەتتەيەكە لە نىۋەى دۋەمى
سەدەى ئۆزەھەمدا بەسەر ئەۋەيەك لە بىرياران ۋە
زانا فەرەنسىيەكانەۋە بالادەست بوۋ، لەۋانەش:
((ئەرنست رىنانى فەيلەسوف، پەخنەگرى ئەدەبى
ھىپۇلىت تىن، زاناي بەناۋبانگ لوىس پاستۇر، كۇۋد
بىرنارو لىترى... ھتد)).

هەول و كۆششەكانى كۆنت دواى ماوهيەكى كەم مەبەستى خۇيان پىكاو، دواى مردنیشى تىزەكانى بەسەر تەواوى بىرو بۆچوونەكانى تردا سەركەوت. دواتر لەناو دامو دەزگا فىزىكارىەكانى فەرەنسادا پەگى داکوتاو فۆرمىكى پەسمى وەرگرت، كارىك كە وای كرد بايەخو كارىگەرى زانستى زياتر بىت. كۆمارى سىيەمى (واتە پزىمى سياسىيە فەرەنساي نوئ) دامەزراند، تەبەنى فەلسەفەي پۆزەتقىزمى كرد. "جۆل فىرى" يەككە لە گەورە ئەدىبانو دەستەي دامەزىنەرى كۆمارى سىيەم سەرسامى خۆي بە پۆزەتقىزم و بە تۆگست كۆنت نەدەشاردەو.

"فىرى" بەو پىيەي خۆي سەرپەرشتى دامەزراندنى قوتابخانەي عەلمانىەتى نوئى لە فەرەنسادا كرد، سوور بوو لەسەر ئەوئەكى بىرو بۆچوونى فەلسەفەي پۆزەتقىزم لەو قوتابخانەيەدا بۆلۆ بکاتەو، لەوئەو بە دەرەوئەكى بگەيەنیت. دەسلەلتى سياسىيە فەرەنسا پۆزەتقىزمى كردە چەككە ياخود ئایدیۆلۆژيايەكى كارا بۆ دزايەتیکردنى هەموو ئەو ئایدیۆلۆژيايەكى دیکە كە لە فەرەنسادا بالادەست بوون (وەك مەزەبى كاتۆلىكەت).

هەروەك يەككە لە گەورە مێژوونووسانى ئاینەكانى ئەمۆي فەرەنسا "ئەمیل بۆلا" دەلێت: "فەرەنساي مۆتیرن، بەرەمى ئەو مەلانیيەيە كە زياتر لە سەدەو نیویكە لە نیوان كاتۆلىكەت و بەرەي عەلمانی، ياخود پۆزەتقىزمدا لە ئارەدايە". تەنات هەموو هەولى "ئەمیل دۆركهايم"ى میراتگري شەرى "تۆگست كۆنت" بە جۆرىك لە جۆرەكان بۆ ئەوئەبوو لەسەر دارو پەردوى كاتۆلىكەت كە شۆرشی فەرەنسى پامالى، ئاینیكى عەلمانی دابەزىنیت.

لە دواى هەرسى كاتۆلىكەت فەرەنسا لە پوى دەروونیەو هەستى بە بوونی بۆشاییەك دەكرد، بۆیە دەبوو گەورە بیریاری فەرەنسا ئایدیۆلۆژيايەكى

ئەلتەرناتیف یاخود "ئاینیكى ئەلتەرناتیف" بدۆزنەو، بۆئەوئەكى بە شیۆەيەكى ترسناك هاوسەنگى كاراكترى كۆمەلایەتى تىك نەچیت و شیرازەي ئەو كۆمەلگایە نەچریت. لىرەو وەك ئەلتەرناتیفیكى سستى كلتورى و پوحى پىشوو، عەلمانیەت و مۆدیرنیتی هاتنە ئارا، بەلام نابیت پیمان وابیت ئایدیۆلۆژياي نوئ بە يەك جارو لە ماوهي شەوو پۆزىكدا دروست بوو، بەلكو كاتىكى زۆرى وىست بۆ ئەوئەكى بپسكیت و شوناسى تاييەتى خۆي وەرگرت. ئەمەش لە میانەي مەلانی كۆنتیدا بوو لەگەڵ مەزەبى كاتۆلىكى و مەشروعیەتى كۆندا.

ئەم مەلانیيەش مەلانیيەكى (دیالەكتىكى، ناوخۆي، سروشتى، قوناغ بە قوناغ) بوو. بەلام هەندى كات توندوتیزش بوو. بۆئەوئەكى لەمە دلتیا بین هەر كتیبيكى مێژووى ئەو قوناغە هەلبەینەو بەسە تا پاستى ئەو پوداوانەمان بۆ دەرێكەویت. ئیتمە لیرەدا دەگەرێنەو سەر كتیبهكەي ئەمیل بۆلا ((ئازادی، عەلمانیەت: شەرى هەردوو بەرەي فەرەنساو پراسیپی مۆدیرنیتی)) چاپى سالى 1988. پاشان سەرنج بدە كتیبيكى دیکەي بە ناوى ((كلیسای بۆرژوازیەت)) چاپى سالى 1979.

گەورەترین بەلگەش لەسەر تەبەنى كردنى پۆزەتقىزم لە لاين كۆمارى سىيەمەو بە شیۆەيەكى پەسمى، ئەوئەكى "جۆرج كلیمینسو" يەككە لە گەورە سياسەتمەدارەكانى فەرەنساي كۆتایی سەدەي نۆزدەو سەرەتای سەدەي بیست، هەستاو بە وەرگێرانی كتیبيكى "جۆن ستیوارت میل" دەریارەي "تۆگست كۆنت".

هەروەها "ئەمیل لیتری"ى خۆیندكارى "كۆنت" بەشداری لە بۆلۆكردنەوئەكى پۆزەتقىزمدا هەبوو، بە شیۆەيەكى زۆر پەگيرانە. تەنات لەسەر دەستى ئەم، پۆزەتقىزم دەبیته جۆرە ئاقاریكى زانستى پەگير، وەك ئەوئەكى لەمۆدا بە "زانستگەرایى" ناوى

دەبەين. "ئەمىل لىتىرى" تەنھا ھەر زاناو پۇشنىپىر نەبوو، بەلكو ئەندام پەرلەمان و ھاوپىي گەورە دەسەلاتدارانى كۆمارى سىيەم بوو، لەوانە: "گامبىتا، جۇل فېرىو... ھتد".

كاتىك "لىتىرى" بە يارمەتى "جۇل فېرى" كاندىد كرا بۇ ئەكادىمىيائى فەرەنسسى "ئۇبائىلۇ" يەككە لە گەورەترىن نوپۇسەرانى حىزىي كاتولىكى كونسىرۋاتىف، دەستبەجىن لەو ئەكادىمىيائىيە كشايەو ەوتى: "لە جىگايە كدا دانانىشم كە پىاوى مادى وزەندىقو بىياو ەپى لىبىت!" .. ئەمە لەو كاتەدا بوو مىللانئىيەكى توندوتىژ لە نىوان پىاوانى كلئىساو ئەو ەلمانىيەدا ەبوو كە بە توندى داكۇكىان لە بىروپىا ەپى ھاوچەرخو مۇدىرنىتى دەكرد.

لەم مىللانئىيەشدا "پاپا" پىشتىوانى لە حىزىي كاتولىكى فەرەنسسى دەكرد، ھانى دەدان بۇئەو ەي تەسلىمى كۆمارى سىيەم نەبن. ھەريۇيە فتوايەكى دەركردو تىايدا ئىدانەي سەرلەبەرى ياساكانى كۆمارى سىيەم و بىرو بۇچوونەكانى مۇدىرنىتى كىرد. بەلام حىزىي كاتولىكى لەم مىللانئىيەدا بە يەكگرتوويى نەمايەو ەبوون بە نوو بەشەو ە، ھەندىكىان دۇبەو ياسايانە بوون ە ھەندىكىشىان داكۇكىان لىدەكرد. بەلام دواجار ناچارىوون مىلكەچى ئەمرى واقىع بىنو سىستىمى كۆمارى پەسەند بكەن. ئەمە لە دەورويەرى سالى 1890دا بوو، واتە سەد سالى نوای شۇرشى فەرەنسسى! ەرو ەا فاتىكان نوای چاوەروانىيەكى زۆرو لە سالى 1961دا بە پەسىمى ئىستىراقى بىە جاپنامەي گەردوونى مافەكانى مرقۇف كىرد.

بىرو بۇچوونەكانى مۇدىرنىتى نوای چاوەروانىيەكى زۆر توانيان خۇيان بەسەر كۆمەلگا نەوروپىيەكاندا بسەپىتن. تەنبا ئەو كاتەش مۇدىرنە توانى بە تەواوى پەگ دابكوتى كە حىزىي كاتولىكى

يان لانى كەم پۇشنگەرەكانى ناوئەو حىزىيە، لە كۆتايىيەكانى سەدەي نۆزدەو سەرەتاكانى سەدەي بىستدا بوونە لايەنگرى مۇدىرنەو دەستيان لە دۇايەتىكردى ەلگرت.

دلىيائى پۇحىش تەنھا ئەوكاتە گەرايەو ە بۇ فەردەكانى كۆمەلگا كە مەسىحىيەكان دەستيان كىرد بە گەورەترىن پىرۇسەي چاكسازى ئاينى لە نوای چاكسازىيەكانى "مارتن لوشەر" ەو ە، نەويش لە پىي سەرلەنوئى لىكدانەو ەي تىكستە ئاينىيەكانو پىداچوونەو ە بە فتوا ئاينىيەكانى سەدەكانى ناو ەراستدا، بە جۇرىك تا لەگەل ەلومەرجى سەردەم و دەسكەوتە تازەكانى مۇدىرنەدا بگونجىت. بىريارە مەسىحىيەكان (ئەوانەي ژىرانە بىريان دەكردەو ە) گەيشتنە ئەو ەي ناكىرىت تا سەر شەر لەگەل سەردەمدا بكەن، بۇيە چاكتر وايە بە شىئو ەيەكى ئىجابىي خۇيان لەگەل مۇدىرنەو دەسكەوتەكانىدا بگونجىتن.

ھاوكات ەستيانكرد گەر بىتو بەردەوام بىن، لەسەر ئواندى خەلك بە ەمان زمانى ئاينى كۆن، ئەوا تەواوى پلەو پايەكانى خۇيان دەدۇپىتنو كەسىك ناپىت كوتيان لىبگىرىت. لەم سەروپەندەدا ئەو بزاوتە تىۆلۆژىيە بەناوبانگە دەستىپىكرد بەناوى "قەيرانى مۇدىرنىتى". دەرەق بىەم مەسەلەيەش پىاوانى ئاينى بوون بە نوو بەشەو ە: بەشەك لەگەل تازەكردنەو ەيەكى گونجاو نوپكرنەو ەي ەقىدەو تىۆلۆژىا ە، پراكىتيزەكردنى مىتۆدى مىتۆويدا بوون بەسەر دەقە پىرۆزەكانىداو بەشەكەي دىكەش سەرلەبەردى ئەو ەنگاوانە بوون. ئەم كىشەمە كىش ە مىللانئىيە زۆر توندو ترسناك بوو، لە بەرمبەردا مەسىحىيەتى ئەوروپىش باجىكى قورسى دا، بەلام سەركەوتوانە ھاتەدەرىو توانى خۇي پاك بكاتەو ە، ھەرچى پاشماو ەي سەدەكانى ناو ەراستە لە خۇي دامالىو لەگەل سەردەم و كۆمەلگا مۇدىرنەدا

هەلبەت، بە جۆرێك ئەم كارە بە سوود قازانجی هەموو لایەك بگەرێتەوە.

لێرەدا بە مەبەست لەسەر ئەم خالە پراوەستام، بۆ ئەوەی ئەو دوو ھەمە بەتال بکەمەو کە لە جیھانی عەرەبیدا باوە و باسی لێدەکرێت. یەكەمیان ئەوەیە عەلمانییەت لەگەڵ ئیلحاددا تێکەڵ دەکرێت، کەچی زۆر لە دەسەڵاتدارانی ئەوسای فەرەنسا لەسەر ئاستی شەخسی کەسانی ئیماندار بوون و پێزیان لە بیروباوەری ئیمانداران دەگرت و پێیان ئەدەدا کەس سووکایەتیان پێبکات، بە مەرجێك ئەو بیروباوەرپانە سنووری خۆیان نەبەزاندایە و ھەر شەیان لە ئازادیەکانی خەلک نەکردایە، لە پێش ھەمووشیانەو ئازادی فیکرو پادەریپرین. دووەمیان پێی وایە پۆزەتفیزم بە تەواوەتی مەسیحییەتی لە فەرەنسادا پامالیووە و ھەموو کۆمەلگای فەرەنسایش بۆتە کۆمەلگایەکی پۆزەتفیزیستی پەرگیری مادی و بیباوەرو... ھتد.

بێگومان ئەو سەیرکردنێکی ئەفسانەیی مەسەلەکانە ئەک سەیرکردنێکی مێژوویانە بێت. چونکە چین و توێژەکانی مەسیحییەت ماون و ھەندێ جاریش بە شێوەیەکی بەھێز دەرەکەون، بەلام ھەنووکە مەسیحییەتێکی بە عەلمانیکراوە بە مۆدێرنە کراوە، جگە لە تاقمێکی کەمی دۆگما نەبێت، ئەوانیش بە تەواوەتی پەراویز کەوتوون. گەر مەسیحییەت سوور بواوە لەسەر پەتکردنەو و ئافەرۆز کردنی کلتوری نوێ و میتۆدی مێژوویی، ئەوا لەوانە بوو بە تەواوەتی بپوکایەتەو و لەناو بجوایە.

ھەرچۆنێک بێت پۆزەتفیزم ھەموانی ناچارکرد بە خۆیاندا بچنەو و سەرەتای قۆناغێکی تازەیی لە مێژووی مۆدەرنیدا پەنگرێژ کرد. ئەو سەرکەوتنە تەکنۆلۆژیەیی لە پۆزەتفیزم کەوتەو و تەواوی گەلانی سەرزەوی سەرسام کرد. ھەریۆیە ھەندێک بیرو بۆچوونی پۆزەتفیزم گەیشتە ناوچەکانی دیکەیی

جیھان، وەک ئەمریکای لاتینی و جیھانی عەرەبی و ئیسلامی. تەنانەت شۆپشی بەرازیلی کە لە ساڵی 1881/دا بەرپا بوو بەرھەمی دەستی پۆزەتفیزم خوازەکان بوو. لەوکاتەو ئیتر ئالای بەرازیلی دوو دروشمی پۆزەتفیزی وەک ((سستم و پێشکەوتن))ی لەسەر نووسراوە. میسر و تونس و ولاتانی دیکەیی عەرەبیش لە پێی پۆزەتفیزمەو بە مۆدێرنیتی ئاشنا بوون، ئەویش لە پێی ئەو خۆیەندکارو دەستەبژێرە پووناکبیرانەیی کە بۆ خۆیەندن دەچوونە خۆئاوا.

ئەم مەسەلەیش زیاتر بەسەر تورکیادا دەچەسپێت. "ئەتاتۆرک" کە لە شاری تۆلۆزی فەرەنسی ئەکادیمیای سەریازی دەخوێند، ھەولیدەدا تەواوی پۆزەتفیزیستی فەرەنسی بگوازیشتەو و بۆ ولاتەکەیی. ئەمەش لە سەرەو ھەرپا بەسەر کۆمەلگای تورکیدا سەپانیدی پێی وابوو بەم کارەیی تورکیای بە تەواوەتی بردۆتە ناو مۆدێرنیتی و لە شەو ھەزەنگی سەدەکانی ناو ھەرپاست دەریھێناوە. سەرەنجامیش ئەو ھوو کە ھەموومان دەیزانین. تورکیا نەیتوانی ببێتە نمونەییەکی وا کە ولاتانی دیکەیی ئیسلامی یان عەرەبی چاوی لێبکەن، بەلکو بوو نمونەییەکی تەواو پێچەوانە کە پێویستە خۆی لی بەدوور بگێرێت.

ھۆکەشی ئەوەیە عەلمانییەت و پۆزەتفیزم و مۆدێرنیتی تورکیا بە شێوەیەکی خۆپسک و سروشتی لە ناو ھەو ھەپسکاوان، بەلکو بە ئامادەکراوی لە دەرەو ھێنراون. لە ژێر ھەو سەری دەرەکەو، بەلکو لە سەرەو سەپێنراوە. ئەمەش تەواو پێچەوانەیی ئەزموونی فەرەنسایە کە لە ناو ھەو قوناغ بە قوناغ و لە پێی مەلانیییەکی دروستەو، بەم پڕۆسەیدا تیپەریو. سەرەپای ئەو ھەو ئەزموونی "ئەتاتۆرک" ئاستی تێگەیشتنی میلەت و ئەو ھەستە ئاینیە قولەیی کۆمەلگای تورکی لە بەرچاوە گرتبوو، یان ھەولی نەدابوو جۆرە ھەماھەنگیەکی دیالەکتیکی

لە ئىوان ترادس-يۆنى ئىسلامى و مېتودى
 بېرۇچۇنەكانى مۇدىرنىتىدا دروستىكات. بەلكو
 كارى ئەو پىكەرە لكان و كۆكردنەوئى دوو شتى
 ناكۆك و دژ بەيەك بوو. كارىك كە بوە ماىەى ئەوئى
 دوو كۆمەلگەى دژ بەيەك (كۆمەلگەى دەستەبۇئىرە
 پوناكېرو بورىژوازيەكانى ناوشارەكان لە لايەك،
 تەواوى ھاوتىيانى دىكە لە لاكەى دى) لەناو
 كۆمەلگەى توركىدا دروستىت.

كەواتە بۆئەوئى بېيىنە مۇدىرن ھەر ئەوئەندە
 بەس نىە بېرۇچۇنەى مۇدىرنىتى ياخود ئامىرەكانى
 تەكنۆلۇژيا بگوازيەو، يان پىتەكانى زمانەكەمان
 بگۇپىن! چونكە نوئىگەرى راستەقىنە ئەو نوئىگەرىيە
 كە پەگۇرېشەى بە قولای و زەوئىدا دادەكوتىت،
 ئەمەش بەرەنجامى ھەول و ماندوو بوونىكە دەبىت

خۆمان پىئى ھەستىن وەك چۆن لە ئەوروپا پوئىدا. بە
 واتايەكى دى نوئىگەرى راستەقىنە ئەوئەى كە باجى
 بۆ دەدرىت، ئەك لە دەرەوئە بخوازيىت. ئەم قسانە
 تەنھا نوئىگەرى سىياسى يان پىشەسازى ياخود
 زانستى ناگرتەو، بەلكو تەنانەت بوارى پەخنەى
 ئەدەبىش دەگرتەو. ئەوئەتا ئىمە دەبىنن چۆن
 چۆنى مېتودەكانى ئەم پەخنەى بە ئامادەكراوى لە
 خوارئاوئە دەھىنرىت و، پاشان وەكى خۆى چۆن
 ھەيە بەسەر شىعەرى كۆن و نوئى عەرەبىدا پراكتىزە
 دەكرىت.

سەرچاوە

هاشم صالح: قراءة في الفكر الأدبي الحديث -
 الطبعة الأولى، 1994.

ھاۋولاتىي جىھانى يان ناسنامەي ئەۋروپى*

رەخنەيەكى لۆكسىمبۇريانە لە مانوئىل كاستىلس

■ يوهان لۆنروت

● و. لە سوئىدىيە: ئىدىرىس ئىبراھىم گەلەيى

دەكەمەۋە ئەۋ ئەگەرەنە بىخەمە ژىر پىرسىيارەۋە كە
باس لە داھىنەنى "چۈرچىۋەيەكى ئەنالىزىمى
ھاۋەش" دەكەن، كە ئاستىيان زۆر لەۋە كەمترە كە
"كاستىلس" باسى دەكەت، ھەمۇ ئەۋانەي پىيان
دەلەن "زانستى كۆمەلگا" لىكۆلەنەۋە تايپەتەيەكان،
كە لەسەر ئەساسى بىرى كۆمەلگا دروستكراۋن، ۋەك
ئابۋورى ئەتەۋەيى، زانستى، سىياسى و سىسۇلۇژى،
ئەمانە گەردەلۈۋلەيكن بەرەۋ كەشكەلانى ئاسمان
ھەلدەچن و لىكچۈۋىيان لەگەل ژيانە قەرەبالغەكەي
گۆي زەمىن لىك دور دەكەۋىتەۋە. مۇۋف دەتۋانى
ۋەك "كاستىلس" چەندىن تىۋرى ۋازى مۇدىرن و
تىۋرى ھەلېزراۋى لۆژىكى، زىادېكات. مۇۋف و
كۆمەلگاكەي بە شىۋەيەك پىرە لە مەملەنس و
ئالۇزكارى، دەتۋانرەت تەنیا لە ناۋ قەفەزىكى تىۋرى
زىندانى بىكرەن، بەلام من پىشۋازى لە ھەلەكانى
كاستىلس دەكەم كە لە چۈرچىۋەيەكى فراۋاندا
لىكۆلەنەۋە سەبارەت بە كۆمەلگاي زانىارى دەكەت.

كاستىلس لە شاكارە مەزەكەي دۋا ساتەكانى
سەدەي بىستەدا كارىكى شايستەي كىردۈۋە
دەتۋانرەت ۋەك بەرەمەيىكى بەپىز لەگەل سەرمایەي
ماركس بەراۋرد بىكرەت، كاستىلس بە پىچەۋانەي
ماركس پىۋاۋىكى نەرمە، من ئاتۋانم بە ھىچ شىۋەيەك
بە زىادەپۇيى داخۋازىەكانى تاۋانبار بىكەم. لەۋ
تىكستانەي كە ۋەلامى داخۋازىيەكان دەداتەۋە
بىنچىنە تىۋرىيەكان لىكەدەداتەۋە، ئەۋ لە
چاۋپىكەۋتەنكى ئەلكتۇنەدا لە ژىر ناۋنىشانى
"ئەندە ئىستامانە" كە لىكۆلەنەۋەيەكى تىۋرىيە
پەيۋەندى تۇرەكانى كۆمەلگا بە ھىلكارىكى لۆژىكى
ناۋ دەبات، ئامانچىش ئەۋەيە پىشتىۋانى چۈرچىۋەي
ئەناتىزەكراۋى ساختمانەكەي ئىلھام بەخشىن باشتر
بىكات ۋە بە بەردەۋامى لىكۆلەنەۋەي لەسەر بىكات.

لەگەل بە سالچۈۋەندە، تا دىت زىاتر بە گومان
دەبم بەرانبەر بە ھەمۇ لىكۆلەنەۋەيەك كە پەيۋەندى
ھەبى بە تىۋرى كۆمەلگا، زىاترىش بىر لەۋە

له هه مانكاتيشدا رېځا بۆ پەخنه والا دهكات، يهكه مجار كاتى شىئوى هيكهلى گشتى تيؤرهكه خويندهوه له راستيدا ههستم بهوه كرد ئه وفكرهيه نهوهنده جىي سهرنجم نيه كه دهليت تۆپى زانيارى برپيره پشقى كومه لگاي مۆديرنه، گريمان نهوه ماركسه كۆنهكهيه و سيحر دهكات. بههانهكانى من دژى كاستيلس دزىنى پەخنهيهكى ماركسيه له ئابوورى سياسى لىبرالى هاوچەرخ. چۆنیش سىگنالە*

ناديارهكانى تۆپى پهيوهنديهكان له گەردوونی كۆمپيوتهرى پهيوهنديه مۆفایه تییـهكان دهشارریتوه، به هه مان شتوهش به گۆيرهى ماركس خهباتى چينايهتى له پاش ئاخنى دياردهكانى بازارى دراودا دهشارریتوه، من له و باوه پەدام به شىك له تۆپى پهيوهنديهكانى "Network" ى كاستيلس له نهجامدا هه مان پۆل دهبينن كه ئاماره شاراوهكانى "ئادهم سمس - Adam Smith" دهبينن و دهسهلات دهشارریتوه، با به شىئوى كاستيلس چه مكي سهرمايه، سهرمايه دارو سهرمايه دارىتى بهكار بهيئين، ئه و له نووسينهكهى خويدا دهليت: تۆپى پهيوهندي زانيارى بازارى دارايى جيهانگيرى، سهرمايه دارى هاوبهش پيكدینى و سهرمايهى زانيارى كۆن بۆتە هۆى دامێنانى مۆفیکى ئالى، بهمشيئويه سهرمايه دار دهشارریتوه.

مۆفیش به گوشت و خويندهوه دهكا به بازارىك يان پهيوهندي تۆپهكان و سهرمايه - ئامرازهكانى دهسهلاتيش دهكات به مۆفیکى "ئالى". به بۆچوونى من و له راستيدا نهوه سەرلێشيوانه، چه مكه كه دهتوانى پشتيوانى له نهفسانهى خوشهويستى ئابوورى بورژوازى نهتهويهى بكات كه سهرمايه دارى بهمشيئوه بهرهمهتانه به قۆرمى سوپى بازار يهكسان دهكات. ههروهها پەخنەم له نووسينهكانى كاستيلس ههيه دهريارهى هيزى بزوينهري

بنچينهكانى سهرمايه دارى، نهگەرچى ئه و پاريزگارى لهخۆى دهكات كه ئه و له و بهشه دا بۆچوونهكانى لهگه ل زۆريهى ئادىۆلۆژيهى سياسى نهكاديميهكانى بهرهى چهپ هاوبهشه. "له پيشنياره تازهكهى بهرنامهى سوشىال ديموكراتيهكانى سویدا سهرمايه دارى وهك سيستمىك دهناسيئى كه قازانجى بهرزهوهندي هيزى بزوينهري بنچينهكانه، بهلام كاستيلس چه مكي سهرمايه دارى بهمشيئويه پيئاسه دهكات: سهرمايه دارى چه مكيكه ئامانجى پرنسيپهكهى نهويه كه ئيدارهى رېكخراوى كۆمه لگا بكات، دهستكهوتنى دراويش پرنسيپهكه داده پۆشى. ئيستاش زانيارى رېكخراو كۆمه لگاكهيه و به سهرمايه وه بهستراوته وه.

من (عادهتم) نيه هه واردارىكى باوه پيئىكراوى ماركس بم، بهلام له راستيدا له و خاله دا من كۆنسه رفا تيزم "كۆن خوازم"، چونكه بۆ من سهرمايه دارى سيستمىكى پهيوهندي كۆمه لايه تيه و دياردهى دهسهلاته. كه له ژيتر پهردهى قازانج و موچه و قه بارهى دراودا باشترو ديار دهكه ویت و پووکارهكان دهشارریتوه، له سهرمايه دارى مۆديرنيشدا ئه و دياردانه به شىئويهكى فراوان به شىكن كه "سىگنالەكانى" ئه لكترونى و به يهك گه يشتنى تۆپى پهيوهنديهكان، وهك ماركس دهليت؛ دهستكهوتنى دراو پرنسيپى سىيپه ردارى سهرمايه دارى نيه، ههروهها وهك فاوست گوته دهليت: سهرمايه دار گوته گيره له نيوان ژيانتيكى ئاسووده و دهسهلات، خوازيارى دهسهلات زياتر هيزى بزوينهري بنچينهكانه له وهى قازانج بيت، قازانج و دراو پيؤستترين ئامراز بۆ داگيرکردنى دهسهلات ههروهها به پيچهوانه شهوه، من هاوپام لهگه ل كاستيلس له مەرچين و كوباش كه له لايەن سهرمايه داريه وه داگيركراون ئه مۆ له وى دهزگاي سهرمايه دارى هه ن كه قازانجى گه وده دهكەن، بهلام

ئەوان بە دەگمەن دەسلەت بەكار دېتىن، ئەوان سىنورىكى تەسكىيان ھەيە، چونكى ئەو سىنورە لە لايەن سەرکردە دەسلەتدارەكانى پارتى كۆمۇنىستىيە دەرياسى كراون. لە راستىدا كاستىلىس "چىن" ھەروەكە "سىگناتورىا" تا ئىستاتىستىك دەولەتتىكى گەشەكردۈر پىشان دەدات كە دەولەت پۇلىكى چالاك دەگىپى ئەك دېنەمۇيەك لە كۆرپانكارىيە ئابورىيەكاندا، بەلام مەن لەو باوەرەدام كە ئەم باسكردنە ئاتەواو، چىن تا ئىستاتىستىكە يىشتۇتە قۇناغى سەرمايەدارى، ئەگەر گەشەت بەو قۇناغە پىويستە ئەوكات پارتى كۆمۇنىست لە ئابۇچى. بۇ مەن سەرمايەدارى شىئوئەيەكى بەرھەمەتئانە كە تىيىدا سەرمايەدارەكان دەسلەتدارەكان لەسەر سەرمايە خۇيان دەژىن بە يارمەتى ئەوانىش خەلكانى تركار بۇ خۇيان دەكەن كە لە ئەنستىتۇتى سىياسىدا بەھىزىن.

ھەلبەت دەولەتلىش بىدەسلەت نىە. لە نىوان ھەموو ئەتەوئەكاندا خەباتتىكى بەردەوام لە نىوان دەولەت و سەرمايەدارىدا ھەيە. دەسلەتلى دەولەتە ئەتەوئەيەكانىش كەمدەبىتەو، لەگەل ئاستى گەشەكردنى سەرمايەدارى دارايى جۈللانەوئەي جىھانگىرىدا، بەلام دەسلەتلى دەولەتە ئەتەوئەيەكان ئاتوانرېت بى نىرخ بىكرېت. كاستىلىس دەلېت: بەلكەي بىنچىنەيى بۇ كۆمەلگەي تۇرى پەيوئەندىەكان ئەوئەيە كە دەسلەت لە ئەنستىتۇتى سىياسىدا نامىنى. دەسلەتلى راستەقىنە، لە شەپۇلەكانى پىكەوئە بەستەنەوئەي تۇرى پەيوئەندى و پەمزەكانى كولتورىيەوئە سەرچاوە دەگىن، مەن سەختە لەو بەگەم كە دەلېت شەپۇل و پەمزەكان خۇيان دەسلەتلىان گىرتۇتە دەست، دەتوانم لە ئاخەوئە دەرى بېرەم كە كاريگەرى سەرمايەدارى جىھانگىرىو بەلئىندەرە سەرەكەيەكانى دارايى بازارو ئامرازە سەرەكەيە سەرھىنراوئەكان - خاوەن

ئەنستىتۇتىەكان - دەسلەتلىان زىاتەرە لە دەولەتە ئەتەوئەيەكان، گواستەوئەي دەسلەتلىش ئاستانتر كراوە لە تەكنەلۇزىاي زانستى نوئى و پەردەكانى تۇرى پەيوئەندىەكان. راستەوخۇ مەن دانم بەوئەدا ئا كاتى پەرخەي چەمكە تىۆرەكان بە دياركەوتن و لە ھەموو شتەكانىش ھاپرام لەگەل لىكۆلئىنەوئە ئەزمۇونى و مېژوويەكانى كاستىلىس سەبارەت بەوئەي كە چۆن قۇرمى نوئى شىئوئەي بەرھەمەتئانى سەرمايەدارى و مەملەتلى لەگەل ھىزە بەرھەمەتئەرەكانى زانستى نوئى تەكنەلۇزىادا گەشەي كىردە. بە دياركەوتنى بىھىزى دەولەتە سوشىالىستەكان لەمەپ ھەلسوكەوت كىردن و گواستەوئەيان بۇ قۇناغى سەردەمى زانىبارى، بەھىزىترىن ھۆكار بوو كە يەككىتى سۇلفىت و دەولەتلى پارتى كۆمۇنىست، لەبەريەك ھەلوئەشاندىنەوئەيان پۇشنتىر بوو. ئەوئەي مەست بە ئەبوونى دەكەم كۆرپەئەوئەي بۇچوونەكانە دەربارەي ئىدارەي بازارى ئابورى، كرىكاران لە يوگۇسلافىاي كۆن و ھەروەھا بەراوردكردنى چالاكىە ئابورىيە مەسۇگەرەكانى ئايندە بە تايىبەتى لە سىلوفانىا و بەشىكى كرواتىا و سىرىيا لەگەل سىستەمى سەرمايەدارى و سىستەمى داپىژراوى ئابورىدا سەرەپاي ئەوئەي كە ھىزى بەرھەمەتئان بە دەگمەن پىگەيىوئە بۇ ئەو شىئوئە ئەزمۇونە. ھەمان نىرخىش بە نووسىنەكانى "ماكىنىزىم" دەدەم دەربىسارەي گەشەكردنى جىاوازى داھاتەكان و بىلابوونەوئەي ئەو دەسلەتئانەي كە بەرەست دىروستەكەن، ھەروەھا بچووكى نىمچە دورگەكان و دەولەتەكان و دەردە ھەژارى و تىرۇرىزىم و دەمارگىرى. لەو سىستەمەدا ھىچ پىگەيەكى خۇشاردەنەوئە نىە لە ئازارو تىكدان، ئەمەش پەنگدانەوئەي مەرجەكانە بۇ ئەوانەي بە شىئوئەيەك لە شىئوئەكان عاسى بوون لەئەو ئاچە كۆمەلەيەتئانەدا، ئەك كاستىلىس لە كىتەبى "دوا ساتەكان سەدەي بىستەم" دا داپىشتەوئە بە ھەمان

شیوه‌ش وینه بویاخر او هکانی "جیهانی چواره‌م" ی
 که شه‌کردو که نارگیرو که په‌کی کومه‌لگا داپراوه‌کان و
 که په‌کی شاره‌کان که له ناوچه و ده‌وله‌ته‌کاندا
 هه‌ن ده‌بینرین.

لیزه شتیکی زیاتر نیه بیخه‌ینه سه‌ر نه و
 نه‌نالیزه‌ی که مارکس بی‌په‌همانه ده‌ریاره‌ی
 که له‌که‌بوونی سه‌ره‌تایه‌کان و به‌کرتکاری کردن و
 که شه‌کردنی پیشه‌سازی سه‌رمایه‌داری کردوویه‌تی.
 کاستیلز سه‌ره‌تا خوی له نه‌وروپا و دامه‌زراوه‌کانی
 یه‌کیتی نه‌وروپا و زوری‌ی توپی په‌یوه‌ندیه‌کانی
 ده‌وله‌تانی جیهان نزیك خسته‌وه که بۆ من زۆر
 زه‌حمه‌ته به‌وه‌موو په‌یوه‌ندیانه پابگم، نه و
 هه‌ولیداوه به زۆر شوینی تریش پابگات که ناسنامه‌ی
 نه‌وروپی هه‌تا ئیستا له‌وی نه‌و ئایدیالانه
 بیرده‌که‌نه‌وه و نه‌نالیزه‌کانی نه‌و شوینانه‌ش تا
 پاده‌یه‌ک بی‌په‌همانه.

من له پابردودا په‌ندم له قسه‌کانی مارکس
 وهرده‌گرت، به‌لام ئیستا ده‌مه‌وی په‌خنه‌ له
 کاستیلز بگرم، به‌همان شیوه که روزا
 لوکسومبورگ "Rosa Luxemburg" په‌خنه‌ی له

باوکی تیۆرزانان گرتبوو که وتبووی "سوشیالیزم" بۆ
 جاری به‌که‌م له ده‌وله‌ته‌ پیشکه‌وتوه‌کانی وه‌ک
 "ئینگلتره، نه‌مریکا، نه‌لمانیا و نه‌ره‌نسا" پیده‌گات.
 به‌گویره‌ی کاستیلز سه‌رمایه‌داری مۆدیرن زۆر به
 سسته‌میکی داخرا و ده‌بینرین. لیزه‌دا نه‌و سسته‌مه
 نابینن که ده‌توانن سه‌رمایه‌ی زیاده‌بینریتیه
 ده‌ره‌وه و هیژی کار له ده‌وله‌تانی نیوه
 سه‌رمایه‌داری و نا سه‌رمایه‌داری و له به‌شه‌کانی تری
 جیهاندا به‌کرت بگرن هه‌تا نه‌وانیش بژین، بۆیه
 سوشیالیزم له تاقه ده‌وله‌تیکدا بیرکی نانیمکانه.

کاستیلز به‌تایبه‌تی له تیگستی "بنیاتنانی
 ناسنامه‌ی نه‌وروپی" دا به‌دوای هه‌نگاوه ئیدیاله‌کاندا
 ده‌روات نه‌و وه‌ک مارکس پیشکه‌وتنی ده‌وله‌ته
 سه‌رمایه‌داره‌کانی یه‌کیتی نه‌وروپا ده‌بینن که به
 شیوه‌یه‌کی سه‌ره‌کی خویان به‌ره‌مه‌ینیه‌ری
 سیسته‌مه‌که‌ن و نه‌و شتانه ده‌بینن که به‌توانایه‌کی
 که‌مه‌وه ده‌نیررینه ده‌ره‌وه، به‌لام نه‌وه نابینن که
 ده‌هینریتیه ناوه‌وه‌ی نه‌وروپا. کۆچکردنی هیژی
 میشکی ده‌وله‌ته هه‌زاره‌کان، من وای ده‌بینم، یه‌کێک
 بیت له و فاکته‌رانه‌ی که یارمه‌تی فراوانبوونی
 ده‌ره‌سه‌کانی دامات و ده‌دات و یارمه‌تیدانی خه‌لکی
 په‌شۆک بیت. به‌گویره‌ی قسه‌کانی کاستیلز خوی
 به‌ریه‌ست ده‌خاته به‌ر ناستی جیهانگیری و به
 دیموکراتیبوونی جیهانگیری، که خه‌باتی بۆ ده‌کات.
 له نه‌مریکا داگیرکردنی سه‌رمایه‌ی ده‌وله‌ته
 هه‌زاره‌کان زیاتر به‌دیار ده‌که‌وی که نه‌مه‌ش ته‌نیا
 به‌ستراووه به‌هینانی به‌هره‌مەنده به‌تواناکان و
 به‌لکو له هه‌مان کاتیشدا لیشاوێکی مه‌زنی
 سه‌رمایه‌ش بوون بۆ هاوسه‌نگ راگرتنی ته‌نگه‌زی
 کالا، هه‌لبه‌ته من له‌گه‌ل نه‌و بۆچوونه‌دا نیم که
 زوری‌ی نه‌وانه‌ی سه‌ر به‌تیۆری قوتا‌بخانه‌کانی
 نه‌وروپا و نه‌مریکای باکورن ده‌لێن که به‌ره‌مه‌کان
 جیهانیتر بوو و بۆته داینه‌مۆیه‌کی یاسا سه‌ره‌تایه‌کانی

گەشەکردنى دەولەتە پېشكەوتوكان، بەلام لە قۇناغى زانىبارى ئەمۇدا دەولەتەكان خۇيان ھىزى بەرھەمھىنانىيان ھىناوئە ئاراو، بە تايبەتى لەو كاتەى كە تەكنەلۇژىيائى زانىبارى گىرنگى زۆرتىرى پەيداكردوھ پىداويستىيەكانى ئەو قۇناغەشيان بۇ دەولەتە ھەزارەكان ئاردوھ، مەن دان بەوھدا دەنېم كە سەرمایەدارى كۆلۇنىيالىزىمى نوئى، جىگای سەرنجى سەرمایەو مۇقە، فاكىتەرىكى بە تواناو گىرنگە بۇ پېشكەوتنى ئەوروپا دۆرگەكانى ئەمەرىكای باكور لە پووى سەرمایەدا بۇ ناسنامەى ئەوروپى. پرسىيارەكە ئەوھە، ئايا مۇقۇف چاوبېشۇش لە پەيوەندى نىوان دەولەمەندو ھەزارەكاندا؟ لە كام حالەتدا پىئويست بىو تىگەيشىنتىمان دەريارەى بەشىكى تارىكى مېژوومان والە مۇقۇف بىكات كە بەرامبەر بە چەپ نىگەران بىت؟

مەن دالنىام ئەگەر پۇزا لوكسەمبورگ لە توانايدا بوايە گۆرەكەى خۇى ھەلتەكىتى، زۆر بە گومان دەبوو و برىارى ئەوھى دەدا كە بەشىك لە فەكرەى سۆسىيالىزىمى پەتەكاتەوھ كە ئەمەش ئومىدى ئەوروپاى ھاوبەشەو ئەمۇ لە نىوھى كىشىوھەرەكەدا سەرىپەلداوھ بە ھەمان شىوھ كە خەونەكانى سوشىيالىزىمى لە تەنیا يەك ولاتدا پەتكردەوھ بە گۆيرەى ئەو بنچىنانە كاستىلىس و پىئەروى پەخەكانى دەريارەى ئەوروپاى ھاوبەش ناتەواون، ئەو تەنیا دوو جۆر پەخەناسدەكات. يەكەمىيان ئەوھە كە بەشىك وەك زۆرىيەى بەرىتانىيەكان "ناتو" و پەيوەندى بە "USA" وە، لە دەسلەلتى يەكىتى ئەوروپا لە كىشىوھەرەكەدا، بە باشتر دەزانن.

بەشەكەى تىرىشيان وەك لى پېن "Le Pen" و ھايدەر "Haider" كە سەركردەى ناشونالىزىمە راستپەروھكانن و بەرنامەكانىيان بە فەكرەى راسىزىمى دژى بىگانە پاراوەتەوھ. كاستىلىس بە پوونى و دادپەروھرانە، ناشىونالىزىم وەك پاشماوھەىكەى

بىسوودى ئاينى سەردەمى ناوھپاست دەزانن كە سنوھەكانى بە بىباوھپى و كافىرى و ھەلگەپانەوھ، داپۇشراون، بەلام ھەلبەتە يەكىتى ئەوروپا ھەوادارانى بەھىزىشى ھەن كە بە تىپوانىن بۇ لانكى دىموكراتى و مەدەنىيەت وەك "يۇنان"، دەيانەوئ شىوھەىكى ناشونالىزىمى ئەوروپى ھەلچىن، ھەروھەا دىموكراتىخاواز مەسىحىيەكان وەك ھۆكارىك بۇ بنىاتنانى كۆمەلگای مەسىحى ئەوروپى پەوشتى مەسىحىانە بەكار دەھىتن، بەلام يەكىتى ئەوروپا تەنیا مۇقافىيەتى و تىۆرى دادپەروھرانەى مەسىحىيەت نىە. يەكىتى ئەوروپا يەكىتى گومرگەكانىشە كە دىوارەكانى لەگەل دەروھە بنىات دەنئ و گەلىك جار شىوازى نامۇقافانە بەرانبەر بىە كۆچكردوھ گىرساوھكان و بىگانەكان، دەنوئىنئ.

بە گۆيرەى بۇچوونى مەن جىاوازى ئەو پووكارانەى نىوان دەولەمەندو ھەزارەكان مەترسىيە كى برىاردەرە دژى ئاشتى جىھان، شەپى ئايندە شەپى ناوخۇى شارو ئاين و دەولەتەكانە لە كىشىوھەرەكاندا، لەو شەپانەشدا ئەندامانى جىھانى يەكەم و جىھانى چوارەم دۆزىمى سەركەين، چونكە جىاوازى شارەكان دەتوانن ئاگر بۇ يەكىكى وەك ھىتلەر، پۇل پۇت و ھەدام ھسین خۇشەكەن.

ئەگەر مەن بە تەواوى تىگەيشىتەم، ئەوھ ھەوادارانى كاستىلىس لەگەل ھاوپى گەرم و گۆرەكانىيان خاوەنى بىرى ھاوبەشەن دەريارەى جەنگى دەسلەلتاخاوازيانەيان چوونە ناو كۆسۇقۇو ئەو مافەش بە خۆم دەدەم، كە گومانم ھەبى ئايا نىمە چ گرانىتەكەمان ھەپە؟ ئەگەر ھىزىكى بەو جۆرە كارى سەركەى پارىزگارى دىوارەكانى دژى جىھانى چوارەم نەبىت ئەى چىە؟ يان ئايا شەپىكى خاچپەرستەكان دژى كافرەكان بە رىگاوە نىە؟ مەن بە ھەمان شىوھ لەو باوھپەدام كە كاستىلىس دىوارەكانى يەكىتى ئەوروپاى بە تەواوى دىيار نەخستوھ و پەخەى

چەپەکانی لە یەکیتهی ئەوروپا کە لەسەر بنچینهی ئایدۆلۆژی هاوکاری نۆونه-تەوهیی بنیات نراوه شارەوتەوه، چونکە دەبێ ئەوه بزانی کە ئیمە زۆرینه نین کە سەر بە جوولانه‌وهی سوشیالیزمی چەپی باکورین، بەلام پۆلیتیکمان لە سیاسەتدا هەیه زۆریە ماس میدیاکانی ئەوروپا لە گۆشەنیگای راپرسینه‌وهی دانیمارکیه‌کان لەمەر ئەوروپای هاوبەش سەیری پووداوه‌کان دەکەن لە کاتیگدا شێرزگارد "Kjersgaard" ی پۆپۆلیستی راستپەرە تەنیا وەك سمبولیکی "نا" بۆ ئەوروپای هاوبەش بوو، سەرەپای ئەوه کە هۆلگێر نیلسون "Holger K Nielsen" و پارتی گەلی سوشیالیست، وەك لاکەرەوهی سیاسی لە وتۆیژەکاندا وەستابوون، کاستیلز گالته‌جاری جووتیارەکانی دەبینی کە بە دەستیک شەقامەکانی برۆکسێل بە بەرەمه‌کانیان تۆو دەکەن و بە دەستەکی تریان یارمەتییه‌کی زۆر لە دەزگاکانی یەکیتهی ئەوروپا کە تایبەتە بە کشتوکال وەرەدەگرن.

ئەوه نمونەیه‌کە کە ئەو لە کتییی "لوا ساتەکانی سەدهی بیستم" دا بە نوێکردنه‌وهی هەرەوه‌زی دەرەوهی سنوری نەتەوه‌کان ناویدەبات بە تیروانین بۆ بپیارەکانی ئەوروپا، بەلام لە دواي گالته‌جارییه‌کان شتیکی گرنکی خوێناوی خۆی شارەوتەوه. ئایا چۆن یەکیتهی ئەوروپا دەتوانی سنوره‌کانی خۆی لە پۆژمەلاتی ئەوروپادا فراوان بکات؟ ئەگەر سیاسەتی کشتوکال، ریفورمیکی پێشەیی بەسەردا نەیت؟ ئەمەش فورمیکی تری پەخنه‌گرانی یەکیتهی ئەوروپایه‌ وەك پارێزگارانێ بلۆکی بازرگانی دژی یەکیتهی ئەوروپا. چەند سالتیک لەمەوپێش لە "نایرۆبی" بیجگە لە پۆنی کەرەه یەکیتهی ئەوروپا ئیمکانی ئەوه نەبوو پۆنیکی تر بکڕێت چونکە بەرەمه‌کانی خۆمەالی شکستیان هێناو.

کاتیکیش سوید لە سالێ 1995 دا بوو بە ئەندامی ئەوروپای هاوبەش، ناچار بوو کە بەشیکی یاساکانی تایبەت بە کشتوکال دابڕێژێتەوه و کراسیکی تەسکی پێشالدار ببۆشی، لە پراکتیکدا دەتوانین وا لیکبەدینه‌وه، کە کراسی باشتەر لە پرتوگال بکڕین لە جیاتی هیندستان. ئەمەش بەلگەیه‌کی تری نۆونه‌تەوه‌ییه‌ دژی یەکیتهی ئەوروپا کە کاستیلز پشتگوێی دەخات. لەو ماوه‌یه‌دا ئیمانوییل ویلشتین "Immanuel Wellerstein" پەخنه‌ی لە ئیمە چەپ دەگرت، کە گومانمان لە یەکیتهی ئەوروپا هەیه، دەیگوت چەپەکان شتۆه هەستیکی پاسیزمیان دژی باشووری ئەوروپا هەیه، هەرۆه‌ها دەیگوت ئەگەر ئیمە بتوانین ولاته‌کانمان لە دەرەوهی هیژی سەریازی هاوبەشی یەکیتهی ئەوروپا پابگیرین، ئەوه لە راستیدا بەو واتایه‌ی کە پێگە بۆ ئەمریکا خوش دەکەین دەسەلاتی سیاسی، ئاسایشی ئەوروپا بخاتە ژێردەسەلاتەوه، بەهۆی ئەو دەسەلاتە ی کە لە ناتۆدا هەیه‌تی. من ئەوه بە پەخنه‌یه‌کی ناپەرەوا دەزانم، راستە ئیمە هەندێجار لەخۆ پازین و ئیمە دانیشتوانی باکووری ئەوروپا خۆمان هەلدەکیشین، وەك دانوهرتیکی بیلایه‌ن پۆلی خۆمان لە کیشە هەمه‌جۆره‌کاندا دەبینین، بەلام نابێ ئەو راستیه‌ لەیاد بکەین کە دەوله‌تانی باکور لە میژوودا بەوه‌فاترین ده‌وله‌تن لێ سیستەمی پێکخراوی نەتەوه یەکگرتووه‌کاندا.

ئیمە باکووری، بە دلتیاییه‌وه جارجار لە دیموکراتی ناوچه‌یی زیاتر تێدەپەرینین، ئەوه‌ش راستیه‌کە کە ولاتی دارستانه‌ ئاوه‌دانه‌کانی سویدو نەرویج تەنیا ده‌وله‌تن لە ئەوروپادا کە لە پراکتیکدا باوکسالاری دەرەبه‌گایه‌تیان بەجی هیشتوه، زیاتر پێگەشتوون بە تایبەتی ئەگەر لەگەڵ ئەوروپادا به‌راوردیان بکەین، لەلایه‌کی تریشه‌وه ئیمە هەست بە کەمی ده‌کەین به‌رانبەر بە کولتوری هەلکشای

باشووری ئه وروپا. ئیمه ی چه پ و سوشیال- دیموکراته به ره و چه په کانی ناوچه کانی باکوور به شیوه یه کی سهره کی له پروی سیاسیه وه ویستومانه میژوه که مان باشت له پارتیه دهسته خوشکه کانی باشووری ناوه راستی ئه وروپا بیسنی، چونکه شاتوگه ریه که زیاتر له ژیر ئیداره ی ئیمه دایه. سهره کی فراکسیونی ئه ندانم په رله مانه چه په کان له یه کیتی ئه وروپادا له پیشدا ئیسپانی بوو، ئیستا فره نسیه، پرسیارکه ئه وه یه ئایا ئیمه ده توانین ناسنامه یه کی ئه وروپی که به سیسیلیای ئیقالی تا ته وهری باکوور به خوره ده گری، دروست بکه یین؟ من بوو دلم، کاستیلز ده لیت: ده وله تیکی به خته وهر بۆ هه ژاران، وهك ئه مریکا، تا دیت ناسنامه ی خوی له ده سته دات، ده وله تیکی به خته وهر که پشتیوانی له که شه کردنی کومه لایه نی و زانیاری و ژینگه بۆ هه موو خه لك بکات به پیچه وانه وه ژیانیکی درژی نابووری سیاسی ده بیست. له پرنسپیدا زۆریه ی چه په کانی باکوور له گه ل ئه و بۆچوونه دان، هه مان شت ئه و به هایانه ش ده گریته وه که باس له پایه کانی ناسنامه ی ئه وروپی ده کات: "پاریزگاری له گشت مه رجه کانی ژیان و سایه کانی ژیان، هاوکاری کومه لایه تی و کاری به رده وام، یاسا کانی مافی کار، هه روه ها مافی مروف به گشتی به رپرسیاره به رانبه ر به هه ژاره کانی جیهان، هه روه ها که شه پیدانی نابوری له سهر ناستی ناوچه یی و هه رتمیدا به پیداکرتن له سهر چه قی چالاکی. هاوالاتیان و پارسنتی بنه ما کولتورییه میژوویه کان و یه کسانی نیوان "پیاو و ژن"، به لام بۆچی پیویسته که ئه و به هانانه له ئه وروپا بن؟ مروف ده توانی ئه و بۆچوونه ی هه بی که ئه م به هایانه ده بیست زیاتر په نگدانه وه ی ناسنامه ی ئیمه بن وهك هاوالاتیه کی جیهانی له وه ی وهك ئه وروپیهك نابی لیکنانه وه کانی بۆ میژووی ئه وروپا نه بی، کاتی ئیمه له سهر ئه و گریمانه یه کارده که یین، ده بی به ناگا بین

که له به شیکی مه زنی جیهاندا، ناسنامه ی ئه وروپی به شیکه لیتی و ئیمه پابه رایه تی مافی مروف ده که یین، ئیمه خۆمان وا ده بینین که بالاترین له وانه ی تر، من وهك هه واداریکی کاستیلز ناماده م، به لام شیوه گومانیکم هه یه، کاتی ئه و به باوه ریکی تازه وه پی له سهر چه قی چالاکی هاوالاتیان داده گریست که به شیکه به ناسنامه ی ئیمه، هیوادارم ئه وه به و واتایه بیست که ئیمه ئیستا دروستی ده که یین و دروست کردنه و هه ش له خواره وه بیست، زیادبوونی بۆچوونی دیموکراتی و کۆنترۆل له لایه ن سیاسه ته داران و میهره بانه فره مانبه ره کانی یه کیتی ئه وروپی و ده زگا کانی ده وله ته نه ته وه ییه کان، به ده گمه ن خاوه نی ئاینده ن که که نه کان بۆی ده سووتین. دیموکراتی ده وله ته نه ته وه کان وهك ده زگا هه مه جۆرکانی یه کیتی ئه وروپا، تاییه ته ندی به رگری نیه، به و ئاپاسته یه ی که کۆنترۆلی سه رمایه داری بکه ن، نهك ده سه لات بگرته ده ست و مروف له چه وسانه وه پرگار بکه ن.

ئه و جولانه وه تازانه ی ئیستا له ناستی نیونه ته وه یی له پیشسره ویدان وهك جولانه وه ی "ئه تاك" داخوازی به رگریان هه یه وهك ئولی سفینینگ "Olle Svening" له کتیبی "چه پ له ئه وروپا" دا ده لیت: له سهره تای سه ده ی بیسته مدا لیبرالیزمه تازه کان به هه مان فه لسه فه ی سیاسی ترادیسۆنه کان، جولانه وه ی کرێکاری و سوشیال- دیموکراتی و کۆمۆنیزمیان بنیات نا، له سالی "1930" یشه وه به شیوه یه کی سهره کی وهك عاده ت جۆره ده وله تیکی سوشیالیزمی هه یه. له ژیر ناوی چینی کرێکاری هاو به شو هاوکاری کومه لگایه کی به هیز، هه روه ها له ژیر ناوی سوشیالیزمی زانستی کۆمۆنیسته کان، ده توانن کیشسه کانی کومه ل چاره سهر بکه ن، ئه که رچی به ره و پیشه وه چوونی تاییه ته ندیه کانی پارتیه کۆمۆنیسته کان گۆرانکاری

به هيزى ئايدۆلۆزىيان له دواى 1989 دا به سەر هاتوه، به لام تا ئىستاش سهخته واز له بۆچوونه كۆنه كان بىنن. رۆدۆلف ميدنير "Rudolf Meidner" ئابوورى زانى پىكخراوهى كرىكاران و يه كيك له سەر كرده تازه كانى ئايدۆلۆزى چەند سالتىك له مه و به روتى: بۆ ماركس و ئهنگلز كارتىكى سهخت بوو كه دهست به سەر زهوى و زارى خاوهن مولكه كاندا بگرن، به لام بۆ سوشىاليستى كانى سه دهى بىسته م كاره كه ئاسانتر بوو كه ئه و دهسه لاتە به كاريينن كه تا ئىستا له به رده ستى كرىكاراندا به و گه شه ده كات، هه روه ها به به رده و اميش سه رمایه كه گه شه ده كات، به لام له كۆمپانىي زانباريه تازه كانى ئه وروپادا زياتر ئه و كه سانه و هه رده بگرن كه خۆيان كار له كۆمپانىيا كه دا ده كهن و خوشيان ده بنه خاوهنى. له جولانه وهى كرىكارانى نيوته ته وهى، وتويزىكى وا له ئارادايه كه چۆن پارهى كاتى خانه نشين كردنى كرىكاران به كاريهينن بۆ ئه وهى به رتيل بدهن به سه رمایه داره نه فس كورته كان و خۆيان ببن به خاوهن. ئه مرق ژماره يه كى زۆرى كۆمپانىيا كانى ئه مريكا، كرىكاره كان "به مانا گشتيه كهى" خۆيان خاوهنن. له ژيتر كاريگه رى مللانىتيه كى به هيزو گرزيه كان و ئابوورىه كى كۆمه لايه تى هاو به ش كه خۆيان ئىداره ي

ده كهن له دايك بوو. كاستيلس هه رگيز هه ولى نه داوه شوينيك له حكومه تى كدا به ده ست بىنن، ئىشيش بۆ ئه وه ده كات كه ده سه لات به خاوهن ئايدۆلۆزىيا كان نه دريت، ئه مه بۆچوونىكى به هيزى ئيتۆپيه كانه و لينينيش ده كات به نمونه، ده لىت به ريزان "بىرياره كان له ده سه لات دور بخه نه وه، چونكه خه ترن". هه لبه ته خه ترن، چونكه ئه وانه خه يالى زۆريان هه يه، وهك خاوهنى تيوژه به ناوبانگه كان، به لام مرقف به پياو ژنه وه خه ون به وه وه ده بىنن كه ده توانن كارى نه قل و بازوو پىكه وه گرته بدهن و ببنه هاو لاتييه كى جيهانى له سەر هه موو سنووره كانى جوگرافىار كولتوردا بسورپه نه وه، پتويسته ئيمه مافمان هه بىن ئه و جۆره خه ونانه به زىندووبى به ئيلينه وه. له ميژه ناسنامه ي ئه وروپى زۆر سنوردار كراوه.

سه رچاوه

له گوفارى Ord och Bild ژ 1 سالى 2001 وه رگبراه.
* تيبينى: ئه مه وه لامىكى {يوهان لوتروت} كه سكرتيرى پارتى چه پى سويديه، بۆ مانوئيل كاستيلسى نووسيوه، نووسينه كهى مانوئيل له ژيتر ناوى {ئاينده ئىستامانه} كه له يه كيك له ژماره كانى ئاينده دا بلاو كراوه ته وه.

په یوه نډی دانه برپاوی نیوان

دیموکراسی و مافه کانی مړوف

■ نویسی: د. عهلی رها پارسا

● و. له فارسییهوه: حه مه ره شید

میشه کی

نه مړوف دیموکراسی و مافه کانی مړوف ناوکی نیوه نډی ژبانی سیاسی و مافه کانی مړوف پیکده هیتن. چه مکه کانی له بابته نازادی، په کسان، دادپه روه ری و خودموختاری له چوارچیه و مافه کانی مړوفدا ناشکراو دهسته بهر ده کری و واش دیته بهرچا دیموکراسی به سر جوره کانی تری حکومتدا سرکه وتنیک میژوسازی به دهسته تپایی؛ به و مانایه ی که زوری هره زوری سیستمه سیاسیه کانی جیهان بانگه شه ی په پره وکردن له بڼه ماکانی دیموکراسی ده که و خویان به حکومتی دیموکراسی له قه له م ده دن. نه که رچی له نیوان ناویشان و قسه کردن، رهفتارو کردار جیاوازییه کی قول هیه به لام وک نه وه ی نه مجوره حکومت جورتک له ره وایه تی به ژبانی سیاسی ده به خشی^(۱).

دیموکراسی هه میسه جورتکی خوازداوی حکومت نه بوه و زور له فیهل سو فانی وک نه فلاتون به شتیکی

ناپه سهندو چه وتیان داناوه. له کتیبی (کوماری نه فلاتون)، دیموکراسی له ریزه نډی نزمه پوی (تنال) گه نده لی سیاسییدا له دوی حکومت ته ستمکاره کانه وه دیت^(۲). نه رسق له کتیبی "سیاست" دا به مجوره دیموکراسی پیناسه ده کات: "ده بی دیموکراسیه ت به حکومتیک بزانی که مړوف نازاده کان فرمانپه وایی تیدا بکن.. و په که مین جوری دیموکراسی نه وه یه که له بڼه مای په کسانیه وه نزدیکتر بی. له مجوره دیموکراسیه دا یاسا، بیتواناکان له سروری به تواناکانه وه داده نی و هیچیان ناکاته حاکم به سر نه وی تریانه وه. به لکو هه موویان به په کسان و هاوتا داده نی". هه لیه ته نه م پیناسه یه راسته وخو له و خه لک سالاریه وه سرچاوه ی گرتوه که له کومه لکه بچوکه کانی ده ولت - شاره کانی یوناندا بالاده ست بوه، بویه به شیوه یه کی سروشتی له گه ل دیموکراسیه تی دویای نه مړوف جیاوازی چونا یه تی و بڼه پرتی زوری هیه و

ئەرسىتىش "لە ئەنجامدا دىدۇ بۇچونكى ھىندە دۆستانە تر لە ئەفلاتون ئاليتەو" (3).

كەوابو ئەگەرچى چەمكى ديموكراسى بۇ يۇنانى كۈن دەگەرتتەو و يەكەمىن نمونەى پىادەكردنى راستەوخۇى ديموكراسىش لە دەولەت - شارەكانى يۇناندا بەدەكەين، بەلام ئەوئى ئەمۇ لە جىهاندا بەناوى ديموكراسىيەو ھەيە دەرئەنجامى سەردەمى رۇشنگەرى و بىرى فەيلەسوفانى وەك فۇلتىر، رۇسۇ، تۇكفيل و ھەروەھا بەرى بەرھەمەكانى فەيلەسوفانى سەدەى تۆزدەيە (مىل، كانت).

رۇسۇ لە پەيمانى كۆمەلايەتيدا سەرەتا مەسەلەكە بەمىشئەوئە دەخاتەپوو:

"ئۆزىنەوئى جۆرە يەكئىتتەك كە بە گشت ھىزە ھاويەشەكانىو پارتىزگارى و بەرگرى لە كەس و مالى ھەموو ئەندامەكانى بىكات و لەرئىگەى ئەو يەكئىتتەو ھەركەسك ئەگەرچى لەگەل ئەوانى دى يەكگرتو دەبى بەلام بەتەنھا خاوەنى ئىرادەى خۇيەتى و وەك رابوردو ئازاد دەمىنئەتەو" (4).

رۇسۇ بە مەبەستى گەيشتن بە فۇرمىلايەك كە بتوانى ئازادى تاكە كەس لەگەل پىويستىەكانى رىكخراوى كۆمەلايەتى ئاست بىكاتەو، تىقۇرى فەرمانزەوايى خەلك و ديموكراسى سىياسى گەلالە دەكات كە بەبى ئەو تىۆرەيە حكومەت، تەنھا ئۆرگان و دەزگايەكى ئىدارىە و ئىرادەى خەلكى جىبەجى دەكات و بەتەواوئەتەش لەرئىر كۆنترۆلى خەلكى دەبى.

ئەمۇش مافەكانى مۇف "ھەرچەندە يەكەمىن بەرجەستەبونى ياساى - سىياسى خۇى لە بلالونامەى مافەكانى مۇف و ھاوالاتى سالى 1789ى فەرەنسا دۆزىوئەتەو بەلام بىگومان دەبى لە بزوتنەوئەى فىكرو فەلسەفەى سەدەى ھەژدەيەمى ئەوروپادا بۇ بونىادو لۇجىكەكەى بگەرتىن كە چاوى لەسەر بەرھەمى كەلەپياوانى ئەدەب و ئەندىشەى فەرەنسى

بەو... ئەوئى فىكرى ئەو بىريارانەى بەخۇيەو خەرىك كىردو ھەسەلەى خۇشەختى مۇف و چۇنيەتى بەدەستەيئانى ئەو خۇشەختىە لەرئىگەى سەريەخۇيى فىكرو ئازادى مەدەنى لە كۆمەلگەدا (5). ئەگەر روناكبىنى و دوربىنى رەخنەگرانە بە دوو چاكەى بىنەپەتى رۇشنگەرى بزانىن، ئەوا "كانت" لە رۇشنگەرىك زىاتر بوو. داهىئانە تازەكەى كانت "بەتەنھا ئاشىكراكردىنى بەھا رەوشتىەكان و حقوقيەكانى سەردەمى رۇشنگەرى نىيە، بەلكو ئەو تازەكردنەوئە پەيوەندى بە چۇنيەتى ئامادەكردنى ھەلومەرجى ناسىن و بەدەياتنى ئەو بەھا رەوشتى و حقوقيانەو ھەيە (6)". "كانت" مەرجى پىويستى ھاوانامەنگى ئىرادەى مۇفەكانە چ بۇ گەيشتن بە حكومەتى خوازاو و چ بۇ بەدەستەيئانى مافەكانى خود، لە سى بىنەمادا دەبىنئەتەو:

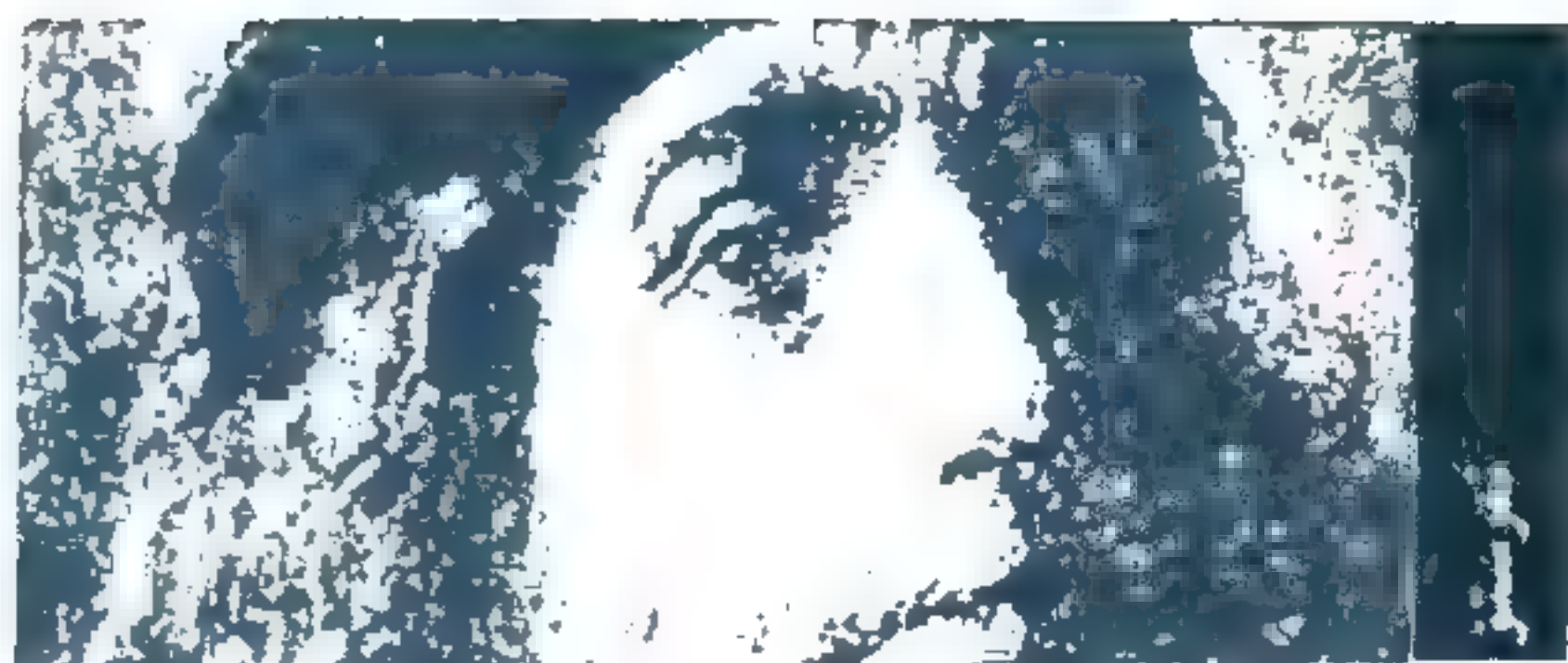
1- ھەر ئەندامىكى كۆمەلگە وەك مۇف ئازادە.

2- ھەر ئەندامىكى كۆمەلگە وەك بىكەرىك لەگەل ئەوانى دى يەكسانە.

3- ھەر ئەندامىكى كۆمەلگە وەك ھاوالاتى سەريەخۇيە (7).

كۆى ئەم بىنەمايانە زەمىنەى بۇ گەلالەكردنى مافەكانى مۇفى نوئ خۇشكىرد.

بەلام بەپاستى پەيوەندى نىوان ئەم دوو وتەزايە چىيە؟ ئايا بەھرەمەندبون بە مافەكانى مۇف بەشئەوئەيەكى سىروشتى بەرەو حكومەتتىكى ديموكراسى رىئوئىنئىمان دەكات؟ ئايا بىنەما بىنەپەتتەكانى ديموكراسىى زەرورەتسى دەستەبەركردنى مافەكانى مۇف لەگەل خۇيدا دەھىنئى؟ ئامانجى ھەريەكىكىان چىيە؟ خوازىارى ديموكراسى و ئاراستەكردنى بابەتتىكى دورودرىزەو لە تواناى ئەم وتارەدا نىيەو بەدەر لەو بىروباوئەپە جىاوازانەى كە رەنگە لەم بارەيەو ھەبى، لەم نوسىنەدا تىشك دەخەينە سەر پەيوەندى نىوان

دیموکراسی و مافه‌کانی مرقوف. مەبەستی ئەم نووسینەش سەلماندنی پەیوەندی دانەبپاوی نیوان مافه‌کانی مرقوف و دیموکراسی و دیموکراسییەت و مافه‌کانی مرقوف. لەبەرئەوە لە پێناسەی بنەما بنەرەتییه‌کانی دیموکراسییەوه دەستپێدەکەین. ئینجا بۆئەوهی تێگەیشتنێکی دۆرستمان هەبێ لەسەر پەیوەندی نیوان دیموکراسی و مافه‌کانی مرقوف دەبێ بەو ئەندازەیە جەخت لەسەر مافە سیاسی و مەدەنییه‌کان دەکری، مافە ئابوری، کۆمەڵایەتی و کولتورییه‌کانیش بێتتە مایە لیۆکۆلینەوه (هەرچەندە ئەمەش کارەکه ئالۆزتر و دژوارتر دەکات)، یەکه‌مجار پەیوەندی مافە سیاسی و مەدەنییه‌کان بە دیموکراسییەوه و لە قۆناغی دووهمیشدا پەیوەندی مافە ئابوری، کۆمەڵایەتی و کولتورییه‌کان بە دیموکراسییەوه دەخەینە ژێر لیۆکۆلینەوهوه.

پێناسەی دیموکراسی

مافه‌کانی مرقوف لەپه‌روی رونکردنەوهی پانتای رایەله‌کانی‌وه خاوه‌ن، راشکاوییەکی تایبەتە (یەکه‌مجار لە بلۆنامەی مافه‌کانی مرقوف و هاوالاتی سالی 1789ی زاینی، ئینجا لە بەلگه‌نامه نوێکانی وه‌ک جاپانامەی جیهانی مافه‌کانی مرقوف و پروانامەی مافە مەدەنی و سیاسیەکان و مافە ئابوری، کۆمەڵایەتی و کولتورییه‌کان) بۆیە لەرێگەی ئەم وتارەوه لیۆه‌و له‌وئ و بە سەرئجدا نه‌ ئاستی گرنگی پەیوەندیان بە دیموکراسییەوه پێناسەی گرنگترینیان دەکەین.

بەلام پێناسەکردنی خودی دیموکراسی حیکایه‌تیکی دی هەیه. لەنیو ده‌یان پێناسەی وه‌ک حکومه‌تی خه‌لک، حکومه‌تی نوێنه‌رانی میلله‌ت، حکومه‌تی زۆرینه، زۆترین ئاستی به‌شداری سیاسی، ململانێی توێژی نوخبه‌ بسۆ به‌ده‌سته‌پێنانی رای میلله‌ت، سیستمی فره‌حیزبی، پلورالیزی سیاسی و کۆمەڵایەتی، مافی یه‌کسانی هاوالاتیان، ئازادی مەدەنی و سیاسی، کۆمەڵگەی مەدەنی و ئابوری بازاری ئازاد... هتد، ژماره‌یه‌کی زۆری ئەو دهرپێنانە‌ی به‌کاره‌ینراوه به‌ته‌نها هیچ یه‌کیکیان جێگەی ره‌زامه‌ندی زۆریه‌ی نیوریستان نییه. له‌گه‌ڵ ئەمەشدا ناوکیکی (نوا) بنەرەتی لە مانای دیموکراسیدا هەیه که ده‌توانی لە روونکردنەوهی پێناسه‌ جیاوازه‌کاندا سودی لیۆه‌ریگری و ئەو مه‌سه‌لانه‌ش چاره‌سه‌ر بکات که ئەو پێناسانه ده‌یه‌یتتە ئاراه. چونکه لە زۆر شوێندا پێناسەی دیموکراسی له‌گه‌ڵ گه‌لێک پرسپاری له‌بابه‌ت ئایا دیموکراسی خوازراوه یا چ ئەندازەیه‌کی دیموکراسی خوازراوه به‌هه‌ڵ وه‌رده‌گیری و هه‌ر ئەمەش ده‌یه‌یتتە مایه‌ی سه‌رلێتیکیچون. ئەم ناوکه بنەرەتییه‌ له‌سەر دوو پایه‌ خۆی راگرته‌وه: کۆنترۆلی خه‌لکی به‌سەر بریاره‌ گشتیه‌کان و یه‌کسانی له‌ راپه‌راندنی ئەم کۆنترۆله‌دا. به‌لگه‌کانی ئەم بانگه‌شه‌یه‌ چیه‌؟ یه‌که‌م، ئەم دوو بنه‌مایه‌ بناغه‌ی زۆریک له‌و پێناسانه‌یه که له‌ سه‌ره‌وه ئاماژه‌مان بۆ کردو له‌به‌ر رۆشنایی ئەم بنه‌مایانه‌ش، ئەو پێناسانه ناته‌واو و نیوه ناچل دێنه به‌رچاو. دووهم، به‌ئاسانی ده‌توانی پێشان بدری که بزوتنه‌وه جه‌ماوه‌رییه‌کانی ژێر ئالای دیموکراسی به‌ده‌ر له‌ قۆناغی به‌رپاڤونیان، به‌مه‌به‌ستی به‌دیه‌تانی هه‌مان ئەو دوو بنه‌مایه‌ ئەنجامدراون و به‌دوای به‌گشتی کردنی کۆنترۆلی خه‌لکییه‌وه بوون به‌سه‌ر بریاردان دهریاره‌ی فرمان و سیاسه‌ته‌ گشتیه‌کان و هه‌رچی کاریگه‌رتکردنی ئەم کۆنترۆله

يا گشتگير يکردنى يا به ديهاننى يه کسانىيه کى زياتر له به کارهينانيدا. ستيه م، نه وهى نه يارانى ديموكراسى هه ميشه ره خه يان ليگرتوه له نيوجونى كونترولى مۆنقوپوليان بووه له سهر شه و برپارانوه له سهر يه کسانى خه لکى ره شوکى له گه ل خاوهن سامان و ده سه لاتداران له پرووى به ششداريونيان له کاروبارى گشتيدا.

نه گهرچى زياد له رونکردنه وه يه ک بۆ شه م بنه ما بنه پره تيانه ي ديموكراسى كراوه به لام هه مويان له سهر يه ک رونکردنه وه ي بنه پره تى خويان راگرتووه كه نه ويش هه مان يه کسانى به هاو بايه خى مرقفه كانه و له نيوه ندى نه وه شدا خودموختارى مرقف راوه ستاوه: هه موو كه سيك مافى كونترولكردنى شه و برپارانى هه يه كه په يوه ندى به زيانى خويه وه هه بى.

په يوه ندى مافه سياسى و مەدەنييه كان به ديموكراسيه وه:

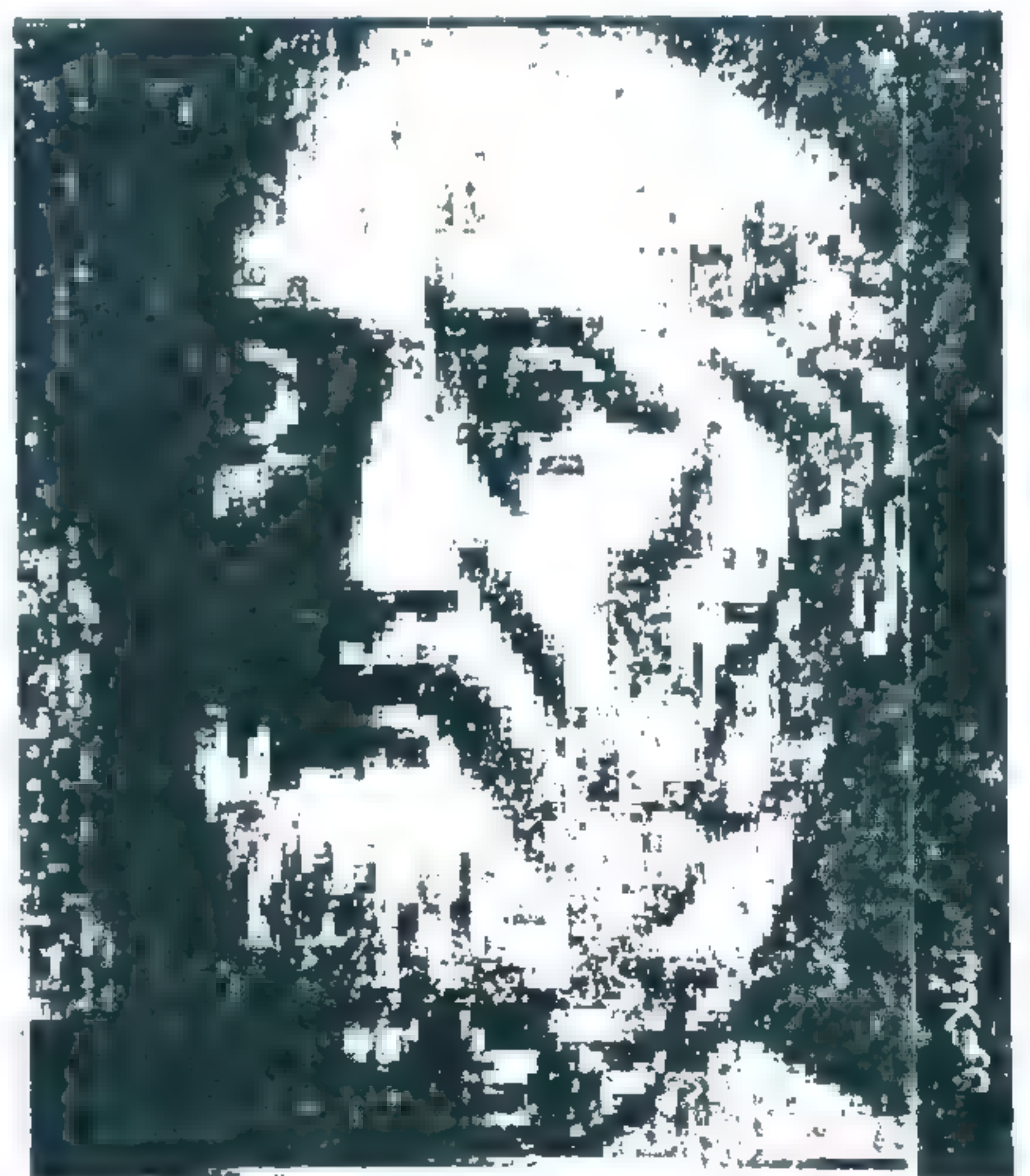
كاتيك له بنه ما بنه پره تيه كانى كونترولى خه لکى له سهر کاروبارى گشتى و يه کسانى تاكه كان له راپه راندنى شه م كونترول وه ده ستپيده كه ين، شه و پرسپاره ي له قوناغى دوايدا ديته پيشه وه، نه وه يه: چ شتيك پتيويسته بۆ شه وهى شه م بنه مايانه له چوارچينه وه ولاتيكي مۆديرندا نه نجاميكيان هه بى؟ وه لامدان وهى شه م پرسپاره هاوكات بۆ دوو ريگه ريئويينيمان ده كات.

ريگه ي يه كه م: رونکردنه وه و ناشكر اكردى ده زگاگه ليكه كه به تيپه رپونى كات به پتيويست زانراوه بۆ مه به ستنى به ده ستهينانى دلنيابون له كاريگه رى كونترولى خه لکى، وه ك چاوديري كردنى هه لباردنه كانى نيوان پارتە سياسيه كان به و به رنامه جياوازان وه كه بۆ راكيثشانى راى گشتى پيشكه شى ده كه ن، هينى ياسادانانى هه لبارترو له لايه ن ده نگدە رانه وه كه به مه به ستنى ليپرسينه وه ي هينى راپه راندن (القوة التنفيذية) كاردە كات، هينى

دادوهرى سهر به خۆ بۆ دلنيابون له وهى كه هه موو پله و پايه كانى ده ولەت به پتي شه و ياسايانه كاردە كه ن كه له لايه ن هينى ياسادانانه وه دانراوه، چاپه مه نى و ده زگا سهر به خۆكانى په يوه ندى گشتى به مه به ستنى وريپينى له كاره كانى حكومهت و ناگادار كردنه وه ي راى گشتى ليتيان، ده زگاكانى به ديهينانى مافى تاكه كه س.. هتد، هه موو شه م ده زگايانه شه و كات به ديموكراسى ده زانرين كه هاوكارى كونترولكردنى حكومهت بكن له لايه ن خه لکيه وه. به واتايه كى دى، نه وه ي سيفه تى ديموكراتى به و ده زگايانه ده به خشى كار كردنiane به و بنه ما بنه پره تيانى له سهر وه باسيان لينوه كراوه.

به لام ريگه ي دووه م: بۆ شه وهى هاولاتيان له به شداريكردى كاروبارى گشتيدا بتوانن به شتوه يه كى كاريگه رتر مافه ديموكراتيه كانى خويان پياده بكن پتيويستيان به كام مافى دى هه يه؟ به واتايه كى دى ديموكراسيه ت كام ماف به زه رورهت ده سه پينى؟ هه ر ليژه وه زه روره تى شه و به شى مافى مرقف رووناك ده بيتته وه كه به ناوى مافه مه ده نى و سياسيه كانه وه ناسراوه. به پتي ماده ي (18) ي جارنامه ي جيهانى مافه كانى مرقف "هه موو كه سيك مافى نازادى بيركردنه وه و ويژدان و ثاينى هه يه"، ماده ي (19) ي شه م جارنامه يه رايدە كه يه نى "هه موو كه سيك مافى نازادى بيروپا و ده رپرينى هه يه. شه م مافه هه لگرتنى مافى بيروپا به بى ده ستيوه ردانى خه لكانى دى و نازادى گه ران و وه رگرتنى هه وال و فيكرو باوه ر و بلاوكردنه وه يان به هه موو شتوازيكى گونجاو ده گریتته وه به بى پابه نديبون به سنوره كانه وه". دواتريش به پتي ماده ي (20) "هه موو كه سيك مافى نازادى كۆپو كۆبون وه و دامه زراندنى كۆمه له ي ناشتيخوازانى هه يه". ماده ي (13) ي جارنامه كه ش داندە نييت به نازادى هاتوچۆو شوينگورپندا. گرنگى شه و مافه ناوبراوانه، واتە نازادى

بیرکردنه وه، دهرپرین، یه کسانى، کوبونسه وه شوینکوپین ده گه ریته وه بۆ نه وهى که خه لکى به بى نه و مافانه ناتوان به شیوه یه کى کارىگه رچ له ده زگا کانى کومه لگه ی مه ده نی وچ له و بابه تانه ی په یوه ندىان به سیاسه تدانانى حکومه ته وه هیه به شدارى بکن. چۆن به بى به هره مه ندی له نازادى کوبونه وه ده توانی ئه م بیروپایانه له چوارچێوه یه کى کومه لایه تیدا ئالوگوپى پتیکرئ؟ چۆن ده توانی به بى نازادى یه کبون له گه ل نه وانى دى بۆ نمونه حیزبه کان دروست بکرئ که بۆ بلوکوردنه وه ی بیروپای هاوبه ش و ده ورینین له حکومه تدا زه ورریه ؟ به ده ر له مه ش به بى نه و یه کسانیه سیاسیه ی که له ماوه ی 1 و 2 جارنامه که دا هاوه، به شداریکردن له کاروبارى سیاسى به جۆرتک هه موو خه لکى به شیوه یه کى یه کسانان ایسى به هره مه ندبن هه رگیز به ناسانى ناپه خسئ.

بۆیه هه ر به و شیوه یه ی له به شى پێشودا هاوه، مافى هاولاتیان له سه ر بناغه ی یه کسانى له گه ل هاولاتیانى دیدا بۆ ده ورینین له کاروبارى گشتى

کۆنترۆلکردنى حکومه تدا، ناوکى بنه پره تى دیموکراسى پتیکده هینئ.. بۆ نه وه ی نه و مافه به شیوه یه کى کارىگه ر نه نجام بدرئ پتویسته، له لایه که وه نه و به شى ده زگا سیاسیه کانى وه ک هه لپزاردنه کان، پارته کان، یاسادانان.. هتد، که له رێگه ی نه زمونه دیموکراسیه سه قامگیربوه کانه وه ناشنايه تیمان پتیی په یدا کردوه، بونیان هه بیت، له لایه کى تریشه وه نه و به شى مافى مرۆف ده سته به ر بکرئ که به ناوی مافه سیاسیه کان و په یماننامه ی (کۆنفانسیۆن) نه وروپا بۆ مافه کانى مرۆف رونکراوه ته وه. بۆ به دیهیتانانى بنه ما بنه پره تیه کانى دیموکراسى ئه م دوو هه نگاوه ی پتویسته و له به ر نه وه مافه کانى مرۆف به به شیکی دانه برای دیموکراسى داده نرئ. که وابوو پتیناسه کردنى نه مشیوه حکومه ته (دیموکراسى) ته نها له قالى کومه لیک ده زگای سیاسیدا، به دوو به لگه راست نییه: یه که م نه و بنه ما بنه پره تیان به له به رچاو ناگرئ که ئه م ده زگایانه دیموکراتیزه ده کات و ناستى دیموکراتیزه بونیشیان له سه ر ئه م بنه مایانه هه لده سه نگیندرئ، دووه م که زۆر گرنگتره نه وه یه که نه و ده زگایانه به تاکه مه رجى پتویست بۆ گه یشتن به دیموکراسى داده نی و مافه کانى مرۆفیش له به رچاو ناگرئ که به شیکی دانه براو و گه وه رى دیموکراسیه.

به دیهیتانانى مافه مه ده نی و سیاسیه کانیش هاوشانى مه رجى هه بونی دیموکراسیه. ماده ی (21) ی جارنامه ی جیهانى مافه کانى مرۆف به رجه سته بونی بنه ما بنه پره تیه کانى دیموکراسیه. به پتیی به ندی (1) ی ئه م ماده یه "هه موو که سیک مافى به شداربونی هه یه له به پتیه بردنى کاروبارى گشتى ولاته که یدا چ راسته وخۆ یا له رێگه ی نه و نوینه رانه ی که نازادانه هه لده برێدرئ". ئه م به نده ده ریده خات که مافى به شداربونی هاولاتیان له کاروبارى گشتیدا یه که م بنه مای دیموکراسیه. به ندی (3) ی هه مان ماده

رايده گه يه نن " .. ده بئى هه لېزاردن گشتى بئى و
 يه كسانى ده نگدانيش پارټيزلو بئى " ئهم بهنده
 ره نگدانه وهى نووهم بښه ماى بښه پرتى ديموكراسيه.
 به ده ر له مه به ندى (2) ى ماده ى (29) ى جاپنامه كه
 ټډر به راشكاوانه تنها نه و سنوران به رسمى
 ده ناسيت كه له "هه لومهرجى كومه لگه يه كى
 ديموكراتيكدا دانراوه". به لام ديموكراسى و مافه
 سياسى و موده نيه كان ته ناست له ناستيكى
 قولتريشدا پيښه وه په يوه ستن كه نه و يش هه مان
 بیدی يه كسانيانه كه بؤ خودى مرقوف هه يانه و
 رونكرنه وهى هه ريوكيان له سهر نه و بناغه به
 دامه زراوه⁽⁹⁾. رونكرنه وهى هه لسه فى مافه كانى
 مرقوف له سهر زانينى پيداويستى و توانا هاويه شه كانى
 سهرجه مرقوفه كان دانراوه به ده ر له جياوازي
 نيوانيان. به تاييه تى مافه كانى نازادى واته مافى
 نازادى تاكه كه س، نازادى پيركرنه وه، نازادى
 بيروباوه، نازادى شوينگوپين له سهر تواناى
 هه لېزاردن هوشيارانه و لوژيكانه دامه زراوه يا له سهر
 نوينه رايه تى دانى ژيرانه و به نامانج له و بابته تانه ى
 په يوه نديان به ژيانى تاكه كه سهره هه يه⁽¹⁰⁾. مافه
 ديموكراسيه كانيش هه مان تواناى هه يه بؤ نه و
 بابته تانه ى كه له سهر ژيانى گشتى يا هاويه ش
 كاريگه رى به جيده هيلن: مافى ده نگدان يا خود
 هه لېزاردن له سهر گريمانه ى ناماده گى به شداريكردن
 له پرياردان له باره ى به رژه وه ندييه گشتى و
 به رژه وه ندييه تاييه تيه كان دامه زراوه⁽¹¹⁾.

بيگومان برياره گشتيه كان، نازادى هه لېزاردن
 تاكه كه س سنوردار ده كات، له مپووه نامانجى
 مافه كانى مرقوف پيئاسه ى سنورى برياره گشتيه كانه
 به و شيوه يه ى كه نه ركى و توپى ديموكراسيش
 پرياردان و گفتوگو كردنه له باره ى ټوژينه وه ى
 هاوسه نكيه ك له چوارچيويه ى نه م سنوران دا. به لام
 هه م نازادى تاكه كه س و هه م وه لامدانه وه ى

ديموكراتيك له سهر گريمانه يه كى هاويه ش له باره ى
 توانا مرقوبه كان و به لگه ميتانه وه ى يه كسانى مرقوف و
 به ها حاشا هه لنه گره كانيان خوى راگرتوه كه ده لىت
 هيج كه سيك يا چه ند كه سيك له شويى پريارداندا
 هيج نيمتيازكيان به سهر نيمه وه نيه مه گره خومان
 به شيوه يه كى دياريكراو، و له چوارچيويه يه كى روون و
 ناشكراندا سهرپشكيان بكه ين.

تا نيره ليكولينه وه كه مان به تنها مافه موده نى و
 سياسيه كانى ده گرتنه وه. به لام ده بئى بزانشين هه ر
 جوړه ليكولينه وه يه ك له سهر ديموكراسى و مافه كانى
 مرقوف به بئى ناوردانه وه له مافه نابورى، كومه لايه تى و
 كولتورييه كان به دلنپاييه وه ناتواو و نيوه ناچله.
 يه كيك له تاييه تمه ندييه گرنه گه كانى ليكولينه وه
 هه لسه فييه كان ده رياره ى نازادى نه وه يه كه
 پاراستنى نازاديه كانى تاكه كه س له ده ستيوه ردانى
 ده ولت يا خه لكانى دى شتيكى بيمانا يه به بئى
 به هره مهندي تاكه كه س له و توانا و سهرچاوانه ى كه به
 سوود وه رگرتن ليان بتوانى نازاديه كانى پياده
 بكات. نه گره تاكه كان له به كارميتانى مافه
 ياساييه كانى خويان نامرآزى پيويستيان له به رده ست
 نه بئى، نه وا نه م مافانه به تنها ده بيتته رى و په سميك.
 نازادى ده رپرپين چ به ها يه كى هه يه نه گره نامرآزى
 گواستنه وه يمان بؤ نه وانى دى له به رده ستدا نه بئى؟
 به هره مهنديون له مافى مهرجه عه ياساييه كان چ
 به ها يه كى هه يه نه گره نيمكانياتى دارايى پيويستمان
 بؤ پيښه يشتنى له به رده ستدا نه بئى؟ نازادى
 خو هه لېزاردن بؤ وه رگرتنى پله و پا يه و كار ه
 گشتيه كان چ به ها يه كى هه يه گره به تنها نه م
 ده رفته تانه له به رده سستى خواوه ن سامان و
 ده سته لاتداران بئى؟ نه مجوره تيبينيانه يه كه
 به رنامه يه كى نابورى، كومه لايه تى و كولتورى بؤ
 ديموكراسى رونده كاته وه.

په یوه ندى مافه نابوری، کومه لایه تی و
کولتورییه کان به دیموکراسییه وه:

نهم یاسه به چهند پرسپارنک ده سته پنده کهن:
نایا دیموکراسی ده سته به رکردنی مافه نابوری و
کومه لایه تییه کان ده گانه پیویستییه ک؟ نایا مافه
نابوری و کومه لایه تییه کان له لای خویانه وه پایهندي
مه بونی دیموکراسییه؟

سهره تا ده بې به شپوه یه کی گشتی مافه نابوری و
کومه لایه تییه کان بزمترین، چونکه له زور شویندا مافه
نابورییه کان و په ره سه نندی نابوری
تیکه ل به یه ک ده کری.

فولتیر

نهم مافانه بریتیه له مافی کار یا کارکردن، مافی
بیعه ی کومه لایه تی، مافی به هره مه ندبون له ناستی
ژیانیتکی گونجاو له وانه مافی به هره مه ندبون له
خوړاک، جلو به رگ، خانو، مافی به هره مه ندبون له
به رزترین پیوه ره کسان ته ندروستی جه سته یی و
روحی، مافی خویندن و به شداریکردن له ژیان
کولتوری و سودوهرگرتن له پیشکته و تنه زانستی،
کولتوری و نه ده بییه کان. پروانامه ی مافه نابوری،
کومه لایه تی و کولتورییه کان که به دوردریژی نه و
مافانه ی سهره وه ی تیا هاتوه نه و نه رکانه شی

تومارکړوه که ده که ویتنه سهرشانی ده ولته
بوشه وه ی تاکه کان به و مافانه بگهن. بې نمونه له
ماده ی (7) دا نیقرار کراوه ولاتانی په یمانده ر مافی
کارکردن به ره سمی ده ناستیت بې ده سته به رکردنی
لایه نی که می ده رامت بې سهرجه م پیشه وه ران.

به ندی (2) ی ماده ی (11) نه رکی چاککردنی
شیوازه کانی به ره مه پینان، پاراستن و دابه شکردنی
خوړاک و مافی ده سته گیشتن به ناستی ژیانیتکی
گونجاو ده خاته نه ستوی ولاتانی نه ندای پروانامه که و
به ندی (2) ی ماده ی (12) به مه په سته دایینکردنی
مافی به هره مه ندبون و له به رزترین پیوه ره کانی
ته ندروستی جه سته یی و روحی ولاتانی نه ندای
را ده سپیری که مه نگاو بنین له پروی چاککردنی گشت
لایه نه کانی ژینگه پاریزی و پیشه سازي و
که مکردنه وه ی نرمی ساوایان، به رگرتن و
کونترولکردنی نه و نه خوشیانه ی له کارکردن و په تا
جیاوازه کانه وه ده که ونه وه و هینانه دی هه لومه رجیک
که خزمه تگوزاری پزیشکی بې هه موو که سیک
ده سته به ر بکات.

لیره دا ناشکرا ده بې که په ره سه نندی نابوری و
پاریزگاریکردن له مافه نابورییه کان یه ک شت نییه،
ده کری په ره سه نندی نابوری کارناسانی له
به هره مه ندبونی مافه نابورییه کان بکات به لام وه ک
کومیتته ی رنیکخراوی نیونه ته وه یی ده رباره ی مافه
نابوری و کومه لایه تی و کولتورییه کان چه ندین جار
دوپاتی کړیوتنه وه که ناستی نرمی په ره سه نندی
نابوری هیچ له پایه ندبونی نه و ولاتانه که م ناکاته وه
که به پتی پروانامه که هه یانه به و مانایه ی ده ولته ته کان
"به ده ر له ناستی پیشکته و تنیان" پایه ندن به وه ی
پاریزگاری له مافی نابوری ها ولاتیانی خویان بگهن.
نینجا ده بې نه وه ش له به رچاو بگیری به بې پاراستنی
مافه نابوری و کومه لایه تی و کولتورییه کان و نه بونی
بنه مایه کی نابوری، کومه لایه تی و کولتوری نه و تو

که ئەم مافانە دەستەبەر بگات پەرەسەندنی ئابوری ئەکەسەر لەوانە ئیپە بپێتە مایەیی پاراستنی مافە ئابورییەکان بە لگۆ بە پێچەوانە وە نایە کسانێ ئابوری پێشێلکردنی مافە ئابورییەکانیشی لێدەگەوێتە وە. رەچا و کردنی ئەم مافانە زامنی داپەشکردنی دادپەرەوانەیی پێشکەوتنی ئابوری دەکات؛ گەشتن بە یە کسانێ ئامانج ئیپە بە لگۆ زامکردنی لایەنی کەمی هاوسەنگی بۆ هەموو.

دوای ئەم پێشەکییە روئکارییە "توخمی" سەرلەنوێ پرسسیارەکانی ئەم لێکۆلینەوەیە بەمشێوەیە دەخەینە روو: تا چ رادەبەک دیموکراسی پابەندی دەستەبەرکردنی مافە ئابوری و کۆمەڵایەتیەکانە؟ تا چ ئەندازەبەک مافە ئابوری و کۆمەڵایەتیەکان لەلای خۆیانە وە پشت بە دیموکراسی دەبەستن؟

پرسیاری یەکەم پتویستی بە هەلسەنگاندنی دەرئەنجامەکانی رەچا و ئەکردنی مافە بنەرەتیە ئابوری، کۆمەڵایەتی، کولتوریەکانە بۆ دیموکراسی. لێرەدا یەکەمجار ئەو دەرئەنجامە راستەوخۆیانە لەئارادایە کە سەرئەنجام دەداتە ئەو هارالاتیانەیی مافە ئابوری و سیاسییەکانیان پێشێلکراوە ئینجا پێشەاتە ئاراستەوخۆیانە دەخێتە بەرچا و کە سەرئەنجام دەداتە تێکڕای دانیششتوان و پەسەندبوونی دەزگای سیاسییە دیموکراتیەکان.

ئاشکرایە کە یە کسانێ مەدەنی و سیاسی پتویستی بە یە کسانێ تەواوی ئابوری ئیپە. بەلام لە حالەتێکدا مۆلکدارەکان بە سوود وەرگرتن لە سامان و پلە و پایەیی خۆیان بتوانن نفوزیکسی سیاسی بە دەستبھێنن بەلام یان ئەو بێمۆلکانەیی هێندە گیرۆدەیی هەزاری سوون کە نەتوانن مافە بنەرەتیە مەدەنی و سیاسییەکانی خۆیان پیادە بکەن و لە ئەنجامدا بکەونە پەرەوێزە وە لە پێگەیی "موقع" هاولاتی ئاسایی بپێشەش بن، ئەو یە کسانێ

بە هەردەمە ندبوونی تاکەکان لە مافە سیاسی و مەدەنییەکان، گوزێکی گوزێندەیی پەرەگەوتن لە وولاتانەدا کە پێشەکییەکی پەرەوێزەییان دیموکراسیان هەبە، بۆ پێشگرتن لە و کێشەکانی سامان بۆ دیموکراسی دروستدەکات. ئەزێر سیاسیان سنووردار کردووە. بۆ نموونە، جۆرە سیاسییە دادەلێن کە رێگە نەدات تەمەرگوزی مۆلکایەتی میدیاکان، لەکاتی هەلێاردنە سەتفیک بۆ کەسایەتیکان دیاریدەکەن کە بتوانن بوجەیی بکەن و کاندیدەکان ناچار دەکرێن سەرچاوەیی دراییان رابگەهێن و. هتد.

بەلام بەرگرتن لە سەرچاوە یا پەرەوێزەیی تاکەکان پتویستی بە ئاوردنە وەبەکی جیدی لە زامکردنی مافە ئابوری کۆمەڵایەتی و کولتوریەکانیان هەبە. ژبان سەرەکیترین مەرجی پیادەکردنی مافە مەدەنی و سیاسییەکانە. ئەمەش پتویستی بە ئاسایی جەستەیی و هەروەها دەستگەشتن بە پتویستیەکانی ژبان هەبە. واتە ئامرازێک بۆ خۆراک، خانو، ژینگەیی دروست و تەندروستی چاک⁽¹⁾. دەبێ مافی فێرکردن و پەرەدەش بخێتە سەر ئەم پێرستە. گومانێ ئیپە ئیپە پەرەدەکردن بۆ دەستگەشتن بە مافە ئابورییەکانی دی، پتویستە. بەبێ هەبونی زانیاری لەبارەیی خۆراک یا تەندروستی بەتەنها دەستبەرکردنی لایەنی کەمی دەوامەت یا تەندروستی بەس ئیپە. فێرکردن و پەرەدەش شارەزایی و لێهاتویی بۆ کارکردن بەرەمەدیتنی و ئەمەش دلنایترین رێگەیی بۆ بە دەستبھێنانی لایەنی کەمی دەوامەت و مافە ئابورییەکانی دی. فێرکردن و پەرەدە مەرجیکە بۆ کاریگەری پیادەکردنی مافە سیاسی و مەدەنیەکان و تەنانەت بۆ وشیاربوون لەم مافانەش پتویستە. کەواتە مافی فێرکردن و پەرەدە مافیکی کولتوری بنەرەتیە و بێبەشبوون

لەم مافانەش بەتایبەتی زیان لە یەكسانی سیاسی و مەدەنی دەدات كە بێهەمە ئیموكراتیکە.

فیژكردن و پەرۆردە پەيوەستبوونی ئولایەنەى مافە جیاوازه‌كانى مرۆف دەردەخات. ئەم پەيوەستبوونە لە هیچ شوێنێك هێندەى مافى كار یا كاركردن، واتە بەكەمى مافى ئابورى، كۆمەڵایەتى و

كولتورى بڕوانامەى نۆنەتەوێى بەپوونی دەركەوتى. ئەم بێكارىیە بەرلادەى سالەكانى 1970، 1980 و سەرەتای 1990 زاینى بەخەى بەشێكى گەورەى جیهانى پێشكەوتوى گرتبوو لە ولاتە گەشەسەندووەكاندا وەك نەخۆشیەكى درێژخایەن دەركەوتووە كە بۆتە مایەى بێبەشبوونی مافەكانى دى مرۆف. مافى كاركردن چ بەشیوەى كار بۆ خودى كەسەكە بێ یا بۆ خەلكانى دى، لە ئوررووە گرنكى هەبە. یەكێكیان ئەوەیە كە بەلایەنى كەمەو دەرامەتێكى راستەوخۆى بۆ نیشكەرەكە دەبێ، ئەوێتریان بێكارى بەریالو تواناو ئارەزووى كارگەران بۆ دابینكردنى بودجەى پێویست بۆ بیمەى كۆمەڵایەتى بێكاران لاسەنگ دەكات، ئەم كارە مانای لەكەداركردنى رەگەزو بێهەمەكانى كۆمەڵگەى خۆشگوزەران و لەنتوچوونى لەسەرخواى گشت مافە

ئابورییەكان دەگەیهێنێ بە مافى تەندروستى، مافى نیشكەجێبوون، مافى خۆراك و مافى لایەنى كەمى دەرامەتیشەو.

لایەنێكى تری مافەكانى كاركردن بەتایبەتى كاتێك گرنكى هەبە كە پەيوەندى هەبێ بە مافى سیاسى و بەكسانی هاوڵاتیانەو، ئەوەیە كە كاركردن و بەجێهێنانى پێداویستییە مۆیەكان لە رنگەى هەول و كۆششى فەریەو دەبێتە مایەى ریزو پشت بەخۆبەستنى زیاترى مرۆف و هەر لەم رنگەبەشەو پشنگیری بەجێهێنانى پێداویستیه‌كانى ئەوانى دى دەكرێ، بەلام بێهەمە و پەيوەستبوونی بەك لایەنە بە ئەوانى بێهەمە لەجیاتى پەيوەستبوونی ئولایەنە، دەبێتە مایەى لەدەستدانى ریزو پشت بەخۆبەستن و لە ئەجایمیشدا نئابوونى شەساره‌زایی وەرگرتنسى مافەكانى دى لێدەكەوتتەو⁽¹⁴⁾.

كەواتە دەبینین دەستەبەرکردنى ماف ئابورى، كۆمەڵایەتى و كولتوریەكان بە دەستەبەرکردنى لایەنى كەمى یەكسانی مەرجێكى زەرورییە بۆ بەجێهێنانى ئیموكراسى بۆئەوێ هەموو هاوڵاتیان دەستیان بە مافە مەدەنى و سیاسیه‌كانى خۆیان بگات. هەر جۆرە بێبەشكردنێكى جیەدى لە پێداویستیه‌كانى زیان یان فیژكردن و پەرۆردە یا دەرفەتى كاركردن، دەبێتە هۆى لاوازكردنى مافەكانى هاوڵاتیو لەكەداركردنى توانای ژيانى مەدەنى بەشیوەیەكى یەكسان لەگەڵ ئەوانى بێدایە. بەلام جگە لەم ئاسەوارە راستەوخۆیانە ئاسەوارى ئاراستەوخۆش زیان بە مافە ئیموكراتیه‌كان و چوونى یان توانای بەردەوامبوونی ئیموكراسى بۆ هەمووان دەگەیهێت. لەو رووەوە كە ئەم دەرنەجامانە بە ئاكامى كۆمەڵایەتى گەورەترى بێبەشبوونى ئابورى دەژمێرێ، لەپووى زەمەنەو نەنگتر دەردەكەون

دواتر دەرئەنجامەکان لە کۆمەلگە جۆراوجۆرهکاندا بەشیۆهێ جیاوازی دەرئەنجامەکان. لەنێو ئەو دەرئەنجامەکاندا دەکرێ ئامارە بگەین بۆ لەناوچونی بەرەمەهیتان و خزمەتگوزاری، زیادبونی تاوان و کۆچکردن بەرەو شارەکان، زۆربونی هەزارانی شارنشین و هەندێ جاریش شۆڕشی رێکخراو و بەرگری چەکارانە. ئاراستەی "تەوێجۆم" دیموکراسی بۆ پاراستنی مافی ئابوری، کۆمەڵایەتی و کولتووری هاوڵاتیان لە دوو لایە رەخنەیی لێدەگیرێ⁽¹⁵⁾. بەکەم رەخنە کە زیاتر لایەنی ئابوری هەیە و، گریمانەکی خۆی لەسەر دژایەتی نێوان بەرنامەیی پاراستنی مافی ئابوری، کۆمەڵایەتی و کولتوریەکان لەگەڵ ئامانجە زەروریەکانی تری ئابوریدا دادەمەزرێنێ. بۆ نمونە لەبارەی ولاتە روو لە گەشەکاندا دەوترێ لەپه‌وی گواستنه‌وه‌ی سه‌رمایه‌ بۆ به‌شی مه‌سره‌ف له‌ ئه‌نجامی جێبەجێکردنی مافی ئابوریەکان، دژایەتی نێوان مافی ئابوریەکان و گەشەسەندنی ئابوری دەکەوێتە روو. بەلام لێره‌دا پێناسەکردنی سه‌رمایه‌گوزاری زۆر سنوورداره‌. کام سه‌رمایه‌گوزاری ده‌توانی له‌و سه‌رمایه‌گوزاریه‌ باشتر بێ کە له‌ خزمەتی فیژکردن و په‌روه‌رده‌و ته‌ندروستی خەلکی ئەمەق و ئایندەیی ولاتێک بێ؟ ئەوێ دەبێ لە بەرنامەیی مافی بێهەرتییه‌کاندا بخه‌یته‌په‌و جۆری په‌ره‌سه‌ندنی ئابوری و شێۆه‌ی دابه‌شکردنی به‌رژه‌وه‌ندییه‌کانی، نه‌ك خه‌ودی په‌ره‌سه‌ندنی ئابوری⁽¹⁶⁾.

دووه‌م رەخنە کە زیاتر لایەنی سیاسی هەیە، ئەوێ کە هەر جۆره‌ به‌رنامەیه‌کی پارێزگاریکردنی مافی ئابوریەکان ناکۆکە لەگەڵ دەزگا بێهەرتییه‌کانی کۆمەڵگەیه‌کی دیموکراتی ئازاد، واتە لەگەڵ مۆلکایەتی تایبەتی و ئازادی ئالوگۆپی: لەگەڵ مۆلکایەتی تایبەتی لەپه‌وی دانانی باجی زۆره‌ملی بۆ سه‌ره‌له‌نوێ دابه‌شکردنه‌وه‌ی به‌رژه‌وه‌ندییه‌کان

ناکۆکە و لەگەڵ ئازادی ئالوگۆپیش لەپه‌وی ده‌ستیۆه‌ردانی و به‌دییه‌تانی بیروکراتیه‌تی ئالوگۆپی دابینکردنی خۆشگوزەرائی گشتی ناکۆکە. ئەگەرچی پێشەکی ئەم رەخنەیه‌ راستە بەلام بە زەروره‌ت دەرئەنجامەکی راست نییه‌. زەروره‌تی مۆلکایەتی تایبەت و ئالوگۆپی ئازاد بۆ کۆمەڵگەیه‌ مه‌ده‌نی و له‌ ئه‌نجامیشدا بۆ دیموکراسی جێگەیی مشتومڕ نییه‌ بەلام سێپه‌وه‌ی ئەم خه‌سه‌لته‌ ئامانجی به‌رنامەیی پاراستنی مافی ئابوری و کۆمەڵایەتی و کولتورییه‌کان نییه‌، به‌لکو رێکخستن و ته‌واوکردنی (اتمام) ئەم ده‌زگایانه‌یه‌ ئه‌ویش به‌ مه‌به‌ستی ده‌سته‌به‌رکردنی به‌رژه‌وه‌ندی گشتی و ئەم کاره‌ بۆ خۆشگوزەرائی گشتی به‌ زەروره‌ت بێهەرتییه‌ بیروکراتیه‌کی مه‌زنی لێناکه‌وێته‌وه‌. ئەو دیدەیه‌ کە مۆلکایەتی تایبەت و ئازادی ئالوگۆپی به‌ مافی ره‌هاو نه‌گۆپی دادەنێ، ئەو واقیعه‌ له‌به‌رچا و ناگرێ کە روونکردنه‌وه‌ی بێهەرتی ئەم دوو خه‌سه‌له‌ کاریگه‌ره‌ بۆ دابینکردنی ئامراز و پێداویستییه‌کانی ژيان و مانه‌وه‌ی مۆف و له‌ ئه‌نجامیشدا سنوورداربوونیانه‌ له‌ حاله‌تی نه‌گه‌یشتن به‌م ئامانجانه‌⁽¹⁷⁾.

به‌ وته‌یه‌کی دی بۆئه‌وه‌ی خه‌سه‌له‌تی کۆمەڵایەتی مۆلکایەتی تایبەتی ره‌وایه‌تی هه‌بێ، ده‌بێ ئامرازێ سه‌ره‌کی ژيان بۆ هه‌موو که‌سێک ئاماده‌ بکری. که‌واته‌ ئەگەر بپاری بێ کۆمەڵگەیه‌کی دیموکراتیک له‌سه‌ر پایه‌ی ره‌زامه‌ندی گشتی خۆی رابگری، سه‌رباری خه‌سه‌له‌تی مۆلکایەتی تایبەتی و ئالوگۆپی ئازاد پێویستی به‌ ده‌سته‌به‌رکردنی مافی بێهەرتییه‌کانی ئابوریش هەیە.

له‌به‌رئەوه‌ ده‌توانین به‌و ئه‌نجامه‌ بگه‌ین کە پارێزگاری نه‌کردنی مافی ئابوری، کۆمەڵایەتی و کولتورییه‌کان به‌ شێوازی جۆراوجۆر گوزاری گه‌وره‌ له‌ دیموکراسی ده‌وه‌شێنێ. یه‌که‌م، به‌شیۆه‌یه‌کی راسته‌وخۆ ئەو هاوڵاتیانه‌ی مافی کانیان پێشیلکراوه‌

بق گەشتن به مافه مه دهني و سياسي و مافه کاني دي هم گوزهرانيان ليتيکده چي و هم تواناکانيشيان لاسهنگ دهبي: په راويژبووني کومه لايه تي يا نابوري هاوشاني په راويژبووني سياسييه. دوهم، نهويه که به ته واوه تي چونتتي ژياني کومه لايه تي هموو که سينک تيکده چي چونکه که ناسايشي تاکه که سي و دارايي له نيو ده چيت له نه نجامدا توپزي و خفه کردن توند ده بيته وه. سه رنه نجام هتي هتي ره واخواري سيستمی ديموکراتيک نابوت ده بي تو هم ده زگايانه ش زياتر به ره و داته پين ههنگاو ده نين. تا له ده ستداني مافه نابوري و کومه لايه تي به کان به ره فراوانتر به سي، ناسه واره کاني قولترو توندتر ده بنه وه.

نه نجام

ديموکراسي و مافه کاني مروف له روانگهي ميژوييه وه به دو دياردې جودا وهرگيراه و هريه که شيان لايه نيکي تايبه تي له سياست بوخوي ته رخانکروه. په کيکيان وته زايه که تايبه ت به ريکخستني حکومتو، نه ويتريان مه سه له يه که په يوه ندي به مافي تاکه کان و به رگري ليکرونيان وه هيه. نيمه وا فيريوين (راهاتوين) کاتيک قسه له سه ر ديموکراسي ده که پين ده رباره ي ده زگا کاني وه هه لباردن، فره حزي، جياکردنه وه ي ميژه کان و شتي دي بيرکه پنه وه که وته زاگه ليک ده رباره ي ريکخستني ده ستلات. به لام مافه کاني مروف نيوه نديتي به تاکه کان ده به خشي و ته قه للا ده کات لايه ني که مي هه لومه رجي پيوست بق به رده وامبووني ژياني مروف ده ستبه ر بکات. نيتر هه ر به و شيوه يه ي که له زاراه ي مافه کاني مروف ناماژه ي پيده دري هم مافانه هه ميشه گه ردونييه و پيناسه و برپاره نيونه ته وه ييه کان ده يانگريته وه. نه مه له کاتيکدا ريکخستنه حکومتيه کاني وه ک ديموکراسي

هه ميشه له بابته نيوخوييه کاني ده ولت حيسابيان بق کراوه. نه و پوله ندييه ي له نيوه ندي دانشگاگاندا بره وي هه يه هم جياکارييه به ميژه ده کات چونکه له سه ر هه مان بناغه له کوي زانسته کاني سياست و ليکولينه وه ي مافه کاني مروف خويندنه وه و توپزينه وه ي مافه کاني ديموکراسي به زانسته مافه کان ده سپيږدي^(۱۸).

به لام نه مروف هم جياکردنه وه يه شايسته ي به رده وامبون نييه. داپوخاني سيستمی کومونيستي له ژيتر گوشاري جه ماوه ر ده ريخت که ديموکراسي و مافه کاني مروف داخوارييه کي گه ردونييه نه ک جوره حکومتيکي دياريکراوي سه ر به ناوچه يه کي تايبه ت. هه روه ها پيشينه ي پيشيکروني مافه کاني مروف له سه ر ده ستي رژيم ديکتاتوره جياوازه کان به ديکتاتوره چه پ و راسته کانيشه وه نيشاني دا که گرنگي سيستمی حکومتی ولاتيک، پاراستني مافي مروفی هاولاتيانه. ده بي داني پياپيښي که ديموکراسي و مافه کاني مروف په يوه ندييه کي دانه برپاوه و حاشا هه لنه گريان پيکه وه هيه. له دوتويي هم باسه دا، پيناسه ي خودي ديموکراسي هاتوه. لاوازي پيناسه ي پشت نه ستور به ده زگا کاني سيستمی حکومتی له وه دايه که به شيوه يه کي ورد پيمان ناليت چ شتيکي هم ده زگايانه سيفه تي ديموکراسيان پيده به خشي. نه گه ر به مه ش وه لامبريته وه که سه رجه م نه و ولاتانه ي به ديموکراسيان له قه لام ده ده يين نه مشيوه ده زگايانه يان هه يه، نه و نه م پرسياره ديته پيشه وه که بوچي هه ر له بنه رته وه ده بي به ولاتاني ديموکراسي له قه له میان بده يين. به مشيوه يه ده چينه بازنه يه کي به تالي نه وتوه که تاکه ريگي ده ربازيون رونکردنه وه يه کي وردی نه و بنه مايانه که هم ده زگايانه خويان له سه ر پايه کاني راگرتوه يان کاریگه ريان ده بي له ده ستگه يشتن به و بنه مايانه دا.

هەر به و جۆرهی که وتمان شه و بیکردنه و دهی شلوگی بنه پهنی دیموکراسی بیکده هیتن حکومتی خه لکی به کۆنترۆلی خه لکی به له سه ر برسه ر گشتیه کان که خالی ده سپیکردنی هاولاتیانه نه ک ده زگه خوگمیه کان. به کتیک له بنه ماگانی ناشنابون به م شلوکه (نوا) نه و ده که هه موو هاولاتیان هه م له ریکه ی گورو گوبونه و دهی کومه لگه ی مه ده نی و هه م له ریکه ی به همدار یکردن له حکومتدا مافی به همدار یوتیان هه یه له کاروباری گشتیدا، نه و پتریان نه و ده به گسه ده یه هه موو که سیک به شتیوه به کی به گسان شه م مافی له به رده ست بیه. پیاده کردنی کۆنترۆلی هاولاتیان له سه ر کاروباری گشتیو به گسانی هاولاتیان له پیاده کردنی شه م کۆنترۆله دا، بنه مانی بنه پهنی دیموکراسی به که له کومه لگه به چوگه کان به شتیوه به کی راسته و خۆ پیاده ده کری و له کومه لگه گوره شه و ئالوز تره کانیشدا به شتیوه به کی ناراسته و خۆ به مونه له ریکه ی هه لباردنی نوێنه ره و پیاده ده کری. له و پۆله ندیه ی که مافه گانی مرفیسی تیا کراوه به دوو به شتی سه ر ده گیه و ده، مافی سیاسی و مه ده نی هه ره ها مافی ئابوری، کومه لایه تی و کۆلتوری ده توانی تێبینی نه و به گری که مافه سیاسی و مه ده نییه کان، به شکی زاتی و دانه براری دیموکراسییه. دیموکراسی به یه نه م مافانه ده بیته قالیکی کلور، چونکه به نه بونی سازانی ده برپین، به کیتی، کوبونه و ده، هاتوچوو ئاسایشی تاکه که س، هه لباردن شتیوه ی رێو ره سم به خۆیه و ده گری و هه موو جۆره کۆنترۆلیکی خه لکیش له سه ر حکومت ده کاته شتیکی له سه م. به لام به یوه ندی مافه ئابوری و کومه لایه تییه کان به دیموکراسییه و به یوه ندیه که له سه ر به یوه ندی به رامبه ر دامه زراوه. گشتگیری له بونی شه م مافانه به گسانی سیاسی و مه ده نی، چۆنایی زیانی گشتی و توانسای به رده وامبونی

نریزخایه نی ده زگه دیموکراسییه کان ده خاته مه ترسییه و ده، له لایه کی تریشه و ده دیموکراسی خۆی مه رجیکی پنیوسته به پاریزگاریکردن له ماف ئابوری، کومه لایه تی و کۆلتورییه کان.

تایبه ته ندیتی بیکردنه و دهی مؤنیرن شتیوه ی تیروانینی مرف له زیانی خۆی. مرفی مؤنیرن خۆی وه ک به رو خالی ده سپیکردنی هه موو زانیاریه کان ده ناسین، به و مانایه ی خۆی له حاله تی توبجیکتیف یا بابتهی ناسین ده رمیناوه و گوراوه به سه بجیکت یا به کری ناسین. مافه گانی مرف، به رجه ست بونی به کری بونی مرف و ده رخه ی نه و واقیعه شه که مرف له پیناوی مانه و دهیدا ده بی خۆی کۆنترۆلی زیانی خۆی به گریته ده ست و به ته نها مافه گانی مرف وه ک چوارچینه به کی هاو به ش رابگه یه نی. شه م خۆچا و دیریکردنه و ده گه ران به دوا ی به لگه و ماهیه تی بون و دامینانی میکانیزمی پیناویسته کان، هه مان نه و شته به که "کانت" ناوی لیناوه "ده رچونی مرف له مندالی خۆی". شه م هه مان نه و شته به که بو هه ی نه و دهی مرف خۆشه ختی راسته قینه ی فره دی و کومه لایه تی له به یه پینانی مافه زاتییه گانی خۆی و له چوارچینه ی نه و مافانه و زیان له گه ل نه وانی دیدا به نۆز تیه و ده ویش له سه ر بناغه ی به گسانی سیاسی و به هره مه ندبونی له لایه نی که می پیناویستی ئابوری و کومه لایه تی و کۆلتورییه کان. شه م هه ش خۆی پنیوستی به ره و شتیکی سیاسه ته که زیانی کومه لایه تی له گه ل هاو په گزه کانیدا ریکبخات و پاریزگاری له ماف به لگه نه ویسته کانیشی بکات. دیموکراسی ده رکه و تنی شه م خواسته یه. کومه لگه ی دیموکراسی کومه لگه یه که نامانجی سه ره کی به رزترین ناستی خوشگوزه رانیه به زۆرترین ژماره ی تاکه کان. له م کومه لگه یه فره یی به هره و خوشی و ئارامی نامانجه نه ک هیزو ده سته لات و قازانج. جیگه ی

خۆپه‌تی ئه‌م نوسینه به وته‌یه‌کی ره‌وان و پاراوی
ئه‌لیکس دو توکفیل - ی فه‌ره‌نسی کوتایی پیه‌یه‌نین
که فه‌یه‌سوف و مافناس و سیاسه‌ته‌دارێکی
سه‌ده‌ی نۆزده‌یه.

سه‌رچاوه‌کان

1-D. Held, "Democracy" in Joel Kreiger, de,
the oxford companion to the politics of the world,
NY, oxford press, 1993, pp. 220- 224.

به نقل از خرد در سیاست. گزیده و نوشته و ترجمه
عزت الله فولادوند، طرح نو، 1377. ص 362.

2- جان استوارت. میل، تأملاتی در حکومت انتخابی،
ترجمه علی رامین، نشرنی، 1369، ص 2.
3- همان، ص 3.

4-G. Duby, "Histoire de la France, de 1348 a
1852", References la russe, librairie la russe, Paris,
1989. P. 282.

5- رامین جهاننگلو، مدرنیته، دیموکراسی، و روشنفکران،
نشر مرکز 1378، ص 41.

6- همان، ص 42.

7- همان، ص 44.

8- بگه‌ریوه بۆ به‌ره‌می وه‌ک:

B. Barber. strong Democracy, Berkley,
University of California press, 1984; S. Ben habib
(ed.), Democracy and Difference, princeton,
princeton university press, 1966, G. Duncan (ed),
Democratic theory and practice, cambridge
Cambridge university press, 1983; D. Held Models
of Democracy, second edition Cambridge, polity
press, 1996; J. A. Schumpeter, Capitalism,
socialism, and Democracy. fifth edition, London,
Unwin University Books 1952.

9- ر. ک. به:

S. M. okin "Liberty and welfare: Some issues
in Human Rights Theory" in J. R. Pennock and J.
W. Chapman (edj), Human Rights, New York, New
York University press, 1981. pp. 230- 56.

توکفیل ده‌لایت: "ئه‌گه‌ر به رای ئیوه عه‌قل له
بلیمه‌تی و زیره‌کی بۆ مرۆف به‌سودتره، ئه‌گه‌ر
ئامانجتان خولقاندنی نه‌ریتیکی خه‌مه‌وه‌ین بێ نه‌ک
هه‌تانه‌دی هونه‌ری قاره‌مانانه، ئه‌گه‌ر ئیوه بینینی
خراپه‌کاری و که‌موکورتی له سه‌یرکردنی تاوانه‌کان
زیاتر په‌سه‌ند ده‌که‌ن و پیتان باشه که‌مه‌تر شاهیدی
هه‌نگاوه گه‌وره‌کان بن به‌و مه‌رجه‌ی له‌م رێگه‌یه‌وه
ژماره‌ی گوناها‌باره چاونه‌ترسه‌کان که‌مبکات، ئه‌گه‌ر
له‌جیاتی ژیان له کۆمه‌لگه‌یه‌کی دره‌وشاوه، قایلن به
ژیانی کۆمه‌لگه‌یه‌کی خوشگوزه‌ران، سه‌ره‌ته‌نجام
ئه‌گه‌ر به رای ئیوه زۆدترین هه‌یزو گه‌وره‌ترین شانازی
بۆ سه‌رجه‌م میله‌ت ئامانجی سه‌ره‌کی حکومه‌ت
نییه، به‌لکو دابینکردنی به‌رزترین ناستی
خوشگوزه‌رانییه بۆ هه‌ر تاکێک له تاکه‌کانی میله‌ت و
به‌وپه‌ری راده‌ی له‌توانابونیشدا له داماو‌ی و هه‌زاری
رزگاریان بکات، که‌وابوو هه‌لومه‌رجی ژیا‌نی هه‌موو
که‌سێک په‌کسان بکه‌ن و حکومه‌تیکی دیموکراسی
دامه‌زێنن. ئه‌گه‌ر ده‌بینن ئیتر ده‌رفه‌تێک بۆ
هه‌لبژاردن نه‌ماوه و هه‌یزیکی بال‌تر له مرۆف ناچار‌تان
ده‌کات تا بێ راویژکردن له‌گه‌ڵ مه‌یه‌له‌کانی خۆتاندا،
یه‌کێک له دوو جو‌ری حکومه‌ت هه‌لبژێرن، که‌وابوو
وه‌رن و لایه‌نیکه‌م هه‌ول‌بده‌ن بۆ ئه‌وه‌ی به‌هره‌مه‌ندن
له هه‌موو ئه‌و چالاکیانه‌ی که له‌م رێگه‌یه‌وه
ده‌سته‌به‌ر ده‌کری‌و به ناسینی ته‌واوی غه‌ریزه
باشه‌کان و مه‌یه‌له ناپه‌سه‌نده‌کانی، هه‌ول‌بده‌ن بۆ
ئه‌وه‌ی کاریگه‌ری مه‌یه‌له ناپه‌سه‌نده‌کانی سنوردار
بێ‌و جێپه‌نجه‌ی غه‌ریزه باشه‌کان
زیاتر په‌ره به‌سینی⁽¹⁹⁾.

16-Ibid.

17-Ibid, p. 101.

18-ر. ک. به:

D. Beetham (de), *Politics and Human Rights*,
Oxford, Blackwell publishers, 1995, pp. 1-9.

19-ریسون لرون. مراحل اساسی سیر اندیشه در

جامعه شناسی، ترجمه بالر پرهام، 1377، ص 253.

اطلاعات سیاسی. اقتصادی، شماره - 158 - 157،

ص 118-127.

10-Ibid

11-R. *Plani Modern Political Thought*, Oxford,

Black well publishers, 1991, chapter 5.

12-UN Doc. E/ C. 4/ 1987/ 17. Principle 25; UN
Doc. E/C 12/1990/8. pp. 41. 86.

13-okin, op. cit. pp. 230- 56.

14-D. Beetham, *Democracy and Human
Rights*, London, Polity press, 1999. P. 98.

15-Ibid, p. 100.

دەربارەى پېناسەى نەتەوہى

■ نووسىنى: رۇس پوول

● و. لە ئىنگلىزىيە: س.ع

سەرۆكەكانيان، ژنان و پياوان - وەكو ئەندامى يەك كۆمەلگەى نەتەوہى، بىر لە خۇيان بكنەوہ، بەلام لەم پرۆسەىدا دەمىكى چارەنووسساز ھەيە، ئەویش بوونى چوارچىوہەىكى نۆدەولەتییە كە وا دەخوازىت ئەو كۆمەلگەيانەى كە لىقى پىكدىت (Constituent Communities) بە ھەندىك مەرجى تايبەتى رامبارى و ياساى و سەربازى جوگرافى بوونيان قایل بن. خۇناسىنى نەتەوہى وا دەخوازىت خەك واپىر لە نەتەوہەكانيان و خۇشيان بكنەوہ كە رووبەرۆى خەلكانى دىكەى جياوازن كە لەوانەى ھەندىكان دژ بن. ئەوى دىكەى (Otherness) چۆن بۆ پېناسەى تاك چارەنووسسازە، بە ھەمان شىوہ بۆ نەتەوہش چارەنووسسازە.

ھەررەھا وتارەكەى (رى Ree) پەيامىكى تايبەتى بۆ قەیلەسووفەكانىش ھەيە، لەوہى بەرەو رووى ئەوہمان دەكاتەوہ كە ناچار بىن لە تايبەتمەندىيە ھەرھەنگىيەكانى ئەو چالاكىيەى كە ھەمانبزارىوہ بكوئىنەوہ.

وتارەكەى "جوناسان رى-Ree" كە بە ناونىشانى "نۆنە" واپەتى Internationality" بە، بەشدارىيەكى زۆر گرنگ دەكات لەو نووسىنە ھەلسەفییە زۆرەى كە دەربارەى نەتەوہەتى ھەيە. ئەو چەمكەى كە ناونىشانى وتارەكەى لە بارەىوہەى بەلئىنى ئەوہ دەدات كە سودىكى تايبەتى ھەيە. ھەررەكو چۆن ئىستا راھاتووين كەوا بىر لە ھاولاتىي تاك بكنەوہ كە لەناو بەھۆى پەيوہندىيە نۆخودىيەكانەوہ پىكھاتبىت، "رى Ree" پىشنىياز دەكات كە دەبىت بەھەمان شىوہ بىر لە تاكە نەتەوہ بكنەوہ كە بەھۆى پەيوہندىيە نۆنەتەوہىيەوہ پىكھاتبىت، ھەرچەندە، دژ بەم بۆچوونە، سىستەمى پەيوہندىيە نۆنەتەوہەكانە كە رافەى بوونى نەتەوہەكان دەكات، ئەك بە پىچەوانەوہ، ئەگەر بە تەواوہتى لىقى تىگەىشتىم، (رى Ree) ناىوئىت نكولى لەوہ بكات كە پىوئىستە چەند گۆرپانكارىيەك لە بونىادى ناوہوہى ولاتىك روویدات، پىشنىوہى دانىشتوانەكەى -ئاغساو جوتيارەكان، كرىكارو

زځرچار په یله سوولگان شو مه سله به زځر به ته سکی ودرده گرن وای چاره سر ده کن که مه سله که له ده ریکدایه که هیچ کاریگری کارتیکردنی ناوچه یی تېدا نه بیت. هرچند همور له وه ناگادارین که جیاوازی زځر ه به له شتوازه کانی په لسه له ی هره نسی و نه لمانی و ټینگلیزیدا، به لام به ده گمن بیر له وه ده که پنه وه که نه م جیاوازیانه ته نها مه سله ی جیاوازی شتواز (Style) نین، به لکو له ناوچه رگه ی پوانینمان بڼ خودی مه سله که وه ه لقلولون. شو لیکولینه وه یی که (پښ) دهر باره ی په لسه له ی ټینگلیزی له سالانی په نجاکاندا نه نجامی دا، نه وه مان بیرده خاته وه که مشتمو پرو بیرکړنه وه په لسه فیه کان نه همیشه له میژووو نساوړندی کوم لایه تیی تاییه ته وه سرچاوه ده گرن و دینه کایه وه و داواشمان لیده کات که وا بیر له پرورده ی په لسه فیه بکه پنه وه که کارنکه له فیه رهنکه نه ته وه ییه تاییه ته کانه وه ه لقلولایت و به شداری شو فیه رهنکه بیت، نه مه مارج نیه شو به هانانیه ی په لسه فیه له تاو بیات که که پانه به دوا ی شو راستیانیه ی که رووت (abstract) و گره وونین؛ به لام ده بیت دان به وه دا بنیین که خالی لیک جیاوونه وه مه همیشه پته و (concrete) و تاییه ته.

له گه ل نه وه شدا زځر مه سله له م ه لویستی (ری) دا هن که ناچارم پتیان قایل نه بمو ده مه ویت شتیک دهر باره ی نوو له و مه سله لانه، که به لای منوره گرنکی تاییه تیپان هیه، بلیم یه که میان، مه سله ی ده رکردنی چه مکی پیناسه یه (identity) که له زاراو هی "پیناسه ی نه ته وایه تی" دا بیت، به پیشنیازی شو نه م زاراو هی "یه کیکه له که وجیه سیاسی و نایدیولوزی و مزیه هره که وړه کانی نه م سرده مه" (ل8) به رامبه ر به مه، ده مه ویت نه وه بخه مه روو، که به لای منوره، چه مکی پیناسه رولیکي چاره نوو سساز ده بینیت له تیگه یشتنمان له

نه ته وایه تی، شو زه مینه یی که (ری Ree) دایناوه بڼ قبولنه کردنی، له سر تینه که یشتن دامه زراوه. دوم خالی قایلنه بوونم دهر باره ی شو ه لویستی که ده بیت له به رامبه ر بیري نه ته وایه تی (nationalism) وهریگرین، (ری Ree) هر له سره تاوه له سر نه و نه ریته باستانییه به رده وامه که له نیوه ننده روشنبیرییه کانی بالی چه پدا دامه زرابو که بریتیبوو له ه لویست وهرگرتن له دزی بیري نه ته وایه تی. سیستمی نیونه ته وه یی (به واتای شو) بریتیه له "ه لخه له تاندن ویه هانه و چاوبه ست و ساختیه کی زیندو" (ل10) و ده بیت هرچی زوه وازی لیبه یینین. ناشکرایه که ناتوانین (له کوتایی سده ی بیسته مدا) نه م جوره بینینه ساکاره که شبینه دهر باره ی خیزو بیره کانی (benificence) بیري نه ته وه یی وهریگرین که له وانه بوو له ناوه پاستی سده ی نوژده دا بومان بشیایه. له گه ل نه وه شدا، حه زده که م داوای نه وه بکه م که بدینکی توزیک جیاوازان ه بیت دهر باره ی پیناسه ی نه ته وایه تی له وه یی که (ری Ree) ماوه مان پیده دات که هه مانیت، ناسیونالیزم له لایه نی ناکارییه وه دیارده یه که زځر ناوژتره له وه یی که شو دانی پیده دانیته و هر دهر پینیک که گوئی نه دا یو ناوژییه ده بیته مایه ی نه وه یی که (چه ند مندالکیش له گه ل چلکاوه که دا فپښ بدرینه زیرابه وه).

ناوړه کانی پیناسه

با به بیري (notion) پیناسه ده ست پتیکه م. نه م زاراو هی له سوسیولوزیای باوو له لیکولینه وه فیه رهنکیه کان و له گفتوگو سیاسییه کان و له روژنامه کانداه به زځر شتواز، جیاوازی سرلیشیوینه ر به کارده هینریت. به تاییه تی له باره ی مه سله ی نه ژاده کانداه، مرقفیش ده بیت به گومان بیت له مهر نه گره ی دامه زراندنی واتایه کی یه کگرتووی به هیز. وا دیاره هیشتا نوو شیوه به کاره یینان (یان، له وانه یه،

دوو ناراسته) زالن. له واتايه كياندا، پېناسه بریتیه له وسيفهت و تايبه تمه نديانې كې تايبه تن به گروپيټك يان كومه لگايه كي دياريكراو. له تېگه يشتنه دا، پېناسه نه ته وېي دابونه ريت و سياست و ميژووو جوگرافيا فېرهنگ داده پيژيت. كتيبه كې فترنان بروديل كې به ناو نيشاني پېناسه نه په نسا، هره ها نه و كتيبه كې به هاوكاري له گډل چوند نووسه ريكدا نووسراوه و رافاييل سامويل به چاپي گه ياندوه به ناو نيشاني نيشتمان په روهري! دروستېدون و تېكچووني پېناسه نه ته وېي برياني دوو نمونه ي باشمان ده ده نئ له به كار هيتاني زاراهه كې به و شيوه يه، له لايه كي ديكه وه، نه زاراهه يه به شيوه يه كې به كار ديت كې به باس له جورنك بووني تاكه كې س بكات. نه وېش نه و شيوه يه كې به بير له خويان و له خه لكانې ديكه ده كه نه وه. بهم واتايه، تاكه كې سه كان پېناسه يان هېه (يان هه نديكجار بوي ده گه پيژن) و "پېناسه نه ته وېش جورنك له خو ناگابووني هاوېش Shared Self- awareness"، زاراهه كې به واتايه كي نزيك له مه وه له كتيبه كې چالز ته يله ر كې به ناو نيشاني سه رچاره كاني خود: دروستېدونې پېناسه نه ته وېش به كار هاتوه و له لايه ن پيژي نه ته درسنه وه له پيداچوونه وه سه رنجراكي شه كيدا ده رباري كتيبه كې بروديل و هره ها له لايه ن ژماره يه ك نووسه ري ديكه وه.

هېووني (به لايه نې كه مه وه) دوو وانا بو زاراهه ي پېناسه نه ته وېي، له وانه يه زه مينه خو شبكات بو نه وه ي زاراهه كې قبول نه كېن له سه ر بنچينه ي نه وه كې ته م و مژاوييه (هر چه ند كې له دواييدا شتيك ده ليم بو پيكه وه به ستنې هره دوو واناكه). له گه ل نه وه شدا، نه وه ي مايه ي مه راقه نه وه يه كې (ري Ree) هېچ له م باره يه وه په ريشان نيه، له راستيشدا باسي به كار هيتاني يه كه مي زاراهه كې هره

ناكات. بهر په رچدانه وه كاني ناراسته ي واتاي دوو ده كات. له م باره يه وه ده نووسيت.

كي شه له به كار هيتاني وشه ي پېناسه له وه دايه كه .. به ره و نه و ناراسته يه ده پوات كې هه موو نازارو زه حمت و ليليېك له په يوه نديي خه لك به خودييه تي (Subjectinty) خويانه، لايبات: كي شه ي كه سايه تي (Personality) بچو كتر ده كاته وه و ده يكات به مه سه له ي ونيه ي خود Self- image، پيشه كي نه گه ري نه وه ي كې خه لك له وانه يه له باره ي خويانه وه هه له بن يان هه له تابه ن دوو ده خريته وه (ل9) سه رته ي شپزه بوونم له باره ي نه م راسپارده يه وه نه وه يه كې ناتوانم بير له (هېچ) كه سيك بكه مه وه، نه م بوچوونه ده رباره ي پېناسه نه ته وايه تي به كار هيتني و لاي واييت كې نه م نه نجامانه ي هه بيت. له راستيدا، مه سه له ي نه وه ي كې باري كومه لايه تي پېناسه كان بنيات ده نيټ و ليټه و كي شه ي زوري له سه ره، بوته كليشه يه كې له ليكولنه وه كاني نه م دواييه دا، بيگومان نيمه ده بي زور ناگامان له بيره كليشه يه كان بيت، زور گرنگي شه هه ميشه نه وه مان له بير بيت كې نيمه له وانه يه له بيتاگاييه وه به سترينه وه به هه نديك چه مكه وه كې له وانه يه پي قايل نه بين. به لام (ري Ree) هه ولي و نادات بو و رده بوونه وه له به كار هيتانه تازه كاني زاراهه كې، بو نه وه ي و پيشانېدات كې نه و پشتگيري نه و واتايانه ده كات كې تيايدا هه ن، له به رنه وه ده شيت ري خوي، به هه له دا چووبيت. به هره شيوه يه كيان بيت، پيويستيمان به وه هه يه كې له نزيكتره وه سه يري چه مكې په يوه نديدار به پېناسه وه بكه ين.

ري Ree سه رته ي نه م چه مكه ده گيړيته وه بو ليكولنه وه به ناويانگه كې لوك (Locke) ده رباره ي پېناسه ي كه سايه تي كې به ناو نيشاني وتاريك له مه ر تېگه يشتني مژغه وه بوو، هېچ به لگه يه كيش ده رباره ي نه م نه ژاده ناداته ده ست، له بهر چه ند

هۆيەك كە لە دوايیدا پوونی دەكەمەوه، من زۆر بە گومانم لە بارەى ئەم نەژادە، لەگەڵ ئەوەشدا ئەم وتارەى لۆك خاڵىكى سەرەتای گونجاومان دەداتى، لۆك پەرۆشى ئەوە بوو كە چەمكىك لە بارەى "هەمان كەس بوون *being the sam peron*" بكات كە دەبێتە هۆى پوونکردنەوهى ئەو واتایەى كە تیايدا وا بێر لە خەلك بكەینهوه كە پێناسەى خۆيان بە درێژایى كات دەپارێزن. ئەمەش تىگەيشتنىكە كە ژمارەيەك كردارى كۆمەلایەتى پێشەكى گريمانەى دەكەن، وەكو ستایشكردن و خەلات، لۆمەكردن و سزا، بەلێندان و پابەندبوون.... هتد. پاش وردبوونەوه لە ژمارەيەك نمونەى راست و گريمانەى، لۆك پێشنیازی ئەوەى كرد كە پێناسەى تاكەكەس لەو راستیەدايە كە كەسەكان دەتوانن بێر لەو بەكەنەوه كە چى بوون و چيان كردو، ئەو رێگە تايبەتەى كە یادکردنەوه دەمداتى بۆ گەرانەوه بۆ رابردووى خۆم، ئەوەم بۆ روون دەكاتەوه بۆچى وەكو هەمان ئەو كەسەى كە لە رابردودا هەبووم سەیر دەكړیم و بە تەواوى بەرپرسيارم لەو كردارانەى كە كړبووم و ئەو بەلێندانانەى كە بەشداریم كړبوون و شتى ديكەى لەم بابەتە.

بە پێى رێى رافەكردنەكەى لۆك نزم دەكړیتەوه بۆ ئەمە: "زۆر بە سادەیی، خەلك ئەوەن كە دەربارەى خۆيان یاد دەكەنەوه، یاخود بە كورتى تۆ ئەو كەسەیت كەوا دەزانیت ئەویت" (ل8) لەم خۆیندەوهیەدا، كە ئیچگار ناهاوسۆزە لەگەڵ لۆكدا، پێناسە -لەوانەشە كەسەكە- لە بابەتى بە ئانقەست هەلبژێرراوى چەند كردهیەكى هەست زیاترنیە، لەم بۆچوونەدا زۆر كێشە هەن، یەكێكیان ئەوەیە كە رێى باسى دەكات ئەویش ئەمەیه: زۆر زەحمەتە كە هەركیز وا بزانی كە دەربارەى خۆدى خۆمان بەهەلەدا چوووبوین، تەنانەت لە خۆیندەوهیەكدا كە زیاتر هاوسۆز بێت لەگەڵ لۆكدا ئەوەمان بۆ

دەردەكەوێت كە لۆك چەمكىكى سفتى پێناسەى كەسى پێشكەش ناكات. فەیلەسووفەكان دەمێكە بەرھەلستی پێناسە دەكەن لەسەر بنەمای بازەییەتى *Circularity*⁽¹⁾: بیری (هزری) پەيوەندیاری یادکردنەوه گريمانەى چەمكى پێناسەى كەسى دەكات و پێوانەيەكى سەرەخۆى بۆ دابین ناكات. رەنگە كێشەى گرنگتر لەم دەقەدا (دەقەكەى رێ) ئەوە بێت كە زۆر ئەستەمە لەو تىگەین چۆن راستیەكى دەروونی وەكو یادکردنەوه دەتوانیت ئەم هەموو ئەنجامە كۆمەلایەتى و ئاكارییە گەورەيەى لێكەوێتەوه كە وا دانراون لە ئەنجامى پێناسەى كەسییەوه بێن، بۆچى، بۆ نمونە، یادکردنەوهى هەلەيەك كە لەوانەى كەردبێتم بێتە ماى ئەوەى كە سزاكە بدەم؟ لە كاتیكدا ئەو فەلسەفەيەى لەدواى لۆكەوه هات، قایل نەبوو بە شتێوانى رافەكردنەكەى، بەلام پازى بوو بە شتێوانى راوەستانى لەسەر كێشەكە. گەران بەلواى پێوانەيەكدا بۆ پێناسە، بریتبوو لە هۆلىك بۆ دامەزراندنى دەستەيەك پەيوەندیى فیزیایی و درەوونی كە بەس بێت بۆ رافەكردنى هۆى ئەوەى بۆچى رێگەى مامەلەكردن لەگەڵ كەسێكدا هەلدەبژێرن كە لە كاتیكى تايبەتدا ژیا بێت وەكو ئەوەى كە هەمان كەس بێت لەگەڵ كەسێك تەواو جیاوازدا كە كاتیكى دیکەدا ژیا بێت. بە گشتى، هۆیەكى زۆر كەم هەیه بۆ ئەوەى واى دابنێن كە رافەكردنەكانى لواى، بۆ نمونە ئەوانەى لە زاراوهى بەردەوامى جەستەيیدان (*bodity*)

(*Continuty*) زۆر لەوەى لۆك سەرکەوتوترن. ئەمەش دێرێك پارفیت *Derek Parfit* بریارى تەواوى لەسەر دەدات و ئەوە دەخاتە روو كە هیچ سیفەتێكى فیزیایی یان دەروونی لەم جۆرە نیە كە سەرپشك بێت، ئەو پەيوەندییە سەرنجپاكێشەیش كە هەیه لە نێوان خۆدەكانى (بە زاراوهى خۆى) رابردوو و داهاتوودا، بەس نیە بۆ ئەوەى بێتە بەهانە بۆ

نېټمانه ی پېنځاسه ی که سی به پېښی راته کړدنی پېرلېد،
پېرلکې ته وهی که سرول له گڼل تېپه پېوونی کاتدا
که سپاېنې خړی ده پارېزیت، له باخترېن حاله نېدا
ده پېرېنېکسی شل و چه واطه گره، له خراپېرېن
حال تېلدا هه له پېه کی له لسه لې نزمه که ژماره پېه ک
ته نجامی گړنگی لېده که وېنه وه له پېرکړنه وه ماندا له
باره ی خړمان و نه وانی دیکه شه وه.

مه به سنی لېکړلېنه وه کانی پېرلېت ته وه به که
بېری پېنځاسه ی که سی هه لېوه شېنېنېته وه رېنگه یه کی
دیکه بړ لېکدانه وه ی نه و، که هه مو نه و بړچوونانې
که ده رېاره ی پېنځاسه ی که سی هه ن و له لړک وه
ده سنی پېکړدوه به هېچ وېوېچ له قه ل م بد یېن.
نه رېته کانی لړک گړمانه ی ته وه ده که ن که پېنځاسه ی
که سی برېتېه له په یوه نډیپه کی فېزیایې و ده روونی
که له بنېاتی هه نډېک کړده ی کومه لایه نېدا هه یو
پارمته ی راته کړدنېان ده دات، هه ولېشی داوه تېگات
ته و په یوه نډیپانه چین - به ل م سرکه وټو نه بوه.

بړچوونېکسی باشتر ته وه به که ناراسته ی
راته کړدنه که وه رچه رځېنېن و بلېن: ته وه کړده
کومه لایه تیه کانه که له بنیاتی پېنځاسه دا هه ن و راته ی
ده که ن، بړته وه ی خاله که به ساده یې بڅه پنه پو
ده لېن: پېنځاسه به هوی ته نجامدانی ستاېش و لومه وه
گړمانه ناکرېت به لکو دروستی ده که ن، یان نه که ر به
هوشیارېپه کی زیاتره وه باسی بکه یېن، ده لېن: ته و
هزانه ی که هه مانه ده رېاره ی که سېک که به
تېپه پېوونی کات و گړپانکارېپه کان، به رده و مایان
ده بېت، کاری زنجېره یه کی فراوانی ره فتاره ناکاری و
پاسایې و بېرل کراسی و کومه لایه تی و رامیارېپه کانه، من
لاموایه که ناسېنه وه ی ته نجامه کانی پېنځاسه بړ
ژږېه ی ته م به ندانه (Items) کارېکی زه حمت نیه
لړسو نمونه حېزېه سیاسېه کان، سه یاره کان،
نۆزېنه وه زانستېه کان، کاره هونه رېپه کان) هه مو و له
لایه ن نه رېته کومه لایه تی و بېرل کراتی و زانستې و

پاسایېه کانه وه بېریاری له سر ده لړن، ته نجامدانی
پېنځاسه ی که سه کانیېش په هه مان شېوه یه، جیاوازی
گړنگ له نېوان که سه کان و شته کان له وه دلیه که،
کاتېک ده خړننه ناو پازنه ی هه نډېک شېوونی
ره فتاره وه و هوشدارې پېنځاسه ی خړمان و نه وانی
دیکه ده بېن، ته م به ټاگابوونه له خړو له وانه ی دیکه
وه که ته نجامېک نالی ناکړنه وه، به لکو وه که و
مه رچېک بړ زنجېره یه ک توشېوون و کارلېکړن،
له به رنه وه ی ته م له خړ ټاگابوونه ته و خاله
ده ستنېشان ده کات که له وټو ټاگاداری په یوه نډیپه
کومه لایه تیه کان بوون، ژږر لامان قورسه که ته نه ا
به ره می ته و په یوه نډیپانه بناسېن، به ل م مه سه له که
رېک هه ر وابه. نېکه یشتنی پېنځاسه برېشی نیه له
نۆزېنه وه ی که وه رېکی به رده وام (continuing
essence)، به لکو برېتېه له نېکه یشتنی ته و کړده
کومه لایه تیه جیاوازانې که دروستی ده که ن و
راپده گړن. هه نډېک له مانه له وانه ی دیکه، پناغېی
نرېن. به و واتیپه ی که تېمه ناتوانېن بېر له
کومه لگایه ک بکه پنه وه که تیاپدا نه پارېزېپېن -
هه رچه ند هه نډېک باوه پې ټایپنی ده رېاره ی
که رانه وه ی گیان (Reincarnation) و به رچه سته بوونی
گیان له له شېکی دیکه دا (trans migration) و
گورپنی بنچېنېی هه نډېک هومان ده ده نی که ژږر
دلنیا نه بېن له وه ی که بېری له دایکبوونه ته تا مړدن
له کاکلی هه مو و راته کړنماندایه، له لایه کی دیکه وه،
ده شېت پېنځاسه ی دیکه هه بېت که به سترابېته وه به
چه ند ته که رېکی کومه لایه تیه وه، چونکه له چه ند
بونیاو کړده یه کی کومه لایه تیه وه سه رچاوه ده گړن
که هېچ داخواریپه کی که رېوونېتیا ن (universality)
نیه، با وه که شتېکی که رېوونېش ته زمون بکړن.
به پېی ته م راته کړدنه ده ست به نېکه یشتنی ته وه
ده که ین که چو ن پېنځاسه کان ده شېت کړ (Plurd)
بن و له پېشېرکېدا بن و بړ به یه ک بن. تاکه کان له نېو

کرده‌ی کۆمه‌لایه‌تی جیاوازا پیکدین - ئه‌م کردانه‌ش له‌وانه‌یه‌ ته‌واکه‌ری یه‌کتر بن، یان دژ به‌یه‌ک بن، یان ته‌نها جیاواز بن، ئیمه‌ لیڤه‌دا نابیت ته‌نها بیر له‌وه‌ بکه‌ینه‌وه‌ که‌ ئایا واتای چیه‌ که‌ که‌س بین (که‌ وه‌کو هیگل تیبینی کرد، چه‌مکیکی یاساییه‌) به‌لکو ده‌بیت بیر له‌وه‌ بکه‌ینه‌وه‌ که‌ پیار بیت یان ژن، میڤرد یان ژن، باوک یان دایک، کرێکار یان هاوالاتی، باجده‌رێک یان کرێکارێک بیت چی ده‌گه‌یه‌نیت، یاخود چی ده‌گه‌یه‌نیت که‌ ئینگلیز یان فهره‌نسی یان ئوستراالی بیت.

ئه‌و چه‌مکه‌ی پێناسه‌ که‌ په‌یوه‌ندی به‌ بیرى پێناسه‌وه‌ هه‌یه‌ له‌ لۆکه‌وه‌ نه‌هاتوه‌، به‌لکو له‌و بۆچوونه‌ ئه‌لته‌رنه‌تیفه‌وه‌یه‌ که‌ نه‌خشه‌که‌یم کێشا، ئه‌گەر پێویستی به‌ پێشینه‌ی فه‌لسه‌فی کرد ئه‌وا، بێگومان ده‌توانین له‌ هیگل و نیچه‌ و مارکسدا بیدۆزینه‌وه‌، به‌لام به‌ مه‌زه‌نه‌ی من -ئه‌گەر باش بیت یان خراب- به‌ زۆری به‌ی هه‌یج یارمه‌تییه‌کی فه‌لسه‌فی گه‌شه‌ی کردوه‌ ته‌نها لیکچوونێکی زاره‌کی هه‌یه‌ له‌ گه‌ل ئه‌و رافه‌کردنه‌ی لۆکه‌ *loke* که‌ ری *Ree* پێشکه‌شیکردوه‌، راسته‌ که‌ پێناسه‌کان له‌ هه‌ستی تاکه‌کاندا هه‌یه‌، هه‌روه‌ها واتایه‌ک هه‌یه‌ له‌وه‌ی که‌ ئه‌م پێناسانه‌ چه‌ند هه‌بوونێکی (*entities*) نیازکراون (*Intentional*)، به‌لام ئه‌وه‌نده‌ بچووک ناکرێنه‌وه‌ که‌ بینه‌ هه‌ستی تاکه‌که‌سی و ئه‌و نیازخواییه‌ی که‌ تێی که‌وتوه‌، نیازخواییه‌کی کۆمه‌لایه‌تییه‌ نه‌ک تاکه‌ که‌سی. له‌م روه‌وه‌، پێناسه‌کان جیاوازی نین له‌ زنجیره‌یه‌ک دیارده‌ی دیکه‌ که‌ کۆمه‌لگا دایمه‌زاندوون و یاسای بۆ داناون. ئیمه‌ ته‌نها کاتیێک له‌ دامه‌زراوه‌کانی وه‌کو دادگا و بانک و ده‌سه‌لات و پاره‌، بێجگه‌ له‌ نه‌ته‌وه‌ و خوداگان، تێده‌گه‌ین که‌ له‌ زاراوه‌ی چوارچێوه‌ی باوه‌ر هه‌وبه‌شه‌کان و نه‌رسته‌کانه‌وه‌ هاتبیت.

له‌ گه‌ل ئه‌وه‌شدا، هه‌موو ئه‌م دیاردانه‌ قوولیه‌کی زۆر ئالۆزی و لێلێیان تێدایه‌، هه‌روه‌ها پێناسه‌ش. بوونی پێناسه‌ پشت به‌وه‌ ده‌به‌ستیت که‌ ده‌یلتین یان بیرى لێده‌که‌ینه‌وه‌، به‌لام ئه‌مه‌ به‌ واتای ئه‌وه‌ نیه‌ که‌ پێناسه‌ ئه‌و شته‌یه‌ که‌ ده‌یلتین یان بیرى لێده‌که‌ینه‌وه‌، به‌لام ئه‌مه‌ به‌ واتای ئه‌وه‌ نیه‌ که‌ پێناسه‌ ئه‌و شته‌یه‌ که‌ ده‌یلتین یان بیرى لێده‌که‌ینه‌وه‌.

پێناسه‌ی نه‌ته‌وه‌یه‌ی له‌ دنیای مۆدێرندا گرنگیه‌کی تایبه‌تی هه‌بوه‌، له‌وه‌ی که‌ له‌ پێناسه‌ گرنگه‌کانی دیکه‌ له‌ پێشتره‌. که‌سه‌کان داویان لیکرابوو که‌ قوربانی به‌ خێزان و سامان ته‌نانه‌ت گیانی خوشیان بده‌ن له‌ پێناوی نه‌ته‌وه‌دا - زۆرجاریش هه‌ر وایان کردوه‌. وا دانرابوو که‌ داواکاریه‌کانی نه‌ته‌وه‌ زāl بیت به‌سه‌ر داخوازییه‌ رۆژانه‌یه‌کانی ئاگاو ئایندا. پێناسه‌ی وا ده‌بینرا که‌ شتیێکه‌ که‌س ناتوانیت لێی ده‌ریاز بیت، چونکه‌ پشتگوێ خستنی بانگه‌وازه‌کانی، به‌ خیانه‌ت ده‌ژمێرا، ته‌نانه‌ت ئه‌گەر هه‌یج پابه‌ندبوونێکی دیاریکراویش له‌ ئارادا نه‌بووبیت، له‌به‌رئه‌وه‌ جۆره‌ گرنگیه‌ک هه‌یه‌ که‌ ئه‌و هیزه‌ کۆمه‌لایه‌تیانه‌ بیدۆزینه‌وه‌ که‌ ئه‌م جۆره‌ پێناسه‌یان هیئایه‌ کایه‌وه‌ چه‌سپاندیان. لیڤه‌وه‌ ده‌توانین ده‌ست به‌ بینینی ئه‌و په‌یوه‌ندییه‌ بکه‌ین که‌ له‌ نیوان پێناسه‌ی نه‌ته‌وه‌یه‌ی وه‌کو شیوه‌یه‌ک له‌ پێناسه‌ی -خود و واتایه‌ی که‌ تیایدا پێناسه‌ی نه‌ته‌وه‌یه‌ی ئه‌و سه‌رچاوانه‌ ده‌ستیشان ده‌کات که‌ تایبه‌تن به‌ نه‌وه‌یه‌کی دیارکراو. په‌یدا بوونی نه‌ته‌وه‌ په‌رستی *nationalism* پێویستی به‌وه‌ ده‌کرد که‌ هه‌ولبدریت بۆ داهێنانی که‌له‌پوورێکی فره‌نگی یه‌کتا بۆ هه‌ر نه‌ته‌وه‌یه‌ک که‌ ئیدعای نه‌ته‌وه‌ ده‌کات - که‌ له‌ میژووی نه‌ته‌وه‌یه‌ی ئه‌ده‌بو دیمه‌نه‌کانی ولات و شیوازی زیان، هتد

پیکهاتبیت. له و شوینانه ی که هم هوله تیایدا سرکه و ترو ده بیت هم نوینه رانه *representatives* له سیستمی فیرکردن و نه ریته رامیاری و کومه لایه تیه کان و دامه زراوه فهره نگیه کان و میدیاو شیوه کانی په یوه ندیدا به رجه سته ده گرین، که هم موویان کلیلی سهره کین له و پرؤسه یی که به هویه و پیناسه ی نه ته و هی به ده ست ده هیئریت و ده چه سپیت، تاکه که سه کان کاتیک هوشیاری نه وه ده بن که پیناسه یی کی نه ته و هیان هیه که ده ستگیری زمانیک و په روه رده یه ک و چه ند سهرچا و هیه کی فهره نگی بن که بؤ مانه و هیان له دنیای نیستا پیو یستن. به مجوره، نه ته و بریتیه له پیکهاته یه ک که له ناگایی هر تاکه که سینک له خوئی و له ناگایی نه وانی دیکه دا هیه. فهره نگیکی نه ته و هی دیا ریکراو شاتویه ک له م نوینه رانه ده ستبه ر ده کات، نه وانیش ده مه ده ره کیه کانی ناسین *external moments of relogintion* ده کن که تیایدا هر تاکیک (نیر یان مئ) ده ستبه ری له خوئاگابوون ده کات. قایلنه بوونی ری *Ree* به چه مکی پیناسه ی نه ته و هی له سهر بناغی نه و گومانیه که هیه تی، که نه گه ر هم چه مکه بکار به یین ده بیننه بارمته ی نه و هیزه ره شانیه که نه ته و په رستی نوینه رایه تی ده کات. نه و لای وایه که چه مکه که هوله دات له ری تیورییه وه به و کاره هه ستیت که نه ته و په رستی به کرده وه ده یکات: نه ویش، لابر دنی نه و جیا وازییه ی که له نیوان پیناسه ی تاکه که سی و پیناسه ی تیکرایی *Collective* دا هیه (ل9). چه مکی نه ته و هی *nationhood* ده گپرتیه وه بؤ هیگل که "بریتیه له ری بازیک بؤ کر نه وه ی نه و به ربه سته مزرییه ناسیایانه ی که له نیوان هه ست و نه زمون و له نیوان ژیهاره که سییه کان و مرؤفایه تییه که ریونید/هه ن" (ل9).

بیگومان ری *Ree* هه قیتی که هوشیار بیت له و شیوازه ی که بزوتنه وه ناسیونالیسته کان داخوازییه کانی تاکه کانیان پوچهل ده کرده وه، به لام نه مه مانای نه وه نیه که ده بیت نه و شیوازانه پشتگوئی بخرین که تیایاندا په یوه ندییه کومه لایه تیه کان نه و ریگیه ده گرن که خه لک که یشتوونه تی بؤ بیرکردنه وه له خوئیان. ته نانه ت لیبراله کانیش که یشتوونه ته نه وه ی دان به و ده بانین که نیتر پیو یست ناکات سوور بین له سهر بوونی تاکي پیش کومه لگا *Pre-social* بؤ به رگریکردن له تاکي ریک دژ به کومه لگا. له گه ل نه وه شدا (ری) لای وایه هر که زاراوه ی پیناسه ی نه ته و هی مان به کاره یینا نیتر ده ستبه ر داری تاک ده بین له به رامبه ر داخوازییه کانی نه ته و ده. به پیچه وانه وه، نه وه ی نیمه کردو ومانه نه وه یه که سهره تایه کمان داناه بؤ نه رکی تیگه یشتنی نه وه ی بؤچی نه و هه موو تاکانه ناره زوومه ندانه خوئیان له پیناوی نه ته و ده که یاندا به خت کردوه. چ جوره هه لوسییتیک به رامبه ر هم جوره پیناسه یه وهرده گرین، نه وه پرسیاریکی دیکه ی ته و او جیا وازه.

نایا نه ته وه سامانیکی فهره نگییه؟

ری *Ree* هیچ گومانیک لای خویننه ره کانی ناهیلایته وه ده ریاره ی هه لویستی خوئی له به رامبه ر نه ته وایه تیدا: نه و خوئی به یه کیک له وانه داده نییت که قینی له بیر نه ته و هییه (ل11). زه مینه ی هه ندیک له قینه کانی، تا راده یه ک، هوی گونجاوی هیه. ده میکه ده زانین که نه ته وایه تی زینده وه ریکه ده ولت دروستیکردوه، له به ر نه و هه ش بوو که به کاره یینانی زه برو چه وساندنه وه ی زؤرداران به په و ده زانی و رولی بینیه له له شکر سازی و کؤلونیالیزم و نیمپریالیزمدا. هه روه ها، هانی هه لگیرساندن کیشی خویناوی و چاره سهر نه کراوی ده دا له هه ندیک ده فهدا

که دو نه ته وه یان زیاتر له دانیشتونو کې داخوازییان له سره یوو. ته ناته له شیوه میهره بانه که یشیدا، نه ته وایه تی ده بوه کوسپ له رڼی که شه کړنی به نه د مېرون له و جوړه ده فهرانه وه و گړیدانی خه لک پیکه وه، به تایبه تی له و ده فهرانه ی که سنووری ده وله ته کان ده بېن. نه وه نده ی که نه به فهرانی سروشتی شته کان دابنریت، نه ته وایه تی مشتومپی زوری به رپاکرد هم له سره هم له به رامبه ر نه و سیاسه تانه ی که به ناوی نه وه وه به پړوه ده بران. نه ته وایه تی هیشتا لایه نی دیکه شی هیه: خو به ختکردن، خو شه ویستی، قاره مانیتی، هاوکاری. نه ته وایه تی هر به ته نه خزمه تی به رژه وه ندیه کانی نیمپرالیزم نه کرد، به لکو خزمه تی شیوازه کانی دیکه شی کرد که تیایدا تیکوشان دږی نیمپرالیزم به شیوه یه کی کاریگر نه انجام برا هر چنده که زور که رت له لایه ن چینه ده سه لاتداره کانه وه سوودی لیوه رده گیرا بۆ خنکاندنی یان له په راویزدانانی نه یاره کانیان، هه روه ها پشتگیریه کی ره وانپیژنی به هیزی دابینکرد بۆ مه سه له کانی ته ندروستی نه ته وه یی و به رژه وه ندی نه ته وه یی و به نامه کانی فیرکردن.

نیره شوینی نه وه نیه که لایه نه باشه کانی نه ته وایه تی بزمیرین و له به رامبه ر خرابه کاندایان بگرین، له وانه یه هه ر دوکیان جودانه کراو بن. په ریشانی من له وه دایه نایا نیمه له ناستیکی دیاریکراوی وه هاداین که بتوانین نه و خه ملاندنه assessment نه انجام بده ین. باش بیت یان خراب، نه ته وایه تی، له درېزایی نه م چند سالی دواپیه دا، توانیویه تی سه رچاوه ی زوری فره نگي و ناکاری که بۆ نه م خه ملاندنه پیویستن بۆ خوی دابینبکات. بنگومان، ناستی ناکاری دیکه ش به شیوه ی گزاره یی abstractly هه ن، وه کو نه و گوتاره که رېوونیه ی که فیه له سووفه کان پیی ناشنان، یان

په نابردن بۆ کومه لگا ناوچه ییه کان و بۆ شته باستانییه کان له م سالانه ی دواپیدا له ناوه نده کانی چه په کاندایا (که له وه ده چیت رڼی حه زی له په یوه ندیکردن پییانه وه ه بېن) ده ستی به ده رکه وتن کړوه، به لام روون نیه که نه مانه ناماده بورنیکي کومه لایه تی یان فره نگي وایان ه بیت که بتوانن له به رامبه ر داخوازییه کانی نه ته وه دا بوه ستن، نه مه به ته نه مه سه له ی پشتگیری باو Papular نیه، به لکو هه بوونی کایه یه کی واتای هاوېش له چند زاراوه یه کدا بشیت تیایدا چندو چون debate بکړت. کوتاری نه ته وه قولایی و ناوژییه کی تایبه تی هیه. له شیوازیکی چه سپاوو سنوورداردا نیه و هه میسه کراوه یه بۆ راهه کړدن و گوران. هه روه ها، به شیوه یه کی نوتوماتیکی سر به لایه نی پاشکه وتن نیه نه وه نده ی که نه ته وه خوی وه کو کومه لگاپه ک پیناسه بکات که له هه موو خه لک پیکه تبتیت که پیکه وه له ناوچه یه کدا ده ژین، نه وانه ی که به زمانی ناسیونالیزم ده بوین ده بیت پابه ند بن به هه ندیک بیري تیکه لېوون و پیکه اتنی گشتی. نه م پابه ندېوونه زور که رت ناشیرین ده کړت، به لام شتیکه که سیاسه تی فره نگي چه پړوه ده توانیت سوودی لیوه ریگرت. من پیموایه که نه ته وه نوینه رایه تی سامانیکي فره نگي ده کات که ده بیت سوودی لیوه ریگرین، نه ک هه روا به سووکی بیگوپزینه وه بۆ که سانی دیکه. من نه م پیشنیازانه بۆ هو ی تاکیتی ناکه م "وه کو پیشنیازی نه و لینینیسته وشکانه ی که ده یانگوت ده بیت چه په کان سوود له دیموکراسیه لیبرالییه کان وه ربگرن تا نه و کاته ی که پیویستیان پی نامینیت". ناسیونالیزم سه رچاوه ی ناکاری وه هامان بۆ ده سته به ر ده کات که له هه موو هه لوپستیکی ناکاری خوازودا جیی ده بیت وه. با نمونه یه کی نه م دواپیه تان بۆ پوونیکه مه وه. چند سالتیک له مه به ر مشتومپیکی زور له نیوان یورگن

هابرماس و ژماره يه ك له ميژوونوسه نه لمانه كان مه بوه ده رياره ي بابه خي قړكردنې جووله كه كان له ميژووي نه ته وه يي نه لمانيا دا. لايه نيكي مشتمره كه، كه له ده وري نيرنسست تولاست و ميژوونوسه پاريزگار ه كانې ديكه دا كويپوونه وه، له و باوه پرده دا بوون كه نه لمانه كان ده بيت خويان هر نه بيت له هه نديك له تاوانه كانې قړكردن پاك بكه نه وه و داوای به رده وامي پيداني پيناسه ي نه لمانې بكن.

هه نكاويكي نه م مشتمره پتيوستي به به راورد كړدنې ريژه ي قړكردنه كه بوو به به راورد كړدن له گه ل چه ند كار ه ساتيكي ديكه ي سه ده ي بيستم (بق نمونه پاك تاو كړنه كانې ستالين و هيرشه كانې بق سر كولاكه كان و قه لاچو كړنه كانې پؤل پؤت و جيتؤ سايد كړدنې نه رمه نه كان له لايه ن توركه كانه وه). وه لاهه كه ي هابرماس به گشي په سهند كراو بوو، ريسوا كړدن يكي كاريگر بوو بق نه و نيشانه سياسي يانه ي كه له م هه نكاوانه داو له هره جياوازه كانې ميژووي نه لمانيا دا هه ن. هه رچؤنيك بيت، جوړه گرژييه ك له هه لويستي هابرماس دا هه بوو. نه و خوي جوړه وابه ستيه كي ناشكراي يوني فيرسالي⁽⁷⁾ تيدا هه بوو. هابرماس لاي و ابوو كه په يوه نديي گونجاو له نيوان هاو لاتي و ده ولتدا، ده بيت بريتي بيت له نيشتمانه پوه ريه كي ده ستوري. نه و دلسوزييه هوشياره ي كه هه موو كه سيك هه يه تي به رامبه ر نه و حكومه ته ي كه له سر ده ستوريكي راست دامه زراوه. پيناسه ي گونجاو يش بق تاكه كه س، نه وه نيه كه نه ته وه پي ي به خشيوه، به لكو نه و پيناسه باش نه ريت *Post- Conventional* به كه هوكاريكي عه قلاني نيوكانتي پيگه يشتوي هه يه، هابرماس سوور بوو له سر نه وه ي كه قړكردن په يوه ندييه كي گرنگي به نه لمانه كانه وه هه يه (هر له بهر نه وه ي كه نه لمانن) هه روو كو له برگه يه كدا ده لئت كه شاياني دو باره كړنه وه يه:

"راستييه كي ساده هه يه نه و يش نه وه يه كه نه وه كانې دوايش له هه مان نه و شتوه ژيانه دا گوره بوون كه ((نه و شته)) ده شيا تيايدا روويدات. ژياني خوشمان به سترابووه به ده قې نه و ژيانه ي كه تيايدا ((توشويتز *Auschwitz*)) ده شيا روويدات، نه ك به هوي نه و بارو توخانه ي كه هه لكه وتن، به لكو له بهر هوي خودي *Intrinscally*. شتوازي ژيانمان په يوه نديداره به وه ي كه باوك و باپيرانمان له ريگه ي تورپكي نه ريتي باستاني خي زاني و ناوچه يي و روشن بيري وه، كه داماليني كاريكي زور نه سته مه، نه و يش به هوي نه و ده ورو به ره ميژووييه ي كه به م شتوه يه ي نيتستا دروستي كړيوين، كه سمان له م ده ورو به ره رزگارمان نابيت، چونكه پيناسه كان، چ وه كو تاك و چ وه كو نه لمانې به به رده وامي تيگه لكيشي به كتر ده بن. نه مه ش بگره هر له پوي لاسايي و نيشاره ته فيزيايه كانه وه راسته تا ده گاته زمان و ده چي ته ناو نه و لقه زور باريكانه ي كه هه لويستي روشن بيري مان پيگه هينن. وه كو نه وه ي، كاتي ك كه له زانكو كانې ده ره وه ي نه لمانيا وانه بلتيمه وه، بتوانم واز له و عه قلبييه ته بهيتم كه شتوازي نه قشي داينا ميكيه تي عه قلبيه تيكي زور نه لمانبي، له كانه وه بق ماركس و ماكس فيبيري به سره وه يه. كه واته با پشتگيري نه ريت باستانيه كانمان بكه بن نه گه ر نه مانه و تيت نكولي له خومان بكه بن".

له م ديده وه، مه سه له ي نه وه ي كه نايي له پوي چه نديتييه وه، هيتلر زياتر يان كه متر جووله كه و قه ره جي كوشتوه له و جوتيارانه ي كه ستالين كوشتووني، يان نه گه ر له زاراوه ي ريژه ي سه دي هاوولاتييه قه لاچو كراوه كانه وه بپوانين، پؤل پؤت له توماري جيتؤ سايدا له سه ره وه يه. به لاي نه لمانه كانه وه په يوه نديي به بابته كه وه نيه. هيتلر و نازيزم و قړكردن سي هه لكه وتن له ميژووي نه لمانيا دا، له بهر نه وه نه لمانه هاوچه رخه كان

به پرسياريه كي تايبه تيبان ههيه، نهوش كوتايي
هيناني شم مهسه لهيهيه. شهوي له لايهني
ئاكاريه وه قيزه وهند بوو، له وه وه لهي كه هه نديك
ميژوونوسي نه لمانى ده ياندا بۆ به ريزه يي كرنى
قركرنه كه، به ته نها له بهر نه و بهرنامه رامباريه
نه بوو كه له پشت وهى هه وه كه دا بسوو، نه له
سه رنه كه و ته شيان بوو له رهفتار كرن به پيى نه و
به لئنانه ي كه نه ركن له سه ر هه موو نه و نه لمانيانه ي
كه له پاش سه رده مى نازيه ت ژيان، كه بريته له
ياد كرنه وهى هه موو نه وانه ي كه كوژدان و
ياد كرنه وهى هوى مردن كانيان. نه مه جوديك بوو له
پاكانه كرن له هه موو جوره به شداريه ك له
كرده وه توقينه رانه ي رابوربوو كه هه موو نه لمانيه كي
هاوچهرخ ده بسوو بيكات. ريك به هه مان شيوه،
ئينگليزه كان به پرسياري تايبه تيبان ههيه به رامبه ر
نيرله نداو ئوستراليه سبي پيسته كان هه يانه به رامبه ر
نه و شالوي كوشتارو مال و مولك داگير كرنه ي كه
له نرئى دانيش توانه ره سه نه كان نه نجاميان
ده دا... هتد. نه مه مه سه له ي شه وه نيه كه نايان
تاكه كه هساني ئيستاسووديان له و كردارانه ي كه
هاولاتبه كانيان له رابوربوو پيى هه ستاون وه رگرتوه
يان نا. له حاله تي نه لمانيدا نه مه زؤر نه شياوه.
مه سه له كه له وه دايه كه ئيمه، له بهر شهوي له
كومه لگايه كي تايبه تدا ده ژين و پيئاسه يه كي
تايبه تيمان وه رگرتوه، خو مان به ميراتگري
فه ره نكيكي تايبه تي و چه ند لئير سرلوييه كي ميژوويي
ده بينين نايان نه مانه خو مان هه لمان بزاردين يان نا.
مه سه له كه له وه دايه كه ئيمه ته نها له نيو كوتاري
پيئاسه ي نه ته وه ييدا ده توانين شم خالان
بخه ينه پوو: زؤر لاشمان روون نيه كه نايان نه مه له گه ل
هه لويستى ره سمى هابرماس ده گودجيت، كه بريته
له پابه ندبون به ريبازه كان و ئاكارى ((رزگاريمون
universalistic يان نا. له راستيشدا مشتومر ههيه

له سه ر شهوي نايان كه سيك كه پيئاسه ي ئاكارى پاش
نه ريتى وه رگرتيبت، كه لاي هابرماس په سه نده، بير
له پيئاسه ي نه ته وه يي بگاته وه و به نيشانه ي
پينه گه يشتنى (خامى) ئاكارو له ده ستداني
خودموختاري داننه نيبت، له گه ل شه وشدا، وه كو
هابرماس بۆي ده ركه وت، شتيكي رووكه شي ههيه كه
شاياني لومه كرنه له وه وه لانه ي كه نه لمانيه كي
هاوچهرخ (يان ئينگليزيك يان ئوستراليه ك) ده يدات بۆ
خودزينه وه له هه ر بهر پرسياريه ك له وه لكه وتانه ي
كه له رابوربووي نه ته وه يه كدا رووياندا نيبت.

من ليره دا به ته نها نه خشه يه كي هه نگاهه
سه ره تايبه كانى نه و شتم كي شاهه كه ده بينه مايه ي
چه ندوچوونتيكي ئالوز، نه و خاله ي كه ده مه ويت باسي
بكم شهويه كه كوتارتيكي ئاكارى ههيه كه
په يوه نديي به ناسيوناليزمه وه ههيه و ئيمه ش،
بمانه ويت يان نه مانه ويت له م كوتاره دا به شدارين،
له وش زياتر، به لايه ني كه مه وه، هه نديك له
سه رچاوانه ي كه پيويستمانه له مشتومر
سياسيه كان و مشتومر كه ناييكه دا، نه و پيئاسه يه
ده مانتاني، نه و پيئاسه يه تاك ده خاته ناوه پوكيكي
كومه لايه تي كه وره تره وه و بهر پرسياري تي واي ده خاته
پال كه بواري خو بو خيزان و هاوړيكان تيده په رينيبت و
وا پيشانده دات كه به رزه وه نديي تاك به ستراره ته وه
به به رزه وه نديي كومه لي كه وره تره وه.

كه ده چينه سه رزه ويي نه ته وه وه، ئيتر پابه ند
نابين به قبول كرنى ناساندنه سه پاوه كانى
نه ته وه وه، به لكو به ميژووي شه و سه ركه وتن و
سه روه ريبانه كه هه موومان له قوتا بخانه
خويندرومانه. هه ر مشتومر تيكي ئاكارى نابيت به
ته نها سوو بو وه رگرتن بيت له و سه رچاوانه ي كه له
به رده ستماندايه، به لكو ده بينت سه رنجيشمان له
باره يانه وه هه بيت بۆ شهوي ئاگاداري
سنورداريه كانى و تواناييه كانيشى بيبين، ده بينت به

تاییه‌تی ناماده بین بۆ بهرگرتن له هه‌ندیک داخراوه‌یی که سیفەتیکی زۆر به‌هیزی ژماره‌یه‌کی زۆری بێره ناسیونالیزمه‌کان بوه. ئەگەر پێناسە‌ی نەتەرەیی گریمانە‌ی فەرەنگیکی هاوبەش بکات، کەواتە دە‌بێت بیرتکی شە‌وولی و پلورالیستی بێت و نە بەرەم و نە مالی گروپینکی سەریشک کراو نە‌بێت. دە‌بێت وە‌کو دابو نە‌ریتیگ سە‌یر بکرتیت که کراوه‌ بێت له بە‌رده‌م پێشکە‌وتن و گۆپان و به‌ پیتکردنی جۆ‌راوجۆ‌ر. ئە‌گەر نە‌تە‌وا‌یه‌تی پێ‌وانە‌ بێت بۆ‌ هاو‌لاتیت، کە‌واتە وەرگرتنی ئە‌و نە‌تە‌وا‌یه‌تیه‌ دە‌بێت له‌ بە‌ر دە‌ستی هەرکە‌ سیکدا بێت که دە‌یه‌وینت وەر‌ب‌گرتیت، بێ‌گومان نابیت سنو‌وردار بکرتیت له‌ سەر بناغە‌ی رە‌گە‌زی یان نە‌ژادی. نە‌تەرە‌کان دە‌بێت وا سە‌یر بکرتین که له‌ نە‌یشت یە‌کترا دە‌ژین و فەرە‌نگ و مێ‌ژووی جیا‌وا‌زیان هە‌یه‌ و کە‌سیش بۆ‌ی نیه‌ هیچ داخ‌وا‌زییه‌کی دەر‌یارە‌ی بالاتریو‌نە‌وه‌ هە‌بێت، بێ‌گومان، سنو‌رداری گرنگی هە‌یه‌، داخ‌وا‌زیی نە‌تەرە‌یه‌ک بۆ نە‌وه‌ی تاکە‌ دە‌سە‌لات بێت له‌ ناوچه‌که‌یدا سە‌رداری سیاسی هە‌بێت زۆ‌رجار به‌ شیوه‌یه‌کی تراژیدی له‌ گە‌ل راستییه‌کانی تێ‌که‌لبوونی نە‌ژادی و فەرە‌نگی له‌ هە‌ندیک ناوچه‌دا ناسازیت. دە‌بێت سنو‌ور هە‌بێت بۆ نە‌و مە‌ودایه‌ی که تە‌نانه‌ت پێ‌ناسە‌ نە‌تە‌وا‌یه‌تیه‌ نە‌رمو مێ‌هره‌بانییه‌کانیش دە‌شی‌ت ب‌گۆ‌ڕێ‌ن. نە‌ژادو شیوه‌کانی دیکە‌ی جیا‌وا‌زیو‌ن له‌ وانه‌یه‌ به‌ شیوه‌یه‌ک بن که له‌ به‌رامبەر له‌ ناوگرتن (احتواء) له‌ چوارچێ‌وه‌ی فەرە‌نگیکی گشتیدا بوه‌ستن، هەرچه‌ند فەرە‌نگه‌که‌ پلورالیستی (هە‌مه‌چه‌شن) و ئارام بێت.

له‌ وانه‌یه‌ سیاسە‌تی فەرە‌نگی رێ‌گە‌ی داها‌تو‌و بێت، ئە‌مه‌ش به‌ واتای کۆ‌یی ناسیونالیزمه به‌و شیوه‌یه‌ی که دە‌یزانین. دە‌وله‌تانیش پنیو‌ستیان به‌وه‌ هە‌یه‌ که بنچینه‌یه‌کی نوێ بۆ‌ ره‌وایی یاسایی بدۆ‌زنه‌وه‌ و کۆ‌مه‌لگاکانیش بنچینه‌ی نوێ بۆ‌ یە‌کگرتنی کۆ‌مه‌لایه‌تی بدۆ‌زنه‌وه‌. ئە‌مانه‌ ئەرکی

بچووک‌نین و گومانیش له‌وه‌دا هە‌یه‌ که ئایا لایه‌نگرانی فەرە‌نگه‌نگی تا ئێ‌ستا رووبه‌روویان بوونه‌ته‌وه‌.

بێ‌گومان هە‌ندیک رێ‌باز له‌ جیهانی سەرما‌یه‌دارییه‌ پێشکە‌رتو‌ه‌کاندا هە‌ن. پێش‌نیازی ئە‌وه‌ ده‌که‌ن ئێ‌مه له‌ وانه‌یه‌ به‌ره‌و قۆ‌ناغی پاش نە‌تەرە‌ Post nationalist برۆ‌ین، به‌لام هینشتا نە‌گە‌یشتو‌وینتە‌ ئه‌و قۆ‌ناغه‌. هەر نە‌بێت بۆ‌ ئە‌م ماوه‌یه‌، ده‌وله‌تی نە‌تەرە‌یی راستییه‌کی سیاسیه‌ و پێ‌ناسه‌ی نە‌تەرە‌ییش یە‌کێک له‌ گرن‌گترین دیده‌کانمان ده‌دات که له‌ به‌رده‌ستماندا بێت. ئە‌م دیده‌ له‌ به‌رده‌ستماندا‌یه‌ بۆ نە‌وه‌ی به‌ شیوه‌ی رە‌خنه‌گرانه‌ و به‌ تێ‌پامان به‌ کاری به‌‌هێ‌نین. نو‌ورمه‌لدانی به‌تەر‌وا‌وه‌تی مە‌ترسی خوش‌اردنه‌وه‌ له‌ هە‌موو جۆ‌ره‌ گفتو‌گۆ‌یه‌کی لێ‌ده‌که‌وتنه‌وه‌.

په‌راوێ‌زه‌کان

- 1- بازنه‌یه‌تی (له‌ لوجیکدا ناراسته‌ چونکه‌ گوته‌یه‌ک به‌ کارده‌هێ‌نینت بۆ‌ سە‌لماندنی شتی‌گ که پاشان بۆ سە‌لماندنی گوته‌که‌ به‌ کاردێ‌ت). *Encyclo pecki Dictionary*
- 2- *Univeralist* باوه‌ریکی (نابینییه‌) که لایوا‌یه‌ هە‌موو کە‌سێک له‌ ئاکامدا رزگار ده‌بێت *Eneylopedhc Dictionary*.

سەرچاوه‌

On National Identity, by Ross Poole, Radical Philosophy (62), Autumn 1992

رەخنە ئۆزىنەۋەي ئەلەپى

پېنج نوسىن لە بارەى ئە خلاقەۋە ئومبىرتو ئىلكو

دايتى ھويسمان

مارگرېت ئاتوود

سايكولوژىيائى ھونەر

چۈن بووم بە شاعىر

پېنج نووسين له باره دى ئەخلاقه وه..

■ ئۆمبېرتو ئېكو

● له ئىتالىيە وه: ياسين فەقى سەعید

پېشەككى نووسەر

ئەم وتارانەى لىرە دا كۆكرانە تە وه، دوو خەسلە تى ھاوبە شيان ھە يە.

يەكەم: ھەمويان بۆ بە شدارى كۆنفرانس يان سيمينار يان بە بۆنە يەكە وه نووسراون و باس لە كېشە گشتىيەكان دەكەن.

دوهم: ھەمويان لە بابە تى ئەخلاق يان زانستى ئەخلاق دەدوین، واتا پەيوەندىيان بە و کارانە وه ھە يە كە بكرىن باشە، يان كە دەبىت ئەنجام بدرىن و يان بە

ھېچ شىئە يەك ناتوانى ئەنجام بدرىن.

بە پېتى ئەو خەسلە تى يەكەم يان، پېموايە جېنى خۆيە تى ئەو بارو زروفەش پوونبەكە مە وه كە وتارەكانى تىيا نووسراون، يان بۆ نووسراون، بۆنە وهى بە سادە و ناچدىي ئە يەنە پېشچا و.

وتارى يەكەم: بېركرىنە وه لە شە پ. ئەم وتارە لە ئەپرېلى 1991، لە پۆژانى شە پى كەنداودا، لە گۆڤارى *La Rivista dei libri* ⁽¹⁾ ژمارە (1) دا بۆلە كراوە تە وه.

وتارى دوهم: فاشىزمى مەتامە تايى. بە زمانى ئىنگلىزى نووسراو و لە زنجىرە كۆپىكى زانستى ((كۆلىزى زمانى ئىتالى و فەرهەنسى)) زانكۆى ((كۆلومبىيا Columbia)) دا، لە پۆژى 25 ئەپرېلى 1995 خويئندە وه، ئەو زنجىرە كۆپە بۆ سالتىادى پرگارىوونى ئەوروپا سازكرا بوو. پاشان بە ناوئىشانى *Eternal Fascism* لە گۆڤارى: *The New York Review of Books* دا پۆژى 25 حوزەيران 1995 دا

بلاویژته وه، له دواتردا شه و تاره وهرگتېدرايه سر
 زمانى نيتالى و له گوفارى La Rivista dei libn
 ژماره مانگى ته موزو ناب ي 1995 به ناوېشاني
 Totalitarismo fuzzye Ur- Fascismo بلاو کرايه وه
 (نه و دهقه ليره دا دهخويننه وه، له گه ل شه و دا که
 بلاو کراوه ته وه، ته نه ها دهستکاريه کي زور که مي
 فوړمالي و هه ندې راستکردنه وه نه بې، نيتر دهقاوده ق
 له يه ک ده چن)، به لام ده بې ناماژه بؤ شه و بکه م که
 شه و دهقه بؤ جه ماوهرنکي خویندکاري نه ماريکي
 بيرى ليکراوه ته وه و له پوزگارنکدا خوینراوه ته وه که
 سرجه مي نه ماريکا به هؤي ته قينه وه که ي شاري
 ((توکلا هؤما)) وه که وتبوه له رزين، هر له و پوزانه دا
 ناشکرايوو که له نه ماريکا دا پتکخراوینکي سر ربازي
 راستپوه هه يه. له هه لومه رجيکي ناو ادا، ناخاو تن له
 باره ي ((بابه تي دژه فاشيزم)) گرنگي و بابه ختيکي
 تاييه تي په يدا دهکات، له لايه کي تره وه ليکدانه وه و
 توپژينه وه ميژوييه که ده يو يست وړه بداته بهر
 ليکدانه وه و توپژينه وه هه نوو که ييه کان بؤ رانه کردني
 شه و کيشه و گرفته گشتيانه ي له چنه د ولاتيکدا هه ن.
 شه و زنجيره کوپه، له هه نگاوي دواتردا له لايه ن
 چنه دين پوزنامه و گوفاره وه وهرگتېدرايه سر چنه دين
 زمان و بلاو کرانه وه. له م باره ي وه ته نه ها شه و ماو که
 ناماژه بؤ لايه ني شيوه ي نووسيني و تاره که بکه م،
 له بهر نه وه ي وک و تم بؤ جه ماوهرنکي خویندکاري
 نه ماريکي نووسراوه، بؤ يه له هه ندې لايه ندا، چنه د
 زانياريه ک به نوو دريژي نووسراون که بؤ خویندري
 نيتالي پتويست نين و هر له پيناوي گهياندي
 بابه ته که دا، ناماژه به هه ندې گوتی سرؤکي
 نه ماريکي ((پؤسفيلت)) کردوه، بؤ سه لماندي
 بؤ چووني دژه فاشيزمي نه ماريکي، له کوتاييدا پيم
 داگرتوه له سر شه و ديداره ي له نيتوان نه وروپيه کان و
 نه ماريکيه کان، له پوزانسي پزگار يووني
 نه وروپيادا، ساز درابوون.

وتاري سينهم: له باره ي چاپه مينييه وه. شه م
 و تاره پاپورتیکه له ميانه ي زنجيره سيميناريکدا
 پيشکه شم کرد، که نه نجومه ني پيران- سيناتي
 نيتالي سازيکردبوو (له قوناغي سرؤکايه تي کارلق
 سکونيامي ليؤدا)، له کوپه که دا ژماره يه ک نه ندا مي
 سينات و سرنووسه ري ژماره يه ک له چاپه مينييه هه ره
 دياره کاني نيتاليا ناماده بوون، که له کوتايي
 باسه که مدا توانيان گفتوگوپه کي نوو دريژ له و
 باره ي وه بکه ن. له پاشاندا دهقي کوپه که م، له
 يه کتيک له بلاو کراوه کاني هه مان
 نه نجومه ندا به ناوېشاني:

(Gli Incontri di studio a Palazzo Giustiniani.

Stampa e mondo Politico oggi)⁽²⁾

له شاري پؤما، چاپخانه ي نه نجومه ني پيران،
 سالي 1995 دا بلاو کرايه وه. شاياني باسه، جکه له
 ديراسه که ي من، موداخله ي شه م به پوزانه ش له و
 کتيبه دا بلاو کراوه ته وه:

Giulio Anselmi, Eugenio Scalfaris, Carlo
 Scognamiglio, Walter Veltroni, Silvio Boroli,
 Francesco Paolo Mieli, Livio Caputo, Darko
 Bratinas, Salvatore Carruba

وتاري چوار هه م: کاتيک نه ویتر ده ورو پؤلي
 خوي ده بيني. شه م نووسينه پتکها توه له وه لاهه کاني
 من بؤ شه و چوار نامه يه ي که کاردينال مارتيني -
 Mortini بؤي نووسيوم و وه لام داوه ته وه که له
 لايه ن گوفاري Liberal وه ساز دراو بلاو کرايه وه. له
 دواتردا شه م پرسيار و وه لاهه کتيکدا وه و له
 دوتويني کتيکدا له لايه ن دهزگاي چاپ و
 بلاو کرينه وه ي Atlandite Editoriale وه له شاري
 پؤما و له سالي 1996 دا بلاو کرايه وه به ناوېشاني:
 Che Cosa Crede chi non Crede? شه و يه برپا ناکات
 برپاي به چي هه يه؟ دهقه که ي من وه لاهي
 پرسياره کاني کاردينال مارتيني يه: نايان و که سه ي

زۆر به سادەیی هەلسوگەوت دەکات، دانیایی و ناچاربوونی ئەخلاقى لەسەر چ بناغەيەك داپشتووە، بۆئەوێ بگاتە دامەزراندنی زانستی ئەخلاق بە شتێوەیەکی پەها، ئایا لەسەر پرىنسیپە میتافیزیکیەکان، یان هەرچۆنێ بێت، لەسەر ئەو بەهایانە کە بۆی ماوەتەو، یان لەسەر ئەو فەرمان و ناچارىیە پۆلێنراوێە کە لە هەموو گەردووندا کارى پێدەکرێ؟ بۆئەوێ خوێنەر باشتەر لەم گفتوگۆیە تیپگات داواکارم بچنەو سەر کتێبە چاپکراوەکە کە موباخەلەى ئەم بەرپۆزانەش لەگەڵ دەمەتەقیكەماندا چاپکراون:

Eugenio Scalfari, Manlio Sgalambro,

Emanuele Severino, Cludio Martelli, Vittorio

Foa, Indro Montanelli.

وتاری پێنجەم: هێجرەتکردن، ئارامى و نا ئارامبوون. ئەم نووسینە کۆلاژە. بەش یەكەمى، دووبارە کردنەوێ بەشی یەكەمى ئەو وتارەمە کە پۆڤى 23 ی کانۆنى دوهمى 1997 لە ئامەنگى کردنەوێ کۆنفرانسی ((پیشببینیەکانى هەزارەى سیهەم)) پیشکەشم کرد کە شارەوانى شارى ((فەلینچە)) سازیکردبوو. بەشی دوهم؛ وەرگێڕان و ئامادەکردنەوێ ئەو وتاری پیشەکیە کە پۆڤانى 26 و 27 ی مارتى 1997 لە کۆنفرانسی نێو دەولەتى لە بارەى نا ئارمییەو پیشکەشم کرد، کە ئەکادیمیای زانکۆی کولتور، لە شارى پارىس سازیکردبوو. بەشی سیهەمى وتاریک بوو کاتى خۆى بە ئاونیشانی: "Non Chiediamoci Per chi suona la campana" - با چیتەر نەپرسین زەنگە کە بۆ کێ لێدەدا" لە پۆڤنامەى La Repubblica - لا رېپوبلیکە دا بۆلۆکرایەو، ئەمەش بە بۆنەى دادگایى کردنى Priebke - پریبکەو لەلایەن دادگای سەریازیەو لە شارى پۆما.

★ ★ ★

1- واتە: گۆفاره کتێبەکان.

2- واتە: (بیدارەکانى تۆزینەو لە کۆشكى جوستینیانى.

چاپەمەنى و دنیای سیاسەتى ئەمێ).

بیرکردنەوێ لە شەڕ.

ئەم وتارە باسى جەنگ دەکات، جەنگ بە مانا گەردەکەى، بە قەبارەى ئەو فۆرمەى لە جیهانى هاوچەرخدا هەيەتى، وەکو شەڕى "گەرم" و سەرجهمى ئەو شەڕى شۆڤانەى بەهۆى پەزنامەندى ئاشکرای ولاتانەو بەرپا دەبن. لەبەرئەوێ لە هەمان ئەو پۆڤانەدا کە هێزى هاوپیەمانەکان چوونە ناوشارى کویتەو، منیش ئەم وتارەم نارد بۆ بۆلۆکردنەو، لەوانەى کاتێک بگاتە بەردەستى خوێنەرەن، زۆربەى خەلک بپوای بە سەرکەوتویى جەنگى کەنداو هینابى - ئاگەر هێچ رووداویكى چاوەرپوان نەکراو نەقەومى - چونکە توانى بگاتە ئەو مەبەست و ئامانجانەى لە پێناویدا هەلگیرسا. لە حالەتى ئاوادا قسەکردن لەبارەى بیکەلکى و نەگونجاویى جەنگەو کەمێک نادروست دیتە بەرچا، چونکە کەس ئامادە نابێ پپۆڤەى سەرکەوتو بە بیکەلک و نەگونجاو پێناسە بکات کە توانى بگاتە ئەو ئەنجامەى لێى چاوەرپوان دەکرا. سەرەپای هەموو ئەمانە، لیکدانەو و پەخنەگرتن لە جەنگ، بەبێ گوێدانە ئەو ئەنجامانەى پێى گەیشتو، پێویستە بەردەوام بى. بە پێچەوانەو، دەبێ لەو حالەتەدا زیاتر نرخ و بەها پەیدا بکەن کە جەنگ بە ئاکامى سەرکەوتو دەکات، چونکە ئەم سەرکەوتنە دەتوانى زۆر کەس هەلخەلەتێنى بەوێ کە گواپە هیشتا شەڕکردن، لە هەندى حالەتى تاییەتیدا، گریمانەى کی پاست و دروستە. لە سەرۆ هەموو ئەمانەو، ئەركى هەرە پێویستى سەرشانمان، دەبێ پەتکردنەو و دزاییەتیکردنى شەڕ بێت.

له سه ره تاي شه شه پوهه گوښيستی چهندين
 پايوچوون و بانگه واز بووین و هه نديکی دیکه شمان
 خوښنده وه که سه رجه م گله یی و گازهنده یان له
 "پووناکبیران" ده کرد، گوايه له بهرامبه ری شه م دراما
 گوره یه دا هه لوښستی ناشکراو پښوښستی خوښان
 وهرنه گرتوه. جا له بهرنه وهی زوری زوری شه م
 دهنگده رانه (سه که ران)، وهك باوه، له لایه ن
 پووناکبیرانه وه پښه روه وایه تی ده کړنن - بېگو مان
 پووناکبیر مه به ستم له مانا پښه یی و
 سه نديکاييه که یه تی - که واته جی خویه تی بېرسین:
 شه و که مایه تی به بنده نگه (سه نه که ن)، که داوی
 هاتنه سه یان لیده کړیت، کین؟ ناشکرایه مه به ستیان
 له هه مو نه وانه یه که بېه رده سه یان نه کردوه،
 واته به ناشکرا لایه نگیری لایه که له دور لا
 شه پرکه ره که یان نه کردوه. به لکه شم شه و یه، که پوژ
 له دواي پوژ، شه گه ریه کیک به پښه وانه ی ویستی
 شه ویتره وه سه یه کی بکړدایه، شه وایه که سه موری
 پووناکبیری خیانه تکاریان ده نا به نیو چاوانیه وه و
 ده میك به شه پخوازیکی لایه نگری که پیتالیست و
 ده میکی دیکه به ناشتیخوازیکی لایه نگری
 عه ره ب پیتاسه ده کرا.

هویه کانی راگه یانندن به هوی به راوردی
 هه لوښسته کانه وه له ناو پیزه کانی شه و زورایه تی به
 دهنگده دا کارنکی وایان کرد که هه رکه سه شیاوی شه و
 تو مه ت و ناوه ناتقرانه بیت که شه ویتره ده یخسته پالی.
 لایه نگرانی هه لگیرسانی شه په که، کتومت وهك
 هه وادارانی کاره سه ریازیه کانی قالبه کونه کان
 ده هاتنه به رچاو، ناشتیخوازه کانیش، که هینده
 بیده سه لات بوون و نه یاننتوانیبوو له پړوپاگه نده و
 هاش و هوو شه کانی سالانی را بریدوو خوښان پزگار
 بکه ن، هه موو چرکه یه ک شیاوی شه و هه لسه نگاندنه
 بوون که گوايه ده یانه وئ به هوی دپړاندنی لایه که وه،
 خه لاتی شه په نگیزی لکه ی تر بکه ن. هه روه کو دابو

نه ریقی مه زه به یی ((نیزوچیزم Esorcismo - واته:
 ده رکړدنن شه یتان له پوخی مروف)) ده بوو شه و
 که سه ی لایه نگری شه په بوو، شه یتان له گیانی
 ده رکړنن و پایگه یه نن که شه په چهنده خراب و
 قیزه وون و وه حشیه ته، هه روه ها شه و ش که دزی شه په
 بوو دیسانه وه ده بوایه شه یتان له گیانی ده رکړنن و
 بیته وه هوش خوئی و پایگه یه نن که (صدام) چهنده
 خراب و شه پانی و وه حشیه.

له هه رکارم له م په هه ندانه دا، به دلتیا، ناماده و
 به شداری گفتوگوکان بووین که له نیوان چهنده
 پووناکبیریکی سه نه تکاردا ساز ده درا، به لام به
 دلتیا، شه م به شداری کړنه بو پایه پاندنی وه زیفه ی
 پووناکبیری نه بوو. وهك زانراوه، پووناکبیران توښتیکی
 زور ته م وژاوین و ناوونن، به لام مه سه له که زور
 جیاوازه. شه گه ر بهمانه وئ پیتاسه ی وه زیفه ی
 پووناکبیری بکه ین، وه زیفه ی پووناکبیری واته
 جیا کړنه وه یه کی په خفه گرانه له نیو هه موو
 پښه یی به پوزه تیغه کاندایو تیغه یشتن له خودی
 حه قیقه ت شه مه ش له توانای هه موو که سیکدایه
 جیبه جی بکات، ته نانه ت په راوینترین مروف کاتی
 بیر له بارو زورفی خوئی ده کاته وه شه م جیاکاریه
 نه نجام ده دا، خودی شه م مروف ده کړنن له لایه ن
 نوو سه ریکه وه له خشته بیری شه گه ر نوو سه ره که به
 سوزو عاتیفه له بهرامبه ر پووداویکدا هه لوښستی
 وهرگرت و لیکدانه وه کانی به فلته ری
 عه قلدا په ت نه کرد.

هه ر له بهر شه م حاله ته بوو که فیتورنیر ده یوت:
 پووناکبیر نابیت زوپنا بو شوپش بژهنن. شه مه ش نه ک
 بو را کړدن له بهر پرسیاریتی هه لیزار دنیك (که
 پووناکبیریش وهك تاکیکی کومه ل نازاده له
 هه لیزار دنیدا) به لکو له بهرنه وه بوو له و
 ساته وخته دا، پښوښسته هه رچی ته م وژو نا یارییه ک
 هه یه نه مینی و بپه ویته وه (شه مه ش وه زیفه ی

بنچینهیی هه موو بریارینکی چاره نووسسازه له
 ساته وهختی دامه زانندا، به لام به پیچه وانسه وه
 وه زیفه ی پووناکبیر له هه مان ساته وهختدا پوچوونه
 به قولایی نادیاره کاندای ده رهاویشتنیان به بۆ به رده می
 پووناکی. به که م ئه رکی سه رشان ی پووناکبیر ئه وه به
 خودی هاوپی (هاوپیگسا) ی خۆی په خفه بکا.
 ("بیرکردنه وه" مانای ئه وه به بیته بالنده به کی
 قسه که به وه پهری زیندوویتی و جوله و چالاکیه وه).
 ده کریت پووناکبیریش هه بن بیده نگه هه لبرژین، به
 تاییه تی له ساته نادلنیا کاندای بۆ له خسته برینی
 هه موو ئه وان ی گوپی لیده گرن و بریایان پییه تی،
 ئه مهش کاتیک پووده دات که پووناکبیر نایه وئ هه لی
 تر بخاته سه ر ئه وه لانی به هۆی گریمانه و پافه
 کردنه کانیه وه ده بکات، چونکه هه میشه وه هه رده م
 پووناکبیر ده بیته به رژه وهندی بالای هه موو په چاو
 بکات و پرسی لیبرگرت. ئه مهش هه لبرژاردنیکی
 تراژیدییه، که له میژووی کۆن و نویدا چه ندین
 نمونه ی له به رچاومان هه ن، هه ر له م هه لبرژاردنه دا
 زۆر کهس بینران که به ره و مردن پوشتوون، به دوی
 مه رگا گه پاون، دیاره ئه مهش له ساته کانی خه باتیکدا
 که بره وای ته وایان پیی نه به وه، چونکه هه رگیز
 نه یانتوانیوه جیساوی له نیوان وه فاداری و
 حه قیقه تدا بکه ن. به لام وه فاداری خه سه له تیکی
 نه خلاقیه و حه قیقه ت، خه سه له تیکی زانستی تیورییه.
 ئه مه ئه وه ناگه یه نی که وه زیفه ی پووناکبیری له
 ئه خلاق جیاکراوه ته وه، به لکو خۆی له خۆیدا
 هه لبرژاردنی موماره سه کردنی وه زیفه ی پووناکبیری،
 هه لبرژاردنیکی نه خلاقیه، به هه مان شیوه ی ئه و
 هه لبرژاردنه نه خلاقیه ی دکتورینکی نه شته رگه ر کات
 بریارده دا له پیناوی ژباندا، بکه ویتته نه شته رکردنی
 گوشت و پیستی زیندووی نه خۆشه که ی. به لام له و
 ساته وهختدا که سه رقالی نه شته رگه ریه که یه،
 دکتوره که نابیت به هیه شیوه یه ک بکه ویتته ژیر

کاریگه ری سۆزو به زه می و عه تفه وه و نابنی بشله ژنی،
 ته نانه ت له و حاله ته شدا نابنی تووشی نه مانه بیت، که
 دلنیا به نه خۆشه که ی به کی که وتوه و کار له کار
 ترازاو وه ده بی به هه مان گیانه وه نه شته رگه ریه که
 بدووریتته وه. وه زیفه ی پووناکبیری، ده کریت هه ندی
 جار بگاته ئاکامی بنه ست و پر به زه می و دل پر
 بوون، که هیه که سیک دیکه ئاماده نیه قبولی
 بکات، چونکه پیویسته هه ندی کیشه به و شیوه به
 چاره سه ر بکرت، که لای هه موو ئاشکرا بکرت هیه
 چاره سه رینکی نیه. ئه مهش هه لبرژاردنیکی نه خلاقیه
 که به بن شارده وه ده رنه نجامه کانی خۆت بخه یته
 پوو بیان لئی بیده نگ بیت - به و هیوایه ی نه بادا
 به هه لدا چووبیت.

ئانه مه درامای ئه و که سه یه، که ته نانه ت بۆ یه ک
 چرکه، بریارده دات ئه رکی "خزمه تگوزاری
 مرقا یه تی" بخاته ئه ستوی خۆی.

له باره ی هه لویستی پاپاوه له م شه ره، به وه پهری
 توانج و ته نزه وه باس له پاو بۆچوونه کانی کرا،
 ته نانه ت هه ندی سه نته ری ئاینیش پلاری تیگرت، پاپا
 وتی نابنی شه ر بکرت، بۆ ئه مهش زۆر پارایه وه،
 هه روه ها پیتشنیاریکیشی کرد که به شیوه ی
 قه ره بوو کردنه وه ی زه ره رو زیانه کان - که له چاو
 گه وره یی کاره ساته که دا قه ره بوو کردنه وه یه کی زۆر
 نزم و بیمانا بوو - ئاو بکرت به ئاگری ئه م جه نجه دا.
 بۆ پاسا و هیئانه وه ی ئه م هه لویسته، دۆست و
 دوژمنه کانی پاپا هه ر هه موویان پیکه وه به و شیوه به
 کۆتاییان پیه ئنا که پیاوچاکیکی وه کو ئه و داماو
 به سه زمان هه ولی داوه کاره که ی خۆی جیه جی
 بکات، له مهش زیاتر هیهی تری نه وتوه.

ئه مه راسته چونکه پاپا له بۆچوونی خۆیه وه (که
 تۆزینکی ئه وئ بۆ حه قیقه ت) موماسه ره ی وه زیفه ی
 رووناکبیری کردوه و پایگه یاندوه نابنی ئه و جه نجه
 هه لگیرسیت. به لام ئه گه ر بمانه وئ پاپا له سه دا سه ر

كتيبي پيرۆزى ئىنجىل جىبەجى بىكات، دىھوايە كە زللە يەكيان لەلای راستت دا، لای چەپىشيان بۆ بکەرەو. بەلام ئەى ئەگەر يەكىك مات وىستى بىم كوزىت چى بکەم؟ "خۆت پزگار كە"، لە وەلامى ئەم پرسىارەدا پاپا دىھوايى بلى: "ئەمەيان موشكىلەى خۆتە". لە دواتردا، ھەر بە پىكەوت، مافى بەرگريگردن لەخۆ، تەنھا لە و كاتەدا دیتە مەيدان كە پارسەنگى ئەو ناسكىيە مروف پەرەرييە بکرتتەو، ھەر لە بەرئەمەشە كە چيدى ھىچ كەسنىك نامادە نيە موماسەرەى وەزىفەى قارەمان و پالەوانىتى بىكات، بارو زووفە كە ھىندە ئاشكراو چەسپاوە كە ئەگەر (پاپا) ھەندى قسەى نرى بخستايەتە سەر ھەلۆيسستەكەى و ئەمەش وەك نامازە كردنىكى پراكتيكى لەم كىشەيەدا بۆ بدرايەتە قەلەم، ئەو مانای ئەوەى دەگەياند كە پاپا واز لە وەزىفەى رووناكبرى خۆى دەھىنى و ھەلېزاردنكى سىياسى دەكات، (ئەمەش موشكىلەى خۆيەتى).

ئەگەر ئەمانە وابىن، دەبى بلىين توپىزى رووناكبرىان ماوەى چلو پىنج سالا لە بارەى كىشەى جەنگەرە بىدەنگ نەبوون و قسەى زۆرىشيان كردو و بە شىوہى ئەركىكى ماندوونە ناس و رادىكال توانيويانە شىوہى بىنىنى دنيا بۆ جەنگ بگۆپن. ھەرگىز وەكو ئەمجارە خەلكى ئاوا لە نزىكەو ھەستيان بە مەترسى و ئالۆزى و نادىيارى ئەو كارەسات و گرفتانە نەكردو كە پوودەدەن. جگە لە چەند شىت و بىئەقلىك، ھىچ كەسنىكى تر كەمترىن بىروبوچوونى، تەنات بە رەش و سىپىش، لەو بارەيەو نەبوو. مەسەلەى ھەلگىرسانى جەنگىش سەرەپاى ئەو ھەموو و تر و نووسىنە، نىشانەى ئەوہيە كە گفتوگۆ لىكدانەو ھەكانى پووناكبرىان ئەو كارىگەرييە زۆرەى نەبوە لەسەر خەلك، واتە بەقەد بالا پىداويستىيەكان نەبوە، يان لەوانەيە نەيانتوانىيى پانتايىيەكى مېژوويى پىپەپىر خويان بدۆزنەو.

ئەمەش خۆى لە خۆيدا كارەساتە. جىھانى ئەمەق بە دىدىكى جىوازتر لە دىدى سەرەتاي سەدەى بىستەم دىھوانىتە جەنگ. ئەگەر ئەمەق يەكىك باسى جوانى شەرەكان بىكات وەك تەنيا پىگايەك بۆ پاكسازى ئەم سروشتە، ئەو ئاشكرايە ناوى ناچىتە مېژووي ئەدەبەو، بەلكو دىچىتە مېژوويى نەخوشىيە ئەقلىيەكانەو. چونكە گۆرانيك بەسەر (جەنگ) و (تىگەيشتن لە جەنگ) دا ھاتو، يەكسانە بەو گۆرانیەى بەسەر (مافى كوشتنى بەرامبەر لە پىناوى پاراستنى شەرەف) دا ھاتو، يان ئەو گۆرانیەى بەسەر (ياساى تۆلەكردنەو لە تاوانبار) دا ھاتو: ئەمەش مانای ئەوہ نيە كە ئەمەق ھىچ كەسنىك نيە نامادە بىت لە پىناوى شەرەفدا يەكىك بگوزى يان تۆلە لە تاوانبارىك بىكاتو بە ھەمان ئاوان كە كردوويەتى، بەلكو مەسەلەكە ئەوہيە جاران كۆمەلگاكەمان ئەو كارانەيان بە (چاك) پىناسە دەكردو ئەمەق ھەر ھەمان ئەو مافو كارو ياسايانە بە (خراب) ھەلدەسەنگىتى.

ئەمانەى باسمانگردن سەرتاپا كاردانەوہيەكى ئەخلاقى و عاتقى بوون ((ھەندى جار ھەمان (ئاكار) خودى ياسا قەدەغەكراو ھەكان پىگە پىدەدات و چاپوشى دەكات، بۆ نمونە: لە ياساى كوشتن، بە ھەمان ئاست ھوشيارى كۆمەلايەتى، ھەندىجار قورىانيدان و مالىویرانى قبول دەكات لە پىناوى بەدەستھىتانی بەرژەوہەندى گەرەترو بالاتر))، بەلام بە پىچەوانەى ئەمانەو، لە جىھانى سەردەمدا، شىوہيەكى رادىكالتر ھەيە بۆ بىرگردنەو لە جەنگ، نەك بە تەنھا لە سنوورى چەمكە فۆرماليەكاندا، بەلكو لە لىكدانەوہى ھەلومەرجەكانى ئەو گرىمانەيەدا، دەرئەنجام دەگەينە ئەو پىروايەى كە ناتوانى چيدى جەنگ ھەلگىرسىنرى، چونكە لە كۆمەلگايەكدا دەرژىن ھۆيەكانى راگەياندن و گەياندن ھەوال و زانىارى چالاكانە كاردەكەن و چركە بە چركە

دەنگ و ياسەكان بىلەن دەبنەۋە لە كۆمەلەگا كەماندا شەپۇل كۆچۈر ھىجرەت سىنورى كىشىلەرگە دەپرىتتە بەردەوام ۋە لە لايىكى تىرىشەۋە تەكلىپلەرنى ئۆزى ئۆزى تەدبىر بە شىۋە يەككى شۇر شىگىرەنە كەشە دەكەت ۋە ئەنگاۋ لە دىۋا ئەنگاۋ، باشتە سەركەۋەتەن تر لە گەل سىرشتا خۇي دەگۈچىنى، ھەموو ئەمانەت باسما كىرىن، كىرىكى ۋايان كىرەۋە كە ھەلگىرىساندىن جەنگ نەك زەھمەت بىت، بەلكو مەھال بىت. لە ھەلومەرجىكى ئاۋادا ھەرچى شەپىك ھەلگىسىرى لە كۆتايىدا دەكەۋىتە ھەلۋىستى دۇر پىچەۋانە ئەۋەبەست ۋە نىزانە ئە پىناۋىدا ھەلەگىرىسى.

دەبن لە خۇمان بىرسىن ئاكامى شەپۋە جەنگەكان لە دىۋىسى سەدەكانى رابىرۋىدا چى بوە؟ جەنگەكان لە پىناۋى سەركەۋەتەن ھەلگىرىساۋن، بۇ مەبەستى بە دەستەيىنەنى كۆمەلە بەرژەۋەندى ۋە رەگىرنى چەند دەسكەۋىتىك لە لايىنى دۇراۋ بەرپا بىۋىن. لەۋ جەنگەكان بە شىۋە يەك ئامانچ ۋە ئەنجامەكانمان دادەپرىشت كە بەھۇي ھەلۋىست ۋە شىۋە يەك مامەلەۋ ھەلۋىستەۋى دىارىكرەۋە دەمانتۋانى ئەۋ ئامانجانە دىارى ۋە مەسكەر بىكەين - ئەۋ ئامانجانە دىمان دەپرىشت دەبوۋ لە پەۋى تەكلىكى ۋە ستراتىيەۋە شىۋە يەك راپەراندەن ۋە جىبەجى كىرىن بىۋە بە شىۋە يەككى ۋە بىكەۋە بەرچاۋ كە ئامانچ ۋە مەبەستەكانى لايىنى بەرامبەر لە لايەك پۇچەل ۋە لە لايەكى ترەۋە مەھال بىكەن ۋە ۋايان لىبىكەن قابىل بە جىبەجى كىرىن نەبن، بۇ گەشەن بەم ئاكامە دەبوۋە بەپەپى تۈنەۋە بىچىنە مەيدان، دەرنەنجام لە نىۋانى ئىمە ۋە ئەۋانى ترەۋە يارىيەكە بە ئەنجام دەگەشە. لە جەنگى جاراندە ئەۋ لايەنەنە ھەلۋىستى بى لايەنەنە ھەلەبۇرارد دەبوۋە ئىمە ۋە لايەنەكە تىر كىرىكى ۋە بىكەين ئەۋ پىلايەنەنە زەرەرمەند نەبن (بەلكو بە شىۋە يەك لە شىۋەكان دەبوۋە رىگەيان بۇ خۇش بىكەين

سۈرۈمەند بىن)، چۈنكە ئەم رىگەپىدەنە مەرجى سەركە بىچىنە بىۋىن بۇ ئازادىي ھەلۋىستەۋە جۈلەي ئىمە. تەنەت خۇدى (جەنگى پەھەي (كلۋىسۋىتس - Clausewitz) بىش نەپتۋانى لەم ھەلومەرجانە خۇي رىگەر بىكات يىان پىشت گۈيىان بىخات.

بە تەنەلە سەدەكەي ئىمەدا (ۋاتە: سەدەي بىستەم. ۋ) فىكرەي (شەپى جىھانى) سەرى ھەلەدا، شەپىك كەلە تۈنەيدا بوۋ ھەموو جىھان تىۋە گەلەن، تەنەت تۈنى كىرىكە سەك كۆمەلە بىن مەۋەكانى ۋەك كۆمەلەگەي پۇلىنىزىيا. شەبەشەنى داھىنەنى ۋەزەي ئەتۈمى، داھىنەنى تەلەفۋىن، داھىنەنى فەۋكەي بارەلەر، پەيدابوۋى چەندەن شىۋەي جىجىيەي كەپىتالىزىمى فەرنەتەۋەي، ھەندى لە ھەلومەرجى (مەھال بوۋى شەپىكرەن) گۈرەنى زۇرىان بەسەرداھات:

1- چەكى ئەتۈمى تۈنى ھەموو لايەك بىگەيەنەتە ئەۋ بىۋەيەي كە ئەگەر جەنگىكى ئەتۈمى پەۋىدات ھىچ كەسەك تىيەيدا براۋە نەبى، بەلكو دەرنەنجام تەنەيەك دۇراۋ دەپىت، ئەۋىش ئەم ئەستىرەيەمان دەپىت (گۈي زەۋى). بەلام بەر لە پەۋدانى ئەم كارەساتە، گەر كەمەك لەم ئاستەدا بوەستىن ۋە بىر بىكەينەۋە كە جەنگى ئەتۈمى دۇرى ژىنگەيە، ئەۋا يەكسەر دەگەينە ئەۋ پاستىيەي كە ھەموو شەپىكى دۇر ژىنگە، بە شەپى ئەتۈمى پىناسە بىكەين، ۋاتە ھەموو جەنگىك بە كىرىكى نەگۈنچاۋى دۇر ژىنگە دەناسىن. كەۋاتە ئەۋكەسەي بۆمبىكى ئەتۈمى دەۋاۋىژى (يان ژىنگەي دەرياكەن بە پاشەپۇي پىشەسازى زەھراۋى دەكەت) ھەرىكىان جەنگىكى ۋىرانكەر رادەگەيەنەنەك تەنەلە دۇرى بەرژەۋەندى پىلايەنەكان، بەلكو دۇرى سەرتاپاي ئەم گۈي زەۋىيە دەبن بە ھەموو لايەنەكانىۋە.

2-جەنگ چىدى لە نىوان دوو لايەن يان دوو

بەرەى جىاوازدا ھەلەنگىرسى. ئەو گىزاۋەى رۇژنامە نووسە ئەمەرىكىيەكانى تىكەوتن لە شارى بەغدا، ھىچى كەمتر نەبوو لەو گىزاۋەى كە مليۆنەھا موسلمانى لايەنگرو دۆستى عىراق تىكەوتن كە لەولاتە ھاوپەيمانانەدا دەژيان -ديارە بە پانتىاىى و قەبارەيەكى گەورەتر- لە جەنگى جارانددا. ھەموو دوژمنىك، يان ھەموو كەسىكى بزيوى لايەنگرى لايەك لە دوولا شەركەرەكە، ئەگەر لە لايەن لايەكەى ترەو بەردەست بگەوتايە زىندانى دەكرا -يان لە ناودبەرا- خو ئەگەر لە سنورى خاكى لايەنىكدا ھاو نىشتمانىيەكى لايەكەى تر لە بەرژەوەندى نىشتمانەكەى خویدا قسەيەكى بگردايە، ئەو دەستبەجى زىندانى دەكراو لە كوتايى جەنگەكەشدا لە سىدارە دەدرا، بەلام ئەمۇ بە ھۆى پىكھاتەو سروشنى كەپىتاليزمى فرە نەتەوەيەو، ھىچ جەنگىك ناتوانى و ناكريت لە نىوان دوو بەرەى جىاوازدا ھەلگىرسى كە ولاتىكى وەكو عىراق بە بەرھەمى پيشەسازى خۆرئاوا پرچەك بوويت، ئەمە ھەر بە رىكەوت پووى نەداو، بەلكو ئەم حەقىقەتە ماناي ئەو دەگەيەنى كە لەنىو لۆژىكى كەپىتاليزمى كاملدا شتى نى پىى بوترى كۆنترۆلى تاكە تاكەى ولاتان. لە ناوخۆى خودى ولاتە يەكگرتوەكانى ئەمەرىكادا، حوكمەت كاتى پىيزانى كۆمپانياكانى تەلەفزيۇن بۆ بەرژەوەندى خۆيان لە ساحەى دوژمندا يارى دەكەن، وايزانى لە بەرامبەرى ئەو كۆمونيستانەدايە كە دەيانەوى پىلاننىك بگىيڤن، لەبەرئەمە بوو سەرچەم كۆمپانياكانى تەلەفزيۇن كەوتنە ھەلخەلەتاندن و لە ھەندى حالەتى دىكەشدا كەوتنە بازىرگاني كردن بە ھەوالو دەنگوباسەكانەو. بەلام بە راشكارى ھاتنە قسەو پايان گەياند كە فروشتنى ھەوالو دەنگوباس شياوترين كارى لۆژىكى پيشەسازى كۆكردنەو ھەو بلاوكردنەو ھەى دەنگوباسە.

بىگومان چەند ھەوالەكە درامى و تراژىدى بيت، ھىندە پارە زياتر دەكەت. ھۆيەكانى پاگەياندن زۆر باشو شارەزايانە كەوتنە ژەندى زوپناى خۆيان بۆ ئەم جەنگە: ئەمەش وەك ئەو (پيانولا - Pianola) يەيە كە پيشتر لە سەر شىرتى كارتۇنى، پارچەمۇسقىاي بۆ تۆمار دەكرى و دواتر بە پىى پىويست لىدەدرىت. بەمشۆەيە لە جەنگدا ھەموو كەسىك لە بەرەكانى دواو دوژمنى تايبەتى خۆى ھەيە كە پەلامارى دەدا. ديارە ئەم حەقىقەتە ھەرگىز لە لايەن (كلوسىفىتس) ھەو قبول نەكراو.

3-ئەگەر بتوانى ھۆيەكانى پاگەياندن - ھەس مېديا Mass Media - دەمكوت بكرىت، ئەو كەنالە تەكنەلۇژىە نوپكان لە بوارى كۆكردنەو ھەو گەياندى ھەوالو دەنگوباسدا، دەتوانن بە خىراترين و رىكوپىكترين شىو، ھەوالو دەنگوباسە گرنگەكان بگەيننە ھەموو كونجىكى ئەم دنيايە - تەنات ھىچ دىكتاتورىكىش ناتوانى لە بەردەم ئەم تەكنۆلۇژيايەدا ھىچ ئاستەنگى دروستبكەت. ديارە ئەمەش دەگەرئەو بۆ ئەو دەزگاوا ئامىرە تەكنىكىە گچكانەى كە خودى دىكاتورىش ھىندە پىويستى پىيانە، ناتوانى بەبى ئەوان كارەكانى ئەنجام بدات. شەپۆلى بەردەوامى كۆكردنەو ھەو گەياندى ھەوال لە دنياى ئەمۇدا، ھەمان وەزىفەى دەزگا جاسوسىەكان دەبينن كە لە شەپە تەقلىدەكاندا بىنيويانە: كە دەتوانى بەردە لە پووى ھەموو كارو بەرنامەيەكى كتوپر ھەلئالى -ئەمەش واتا: چىدى ناتوانى ھىچ جەنگىك ئەنجام بدرىت، چونكە ناتوانى بە كتوپرى پەلامارى دوژمن بدرىت. كردهى جەنگ، جۆرە ھوشيارىەك بەرھەمدينى، بەلام كەنالەكانى ھەوالو دەنگوباس ھوشيارىكى فرەتر بەرھەم دىنن: ئەم كەنالانەى ھەوالو دەنگوباس، بەردەوام بوارى قسەكردن بە دوژمن دەدەن (كەچى وەكو ھەموومان دەزانين ئامانجى ھەموو سياسەتىكى شۆرپشگىرپانە

ئەو ەيە كە پىروپاگەندەكانى دوزمن بىنبەست بىكات)،
 ئەم بىلابوونەو ەي ەوالو پىنگەدانە بە دوزمن بى
 قسەكرىن، جەماو ەرى ەاولاتىيان تووشى گومانو
 دلەپاوكە دەكات بەرامبەر بە خودى حوكمەتەكانىيان
 ((كەچى -كلوسىفلىتس- زوو زوو ئەو ەي دووپات
 دەكرىدەو ە كە سەركەوتن گرىندراو ە بە و ەو
 يەككرتووى نىوان جەنگاو ەرهكانەو ە)). سەرتاپاي
 جەنگەكانى جاران لەسەر ئەو پىرنسىپ دامەزراپوون
 كە ەاولاتىيان بە جەنگىكى پەواى بزانن، كەرچى
 لەوانەشە لە زۆر حالەتدا بىن ەيوا بووبن لە پووخاندنى
 دوزمن، بەلام جەنگ لە جىهانى ئەمزمەندا بە
 پىچەوانسەو ە، بىەو ەي كەنالىەكانى ەوالو
 دەنگوباسەو ە ئەك تەنها بىروا متمانەى ەاولاتىيان
 ئىفلىجەدەكات، بەلكو لە پووى ئىنسانىيەو ە وایان
 لىدەكات بە مەركى دوزمنەكانىيان نىگەران بىو
 بەزەپىيان بچولن -چونكە لە جارەندا زۆر بە
 زەحمەتو تەنها بە ەوالىك مەركى ئەوانىيان
 دەبىست، بەلام ئەمۆ بەوپەرى و ەدەكارىيەو ە
 كارەساتەكان دەبىنن، چىدى گرمانىيان لەو تراژىدىيە
 نى، بەلكو وەك حەقىقەتەكى بىنراوى بىتوینە بىنپرس
 لە پەنجەرەى ەموو مالىكدا نامادەيە.

4- ەموو ئەمانەى وتمان، يەك لەسەر ئەو ەي
 دىكە، پەنگدانەو ەى ەيەو ەمووشىيان پىنگەو ە ئەو
 پاستىيە دەسەلمىنن كە (فۆكزا) پىتى پاگەياندىن كە:
 دەسەلات چىتر يەك جەستەو يەك جۆرنى، بەلكو
 پەرشو بىلوو فرەجۆرو پارچەپارچەيە، دەسەلات لە
 دوالىزمىكا كاردەكات، لەلایەك ەوالدەدات بىنەچەو
 جۆرو نەزادە جىاوازەكان كۆبكاتەو ە، لەلایەكى
 دىكەو ە بەردەوام خەرىكى داڭزاندن و بۆگەن
 پىكرىنى پەزەمەندى گىشتىيە. جەنگ چىدى دوو
 نىشتەمان نادات بە يەكدا، بەلكو چەندىن دەسەلات
 دەخاتە گەرمەى مەملەتن و پىشپىركىو ە. لەم يارىيەدا
 ئاكە تاكەى سەنتەرەكانى دەسەلات قازانجەدەكەن،

بىگومان لەسەر زەرەرى سەنتەرەكانى دىكەى
 دەسەلات. ئەگەر جەنگەكانى جاران بازارى چەك
 تەقەمەنى گەرم كىدايە، ئەو قازانچ و دەستكەوتى
 ئابورى ئەم پىشەسازىيە، دەبو ە خو سەپاندنى جۆرە
 گەمارۆيەكى كاتى بەسەر بارزگانى و ئالوگۆپى ەندى
 كەلوپەلى تىردا، بەلام جەنگى نىستە ئەگەر بازارى
 چەك و تەقەمەنى گەرم كات، ئەو سەرتاپاي بازارى
 كۆمەلى بەرمەمى دىكە تووشى قەيران دەكات (دىارە
 ئەمەش لە سەرتاپاي دىيادا) بۆ نمونە: ەلگىرسانى
 جەنگ دەبىتە ەوى سىستى و ەندىجار لەكاركەوتنى
 پىشەسازى گواستەو ەى ئاسمانى (ەاتوچۆى نەفر
 بە فرۆكە)، يان پىشەسازى گەشتوگوزار، يان چاپو
 بىلابوونەو ەى ەوىيەكانى پاگەياندن (چونكە
 پىروپاگەندەى بازىرگانى -پىكلام- يان لە كىس
 دەچىت)، ەەر جەنگە كە دەبىتە ەوى لەكار
 وەستەنى سەرجەم پىشەسازىيە گچكەو
 مامناو ەندىيەكان كە ئەمانە بىرپەرى پىشتى
 سىستەمەكەن- وەك بازارى خانووبىسەرە،
 ئوتومبىل.... ەتد. ەەر كە ەوالى گریمەنى جەنگىك
 بىلۆدەكرىتەو ە بۆرسە -Borsa تەكانىكى گەورە بۆ
 پىشەو ە دەچىن، پاش مانگىك لە شەپ، لەگەل
 بىلابوونەو ەى يەكەم گریمەنى ئاشتى و وەستاندى
 جەنگ، دىسانەو ە بۆرسە تەكانىكى دىكە بۆ پىشەو ە
 دەپوا. ئە لە حالەتى يەكەمدا "بەدگومانى" و ئە لە
 دوەمدا ەيچ "پاستى و حەقىقەتەك" لە ئارادايە.
 بۆرسە تەنها ەلەبەزو دابەزى يارىيەكانى دەسەلات
 تۆماردەكاتو بەپىتى ئەمانەش ەلوپىست وەردەگرى.
 لە جەنگدا ەندى دەسەلاتى ئابورى لەگەل ەندىكى
 دىكەى ەاوشىو ەى خویدا دەكەونە مەملەنىيەو ە،
 لۆژىكى ئەمان لە جەنگدا بە دلىيائىيەو ە زال دەبىت
 بەسەر لۆژىكى دەسەلاتە نەتەو ەيى و نىشتەمانىيەكاندا.
 ئەگەر خەرجىيە دەولەتىيەكان بۆ چەك و تەقەمەنى
 بىنە ەوى نىگەراتى، ئەو خەرجى تاكەكانى كۆمەلگا

پېتويستى به كامه رانى هەيە، بەمشيۆەيە جەنگ لە قالب و سنورى چەمكە نابوريە كاندا ياريده كات.

5- دوابە دواى هەموو ئەو راستيانەى سەرەو، جەنگ چيتر وەك جەنگە كانى جارەن لە سيستەميكى هوشيارى زنجيرەيى ناچيت، بەلكو دەتوانين بليت: جەنگ لە جيهانى ئەمۆماندا هاوشيوەى سيستەميكى هوشيارى تەرييبە. بۆ زياتر پوونكرنەو، دەبيت هەندى نموونە بيتنەو: سيستەمى هوشيارى زنجيرەيى، ئەو سيستەمەيە كە بەكارهاتو، بۆ دروستكردى ئەو ماشينانەى تەرجمە دەكەن، يان ئەوانەى دەتوانن بە پتي ئەو زانياريانەى تياياندا تۆماركران، وەلامى پرسىارەكان بدەنەو. ديارە ئەمەش لە لاين كەسيكى پۆگراهمەرەو، پاش چەندىن راهينان و مەشق، هەندى ياسا و پيساي تايبەتى دارپژراو، بۆ كاركردى ماشينەكە. ئەم ماشينە لە هەموو چركەيەكدا بە پتي ئەو زانياريانەى پيشتر تۆماركران و دوابە دواى ئەو پرسىارەى دەكرت، وەلامىك دەداتەو كە وابەستەشە بەو بريارو بەها و نرخانەو كە لە دواتریشدا دین. ئەمەش بە تەواوى بە پتي ستراكچەرك كە لە شيوەى درەختيكدايە، پيكتهاتو، لە چەندىن زنجيرەى لە يەكتر ترازوى دوفاقى (دووسەرە). ستراتيژە شۆرشيگيرپيە ديريەكان، نا بەمشيوەيە كاربانده كرد: ئەگەر دۆژمن هيزەكانى خۆى پو و خۆرەلات بجوليتن، دەبى پيشبينى ئەو بەكەين كە لە دواتردا دەيهوئ و مەبەستيتى بەرەو باشوور بيانبات، لەم حالەتدا، بە پتي هەمان لۆژيك، من هيزەكانى خۆم بە ناراستەى باكوورى خۆرەلات دەجولينم، ديارە ئەمەش مەبەستم لەوێ كە بە شيوەيەكى باكوورى خۆرەلات دەجولينم، مەبەستم لەوێ، بە شيوەيەكى كتوپرو چاوه پوان نەكراو، لە ناراستەيەكى تردا پي لە هيزەكانى دۆژمنم بگرم. ياسا و فۆرم و پيساكانى ئيمە و دۆژمن هەمان شت

بوون، وەك ئەوێ يارى شەترەنج بگەين، هەريەكەيان لە سەرەى خۆمماندا داشى خۆمان دەجولاند.

بە پيچەوانەو، سيستەميكى هوشيارى تەرييبى، برار و متمانە دەبەخشيتە يەكە يەكەى خانەكان لە سنورى تۆپيەكدا، بۆ ئەوێ هەريەكەيان بريارى خۆى بدات بۆ پريزەندكردى خۆى پتيە پتي دابەشبوونى قورسايەكان، ديارە ئەمەش بۆ ئەوێ لە كۆتاييدا هەر هەموو خانەكان پيكتەو يەكشيۆە بۆ تۆپەكە پيكتين. ئەم شيۆە كۆتاييەى تۆپەكە و دابەشبوونى قورسايەكان كارگەليكنين لە لاين خودى كارگيرى تۆپەكەو، بتوانن بريار يان پيشبيني بكرن، چونكە تۆپەكە دەم و دەست خۆى دەگونجيتن و بە پتي قورسايەكان هەندى ياسا و فۆرم بۆ خۆى دادەنن كە پيشتر لە هيچ شوييتيكتەو بۆى نەچو، بۆ ئەوێ بگات بە ئاكاميكت. ئەوێ جيتى ئامارە بۆكردىن بيت، ئەوێ كە ئەم سيستەمە هيچ جياوازيەك ناكات لە نيوان زانيارى و (ياسا)دا. هەرەها ئەوێش پاستە كە دەتوانن ئەم سيستەمە كۆنترۆل بكرن بەهۆى ئەو وەلامانەو كە دەدرينەو ئەوانەشەو كە چاوه پوان دەكرن (بەم سيستەمە دەوترن "پيكتەو لكاندى نوئ" يان "تۆپى دەمارە هەستىيەكان") ديارە لە دواتردا بەهۆى ئەمۆونە پيشينەكانەو دەتوانن سەرلەنوئ دابەشبوونى قورسايەكان پاستبكرنەو. بۆ پاپەزاندنى ئەم كارەش پتويست:

1- كارگيرى تۆپەكە (كات)ى زۆرى هەبيت.

2- نابى دوو كارگيرى تۆپەكە بىن كە ملەلان بگەن يا بەردەوام دابەشبوونى قورسايەكان لە گۆپانى دژ بە يەكدا بن.

3- دەبيت تاكە تاكەى خانەكانى تۆپەكە، وەك (خانە) بىرەكەنەو، نەك وەكو كارگيرى تۆپ، واتا نابيت خانەكان بريارىك بدەن لە ژىر كارىگەرى

ھەلسوگەوت و شىۋەي مامەلەي كارگىزى تۆرەكاندا.
لە ھەموو ئەمانەش گىرگىز ناپىت خانەكان
بەرژەۋەندىيەكى نامۇيان بە لىۋىكى تۆرەكەيان
ھەيىت. ئەمەلە كاتىكدا لە سىستەمى
پارچە پارچە بوۋى دەسلەلتدا ھەر خانەيەك بە پىي
بەرژەۋەندىيەكانى خۇي ھەلۋىست ۋەردەگىز، كە بە
دلىيا جىاۋازن لە بەرژەۋەندىيەكانى كارگىزى تۆرەكەو
ھىچ پەيۋەندىيەكەيان بە پىيازەكانى خۇ بىزۋاندنى
تۆرەكەۋە نىيە.

لە كۆتايىدا، تەنھا ۋەك نەۋنەيەك، ئەگەر جەنگ
سىستەمىكى پىكەۋەلكانى نوئى بىت، ئەۋا جەنگ لە
دەرەۋەي ۋىست ۋە ئارەزۋىي نوو لايەنە شەپكەرەكە
پەرەدەسىنى ۋە پەل دەۋاۋىي ۋە خۇي ئاراستەدەكات.

ئارنو پىننىسىياز - Arno Penzias لە بارەي
سىستەمى ھوشىيارى تەرىپىيەۋە، بە تايىبەتى لە
بارەي شىۋەي كارگىزى تۆرە دەمارىيە
ھەستىيەكانەۋە، شوبھاندنىكى زۆر شۇرپىگىزپانەي بە
نەخجام گەياند كە بوە مايەي سەرسوپمانى ھەموان،
ئەۋ دەيزانى كە يەكەيەكەي شادەمارە ھەستىيەكان،
بە شىۋازى تەزۋى ئەلەتريكى چالاك دەبن (ۋاتە:
دەستىز ئەكەن) ديارە ئەمەش كاتىك دەبىت كە لە
رىگەي كىتەلەكانى (Input - ئىنپوت) ھەۋە (كە زۆر بە
ۋردى پەلۋپۇيان بلۋبۇتەۋە) ھانبدىقن (ۋاتە:
فەرمانىيان پىي بىكرىت). لە سەتەۋەختى
(دەستىزىز كىردن - تەقەگىردن) دايەكەك لە
شادەمارەكان بە دىزىيى زىجىرە كىتەلەكانى
(Output - ئارپوت) ئامازەي ئەلەتريكى دەۋاۋىزىنە
دەرەۋە جا لەبەرئەۋەي تەقەگىردى ھەر شادەمارىك
پەيۋەستە بەكارۋ چالاكى ژمارەيەكى ئىجگار زۆرى
دەمارى ترەۋە، ھەرۋەھا ھىچ شىۋازىكى سادەۋ
ساكار نىيە بۇ ژماردىنى ھەموو ئەۋ گىرمانانەي كە دىنە
پىش، گىرمانەي چىتى شتەكان ۋە گىرمانەي كاتى
پوۋدانىيان. (...) بە پىي سىستەمى ئامازە

تايىبەتەكانى پىكەۋەلكانى جومگە ھەستىيەكان،
ھەريەك ھاندان (يان با بلىن ھەريەك فەرمان) كە
بگاتە تۆرىكى دەمارە ھەستىيەكان، كە گىرمان
(100 دەمارى گەۋرەي تىدابىت) ئەۋا بۇ دۆزىنەۋەي
(ھاۋتايى - توازن) ەك لە دۇخى دەمارەكاندا،
پىۋىستى بە كۆمەلىك گىرمانەي لە ژمارە نەھاتوۋ
ھەيە، ديارە ئەمەش مەبەستمان لە گىرمانەكانە لە
ناۋخۇي سنوۋرى كۆي گىشتىياند، كە دەگاتە ھەزار
ملىارد مىليارد مىليارد، يان دەگاتە (10^{30}) دە تۋان
سى لە گىرمانەي پەھا).

ئەگەر جەنگ سىستەمىكى پىكەۋەلكانى نوئى بىت،
ئەۋا چىتر زانين ۋە ناسىنى مەبەست ۋە ئامانجەكانى
لايەنە شەپكەرەكان ناپىتە ديارەيەكى بەنرخ ۋە بگرە
ھىچ بەھايەكى نامىنى. ژمارەي لەبن نەھاتوۋى ئەۋ
دەسلەلتانەي بەشدارى يارىيەكە دەكەن، بە پىي
پىزىند بوۋى كۆتايىش بە شىۋەيەك بىت كە لە
بەرژەۋەندى تەنیا لايەكى جەنگەكە دا بىت، بەلام بە
شىۋەيەكى گىشتى، لەبەرئەۋەي سەرچەم پىشپىنى ۋە
پىيازەكان پوچەل دەبنەۋە، ئەۋا شەپكەرە بۇ ھەردوۋ
شەپكەرەكە دەبىتە مايەي زەرەرۋ دۆراندن، چونكە
بەپىي نەۋنەكەي باسمانكرد، كارگىزى تۆرەكە،
ماندوۋنەناسانە كاردەكات بۇ كۆنترۆلكردى تۆرەكە،
بەلام ئەگەر ھاندانىك (يان فەرمانىك) ى دژە ئاراستەۋ
پىچەۋانەي پىنگات، ئەۋا سەرتاپاي سىستەمەكە
لەبەريەك ھەلدەۋەشى ۋە پىروۋن بە ھەپروۋن
دەبىت. ئەۋ ئاكامەي لە ھەموو جەنگىك چاۋەپوان
دەكرىت چىيە، جگە لە پەككەۋتەۋەلەكاركەۋتەن؟
جەنگى جاران ۋەك يارىيەكى شەترەنج ۋەبۋ، نەك
تەنیا ھەر يارىكەر بۇي ھەبوۋ بە مەيلى خۇي نىشانە
لە داشەكانى بەرامبەرەكەي بگرىتەۋە ۋە ھىندەي
دەتۋاتى داشەكان بخۋات، بەلكو {بەھۋى
كە شىفكردىنى ئوسلوۋى يارىكردىنى بەرامبەر} دەيتۋانى
بەرامبەرەكەي پوۋبەپروۋى (كش مەلىك) بگاتەۋە.

بەلام بە پېچەوانەو (جەنگ)ى ھاوچەرخ

دىسانەو ھەروەكو يارىەكى شەترەنج وايە، بەلام ھەردوولا (ھەردوو يارىزان) لە يەك ساحەدا، لەسەر يەك پەنگ يارى دەكەن، (ھەردوولا لەنيو يەك تۆپدا يارى دەكەن). ھەردوولا داشەكانى يەك پەنگ دەجوڵێتن، لە يەك پەنگ دەخۆن (ياريەكە چيديكە پەشو سېي نيه، بەلكو تاك پەنگە). ئەمەش بېگومان ياريەكى خۆ لەناوبردە، (خۆكرژى) يە.

لە لاىكى ترەو، ئەگەر لە ساتەوختىكى ديارىكراوى جەنگىدا، پەردە لە پووى ئەو پاستىيە ھەلمائين كە ئەو جەنگە بۆ كەسىكى ديارىكراو بۆتە مايەى سوودو قازانج، ئەوا لە كۆتايى جەنگەكەدا تووشى قەيرانىك دەبين كە ناتوانين بەراوردى سوودو قازانجى جەنگەكە بكەين لە ساتەوختەكانى تردا وەك ئاكام و دەرئەنجام چى بوە؟ گەر جەنگەكە لە شێو و جۆرى ديكەدا بەردەوام بێت؟ ھەروەك چۆن كلاوسىفېتس خوازيارى ئەو ھەبوو شەر لە شىوازى ديكەدا بەردەوامى سياسەتى جەنگ بێت (ھەر لەبەر ئەم حالەتەيە كە ئەوكاتە بېوا بە كۆتايى شەر بھيئين كە دۆخەكە ئاسايى بوويتەو، وەزەكە شێو يەك لە يەكسانى بەخۆو بېيى و ناشتى سەقامگير بېت و لايەنەكانى جەنگ گەراييتنەو بۆ مومارەسەى سياسەت)، بەلام لەم سەدەيەى ئێمەدا، بەردەوام ئەو سياسەتى پاش جەنگە، بە ھەموو شێو و شىوازىك بەردەوام دەبى لە چوارچيەوى دروستكردنى چەندىن گەشت و بەلێن. جەنگ، ھەرچۆنى بوويىت ئاكامەكەى، توانيويەتى بېيتە ھۆى سەرلەنوێ پزىبەند كردنەو ھى قورسايەكان، كە بېگومان ھەرگيز تەبا نيه لەگەڵ ويست و ئارەزوەكانى لايەنە شەرەكەكاندا، بەم بۆنەيەو شەر درێژ دەبېتەو بەردەوام دەبى لە شێو ھى ئائارامىيەكى سياسى و ئابورى و سايكۆلۆژى زۆر دراماتيكيدا بۆ چەندىن دەيەى دواتر، كە ھەرچيەك بېت، جگە لە

{سياسەتتىكى شەپخووانە} ناتونى ھىچى تر بەرھەم بېتى.

لەم حالەتەدا، دەبى بپرسين، ئايا ئەو پاستەكە لە ھىچ شوێنى ھەو ھى باسمانكردن زياتر و جياوازتر پويىنەداو؟ ئايا لىمان ھەرام كراو بىر لەو بکەينەو كە كلاوسىفېتس بە ھەلەدا چو؟ زانستى ميژوو گەر جارىكى ديكە جەنگى (واتەرلۆ) بخاتەو بەر سەرنج و پافەكردن، ئەوا بە دۇنيايەو وەك پيكدادانى دوو ھوشيارى جياواز پافەى دەكات (چونكە توانى بگاتە ئاكام و ئەنجامىك)، بەلام كەسىكى وەك {ستېندھال - Stendhal} دركى بەو كەردبوو كە ئەو جەنگە لە سنوورى چەمكى (پيكتەوتن)دا بخوينايتەو. گەر شەرە كلاسيكيەكان بەو پيئاسە بكەين كە ئاكام و دەرئەنجامى پاست و دروستيان ھەبو، واتە لە كۆتاييدا گەشتوون بە شێو يەكسانىك - ئەم بۆچوونەمان لە پيشبينيەكى (ھيگل) ھەو سەرچاوى گرتووە كە گوايە ميژوو ئاراستەيەكى ھەيسەو لە نيوان گومان و دژە گومانەكاندا دەرئەنجام دەگەينە حەقيقت، بەلام نە بەلگەى زانستى و نە لۆژيكيان لەبەردەستدا نيه بۆ سەرلەنوێ پيكتەستەو ھى ولاتانى دەرياي سېي (بە شێو يەكى يەكسانى) بۆ پاش جەنگى قەرتاجيەكان، يان ولاتى ئەوروپا پاش زنجيرە شەرەكانى ناپليۆن. بە پېچەوانەو نايەكسانى و ناھاوتايەك بەدەيدەكرىت، كە ئەگەر جەنگ نەبوايە مەحال بوو پويىدات. ئەمەش ئەو دەگەينى كە كۆمەلگاي مرقايەتى بە دريژايى دەيان ھەزار سال جەنگى كردو بە تاكە چارەسەريك بۆ يەكسانكردنەو ھى دۆخە نايەكسانەكان، بەلام دەرئەنجام ھەر نايەكسانى خولقاندو، ئەمە كتومت لەو لايەنەدا بەرجەستە بوە كە لە ھەمان قوناغدا، مرقايەتى بۆ چارەسەركردنى دۆخى نايەكسانى سايكۆلۆژى تاكەكان پەلامارى مادە بى ھۆشكەرەكان و كحولى

بردوه و نه مانه ش زياتر له هر کاتیکي ديکه مړوايان داته پيوو شپو بڼ هوش کړدوه.

جتي خويه تي نا ليږه دا بابه تي (تابو - حرام) (Tabu) بڼينه پيشه وه. بهر له نيمه (مورافيا) ده ستيپيشکري بڼ کړدوه، کاتيک سهرنجي نه و پاستييه ي داوه که کومه لگاي مړوايه تي پاش تيپه پيووني چندين سده برياريدا که هه موو جوړه په يوه نديه کي سيکسي له نيوان نه دمانی يه گ گروپ (يک خيزان) دا حرام بکات، چونکه بويان ناشکرايو که نه و په يوه ندييه سيکسييه ناکامي زور نيکه تيغي ليده که وپته وه. له وانه يه نيتاش کاتي نه وه هاتبي که کومه لگاي مړوايه تي بويان ناشکرا بوييت که به هوي ناکامه خراپه کانيه وه، به شيوه يه کي گشتي نه و برياره پابگ يه نن که شه پکردن (تابو - حرام) بکهن. نه م پراوچوونه، به وپه پري پياليسيته وه ولامدرايه وه که (تابو - حرام) کړدن هيج شتيک بانگه وازي بڼ ناکرنت، واته پانگه يه نري، به لکو هه موو بريارتيکي نه خلاقي زه مهنکي دوورو دريژي ده وپتو پيوسته بڼ چندين سده له کونو که له بهر تاريک و نادياره کاني هوشيار ي کومه لايه تيدا بمينيته وه، شينجا نه و حرام کړدنه ده بيتنه مه سه له يه ک که هه موان لايان ناشکرا بيت (هر له بهر نه مه يه که له سسته ميکي توپري ده ماره هه ستييه کانداه تواني به نه نيا بگاته نه و حقيقي ته ي که په کساني و هواتايي بهرهم بهيني). نه مه ش هيج گوماني تيا نيه که حرام کړدن هه موو شتي، بهر له وه ي پابگ يه نري، خوي خوي پاده گه يه ني، به لام له تواناي نيمه دايه که ته مهنی نه و پيگه يشتن و کاملبوونه خيرتر بکهن. بڼ تيگه يشتن له وه ي که جووتبوون له گه ل ميينه کاني خيزاندا ده بيتنه گه وره ترين ناستهنگ له بهر دم نالوگور له نيوان بنه ماله و خيزانه کانداه هزاران سالي ويستوه - به هه مان شيوه، کومه لگاي مړوايه تي زه مهنکي

دوورو دريژي ويستوه بڼ جيا کړدنه وه له نيوان په يوه نديه ريکه وت کړدنه کان و عاتفييه کان له سنوره کاني کړدنه يه کي سيکسي و ده رنه نجاميکي سکپريووندا، به لام له جيهاني نه مړماندا بڼ تيگه يشتن له و پاستييه ي که به هوي جهنگه وه کومپانيا کاني فريکه واني له کارده کهن، ته نها دوو هه فته نه و زه مهنه زوره يه که هه موان نه ک له پاستييه که تيده گهن به لکو هه ست به کاريگه ريه کانيشي ده کهن. که واته کاريکي دروست و گونجاوه له گه ل وه زيفه ي پووناکبير يماندا به هاوته ريب له گه ل هه ستي کوي هوشيار ي کومه لايه تيدا که (حرام کړدن جهنگ) پابگ يه نين، چونکه ده بڼ هه موومان دلنيابين که هيج که سيک ده سه لاتي نه وه ي نيه ته مهنی کاملبوون و پيگه يشتن نه م حرام کړدنه ديار ي بکات.

ده رنه نجام نه رکيکي گرنکو پريايه خي پووناکبيريه که به ده نغيکسي بهر ز، حرام کړدن جهنگ پابگ يه نين. که رچي هچ ريگه چاره يه کي نه لتي رناتيغي نه م کيشه يه شک نابهين. نه وهنده به سه که نه و پاستييه بخينه يادي هه موان که له م سده يه ي نيمه دا (واته: سده ي بيستم و). بلندترين و پرکشوترين نه لته رناتيغمان بڼ (جهنگ) پياده کړدوه، که نه وپش جهنگي (سارد) ه. کاره ساته توقينه ره کان، نادادپه روه ري، ناشارامي، شه پو پيکدادانه ناوچه ييه کان (لوکاله کان)، پلاويوونه وه ي مه ترسي و دل پراوکه، هه موو نه مانه له کوتاييدا ده مانگه يه نن نه و پروايه ي که شه پري سارد باشتري و گونجاوترين و سهرکه وتووترين چاره سهر بوه، تا پاده يه ک نه فسانه ييش بوه، ته نانه ت توانيويه تي براوه و توپراو له کوتاييدا ناشکرا بکات، به لام نه وه يان (واته: پاگه ياندني جهنگي سارد) به هيج شيوه يه ک نه رک و وه زيفه ي رووناکبير نيه. ده گه پيمه وه بڼ سهره تاي نه م وتاره، نه و

بیدەنگیەى ھەندى لە ھووناكبيران لەوانەىە ئەو ترسە بووبى بۆ قسەکردن لە بارەى جەنگەو بە ھەمان گەرم و گۆپى ھۆيەكانى ھاگەياندن. جا لەبەرئەوئەى ئەم ھۆيانەى ھاگەياندن بەشێكى گرنكى نامۆرەكانى شەپن، گەرەترين ھەلە ئەوئەى بە بىلايەنيان بزانيت. لە سەرۆ ئەمەشەو، لەبەرئەوئەى زەمەنى ھۆيەكانى ھاگەياندن و زەمەنى لىكدانەو ھەرخنەگرتن و ھاگەياندن، دوو زەمەنى جياوازن و ھاوشانى يەك نين، كەواتە ھەر ھەلەى خۆ بخەيتە ئىو ئەو زوپنا ژەنيەو بۆ جەنگ. ئەركو ھەزىفەى ھووناكبيرى يان پيش ھووداوەكەوئەى، يان پاش ھووداوە، لە يەكەمياندا پيشبيني مەترسيەكان دەكات و لە دوەمياندا ھووداوەكە ھەرخنەو ھاگەياندن دەكات.

زۆر بە دەگمەن ھەزىفەى ھووناكبيرى لە بارەى ئەو شتانەو بەو كە ئىستا ھوودەدەن، چونكە پيشى ھووداوەكان ھەميشە خيراترين لە پيشى ھەرخنەو ھاگەياندن ھووداوەكان. واتە ھەميشە ھووداوەكان زۆر خيراتر لە لىكدانەو ھاگەياندنەكان دەقەومين. ھەر لەبەر ئەم مەسەلەيەش بوو كە كاتى خۆى ((كۆزىمۆ پىوفاسكو))ى خەلكى ((پۆندۆ)) دەچو ھەر بەرزايى درەختەكان، ئەك بۆ ھەلاتن لە ئەركى خۆى وەك ھووناكبير، بەلكو بۆ ئەو بوو باشتەر لەو ساتەوختە تىبگات و چاكتر بيبينى و بە گونجاوترين شێو ھەريارى بەشداریکردن بدات تيايدا، بەلام لە كۆتايدا دەبى نامازە بۆ ئەو پاستىە بكەين، كە كاتىك ھووناكبير بیدەنگى ھەلدەبژيرى، دەبى بە بەرزترين دەنگ ئەم ھەلوئىستە ئاشكرا بكات، گەرچى

بیدەنگى بوونەكەى وەك تاكتيك بىت. ھوشيارى گوتارى دژ بە بیدەنگى، دەسەلاتى قەناعەت ھيتان بە بیدەسەلاتى، ئەمانە لە مەسەلەى مومارەسەکردنى لىكدانەو ھەرخنەگرتن و ھاگەياندن ھووداوەكاندا، ھەرگىز نابە پاساوى پاستىەقینە بۆ لىبوردين لە ھەلاتن و خۆشاردنەو لە بەرپرسانى، بەلام يەكەمين ئەركى سەرشانمان ئەوئەى كە ئەمۆ ھاى خۆمان ئاشكرا بكەين كە (جەنگ) ھەموو جۆرە پيشنيارىكى مۆفانە پوچەل دەكاتەو، تەنانت كۆتايى جەنگەكە وەك ئاكامىكى حاشا ھەلەگر (كە سەرکەوتنى خەمى يەك لاىە لە دوولا شەپكەرەكە) ناتوانى چيتر يارىەكە بوەستينى، چونكە ئەو يارىە تازە خودموختارى خۆى لە سنوورى قورسايىە گيرخواردووەكانى تۆرەكەدا ھەرگرتو، چونكە دەبى دلتيا بين كە ھەموو بارستايىەك چەند قورس بىت، دەتوانى ھيندە بەلاى خۆيدا شتەكان پاكيشى، ھەموو قەبارەيەكيش چەند بتوانى پاكيشريت ھەر ھيندە پاكيشراو دەبىت. ھەر ھەلە ھەموو قورسايىە ھەرچەندىك بىت دەيەويت دابەزيت، بە شێوئەيەك كە ئاستى وەستانى ئايندەى نزمترە لە ئاستى وەستانى ئىستاي، كەواتە ھىچ قورسايىەك ناتوانى لە ئاستىكيدا ببيتە جىي متعانەو باوہ. (ئەم قسانە لە يەكێك لە گفتوگۆكانى ميشيل ستىدتير- Michel staeder ھەو ھەرگىراون. ئەم نزمبونەو ھەواتنە خواوہوئەى ناتوانى بە ھىچ شتى پاساو بدريتەو، چونكە بە پىي پاساو چەمكەكانى بنەچەى جۆرەكان ئەمە لە تاوان خراپترە، چونكە بە فەرۆدان و خراپ كرينە..

سايكولوژيائى ھونەر

■ دىنى ھۆيسمان

● و. لە غەربىيە: شاھۇ سەئىد

ھەندى مېتۇدى بابەتتە ھونەر بىناسىن، ئەوا (دەكرى پېرسىن) لە كۆنۈە بگەنە ھەستىيىرى ئىستاتىكى؟ بەتايىتە سەبارەت بە سايكولوژيائى بەرھەمەتتە بەرخۇر، ئەو كەسەى كاردەكاو ئەو كەسەى سوود لە بەرھەمەى كار وەردەگرى. ھەروەھا سەبارەت بە ئەلقەى پەيوەندى ئىوانىيان: نۆۋەند؛ وەرگىتە يان دەرىپ (جا ئەگەر كەسكى داھىنەرىنەت لە ھونەرەكەيدا يان تەنەت گەر بازىرگانىكى كرىن و فرۇشتى تابلۇش بىت). بە مانايەكى تر، پىۋىستە لە پىۋىسەكانى: ئەفراندىن *Creation*، تىپرامان *Contemplation* و نواندىن *Execution* بىكۆلەنە ھەكە پەيوەندىيان بە بەرھەمەى ھونەرىيە ھەيە. بەلام (پىشتەر) با لەو ئايدىيەى كانت بگەين كە ئىكتۇر باچ كوزارشتى لىكردوۋە بەۋەى كە "جوانى شىتەك، نابىتە خەسەتتىكى ئەو شىتە، بەلكو چالاكىەكى خودىيە، ھەلوئىستىكە بەرامبەر ئەو شىتە وەردەگرىن". لە راستىدا بابەتەى ھونەرى، يان بەرھەم، جۇراۋجۇرە (ۋىتە يان سىرامىك، شىعەرىيان

بندىتۇ كىۋچە دەپوت: "جوانى بوۋىتىكى فىزىكى نىيە". واتە بابەتەى جوانى (لە خودى خۇيدا) بايەخى نىيە، بەلكو ئەو خودە بايەخى ھەيە كە ھەست بە جوانىەكە دەكا. بۆيە ئەگەر پىتمان نەكرا لەپىتى

سەمفۇنيا...) تا ئۇ ئۇندازە يەنى ساتقان بەشپەرە يەككى بەكەنگىر، يان گەشتىگىر لىيان بۆكۈلۈنەن، چۈنكى ناسىنى پۇجى شىتەك بەتەنھاو ناسىنى وىزدانى ئىستاتىكى لى بەرامبەر بەرەمى دىروستىكراودا، دەرەتمەن پىدە بەخشى بگەنە ناسىنى گەشتى و ناسىنى پىويستى شىكرەنەنەن ئۇ بەرەمە.

ئاشكرايە سايكۇلۇزىيە ھونەر لى سىكۇچكە ئۇ سى زەمەنە ئىستاتىكىدە گىر ناخوا: تىپامان، ئەفراندەن، نواندەن. بەلگە سەدان شىۋازى چىژوۋەرگەتن لى ھونەردا ھەيە: بەلام ئۇ كەسەي بەرامبەر شىتەك پادەمىنى خۇي سەرلەنۇي بەرەم بە خواستى خۇي دىروستەكەتەن، ئەفرىنەرىش ئۇ كەسەي كە بەرەمەكەي پادەمىنى پىش ئۇەي پەنگى بكا.

ئىمە لى خۇمانەنە، ۋەك ئەركىكى پىويست و ۋەك مىتۇدىك بۇ پۇلىنكەرن، كە باشترىش واپە پەمەكى بىت، پىپەۋى ئۇ سىكۇچكە پە دەكەن.

1- تىپامان

ئاۋازى كەمانچەك خەمبارمان دەكا.. دىمەنى تولىپىك لىزىر سىبەرى چەند دەرەختىكەدا شاگەشكەمان دەكا.. چەند دىپە شىيەرنكى مالارمى سىجرمان لىدەكا. ئەمانە چەند سەردىچىكن لى پۇي چۇنايەتەن، ۋا پۇشتون ناۋيان لىبىرنى "ھەستى ئىستاتىكى" كە لىيان دەكۈلۈنەن ۋەك ئەۋەيە لى "ھەستى ئەخلاقى" يان "ناينى" بۆكۈلۈنەن. مەھالە لى ھەمورگەردىوندا نەۋنەيەك لى خەلكى ھەن پۇزى لى پۇزان ئەم ھەستانەيان لا دىروست نەۋوېن، بەلام ھەمورگەسىك لى خۇيەۋە پەنا بۇ ئۇ چىژوۋە دەپا كە دىبىننىتەۋە، ئارەزۋە جىپارازەكانىش ھەمويان پىكەۋە تۇرىكى ھەمەپەنگ و ھەمەجۇر پىكەتن.

لەۋانەيە مەھال بىت لى چىژوۋە بۆكۈلۈنەن كە عاشقىكى ھونەر ھەستى پىدەكا: چۈنكى تەنھا چىژىك لى ئارادا نىيە، بەلگە دىيان ھەزار چىژەن. لى كاتىكدا دامتەنەكان سايكۇلۇزىيەكى ھاۋەشىيان ھەيە كە بە ناسانى ئاشكرا دەپى، ئەۋانەي كە لى ھونەر پادەمىن ھەيەكەيان لى خۇيانەۋە بە ئارەزۋى خۇيان بەپى بىنەمايەكى ھاۋەش ھەست بە ھونەر دەكەن. گەر بىمانەۋى خاۋەنى دىدى خۇمان بىن بۇ ئاشكراكرەن ھونەر، ئۇۋا پىويست دەكا لى شتە تاپەتەكاندا بەدۋاى ناسىتە گەشتىەكاندا بگەپىن، قولايى ھەمور دامتەنەك ھەلېكۈلۈن لى پىناۋ دەرەمىنانى ئۇ لىكۈلۈنەنەي كە دەرگى بابەتى بىن لى پىناۋ دامالنىيان لى قۇرمەكانيان. بۇيە ئىمە پىسەلەمىنەۋە نكولى لى بىپارەي (سۇرىق) دەكەن كاتى پى لى سەرئەۋە دادەگىر كە "كۆششەكانى فېكر لى پىناۋ ئەفراندەن تاقە شت و گەنگەرن شت". گومان لىۋەدا نىيە كە ھەستى ھونەرى لى ئەفرىنە ناسايى ترە تا لى ۋەرگەر، بەلام لى پىۋەسەي ئەفراندەن بايەخىكى ئەۋتۇي نىيە چۈنكى دەرەپتە شىتىكى ھەلېنجرەۋ. ھونەرمەند، ھەروەكو فېكتۇر باچ دەرەپىزى، دىپاردەيەكى ناۋازەيە.. چۈنكى ئۇ بوۋنەۋەرە سەيرو سەمەريە، خۇي لى خۇيدا، بەدەست ھونەرەكەيەۋە ئازار دەرەپىزى و سەرەتا ۋەك (ۋەرگىرك) لى ھونەرەكەي پادەمىنى پىش ئۇۋەي ۋەك ئەفرىنەرىك دىروستى بكا. سەرەتاش كىدار لى ئارادا بوۋنەك ئەفراندەن، دەرەۋ مۇۋى پىش ئۇۋەي تۋاناۋ لىھاتۋىي خۇي تاقى بكاۋە، تەماشىا بكاۋ ھەۋلى تىگەشەن بىدا: ھونەرمەندى دىپندە (سەرەتايى) پىش ئۇۋەي گولېك لى سەر پىشى خۇي بكوئى، لى سىروشت و دىۋتەۋە، پىش ئۇۋەي لاسايى وىنەي گولەكانىش بكاۋە لى سەر پىستى خۇي نەخشانەۋى. ۋاتە لى بىرەنەۋەدا ئەفراندەن گەنگە بەلام لى تىپاماندا ۋا نىيە، چۈنكى چىژوۋەرگەتن و

شاگەشكە بوون لە پېش كردارهوه دىن بە مەودايەكى زۆر. دواجار ئەو تێپامانەش حالەتێكى گشتگیرە چونكە ھەموو مەزھەکان ھەستى پێدەكەن، تەنانەت ئەفرێنەرەكان و خاوەن دڵە ساویلکەكان و ئەوانەى كە توانای بێركردنەو ەیان نییە و مەزھە سەرەتاییەكان و مندالەكانیش بە جۆرێكى تايبەت ھەستى پێدەكەن. لەمبارەيەو ەستى ھونەرى ھېچ بایەخێك بە خۆشى و ناخۆشى بابەتەكە نادا: جا ئەگەر ئەو بابەتە فيلمێك بێت لە فيلمەكانى كاوبۆي، يان پۆمانیكى پۆلیسى، يان چەند وێنەيەكى پروت، يان پارچە مۆسیقایەكى بێكەلك بێت، جیاوازیەك نییە.

بەلام ئەم سۆراخكردنە ریشەییە بەردەوام نابێت، چونكە ھەموو ئەزموونەكان قبول دەكاو ھەموو ئارەزووەكان دەسەلمێنن: داخۆ ئەو گورزەى كە لە چەندین ھەستى ھونەرى جۆراوجۆر پێكھاتوو ە خواوەنى چ خەسلەتێكى تايبەتە؟ تۆ بۆلێى دەربازگەيەكى ھاوبەش لەنیوان مەزھەى عاشق و ئەزموونكەرى جوانى و مەزھەى گەمژەدا ھەبێت.. يان لە نیوان ئەو مەزھەى دڕندەيەى كە پێر بە گەروى دەلورێنن وەك ئەو ەى گۆرانییەك بە ئاوازەو ە بچڕن و

ئەو شاعیرە پەمزییەى كە پێى وایە دانراو ەكەى بوختەيەكى سەروتنامیزە؟ بەلێ، بێگومان. بەلام ھەردووکیان ھەست بە چێژێكى ھونەرى دەكەن. بۆیە ئەو بێزكەيەى ئیكتۆر باچ بێزكەيەكى گەوھەرییە. بە برۆای ئەو، وەك دەزانین، پێنج ھەلوێستی بنەرەتى ھەن، دوامەینیان كە ھەلوێستی ئیستاتیكییە جیاوازیە لە چوارەكەى دیکە، چونكە خواوەنى سەرەخۆییەكى قوولە. ئەو پێى وابوو ھەلوێستی ئیستاتیكى دوو پووى ھەیه: تێپامان، كە پشت ئەستوورە بە فيكرو ەستى ھونەرى و لەسەر كارلێكردن دامەزراو ە. (لە حالەتێكى وادا) ئەگەر بپوا بە گریمانەى دوو ەم بھێنین، ئەوا ھەمان پرسیار لە فۆرمیكى تردا خۆیمان پێشكەش دەكا: چونكە سێ شێواز لە ئارادا بۆ مامەلەكردن لەگەڵ ھونەردا، لە پێناو بەدەستھێنانى ھوشیارییەكى ھونەریدا:

1- يان دەبێ خەمسارد بێن بەرامبەر شتەكان، بێبایەخانە بەختەو ەرییەكى پەتى بەرامبەر كارێگەرییان دەربڕین، تەواو وەك ئەو ئارەزو ەندانەى كە مبابەخانە، بەلام بە پێژێكى ساختەو ە، (تەماشای شتەكان دەكەن).

2- يان دەبێ ھەست بە چێژێكى راستەقینە (بەھێز يان لاوان) بكەین بەرامبەر بەرھەمى ھونەرى. ئەوكات تیشكێك بەسەر شتەكەدا پەخش دەبێ و وەك كۆلكە زێڕینە پەنگاوپەنگى دەكا، ئەمەش خۆى لە خۆیدا بالابوونێكە لە ئاستى سروشت و ئەو شتەدا. بەمشێو ەيە ئەو بەرھەمە بێكەلك و كە مبابەخە دەبێتە شتێكى جوان و پازاو ە، دیمەنە خۆلەمیشییە ناشرینەكە سەرلەنوێ دەبریسكێتەو ە، پۆمانە ئەلقە ئەلقەكەش دەبێتە شتێكى جوان و سەرنجراكێش. دەكرێ ئەو كارمەندە ھونەرییەى (دەيخەنە نیو ئەم تێپامانەو ە) ھەمان ھەستى ھەبێت بەرامبەر كارەكەى خۆى لە بەرگتێگرتندا، يان ئەو كێژۆلەيەى كە ئاستێكى دیاریكراوى پۆشنبیری ھەیه

ئەلبەتتە ئەو ھەستە نىڭ تىقانە ۋە ھەممى ۋە ھەممىگە مەمۇرىي دەردە كەينى ۋە لە خۇددى خۇياندا ھەستى بىر ۋەكەش: ئەو ھەۋا ئارەزى ئەو ئەكتەراتىيە كە يىتەكلىگەن ئە خۇددى خۇيان، دەمارگىزىن بىلەن خۇيان ۋە نىشانىدەن، بە كۆرتى ھەۋا ئارەزى كە سانىكە كە بىر ۋەكەل خۇياندا دەكەن.

كە واتە مەن كاتىك لە تابلۇيەك پادەمىنم: يان خەمساردانە تەماشى دەكەم ۋە ھەست بە ھىچ ھەلچون ۋە چىزىكى ھونەرىي ناكەم. يان خۇشخالىم دەكەت، واتە خەمسارىيەكەم دەپتە چىزىك، تا زىاترىش لە تابلۇكە پادەمىنم ئەو چىزە زىاتر دەپ. يان ھەلچونم دەكەتە ئاستى خۇشخالىم بە ئەندازەيەك ھەست بە دىرېنتىيەك دەكەم كە دەمگە يەننىتە ئاستى ھەستىكەن بە ھەستىكى مومكىن، تەناتە ھەستىكەن بەخەم ۋە ئازارىكى قولىش.

مەن گۈن بۇ كۆنىسىرتى شەشەمى (بىراند بۇرچۇ) پائەنم: دەنگى جىياجىي زۇپناكان تىپامانى مەن پەرت ناكە كاتى لە ۋاخەرە دىر ۋە كۆنەنى مۆلى پەيمانگى مۇسقى پادەمىنم. بەلام لە ناكەۋا لە تاقە چىرەكەدە، ھەمۇ شەكەن كۆتايىان نىت... نە مۆل،

بەرامبەر تىرايدىيەكى مىللى لە شەتۇدا، يان مۇننىكى سەرەتايى لە بەرامبەر شوشەيەكى پەنگاۋپەنگە. (ۋاتە) ئەو چىزە تا ئاستىكى نۇر زاتىيە ۋە بەندە بە ھەۋا ئارەزى كەننى ئىمەۋە. پەنگە پاش چەند ھەفتەيەك بىزارىن بەرامبەر ئەو سۇناتەيەكى كە ئەمىر كارمان لىدەكە، چۈنكە كارتىكىنى ئىستاتىكى تەنھا لە خۇددى خۇمانەۋە سەرچاۋە دەگىرى. ئىمەش لاي خۇمانەۋە "فەرماندەركەرو خاۋەن سەرۋەرىن لەم بىۋارە ئىستاتىكىيەدا". بەلام ھەستىكەن (بەرامبەر شەكەن) ۋەكە ھەستىكى سۇراخكار دەمىننىتەۋە.

3-يان دەگىرى لە رىنگى ئەو تىپامانەۋە ھەست بە خۇشنىيەكى ناۋەكى بىكەين (لىزەدا پىۋىستە ئەۋە پىۋىستەۋە كە ئەم ھالەتە جىياۋازە لەۋانەي پىشۋىر لە پىۋى سىۋىش ۋە ماھىيەتەۋە)، خۇشنىيەك كە ئىمە دەخۇازىن ۋە لە ھونەردا لە دۇخىكى سىرگەيە، بە شىۋەيەك ئاسان نىيە بلىن چەند گىرېتىكى ھونەرىي خاۋەن ئەدگارى ئاشىكرا ھەن: ۋەكە پايدەۋە، پۇخسۇك، گالتەجىر... ھەند. ئەو دابەشكىرە جگە لە چەند تاييەتەندىيەكى تاييەت ھىچى تىر نىيە، بە ھەمان شىۋە پۇلىنىكەنەكانى شارل لالۇ بەسەر تۇگىدا (پىۋانە: خۇشەي ژمارە 1-) ۋە شەش قۇرمەكەي ۋۇلف (پىۋانە: خۇشەي ژمارە 2-) پىۋىيەپىۋى ھەمان پەخە دەبنەۋە. چۈنكە تەنھا يەك قۇرمى ھەستىيى ھونەرىي لە ئارادايە ۋە ھەمۇ ھەستەكان لە يەك كارلىكىنى پۇزەتەنەدا كۆدەبنەۋە: كە ئىۋىش ئاسودەيە. بەلام ئايا ناكىرى بلىن چەندىن كەس ھەن لە ھالەتى تىپامانەن ۋە ئازارىش دەچىزىن، ئارەزى ھونەر دەكەن ۋە پەشېنىش، عاشقى جوانىن ۋە دەمارگىزىش؟ نەخىر ئىمە ھەركىز گومانى لەمچۇرە ناكەين. چۈنكە ئەۋكەتەي لە ھونەردا دەۋىن ئازار دەچىزى تىپامان لە ئارادا نامىنى.

نە جەماوەر، نە هیچ شەتەنگى تر نامەننى جگە لەو دەنگەى كە ئامادەىى (باخ) بەرجەستە دەگا، ئىدى ھەست ناكەم تەنھام.. ئەمە ئەو دىالۆگەى كە دەمەزىنى و لە بۆنى دەرهكى دورم دەخاتەو.. داخۆ ھۆلەكە چى بەسەرھاتووە؟ لای مەو كۆتايى پىھاتووە، واتە ماتريالەكان دەچنە دۆخى غەيب بوونەو.. بىننىسى مۇسسىقاژەنەكان، بىسستنى ئامىرەكان، لەگەل جوانىيەكى بالاو پىشەيدا، دەبنە "مۆزىك كە من دەگوێزێتەو بۆ ژووو خودى خۆم: سەرمامبوون.

واتە راپچەننىك پوویداو: ئەو ھەستە مەزنى لىدەكە ریتەو. وردتر ئەمە ئەو شتە بوو كە برۆست ھەسنىپىكرد بە چەند ساتىك لە دواى تەواو بوونى سەقناتەى ئىنتىزۇل *Vinteuil*: واتە ھەست بە دابەشبوون دەكەين بە دوو مانا! لە لایەكەو ھەست بە خۆشى سەقامگىر بوون دەكەين كە ئەوپەى پەزماھەندىيە، لە لایەكى تریشەو ھەستەكەين لە جىسى خۆمان ھەلكەنراوین، پەنراوین و دورخراوینەتەو لە كاروبارى ژيان.. بەلام ھەردوو ئەم مانايە لە بنەپەتدا يەككىن. چونكە لە دۆخى ئاسودەيدا دەبى پەو پەو ئەو دالغانە بىيەو كە دووچارى دەبىن، واتە ھالەتى خەيال پۆشتن كە وامان لىدەكا ھەست بەو شتەى بەرامبەرمان نەكەين، چونكە ئاسودەىى برىتییە لەوپەى پەپوون و مولكدارىتى، ھەروەكو پىشتىش بىنيمان قابىلى دابەشبوون نى. تاكەكەس ھەندى جار بە ئەندازەىەك ئاويزانى ئاسودەىى دەبى كە خودى خۆى بە شتەو يەكى پەھا دەبىتە ئاسودەىى، ھەرچەندە خۆى ھەست بەو ناكە بەلام ناستوانى ھەست بە ئاسودەىيەكى نىوہ ناچل بكا. چونكە تىپامان ھالەتەتەى گشتگىرە بە تايبەتى لەكاتى دەستىشانكردنىدا دواتر خۆى لە خۆيدا كۆتايى پىدى. (واتە) ھىچ ھەستەىكى ھاوتەرىبى قبول نىيە،

واتە ھىچ كارىگەرىيەكى دەرهكى لەسەر خودى خۆى قبول نىيە. بە چەند رىگايەكى جىاواز ئەو دۆخە جوانە دەبەخشىن بە تىپامانەو: لەمبارەىەو، بە بىرەوى ژان كلفىچ پارچە مۇسسىقاي "سەرودى ئاسودەىى" ھەرگىز توشى ئاسودەىيمان ناكە چونكە پىنى وايە "ھونەرەىكى تىكەلە، ھەستى مەوى و كۆمەلەيتى و غەيبى لەخۆدەگرى و، پەيوەندىيەكى نەپساوہى بە ژيانەو ھەىە" بەلام لە ھەمان كاتدا ھەز بە رافىل و فۆرى دەگا! كەسانىكى تر ئاسودەىى لە *Beatitude* ى فرانكدا دەبىنەو، كەسانىكىش لە باخ، يان لە توفنباخ، يان لە مۇسسىقاي پىشانگانگاندا دەبىنەو. سەروشتى ئەو تىپامانە خۆى لە خۆيدا جىگىرە نەگۆرە، ئاسودەىيش شتەو يەكە لە پرسە بەلام لە ھەموو پرسەكان زۆلاترە: چونكە ھونەر يان پرسەناوەرە يان ھونەر نىيە.

2- ئەفراندن

پروفسەى ئەفراندن پىش ھەموو شتەىك پروفسەى لەداىكبوونە: ئەگەر دۆخى لەداىكبوونى مەفەىكى زىندوو لە گۆشت و ئىسك لە مندالبوونى مەفەيدا لە ناكامى ئەو ژانە جەستەىيەدا بىت كە ھاوكاتە لەگەل مندالبووندا، ئەوا ئەفراندن (لە ھونەردا) ھاوكاتە لەگەل ئاسودەىيدا، ئاسودەىيەك كە تىكەلە لە دلەنگى و گومان و دلەپاوكى وەك سەرەتايەكى خروشانى مەروف بەوہى سەرەكەوتنىكى بەدەستەيتناوہ. برگسۆن لە يەكەك لە لاپەپەكانى "زەى پۆچىدا" وتوہەتى: "ئاسودەىى ھەمىشە پىمان دەلى ژيان لە چنگەوتنى زەمىنەىەكى تازەدا سەرەكەوتنى بەدەستەيتناوہ! لە ھەر شوێنىك ئاسودەىى ھەبوو ئەفراندنىش ھەىە. بە ئەندازەى دەولەمەندى ئەفراندن ئاسودەىيش قوولە". ئەگەر ئەم فرىزە ھەلگىرپەنەو ئەوا دەلتىن: لە ھەر شوێنىك

ئەفراندن ھەببو ئاسودەيىش ھەيە، تەننەت لاي ئەر
 كەسە پۇمانسىيانەي كە لەوپەپى خۇشاندان و لاي
 پەشېنەكان و بېئومىدەكانىش ئاسودەيىەكى پەنھان
 دەمىننەتەو، يان ھەرەكو (جىد) دەريارەي شۇيان
 دەلى: "لە كاتى دلتەنگىداو لە پشت ئەر
 دلتەنگىيەو، دواجار شۇيان دەگاتە ئاسودەيى."
 بتهؤن پاشكاوانەتر جۆرە ئاوازىكى ئاوناو كۆرانىيە
 ئاسودەكان *Durch Leiden Freude*. لە بەرامبەر
 بىرۆكەكەي ئەلفرىد دى مۇسسى-شدا كە دەلى:
 "ھىچ شتىك وەك ئازارە مەزەكان پاكمان ناكاتەو..
 جوانستىن كۆرانىش ئەر كۆرانىيەن كە بەناو
 بېئومىدە قوول دەبنەو" دېرە شىعەرىكى كىتس
 ئۆلەر ھەيە كە دەلى: "شتە جوانەكان
 دلپىنى تاھەتايىن".

كەواتە ئاسودەيى لاي ھەموان وەك يەكە.
 سەرسامبوونىش لاي ھەموان لە دۇخىكى سىركدا
 دەردەكەوئى، جا ئەگەر وئىناي "كۆيلە زامدارەكە"
 بىكەين يان مەرگى ئىما بوفارى يان وئىناي
 "ئاسودەيىەك لە ئاسمانەو". ئاسودەيى
 بەشىئەيەكى سىروشتى لە ئەفراندەو لەدايك دەبى.
 ھەموو ئەفراندنىكىش پىئويستى بە جۆرىك لە
 سەرسامبوون ھەيە، جا ئەگەر ناوەرۆكەكەي
 ھەرشتىك بىت. ئەر كەسەيشى كە ئەگەرى
 ئەفراندنىكمان پىدەلى بەبى ئاسودەيى، ئەرە نكولى
 لەو دەكا كە لىكچوونىكى پەھا ھەبىت لەنىوان
 سىروشى ئىستانىكى و سىروشى ئاينى.

لە "پۇژمىرى شاعىرىكدا" ھاتوۋە:
 "ئاسودەبوون لەكاتى سىروشدا ئەر دۇخى مەستىيە
 كە زۆر بەرزترە لەو مەستىيە جەستىيەي كە لەكاتى
 ئاويزانى ئافرەتىكدا ھەستىيەدەكەين. چىزى پۇج
 زىاتر قابلى مانەو ھەيە.. سەرسامبوونى مەنەوئىش
 بالاترە لە سەرسامبوونى فىزىكى". ئەر ئاسودەيىەي

لە ھونەرەو سەرچاۋە دەگىرى كەمتر نىە لەو
 ئاسودەيىەي كە لە ئاينەو سەرچاۋە دەگىرى.
 لىرەدا با ئاوپىك لە دۇلاگراۋا بدەينەو كە خاۋەنى
 "ساىكۆلۇزىاي ھونەر" ھە كىتېيىكى زۆر كلاسسىكى و
 جىگىرە لەنىو ھەموو ئەو كىتېبانەي كە لە فەرەنسا
 دەرچوون: ئەر بېرواي وايە "نزيكىيەك لەنىوان
 سىروشى ئاينى و سىروشى ھونەرىدا ھەيە" كە
 پەيوەستە بە ھاوسەنگىي ھاۋبەشى نىوان
 "ھەستىكردن بە كەينوونە لەنىو دلى بوونەوەر" و ئەر
 ھەستىكردەدا كە "ئىمە ھەموو شتىكىن" يان
 "ھەتمىەتى ئەرەي كە ئىمە ھىچ نىن"، "كارىگەرىي
 ھەستىكردن بە مەزنى و كارىگەرىي بىدارى لە يەك
 كاتدا". واتە ئاسودەيى لە يەك كاتدا سىروون و
 چالاكىيەكى فراۋانىشە: مولكدارىتىسى و
 لەدەستدانىشە، كاملىبون و ھەستىكردن بە
 كەموكورتىش، پىروون و بۇشايىشە.. يارىكردنە
 لەسەر پەتى ئەر دىبونانەي كە لە ھەناۋىدا ھەيە.
 ئاسودەيى لە ھونەردا ھەرەكو لە ئايندا سەركەوتنە
 بەسەر زەمەندا، تا ھەتايى كىردنى چركەيە،
 تىپەپاندنى شتە كاتىەكانە، ھەلگەندنى (خودە) لەو
 دۇخە ماترىاليەي كە لە زىانى دەرەكىدا ھەيە.
 شاعىران و پىاۋانى ئاينى ھەمىشە يەك بانگەواز
 دووبارە دەكەنەو: "ئەي زەمەن! فېرىنت پاكەر".

ئەفراندنى ھونەرى، ئەر پراكىسە پىر بەھايەي
 سەرزەمىنە كە باسكال لە ياداشتەكانىدا باسى لىوۋە
 دەكاو، لە پىنگايەو دەگاتە ئەر ئاسودەيىە، يان ئەر
 فرمىسكانە، فرمىسكى شادمانى، شادمانى تاھەتايى.
 سۆرىۋ يەكىتى نىوان تەجەللای ئاينى و سىروشى
 ھونەرىي لە سەرنجىكدا كورت دەگاتەو كە دەلى:
 "تەنھا ھونەرە دەتوانى تەعبىر لەو شتە بكا كە
 مەحالە تەعبىرى لىبىكى".

فاكتەرەكانى ئەفراندن: "ھونەرەندەكان لايان
 گرنگە باۋەر بىتن بە ختورەي لەناكاو، يان ئەر

شەئى پىتەدەتتى ئىلھام". لە راستىدا مەروەكو
 نىچە-ش وتوۋىتى "خەيالىدانى ھونەرمەندى گەرە
 بەردەوام شتى گەرە، مامناۋەندى، يان خراب
 بەرھەمىتى. بەلام بەرھەي (بەرھەمىتى) ناماجى
 نوا حوكم دەپوكىتەۋە، دادەرمى، يان ئاۋىزان
 دەپ". بەلام ئەم پوكانەۋە داپمان و ئاۋىزانپونە
 چۈن پوۋدەدا؟ ئاتىر لە گەرەپانەۋەدا بۇ مەنى
 ئۆلگۈراۋا ھەۋلەدە دەپ ۋە لامىكى خىرا لە مبارەيەۋە
 گەلالە بىكەين، ھەرچەندە بە بىرۋاي ئىمە
 چارە سەركردى مەھالە. ھەموو پەرچەتە و ئاقىگاكان
 بىھودەن لە ئەفراندى بەرھەمىكى ئەتۇدا ئەگەر ئەو
 ئاكتەرە بەرايىيە، ئەو خورپەيەي لە ناخەۋە دىت،
 لە ئارادا نەبىت كە پىنى دەلەين سىروش- ئىلھام. بەلام
 پىتۈستە خۇمان بە دورىگىر لە سەفسەتەي زۆرۈ
 زەۋەندى بلىمەتەكان، ۋەك ئەۋ قەسەيەي لامارتىن:
 "من بىرناكە مەۋە، فەكرم لە برى خۇم بىردەكاتەۋە"
 يان ۋەك تارتىنى ۋەنى "سۇناتەي شەيتان"ى لە
 خەۋندا دانائە، يان دىكارت گوايا ۋىنەي كۆجىتۇ-ي
 لە خەۋندا بىنىۋە، ياخود ئەۋ قەسەيەي كۆتە كە
 وتوۋىتى لە دانانى پۇمانى "ئازارەكانى قارتەر"دا
 ھىچى نەكردۈۋە جگە لە گۆنەلدەيران بۇ دەنگى زاتى
 خۇي. بە ھەمان شىۋە جۇرچ ساند دەربارەي شۇبان
 وتوۋىتى: "ئەفراندىن لاي ئەۋ خۇپسەك و
 سەرسورھىنەر بوو، بىتەۋەي ھەۋلى بۇ دابىت يان
 بەدايدا گەرەپىت خۇي لە ئاكاۋ بە شىۋەيەكى مەزىن
 پەيداۋوۋە". ھەروەھا كۆلرەيدىج بىرۋاي ۋابوۋە كە لە
 نوسىنى *Khubla Khan* دا لە خەۋدا بوۋە ۋەك ئەۋەي
 سىحرى لىكراپىت. ژمارەيەكى زۆرىش لە نوسەران
 پىشتىگىرى ئەۋ ئىعترافي شاتۇبىريان دەكەن كە
 وتوۋىتى: "لە پۇزىكى دەرۋىتىدا رادەكشىم، بە تەۋاۋى
 پىلۋوم لىكەدەنم، ھىچ كەردەۋەيەك ئاكەم، ۋازدىنم
 كەردەۋەكان خۇيان بە شاشەي زەينمدا بگوزەرىن.
 خۇم لە ھەموو دەستىۋەردانىك دەپارىزم، لە ناخى

خۇمەۋە چاۋىتىرى شتەكان دەكەم بۇنەۋەي خۇيان
 خۇيان دروستىكەن.. ئەۋە خەۋنە.. بىئاگايىيە".
 رەنگە پۇل ئالغىرى يەكەمىن داھىنەر بوۋىت كە
 بە شىۋەيەكى پتەۋە دور لە جوۋىنەۋە باسى
 پىرۋسەي ئەفراندى ھونەرىي كىردى. لە پىشەكى
 مېتۇدى ليونار داللىشى-دا وتوۋىتى: "خواۋەند
 نىمەتى دىپى يەكەمى شىعەرمان پىدەبەخشى بەپى
 ھىچ بەرامبەرىك: ئاتىر پىتۈستە لە سەر ئىمە دىپى
 دوۋەم دابىنىن"، ئەۋ دىپەي كە "پىتۈستە لە گەل
 ئەۋى تىردا بگۈنجى ۋە شايستەي برا گەرە
 بە ھىزەكەي بىت". ئالان لە دەنگدانەۋەيەكدا
 ۋەلامدەداتەۋە: "ياساى بالاي داھىنانى مرقىيى برىتە
 لەۋەي كە ھىچ داھىنانىك نايەتەگۈپى بەپى كۆشش".
 بەلام چۈن بە شىۋازىكى بەسۋود كارىكەين؟
 فەيلەسوف و زاناكان ۋەلامدەدەنەۋە بەۋەي كە
 پىتۈستە بىرەكەنەۋە، بەلام ھونەرمەندەكان پىتۈستە
 زىاتەر ھەستىكەن. رەنگە ئىمە پىرپىن لە ھەست و
 سۆزۈنەشتۈنەن تەبىر لە ھىچ شتىك بىكەين. چۈنكە
 ھازەمان لە گەل ئەۋەي پىتۈستە بە قوۋلى
 ھەستىكەين، پىتۈستە بە پوۋنىش ھەستىكەين،
 چۈنكە ھىچ ھونەرىك نايەتەدى ئەگەر پەيوەندىيەكى
 پتەۋ (لە نىۋان پىكھاتەكانىدا) لە ئارادا نەبىت.
 "ئەگەر ۋىنەيەكىش لە ھونەردا ھەبىت، ئەۋە
 ھەمىشە ۋىنەيەكى دەستەمۇكراۋە". رەنگە
 ئەفراندى خۇپسەك ھەر لە مىندالىيەۋە لە مرقۇدا
 بىتەقەتەۋە: مۇزار لە سى سالىدا، ھايدىن لە چوار
 سالىدا، ماندلسن لە پىنچ سالىدا، رافايل لە ھەشت
 سالىدا، جىوتقۇ ۋان دىك لە دە سالىدا و شوبەرت و
 ھاندل ۋىبەر لە دوانزە سالىداۋ.. ھىند. دواجار
 كاركرىن ھىندەلق و چلى لىدەبىتەۋە، تا ئەۋ
 ئەندازەيەي دەرۋەتەك نامىنىتەۋە بۇنەۋەي بە وردى
 لەبارەيەۋە بگۈلىنەۋە. (بۇ نەۋە) بىھىتەرە
 بەرچاۋت: مىلتۇن و پوسىنى لەكاتى داھىناندا

پادەكشان، مۆزار ھەنگاوى بىلاوى دەنا، بۆدلىپرو
فىرلىن پەنايان دەبىرد بىق مەدە بېھۆشكەرەكان،
بەلزاك پەناي دەبىرد بىق قاو، برايانى گۆنكۆر تا
كاتىكى برەنگ شەونخونيان دەكرد، شىبەرو
گىرتى-ش قاچيان بە سەھۇلاو دەشت !.

پۆل سۆرىو لە كىتەبى "تېۋرى داهىنان" دا دەلى:
"لەپىناو ئۆزىنەو، پىتۈستە گۆشەگىرانە
بىرەكەينەو"، بەلام نيوتن لە وەلامى ئەو پىرسىارەي
كە چۆن توانىۋىيەتى تېۋرى كىشكردن بدۆزىتەو
وتىيەتى: "لە پىگاي بىرەكەينەو بەردەوامەو
توانىۋىيەت". كەواتە ئايا بە پىشتەستەن بەم قىسانە
دەتوانىن خەسلەت يان فاكتەرە گىشتىەكانى ئەفراندن
بدۆزىتەو؟ ھىرى ئۆلاکراوا ئامارەي بە ئۆ فاكتەر لەو
فاكتەرە داو... ھەرچى فاكتەرە گىشتىەكانە سىيان:
پەسەنايەتى (بەوەي كە مۆف لە خۆي بچىت و لە
كەس نەچى)، خۆپىسكى يان عەفەۋىيەت (بەوەي كە
مۆف ئەو شتەنە بېيىنى كە كەس نەپىيىن، گومان
لە بېيىنى واقع بكا، چۈنكە ھونەر پىتۈستە
چالاكىەكى كودە تاگىر بىت)، (سىيەمىشيان)
بەرەمەيتان. بەلام سى مەرچە سەرەكەيەكى
ئەفراندن، ئەو مەرچانەي كە مەحالى ھىچ داهىنانىك
بى ئەوان پەۋىدات بىرىن لە: بايەخدان بەوەي
بىرۈستى دەكەين، خەيالدانىكى داهىنەرەنە (وەك
ھىزىك بۆ گۆپىنى واقع) ھەرەكو لاپلۆر-پىش دەلى:
"پىتۈستە واقع بېيىنم وەك ئەوەي خۆم لە ئارادا
نەبم"، خەيالدانىكى لاوەكى، وەك لايمىز دەلى
(چۈنكە خەيالدانى يەكەم ناتوانى گەرمايى بىرۆكەكە
بۆ ماوۋەيەكى پىتۈست بەيلىتەو تا ئەندازەيەكى
پاستەوخۆي ئەفراندن) بۆ ھىشتەوۋەي كارىگەرىيەكى
بەردەوام و پىكخراو كە لە ھەموو ئەزمۇنەكانەو
سەرچاۋە دەگىرن و ھاوتەرىپىن لەگەل فراوانبۈۋىنى
ناوۋەپۆكى ھۆشيارى بان ناوۋەپۆكى وىژدان. بەلام ئەو
سى قۇرمەي بەرەمەيتان كە ئۆلاکسراوا

تايەتمەندىيان پىتەبەخشى بىرىن لە: تواناي
ئامادەكردنى (بىرۆكە يان خەيال) Actualisation
بەشىۋەيەكى سەخت و لەناكار، جۈيەوۋەي ئاناكا
يان نىمچە ئاناكاي كارەكانى ئاگايى، بەرەمەيتاننى
ئەقلىتامىز (تېفكرىن). لەم بوارە دا پىتۈستە باس لە
"فەلسەفەي نوسىن" ئى دىگار ئالان پۆ بىكەين كە
يەككە لە فەلسەفە بەناۋيانگەكان، ئالان پۆ لەۋىدا
دېر بە دىپى دەزگاي پاستەقىنەي قەسىدەكەي
(قەلەپەش) لە يەكەتەرتازىنى و شىيان دەكەتەو:
"وەك ئەوۋەي نوسەر وەك زانايەك يان ئەندازىارتىك
بەرەمەكەي خۆي بەپىي پەچەتە سۆزدارى و فېئە
ئەدەبىيەكان بىرۈستىكا". بلىمەتېيىش پىرۈسەيەكى
ئەقلىنىيە لە داهاتردا دەردەكەي ئەك لاپەرىيەكى
پاستەقىنەي ئەفراندن چۈنكە ئەقلى لە خۆدى مۇنەردا
ئامادەيە. ھەرەھا پىكخسىتى ماترىاليانە
(پىرۈسەيەكە) لە تەكنىكەو سەرچاۋە دەگىرى.
سايكولۇژىي ئەفراندنى ھونەرى بە تاقە نىگايەك
دەتوانى شىارەزايى دەريارەي وىژدانى ئەفرىنەر
بەدەسنىيىنى، بىئەوۋەي ھەۋلى پارچە
پارچەكردنى پىكھاتەي بەرەمەكە بىدا، چۈنكە لەو
شۈيەوۋە كە خۆراكسازى (سەنەتسازى) دەستپىدەكا
جوانىسى كۆتايى دىت تەنەت گەر كەردەيەكى
فرىشتەيىانەش بىت.

3-نواندن

تا ئەم ئايانەش ئىستاتىكا بىرارى ئەوۋەي
نەدابو كە لە ئەنجامدانى بەرەمەي ھونەرىدا
(فاكتەرى) كات لەبەرچاۋىگىرى. خاتو جىزىل بىرلى
توانىۋىيەتى لە پىگاي كارە مۆدىرنەكانىەو كە
پىشتەستۈرن بە داهىنانى مۇسىقى بەشدارى لەم
بوارە دا بكا. ھەرەھا كارەكانى مىكال دوفرىن پۆلى
خۆيان گىپراۋە لە چەسپاندنى سىكۆچكەي تىپرامان،
ئەفراندن، بەشدارىكردن. لە شانقۇي كلاسىكىدا
زەينمان بۆ لاي سەرۆك تىپ دەچو، كە وەزىفە

سەرەككەي بىرىنى بىرلەشتۈرۈشكەن ۋەي بابەتەكە، لەپىناۋگە ياندۇن پەيامى ئەفرىنەر (ۋاتە شائۇنۇس لە دۇخى ئىستادا) بۇ جەماۋەر، تەننەت ئەۋانەشى كە لىتى دورىۋون و ماناى شائۇنامەكەيان لا ئاشكرا ئەبوو. بەلام ئايا ئەكتەرىش (بە ئەندازەي سەرلەنۇي ۋەدەكەن ۋەي بەرەمەسى ھونەرى) پۇلى ئەفرىنەر ئاپپىنى؟ ئايا ئەكتەر خۇشى پۇلى (ۋەرگىرك) ئاپپىنى كە ۋەك ئاكەكەسى لە بەرەمەكە پادەمىنى؟ داخۇ سايكۇلۇجىيائ ئەكتەر دەتۋانى چ پۇلىك بگىرى بۇ دەۋلەمەندىكى مەرىفەي ۋىزدانى ئىستاتىكى بە توخمىكى نۇي؟ ئاخۇ دەكرى جىدكۇنگ سەرلەنۇي بىتھۇن بىيات بىتھەۋە، ۋەك چۇن جۇن تۋانى ئارتۇف و كرىستىيان بىرار-ىش تۋانى جىرۇدۇ سەرلەنۇي بىيات بىتھەۋە. دەتۋانىن بلىن لەم پىرسەي ۋەرگىر ئانەدا پەسەنايەتتەكى ئەۋتۇ ھەيە، كە بەي لە بەرچاۋگىرتى شىۋانى نۋاندن، ئەفراندن ۋەك خۇي بە كاملى دەمىلىتھەۋە. بە دىۋەكەي تىدا كەسى ۋىتەكىش يان ئەكتەر يان پىانۇزەن خۇيان لەگەل ئامىرەكەنى تۋماركەندا دەبىنەۋە، ئەۋ ئامىرانەي كە تەنھا ئارەزۋى ئەۋان تۋماردەكەن ۋەيچى تىر: لە دۇخىكى لەمچۇرەشدا ھىچ شىتەك بۇ سايكۇلۇژىيائ ھونەر زىادەكەن. لىرەۋە شىنابىل يان باخۇس تەنھا لە ھەۋلى (بىدارى) بىتھۇن-دان، ھەروەھا مارشا يان لۇدو تەنھا لە ھەۋلى (بەرەمەتتەن) ۋە مۇلىر-دان. ئەلبەتە كارل گروس ۋە دۋاتىر مۇلەر فرىنفلز جىاۋازىيان لە نىۋان سايكۇلۇژىيائ "ھاپپى گەمە" يان مېتسېلر لەلەيەك ۋە سايكۇلۇژىيائ بىنەريان *Zuschauer* ۋە *Einfublung* لەلەيەكى ترەۋە دەكرى، يان (جىاۋازى نىۋان) تىپامانى كارا لەگەل بەتالكرەۋەي خۇدى ئاكتۇدا تىپامانى بەكاۋەخۇ لەگەل لەيادكرىنى خۇدى نىگەتتەدا. ئەۋ نمونانەي كە فرىنفلز دەپىتتەۋە ئەم بۋارە پوناك دەكاتەۋە بەۋ مەرجەي ۋەشەي

بەشدارىكەر *Participant* بىتتە ۋەشەي ئەكتەرى گەيەنەر *Interprete*. "مەن بەتەۋەي ئەۋە لەياد دەكەم كە لەسەر تەختى شائۇم، بۋونى كەسايەتى خۇم بە تەۋەي لەياد دەكەم.

تەنھا ھەست بە ھەست ۋە سۆزى كەسايەتى پۇمانەكە دەكەم. ھەندى جار لەگەل ئۇتېللو ۋېنە دەكەم ۋە، ھەندى جارېش لەگەل دېدەمۇنە موچېكم پىدادىت، ھەندى جارېش دەمەۋى بە نىھىنى بىاندۇنم. خىزا لە دۇخىكەۋە دەچمە سەر دۇخىكى تىر، دەسەلاتى كۈنترۇلكرىنى خۇم لەدەست دەدەم؛ بە تايپەتى لە شاتۇگەرە ھاۋچەرخەكاندا. بەلام لەگەل ئەۋەشدا، بۋاجار تىپىنىم كىرەكە لە (شالىر)دا لە ترساندا پەنام بىرۋەۋە بۇ يەكتەك لە ھاپپى كچەكانم".

بە پىچەۋانەۋە ئەۋ بىنەرە لەسەر خۇيەي كە سەرقالى تىپامانەۋە بەلام بە ساردىيەۋە تەماشدا دەكا دەل: "مەن لەسەر كورسەكەم لە شاتۇگەرەكەدا دانىشتۇم ۋەك ئەۋەي لە بەرامبەر تابلۇسەكدا دانىشتىم؛ ھەموو چىركەيەك دەزانم ئەۋەي كە دەپىنىم راستى نىيە. ھىچ ساتىك ئەۋە لەياد ئاكەم كە مەن لە ھۇلىكدا دانىشتۇم. ئەلبەتە ھەست بە سۆزى كەسايەتى پۇمان ۋە ئارەزۋەكانىيان دەكەم. بەلام تەنھا ۋەك بابەتەك بۇ ھەستى ئىستاتىكى تايپەتى خۇم، ۋاتە ھەست بە سۆزى ھاۋىش ۋە بگرە ئەۋدىۋى ھەست ۋە سۆزى ھاۋىش شىش ئاكەم. بە ھەرى ھوكمەدان لاي مەن ھەمىشە بىدار ۋە ئاشكرايە، ھەستەكانم ھەمىشە بە ئاگان. ھەرگىز لەگەل پەۋتەكەدا ئارۇم ۋە ئەگەر بشۇم ئەۋان نىگەرەنم دەكا، چۈنكە ھونەر ئەۋكاتە دەستىدەكا كە چى *Was* لە ياددەكەين ۋە تەنھا گىرگى بە چۈن *Wie* دەدەين". كەسى بەشدارىكەر كەسىكە ۋەك دىۋىزى، كە بىۋىنەرە، كارى تىدەكرى، سەرەتاييە، لە جىھانى گەمەيەكى كاراى ئاكتۇدا دەۋى. بەلام ئەۋكەسەي

پاده مینن، به پیچه وانه وه، خودیکی په تییه. له گه ل
نه وه شدا نایا نه کتیری گوره، له په ک کاتدا نه قلانی و
کارتیکراویش نییه، هه ستیارو هه ست به خشیش نییه،
ساردو له سه رییش نییه؟

"نه مه یه نه و جیاوازییه ی که له په پیپرډنی
نیستاتیکیدا هه یه: پاده مینن و به شداریده که یین..
به لام هه رگیز به شداریه که مان گشتگیر نییه."
بینه ری چیژوه رگریش له نیتوان هه لویستی باوه پردارو
هه لویستی بیباوه پردا له و که ش و سروته دا هه لویستی
خوی وهرده گری. به بره یی به که میان هه موو سروتیک
مانای خوی هه یه، به بره یی دووه میش ته نها
جوله یه کی بیمانایه. با نیمه دور له بچوونیک
دفرین نه وه. بلین که که سیک به راستی له شتیک
پاده مینن له نیمانداره وه نزدیکه نه ک له بی نیمان،
وهک نه و داهینه ره ی له بواری نواندن و دهره یینان و
سه ماو موسیقاو وینه دا سروشی بۆ دئ. یان وهک نه و
عاشقه راسته قینه یی ناواز که به بیستنی لویس
نارمسترۆنگ یان شۆنبرگ له پووی مه عنوی و
جهسته ییه وه تووشی حاله تیک ده بی که زیاتر له
حاله تی نیستاتیکای ناره زوومه نده ناساییه کانه وه
نزیکتره که به زور له خۆکردن بایه خ به شتیک ده دهن.
باشتر وایه (کاری هونه ری) سروف پاپیچ بکا بۆ لای
خوی، چونکه جه ماوه ری که شخه جه ماوه ریکه
زورجار له گه ل کاری هونه ریدا کارلیک ناکا، خاوه نی
فورمیکسی سه یرو ناوه پۆکیکی به تاله. له م
چوارچیوه یه دا خراپترین نه کتیر نه و که سه یه که
پۆلی خوی وهک پۆلی پۆزی په کشه ممه ده بینن، یان
کچی نه و خیزانه ی که له نیتو بازنه ی خزم و
که سوکاره کانیدا ناچار ده بی ناسکی و جوانی خوی
دهربخا؛ به به راورد له گه ل نه و پیاوژنه بچکوله یه
که خاوه نی "په روه رده یه کی نه وروپی" په لای پۆمان
گاری، که ته نها بۆ موسیقا که ی ده زی، به م
شیوه یه ش ده کری وینای نه کتیری راسته قینه بکه یین.

لیژره وه له هه رسن سانه ساییکولۆجیه که ی
هونه ردا، نه و دقخه نیستاتیکیه ی که چه ندین جار
به شیوه یه کی حه تمی پووبه پووی ده بیننه وه بریتیه له
ناسوده یی، دقخی دواتریش نه و دقخی هه سترکردن به
خۆشیه یه که هه ریه ک له تیرامان و نه فراندن و
نواندن په یوه ستن پیوه ی.

دیدرۆ دهریاره ی نه کتیری کۆمیدی ده یوت؛
پیویسته کارتینه کردنی په ها خه سله تی هه موو
نه کتیریکی مه زن بیت؛ هه روه ها نیگور سترافنسکی
له کتیبی شاعیریه تی موسیقیدا نه وه ی پوونکردن ته وه
که خه سله تی زال له موسیقاژهن بریتیه له وه ی که
ده چیته ژیر کاریگه رییه وه؛ لالیتری-ش
زورجار ده یوت: "هه ماسه ت دقخیکی
سایکولۆژی نوسه ر نییه."

به لام داخو نه مانه سن فریزی ئینشایی نین که
خاوه نی دهریپینیک ناسک و ته مومژاوین و سه ر به
قوتابخانه یه کی بالان، یان داخو سن بانگه شه نین؟..
نیمه ش وهک ستاندا ل بره مان وایه که "که سانیک
هه ن هه زیان له موسیقای خراپه و، له هه مان
کاتیشدا زه وقیان جوانتره له و هه کیمانه ی که به
شیوه یه کی نه قلانی و میانره وانه موسیقایان خۆش
ده وئ، نه مه ش کاملترین هوکمه که
تا نیستا له م بواره دا خراپینه پوو."

ناسوده یی مانای ناماده یی هه تمی هونه ر
ده گه یه نن، به لام په نگه ده سه جی ناره زاییه ک له
زه یینی نه و که سانه دا دروست بیی که فیلمی خه مبارو
پۆمانی په شیبینی و گۆرانیی بیتمو میدیایان هه زلییه،
یان نه و کاره میلییه ی که تیایدا مارگۆی ده گری."

نایا باشتر نیه بلین "سه رسامبوون" له بری
نه وه ی بلین "ناسوده یی"؟ داخو بۆچی
سایکولۆجیای هونه ر هه ر ده بی به ره و سروش
پاپیچمان بکا، مه حاله فیکری مۆی له به رده م

کارڼکی سرکه توبا هست به خه و په زاره بکا. نه گروډک *Erasmee* نه پین که هست به له زه ټنکی پامته قینه و خه مۆک ده کا، نهوا ناتوانین به رامبر برسکانه وهی کارڼکی مه زن خه مبار بین. بېنومیندی لای هندی له و که سانی که چورنه ته ژیر باری موزده وه بېنومیندی کی پواله تیبه؛ نه گره پوچینه ناور قولاییه کان نهوا ناسوده یی له نووتوینی هه مور ده سکرته کاندیا به دیده که ین، ته نانه ت نه وانه ش که بابه ته کانیا ن تراژیدییه. سه ده یه که له مه و بهر نادر هانزلیک ده بیرمسی: "که س له توانایدا نییه پوه به پوهی زیان بپینه وه، نه گره "نویتی مردوو" و "که زلوه ی به خاکسپارین" و پارچه موسیقا شیوه ن تاساکان خه و خه فته له ده روونماندا بچینن؟" به لام "با به ره میکی موسیقی راسته قینه (یان هه به ره میکی تر) به دروچاوی پوشن و پر له جوانییه وه لیمان پروانی، نه و سا هست ده که ین به جوانی خوی دیلمان ده کسات، ته نانه ت گره بابه ته که ی له کوی نازاره کسان جیهانیش وه سرچاوه ی کرتین".

نه و تر گروپه نیستاتیکیه ی که شارل لالو له کتینی "بنه ما نیستاتیکیه کان" یان "ره گره نیستاتیکیه کان" دا نمایشی کرون. (پوخته یه که ده ریاره ی فله سه ف-1925).

خشته ی (1)

به ره	هارمولی		
	به مولککراو	خواستراو	ونپوو
هیزی ټنگ بشتن	جوان	پاپ به ریز	دنکیر
هیزی کاروکردار	مزن	کاره ساتبار	کرمیدی
هیزی هه ستباری	پزح سوک	ترلژی دی	کالت جاپ

شش به ها نیستاتیکیه سره که که، وه که نه وه ی (ولف) ناماره ی بق کردوه:

خشته ی (2)

به ها پوزمیتیه کان	به ها بهرام بهر مکان
پاپ به ریز	کالت جاپ
جوان	نالرین
پزح سوک	کرمیدی

سرچاوه

دنی موبسمان، سیکولوجية الفن - علم الجمال، د: طاهر الحمن، (بهرت: منشورات عمیدات، 1983)، 128-151.

چۆن بووم بە شاعیر

■ مارگریت ئاتوود

● و. لە فارسییهوه: رهووف بینگهرد

لە بارەى نووسەرەوه

مارگریت ئاتوود ژنه نووسەریکی ناوداری کەنەداییە، ساڵی 1939 لە شارى (ئانتاریو) لەدایک بوو، زۆریەى سەردەمى مەدائى لەناو سەروشتى خۆپسک و سامناکى کەنەدادا بەسەربردووه، باوکى لە ساڵێکدا هەشت مانگی لەناو جەنگەلەکاندا خەریکی لیکۆلینەوه بوو دەربارەى میژووەکان و، لەو ماوەیەدا خێزانەکەى لە کوختیکدا دەژیا بەوەجاخێک و چەند چرایەکی نەوتیەوه. لە جەنگەلێکدا کە ورچ و گورگ و کەلەکیوى و لون (جۆرە بالندەیهکە) ی تیا دەژیا. ئەم جۆرە ژیا نە کاریگەرییهکی زۆرى لەسەر ئایندەى مارگریت دانا و، تاقە هۆی کات بەسەربردنى خۆیەندەوهى کتیب بوو. هەر لە مەدائیشەوه دەستى بە نووسین کرد، ئەگەرچی

یهێکى لە هاورێکانى دایکى زۆرى هانداوه بۆ نووسین بەلام باوک و دایکى وانهبوون و حەزىان دەکرد کچەکەیان پووک ناسێک دەربچیت و نەیان دەویست نووسین بکاتە پیشەو لە برساندا بەمریت. ئاتوود ساڵی 1961 پڕوانامەى ئەدەبیاتی ئینگلیزی لە کۆلیژی ئیکتۆریا لە زانکۆی تورینتو وەرگرت، پاشان پڕوانامەى پسیپۆری بالای لە کۆلیژی روکلیف لە کامبرج وەرگرت کە دەکەوتتە ویلايەتى ماساچوستەوه.

ئاتوود لە دیوانە شیعرییە بەرایبەکانیدا کە
 سالانی 1961-1964-1968 بۆلای کردنەو لە
 کردارەکانی مۆڤ قوول دەبیتهو، خوشیی لە
 سروشت دیت و مادیەت مەحکوم دەکات.
 بەرەمەکانی بەو ناویان دەرکردووە کە بەرگری
 لە فیمینیزم و ناسیونالیزمی کەنەدایی دەکات.
 ئاتوود لەگەڵ گریم گیبسون Greame Gibson دا
 کە وەک خۆی نووسەر، بۆ هەوسەر و سێ
 مەدالی گەورە و دوو پشیلەیان هەیە. ئیستا
 لەگەڵ کچەکاندا جیس Jess لە تورنتو دەژین.
 ئەگەرچی ئاتوود لە کەنەدا گەورەبوو
 ئیستایش هەر لەوێ دەژی لە زۆر شاری تری
 دنیا (ژیان، لە کەنەدا وەک ئوتاوا، ئانتاریو،
 مونتال، ئادمونتون، ئالیستون و ئنکوور. لە
 ولاتە یەكگرتووەکانی ئەمەریکا لە شاری
 بوستن ماساچوست و ولایەتی ئالا باما
 (خواروی خۆرەلاتی ولاتە یەكگرتووەکان)
 ژیاو، هەروەها لە ئینگلتەرە، فەرەنسا، ئیتالیا
 و ئەلمانیا شادا ژیاو. ئیستا مامۆستای زمانی
 ئینگلیزی لە زانکۆی بریتشی کۆلومبیا لە
 ئنکوور، هەروەها لە زانکۆی سیرجورج ویلیامز
 مونتال زمانی ئینگلیزی و تۆتووە، لە زانکۆی
 ئالاباما شادا کورسی شانازی هونەر
 جوانەکانی هەبوو. لە سالانی 1981-1982
 سەرۆکی یەکییتی نووسەران و لە سالانی 1984-
 1986 سەرۆکی PEN ی کەنەدا بوو.

مارگریت ئاتوود لە بارەى چۆنیى بونی
 بە شاعیرەو بەم شیۆەیهى خوارەو
 دەدوینت:

دەمەوینت ئەمۆ لە بارەى پەيوەندى نىوان ژيانى
 خۆم لەگەڵ شیعرو شاعیریدا باس بکەم، هەرچەندە
 پێشەكى ئەو دەزانم کە گێرپانەوێ ئەو پەيوەندى

شیۆەیهكى ناديار لەخۆ دەگریت، وەلى بەهەر حال
 دەمەوینت پیتان بۆم کەى و چۆن بوومە شاعیر.
 تازەگى راپۆرتیکم لە بارەى کۆمەلە نووسەرێکەو
 خویندەو، راپۆرتەکە دەیویست ئەو بەسەلمینیت
 کە نووسەران لە تەمەنیکی تایبەتیاندا هەولێ دەن
 ژيانى خۆیان بە شیۆەیهكى ناراستەوخۆ لەگەڵ
 چیرۆکەکانیاندا تیکەڵ بکەن و، لەو رێگایەو
 چیرۆکەکانى خۆیان بخەنە ژێر کۆنترۆلى خۆیانەو.
 ئەگەرچی ئەمە لە تایبەتەندیەکانى تەمەنى ئیمەیه
 کە ئەگەر چیرۆکیکت نووسی هەموو وای بیر
 لێدەکەنەو کە کەسەکان و پووداوەکان بە هەندیک
 گۆرینەو بەشیکن لە ژيانى خۆت. ئەگەر ژياننامەى
 خۆت بنووسیت هەموو وای بۆ دەچن کە درۆگەلیکیان
 لەگەڵدا دەکەیت، پەنگە ئەمە بۆ شاعیرەکان راستى
 تىابیت، وەک ئەفلاتون دەلیت: "دەبیئت شاعیر لە
 کۆمارە یوتۆپیاکەیدا نەبیئت" چونکە شاعیر درۆزنەو
 من کە خۆم شاعیرم لەم قسەیه داکۆکی دەکەم و بە
 راستى دەزانم، تەواو لەو دلتیان کە شاعیرەکان لە
 هیچ بابەتیکدا بە ئەندازەى بابەتى ژيانى شەخسى
 خۆیان درۆ ناکەن. من خۆم شاعیرێک دەناسم کە
 پینچ جار ژياننامەى خۆى نووسیووە کە هیچیان
 لەوێتر ناچیت و هیچیشیان راست نین، هەلبەتە من
 کە پۆماننووسیشم لەوێ کە شاعیرم راستگوترم،
 بەلام لەبەرئەوێ کە شاعیر درۆزنە چۆن دەتوانن
 بپوا بەم قسەیهى دوايم بکەن؟ وا ئیستایش وەک
 شاعیرێک باسى ژيانى خۆمتان بۆ دەکەم.

سەردەمانێک من قژیکی زەردو لوتیکی کورت و
 پانم هەبوو، ناوم بتى بوو، لە بارەى کەسایەتیهو
 پووقایم و سەرکیش و سەرۆکی تیپی فوتبۆلى
 پەیمانگا بووم، حەزم لە پەنگى پەمەیی بوو، پاشان
 بووم بە شاعیر، لەپرا قژم پەش و لووتم درێژ بوو،
 وازم لە فوتبۆل هیناو کەوتە سوراخى فیولن سل،

ناونكى دى جىڭاى ناوۋە پاستەقىنەكە مى گرتەوۋە تا بەخت يارىم بىكەت و لەلايەن ئەدىب و كەسەنى ناسراوۋە قىبۇل بىكرىم. پەنگى جەكەنم لە پەمەيەوۋە بوو بە پەش، ورىنگە ورىنگى گۇرانبەكانى ئوكلاهامايم وازلەيتناو كەوتە نەقلىردنى پستەكانى كى بىرگارد، ديارە كار ھەر بەمەندە كۆتايى نەھات، ھەموو پىتلەوۋە پارزە بەرزەكانم وەك سىجىرى لىكرابىت تەخت بوون و، پىويست بەوۋەش ناكات كە بلىم گەلىك لە كۆپە ھارپىكانم بە بىنىنى ئەم حالەتە سەيرو پىكەنن ھىفەرە وام لىدورەكەوتنەوۋە دەتگوت پىيان لەسەر ئاگر ناوۋە، بىگومان سىروشتىە كە ئەوانىش بىگورپىن، كۆپە ھارپى تازەكانم ھەموو پىشيان ھەبوو، ئىتر باوۋە بىكەن يان نا، لەم چىرەكەدا كەمەكىك پاستى ھەيە، لە تەمەنى شانزە سالىدا بووم بە شاعىر، ھەلىت خۇم مەبەستە ھەبوو، بەلام بوو. خەتاي من نەبوو، پىگام بدەن ئەم لايەنەتان بىق پوون بىكەمەوۋە. سالى 1956 لە قوتابخانەكاندا دەرگاى فىزىيونى سەماى پۇك ئەندىرۇليان كىردىوۋە كە زۇر بەجۇش بوو. لەپىكىردنى پانتۇلى جىنىسىش لە قوتابخانەى كچاندا قەدەغە بوو. تەنيا ئەو پۇژانە نەبىت كە بىرپار بوو بۇ تەماشاكىردنى يارى فوتبۇل لەسەر كورسى دابنىشن. با لىترەدا ئەوۋەش بلىم كە دەشىت ھىچ كام لەم شتانە بۇ دروستىوونى شاعىرىك لە دىدى ئىوۋەدا گرنگ نەبىت. ئەگەر كەسىك سالىك پىش ئەوۋە بە غنى بوتايە كە من لەپىركدا دەبم بە شاعىر لە پىكەننىدا پىخۇلەم دەپرا. كەچى وايش دەرچوو.

لە سالى چوارەمىى ئواناۋەندى بووم، قوتابخانەكەم لە تۇرىنتو بوو، ئەو جىڭايەى كە لەبەر ياساى پاكۇخوۋى (پىورتى) كە خوارىنەوۋەى ئالكوليان تيا قەدەغە كىردىوۋە سالى 1956 بە ئورىنتوى خىر ناۋزەدىكارا. ئەوسا تۇرىنتو شەش

سەنوپەنجا ھەزارو پىنچ سەنۇق دانىشتوى ھەبوو، زۇرىك لە ژمىريارانى پەسمى و ۋەزىرىكىش لەو قوتابخانەيەى مىندا خويندىيان تەواوكىردىوۋە، بەلام ھىچ شاعىرىك نە لەپىش من و نە لەدواى من لەو شارەدا ھەلەكەوتىوۋە.

ئەو پۇژەى كە بوومە شاعىر پۇژىكى ھەتاو بوو، ھەلىتە ھىچ نىشانەيەكى تايىتەى لە نەحسى و بەدىنى لەو پۇژە بەدى ئەدەكرا، ھەموو پۇژىك بەلاى كۆرەپانى فوتبۇلدا تىدەپەرىم، نەك لەبەرنەوۋەى كە زەينى ۋەرزىكارانەم ھەبىت يان بەوۋىت جگەرەيەك دابگىرسىنم، بەلكو ئەوئ ھەمىشە سەرەپىكاى بەينى مال و قوتابخانەى من بوو. بە ھەنگاوى كورت و خىرا دەمويست بەر شوپنەدا تىپەرم كە لەپرا قامكىكى گەرە كە قابىلى بىنن ئەبوو لە ئاسمانەوۋە داھاتە خوارى و گوشارى لەسەر سەرم ناو، شىعەرىك دروستىوۋە. شىعەرىكى تەواو خەمگىن، لەو شىعەرانەى كە ئاساىى لاۋەكان دەينووسن، ئەم شىعەرە ديارىەك بوو-ديارىەك لە لايەنىكى بىى ناۋەوۋە پىشكەشم كرابوو- لە ھەمانكاتدا شىعەرىكى خۇشەنەر شەيتانى بوو.

وا ھەست دەكەم كە ئەمە ھەمان رىگايە كە گشت شاعىرەكان بۇ ھۆنىنەوۋەى شىعەر لە سەرەتادا لەبەرى دەگىرن، بەلام نايانەوۋىت واى بلىن و مەبەستىانە پوونكىردنەوۋەى لۇزىكيانەتر دەرىپىن. بەلام پوونكىردنەوۋەى واقىعى ئەمەيە كە من دەيلىم. ئەو شىعەرەى لەو پۇژە پىر لە كارەساتەدا وىم، لەگەل ئەوۋەشدا كە تەواو لە ھەر جۇرە ئىلتزام و تەكنىكىك دورر بوو، بەلام تايىتەتەندى خۇشى ھەبوو، ئەو شىعەرە خاۋەنى كىش و سەروا بوو، چونكە لە قوتابخانە فىرى كىش و سەروايان كىردىوۋىن، شىعەرى ئەوساى من لە شىعەرى لۇرد بايرۇن، ئەدىگار ئالان پۇر كەمەكىكىش لە شىعەرى شىلى و كىتس دەچوو، زۇر كەم لەو شىعەرانە خويندىوۋەوۋە كە دواى سالى 1900

نووسراپوون، له مۆدیرنیزم و شیعری نوی هیچم نه ده زانی. نه وهی که نه ده زانین هر نه مانه نه بوون، بۆ نمونه: من نه ده زانی ههنگاو به ره و دنیا به ک ده نیم که حوکمی پیشینه و داب و یاسای کومه لایه تی و له خۆ ده گرت که له گه ل مه سه له گه لیکه وه ک: ده بیت شاعیره کان چون بن، چون په هفتار بکن و چ به رنگیک بپوشن، په یوه ندی هه به.

بیجگه له مانه، نه وه یشم نه ده زانی که تازه نه م یاسایانه به نیسه بت ژانره به ته وای پیچه وانه ی حاله ته ناساییه که یانه. نه ده زانی که "شاعیره" وشه یه کی سوو کایه تی پیکردنه، که پلژیک له پۆزان نه وشه یه منیش ده گرتنه وه. که نه مه نم شانزه سال بوو هه موو شتیکم به ساده یی ده هاته بهرچاو، نه و قامکه هه بوو که شاعیری دروستده کرد. بۆیه ده بوو چۆنیه تی هاتنه خواره وه ی بنووسریت، له گه ل نه وه یشدا که هیچ که سیک به منی نه وتبوو له بهر هه زارو یه ک هۆ نه ده بوو بینووسم. نه وه ی له باره ی چۆنیه تی دروستبوونی شیعره کاننه وه نووسیم، له سه ره تادا که مه کیک بۆ پوونکردنه وه و باسکردنی هاتنه خواره وه ی نه و قامکه گه وریه بۆ شیعرو شاعیری کاریک به سه ره مه وه هه بوو. به لام لیگه پین با نه وه پوونیکه سه وه که چون شیعرو شاعیری من سه ریبه لدا.

من له هه ژده ی نۆفه مبه ری سالی 1939/دا، واته پیک دوای دوو مانگ و نیوی پاش ده ستپیکردنی شه ری جیهانی دووم له زایشگا (خه سه ته خانه ی له دایکبوونی مندا ل) یه کی ئۆتا وادا له دایکبووم، له دایکبوونم له و سه ره تای شه په دا بوو به هۆی نه وه ی که سروشتیکه تی که ل له ئالۆزی و نیگه رانی و ترسو سامیشم تیا دروستبیت که بۆ شاعیریک زۆر به که لکن. له دایکبوونم له سه ره ده میکی وادا مانایه کی تر ده به خشییت که من دوو چاری به دخۆراکی -سوء تغذیه- بووم، له بهر نه وه یه که کورته بالام. نه گه ر له بهر به دخۆراکی نه بوایه بالام ده بوو شه ش فووت.

شه ش مانگ دوای له دایکبوونم منیان له کۆله پشتیک ناو به ره و کولیتیکه ی دوو که ده که وته باکو ری خۆرئاوای کیک Quebec وه بر دیانم. باوکم له وئ وه ک میرووناسیک سه رگه رمی لیکۆلینه وه بوو، ده بیت نه وه یش بلیم که له سه ره ده می خۆیا ندا باوک و دایکم که سانیکی ناسایی بوون، هه ردووکیان هه زیان به وه بوو چه ندیان له توانا دا بیت له ژیا ری -تمدن- به دورین. چونکه دایکم له کاری ناوما ل و میوانی چا بیزارو باوکیشم عاشقی دارپرس بوو. مندا لیه من ده کریته دوو به شه وه. یه که میان ژیا نی ناو دارستان له گه رمترین وه رزی سالد او دوو هه میش ژیا نی ناو شه ره جۆرا و جۆره کان له کاتی سه رمادا. له م پینگایه وه توایم سه ره تایه ک له بنه مای که سایه تیه کی دوولایه نه که بۆ شاعیر پنیویسته بۆخۆم دروست بکه م. هه ره ها ده رفه تیکه یاشم هه بوو بۆ پامان و بیرکردنه وه. له نیو شه خه لاند، شانق، سینا و ته نانه ت پادیوییش وجودی نه بوو، خه لکی زۆریشمان له ده ور نه بوو، نه نجامه که ی و اشکایه وه که زۆر زوو فیژی خویندن بووم، بۆ خۆشه ختی من دایکیکم هه بوو به ده نگه به رز کتیبی ده خوینده وه. وه لی له بهر نه وه ی که نه یده توانی هه میشه نه و کاره بکات، ناچار بووم خۆم سه رگه رمی شتی بکه م، له سه ر خویندنه وه پاهام و تا ئیستایش نه و خوه م هه ر له گه لدا یه. هه ر به و شیوه یه ی که نورتر وپ فرای په خنه گری ناسراوی که نه دای ده لیت: "نیمه ی شاعیر هه موو شتی ک به شیوه یه کی نه زمونگه ری فیرده بین، یان پیک وه ک نه و مندا لانه ی که شیعری مندا لانه به ده م هه لبه زو دابه زیانه وه فیرده بن" شیعیر به زه روره ت گو فتاری و زه مانیه و له ئاوازو ئاهه نگه وه نزیکه، سه روا له پیش مانا وه یه، سه ره تای نه زموونی شیعرو شاعیری من شیعری مندا لانه بوو که زیاترین شیعری سوریا لیسته له زمانی ئینگلیزیدا، هه وه لئین کتیبی شیعیرم له پینچ سالی دا دروستکرد، بۆ ده ستپیکردن، به برینی چه ند په ره کاغه زیک و پیکه وه دورینیا ن کتیبه که م دروستکرد. پاشان هه ر شیعریکم بیر بکه و تایه ته وه

له و کتیبه دا ده منووسی، که چه ند په پریه کی
بمایه ته وه شیعری خوم تیا ده نووسی. نه م کتیبه بؤ
من شتیکی نهینی و نه و او گیزی کردیوم، تا نه وه ی
که هه ستمکرد نیدی له وه زیاتر شتیکم بؤ و تن
پینه ماوه و، به گشتی یانزه سال شیعرم خسته لاوه.

که له دواناوه ندی بوم ماموستای زمانی
نینگلیزیم سالی 1955 وتی که له پوله که بدا هه رگیز
شتیکم نه کردیوم مزگینیده ری ناینده ی شیعرو
شاعیری من بیت. راستی ده کرد، تا هاتنه
خواره وه ی نه و قامکه گه ورده به هیچ نیشانه یه ک له
شیعرو شاعیری من دهر نه ده که وت، ماوه یه کی زؤر
هه روا مایه وه. به لام من له وه بیتاگا بوم، پاشان
دهر کی نه وه م کرد که بوون به شاعر مانای نااگایی
نیراده یشه. نه گه ر له باره ی نه م مه سه له یه وه
هوشیاری و هه سستی ته ورم هه بویه، به کومه لیک له
هاوړتیکانی قوتا بخانه م که له کافتريادا دانیشتبووین
نه ده وت ده مه وت بیمه نووسه ر. "نوسه ر" نه ک
"شاعر" تاراده یه ک ده مزانی ده بیت چی بکه م، به لام
نه م قسه یه ی من له پرا گفتوگوی منداله کانی
وه ستاند، بؤ چرکه ساتیک، هه موو له خواردن
ده ستیان کیشایه وه، که س ده می هه لته هیتایه وه،
یه کیکیان وتی که زؤری به لاوه سه یره، پرسیم بؤ؟
هیچی نه وت، تاقه شتیکی سه رنچراکیش له و
باره یه وه که من وه ک نووسه رتک له که نه دادا خوم
ناوزه د کرد نه وه یه که که س به منی نه وت
له به رنه وه ی کچم ناتوانم بیمه نووسه ر، به لای
نه وانه وه تیکرای مه سه له که پیکه نینه یته ر بوو،
چونکه نووسه ره کان یان نینگلیز بوون و هیچیان له
ژیاندا نه مابوون. یان نه مریکاییه کی پیر بوون. به لام
هیچیان ته مه ن شانزه سال و که نه دایی نه بوون.
هه رچه نه ده، نه گه ر من کوریش بوومایه په نگه خراپتر
بویه. با له وه یش گه رتین که هه موو نه و شیعره
خرقوشینه رانه ی له و سه رده مه دا خویندمه وه
ده رباره ی په شه کوژی، بیتسه رو به رهی، تیکه و
لیکه یی و هه رگ بوو. نه و سا شیعرو شاعیریان له

خانه ی ناسکیی خانمان و شتیکی له گولچنین و به
گول پازاندنه وه داده نا، نه گه ر کوریش بوومایه ده بوو
له ناو قوړو لپته دا خوم بتلاندایه ته وه.

له و شیعره خراپانه ی که له دواناوه ندیدا چاپم
کردن ده گه رتیم و ته نیا به کورتی ده چمه سه رنه و
قسه دلگیره ی که ماموستای نینگلیزی سالی
چواره می دواناوه ندیم خاتو بسی بیلینگز پتی و تم:
خوشه ویسستم، من شتیکی لیتیناگه م،
که واته ده بیت شیعری چاک بن.

به لام چؤن ده متوانی به شیعرو نویسن خوم
برتیم؟ شیعرو شاعیری بازار ی نه بوو، به سه رما هات
بېؤم و پتیش خزمه تی بکه م و پاشان هه ر کوریشم.
به لام زؤر ماندوو لاواز بوم و پاشان بریارم دا بؤ
خویندنن نه ده بیاتی نینگلیزی بېؤمه دانشگا. که بؤ
یه که مجار شیعری تی نیس نه لیوتم بینی به ته وای
گورام و دلم سار دبو وه، هه ستمکرد که نیتر
هه رکامیک له و شاعرانه ی که ده یخوینتمه وه سه روایان
نییه. که وتمه یادی نه و پرسته یه ی که شتیکی لی
تیناگه م، که واته ده بیت شتیکی باش بیت، دوی به ک
یان دوو سال که سه رقالی کاری خوم بوم و
ده کوشام خوم وه ک که سیک ناسایی پیشانیده م، له
دانشگا له گه ل پینچ که سی ترده که شه یدای
نیگار کیشان بوون په یوه ندیم به ست. له رتگای
نه وان وه ندیک له ماموستا کانه وه به شتیکی زؤری
نه و نووسینه که نه دایانم خویندنه وه که له
به رچاوی هه موو خه ک به دور بوون. فروشتنی
دوسه د دانه له دیوانی ژنه شاعیریکی که نه دایی و
هه زار دانه له پومانیکی حسابیکی گه ورده و گرانی بؤ
ده کرا، له و سه رده مه دا ته نیا پینچ گوفاری نه ده بی
هه بوون که سه رنووسه ره کانی زؤر به ناخوشتی و
خوینی دل خواردن ژانیان به سه رده برد.

هه ندیک جار ناوی که سانیکم لیده پرسن که
کاریگه ریان له سه رم هه بوه. تا پاده یه ک شاعیره
که نه داییه هاونه سلو که میکیش له وانه ی پتیش خوم
کاریگه ریان له سه رم داناوه. هه ندیک له وانه نه مانه ن:

Margaret Avison- Jay
Macpherson- James Reaney
P.K. Page- Leonard Cohen

نه مانه هه نديكن له و شاعيرانه ي كه ده مناسين و
به ره ميانم ده خوينده وه. نه وانه ي له و ده مه دا له سهر
شيعري كه نه دي ده ياننووسي، زياتر له باره ي نه وه وه
ده دوان كه پتيويسته نه ده بي كه نه دايي دروست بيت،
بويه شيعر به فورميكي بنه رته ي ده درايه قه له م و زور
زوو سه رنجي خه لكی بۆ لای خوئی پاكيشا. نه وسا
شيعره كانم له گۆشاره بچووكه كاندا چاپ ده كړيو
دواي ماوه يه كي كه م ده ستم كرد به په خنه نووسين
له سهر به ره م ي كه ساني دي. له سه ره تادا
نه مده زاني له باره ي چيه وه ده دويتم، چوار سالي
ته واو، هه موو ساليك شيعره كانم كۆده كړده وه و
ده مكرده ديوان و ده مديا به بنكه يه كي بلاو كړنه وه بۆ
چاپ كړدني. بۆ نه وه نده په له ي چاپ كړدنيانم بوو؟
وهك هه ر شاعيريكي بيست سالانه بيرم ده كړده وه كه
له سي سال زياتر ناژيم.

شويني دانيشتم قاتي سه ره وه ي نا پارتمانتيك
بوو، شتومه كي ته واوم نه بوو، به لام ديمه نگايه كي
والام به سهر به نده ري فنكوريدا هه بوو كه ده بوو
هه موو شه ورك له ويدا بنووسم. به دريژايي پوژ وانه م
ده وته وه، خوراكي ناو قوتوم ده خوارد و تا هه موو
ده فره كانم پيس نه بوونايه نه مده شتن، شه وانه تا
سه عات چواري به ياني نه ده نووستم، له و سالا دا
يه كه م ديوانه شيعرم به په رسمي چاپكراو
يه كه مين پومانيشم ته واو كړدو هه روه ها كۆمه ليك
كورته چيروك و فسه له به راييه كانی دوو پوماني تركه
پاشان ته واوم كړدن هينايه به ره م. نه و سال،
بۆ من ساليكي پر كارو به پيت بوو،
هونه ر نرخی خوئی هه به.

ناوي يه كه م ديوانه شيعرم *The Circle Game*
بوو، سكيجي به ركه كيش هي خوم بوو. نه م به ره م
مايه ي سه رسوپماني كه ليك و خویشم بوو، چونكه
خه لانيك به ناوي *The Governor General Award* كه

خه لانيكي گه وړه ي كه نه دايي بوو وه رگرت. بردنه وه ي
خه لاني نه ده بي وهك ياري قومار وايه و منيش
خوشبه ختانه به ركه وتم. ديسان گه پامه وه دانشگاي
هارفارد تا تيزي دكتورا كه م ته واوبكه م كه هه رگيز
ته واوم نه كړد. نيتر هه ستم به وه نه ده كړد كه له
ته ماني سي سالي دا ده مرم، نيستا شه ست سالم، واي
بۆ ده چم نه م سنوردار كړدني كه قه ناعه تي خوماني
پندينين، له راسنيا ريگايه كه بۆ ته عبير له
وه ختناسي و نه واو كه لك ليوه رگرتني. نيستايش هه ر
ده نووسم، شيعر ده هونمه وه و ميشتا ناتوانم نه وه
په وون بكه م وه كه بۆ نه م كار ده كه م. ده مه ویت
سوود له كاتم وه رېگرم. ورد زورس و ته يه كي به جيني
هه به كه ده ليت: "شاعره كان گه نجبي خويان به
خوشحالي و نومنده وه ده سته پنده كن، به لام به
دلساردي، ناوميدی و شيتي كوتايي پندينين" بيچكه
له هه نديك شاعير كه نه و قوناعي به كه مه
-خوشحالي و نوميد- ه تيده په رتن و راسته وخو
ده كه ونه گه پان به دواي به شي كوتايي -دلساردي،
ناوميدی و شيتي- يه وه. نه مه بۆ وايه؟ تا ياده يهك
له بهر نه و هه لومه رجانايه كه شاعير كاريان
تيده كات و هه نديكي شي له بهر چاوه پواني و پيشبيني
روناكيري به. شكسپير ده ليت: "شيت، اشق و
شاعير" تكايه به وردی له ريزه ندي نه م وشانه
په وانه. به به وای من شيعرو شاعيري له به شي
ماليوخوليبي مي شكدا دروست ده بيت و، نه گه ر كاريك
نه نجام نه ده يت، ده شيت يگه يته نه وه ي كه له
حاله تي له سه رخو بريني تونيليني تاريك و
نودوريزدايت كه ريگاي چوونه ده ره وه ي نيه.
هه لبه ته من نازايانه خوم له و به لايه ده ريار كړيو وه.
پومانيش ده نووسم. به لام هه ر جاريك كه شيعر
ده هونمه وه، سه رسامي نه و به هره چاوه پوانه كراو و
نادياره ي يه كه م شيعرم هه ر له گه لدايه.

سه رچاوه

گوفاري گولستانه

سالي سپيتم: ژماره 29 ل 8-10

WROG

200,000 200,000

209,000 209,000

مذہب

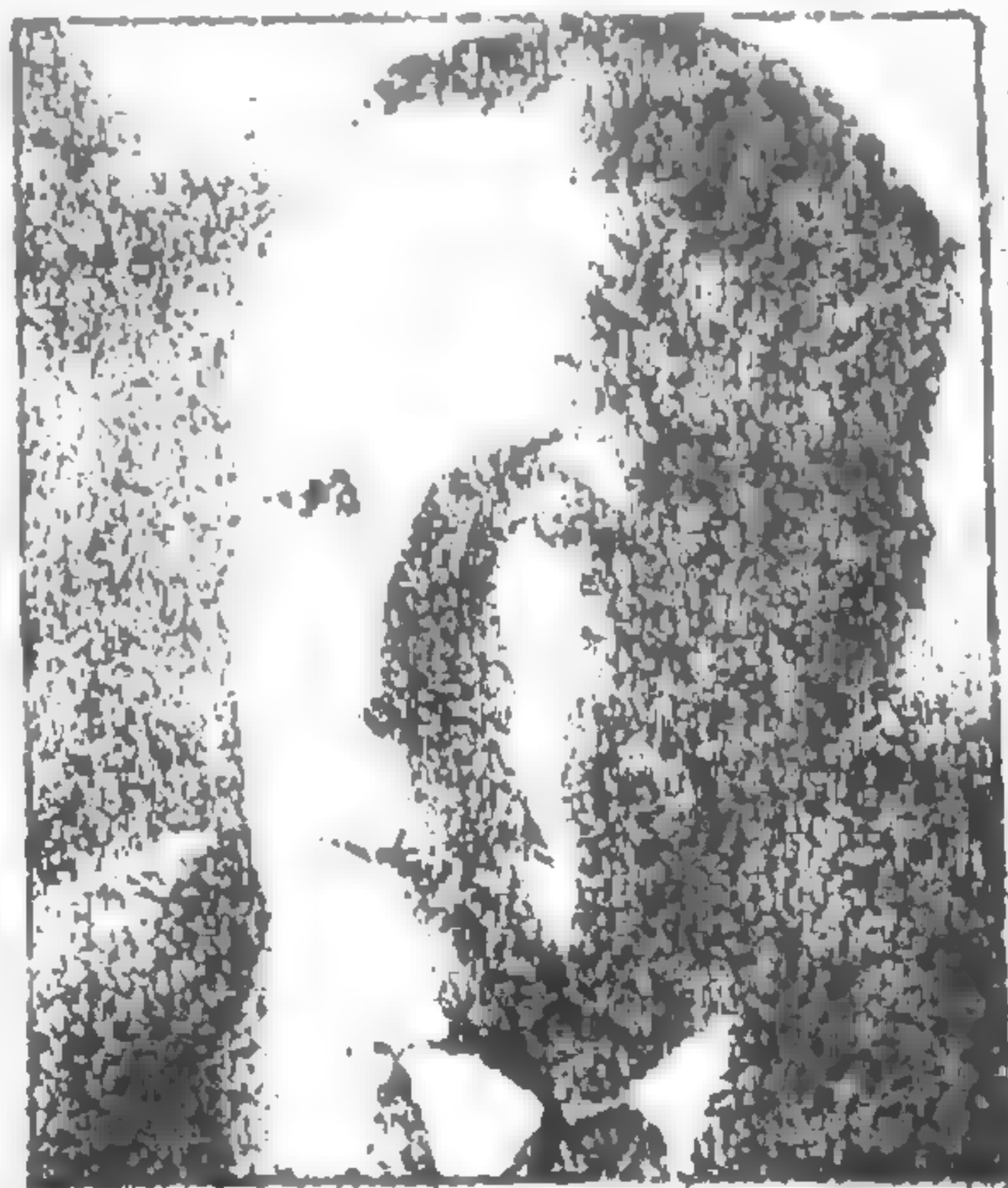
1044-1045

2025 RELEASE UNDER E.O. 14176

مذہب الہ کا لیے شہ قامہ گوندیہ کا

۱۰۰۰ روپياڻو ۽ شيعر ۽ پوڻا

بسم الله الرحمن الرحيم

209J011 209J011

ՀԱՅԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԶԵՆՈՒԹՅՈՒՆ

مندالەکان لە شەقامە گوندیەکاندا

■ فرانز کافکا

● و. لە فارسییەوه: کاوه سەعیدی

هاتوچۆی ئەوبەری حەسارەکە تەواوی بونی نەبوو:
مندالەکان زۆر بە چالاکی دەهاتن و تێدەپەڕین؛ ئەو
ژن و پیاو، گالیسکەکانیش کە بە کۆمەڵ
دەهاتنەوه و سیبەریان دەخستە سەر پێگاکە. دەمه و
ئێوارە پیاویکی گۆچان بە دەستم بینی بە هیواشی
خەریکی پێکردن بوو، چەند کچیک قۆلیان لە قۆلی
یەکترا بەرەو پەوی دەچوون، سلاویان لێکڕبو
هێندێ لە پێگاکە خۆیان لادا.

دواتر بالندەکان وەک تووڕەبوونی گڕکان بەرەو
ئاسمان لە شەقەیی بالیان دا. سەرئەنجام خستە
سەریان، دیتم کە بێ پشوو دان بەرەو ئاسمان
دەپۆن، تا ئەو جێگایەیی کە ئیدی پڕوا نەدەکرا لەوه
زیاتر بەرز ببێتەوه، وام بیر دەکردەوه کە ئیتر ئەوه
منم دەکەومە خوارەوه.

لەبەرئەوه گوریسەکانم توند گرت و لەتاو لاوازی
بە هیواشی سوورم خوارد. دواتر کە با فێنکتر بوو
لەبری هەلفرینی بالندەکان ئەستێرەکان کەوتنە
زریوه و بە چاوپێکی دەرکەوتن، بە تەوژمیکی
زۆرتر کەوتنە خولانەوه.

گویم لە دەنگی گالیسکەکان بوو کە لەپیش
حەساری باغچەکەوه تێدەپەڕین. هەندێ جاریش
شەنبایەکی لاقوپی دارەکانی دەلەراندەوه. دەمدیتن.
لە هاوینی سووردا، تەگەری گالیسکەکان چ
خەریکیان دەهات! وەرزی ترەکان لە مەزراکان
دەگەرانەوه، زاریان پێبوو لە بزەیی بێشەرمی.

له بهر پووناكى مۇمدا خواردنيان بۇ ھېنام. زۆرتر
 ھەردىو دەستىم تا ئانىشىكم دەخستە سەر مەجمەعە
 دارىنەكەو بە چاوتكى خەوالو ھە پارووم لە نان و
 كەرەكە دەگرت. بايەكى گەرم دەكەوتە نىو پەردە
 كوندارەكانە ھە ھىندى جار ئەگەر پىتوارىك
 بگەوتايەتە بىرى كە چاوم لىككاو بۇ قسەكردن
 پاووستى، پەردەكانى لە دەست دەگرت و بە خىرايى
 مۇمەكە دەكوژايەو و پۆل مىشورەكان بۇ چەند
 ساتىك لە نىو دوكلە پەشى مۇمدا بى مەبەست
 دەسورپانە ھە، ئەگەر لەولای پەنجەرەكەو كەسىك
 پرسىارىكى بگردايە، بە شىوہەك چاوم لىدەكرد
 ھەكو ئەو ھە بلىى لە كوستان يان لە ئاسمان
 دەپوانم و، ئەو كەسەيش زۆر چاوەپوانى ئەو نەبوو
 كە ھەلامىك ھەريگرتەو.

ئەگەر يەككىك لە پىش پەنجەرەدا ھەلدەبەزىيە ھەو
 ھەوالى دەدا كە ئەوانى تر لەبەر دەركەى
 مال كۆبوونەتەو، بە ئاھو ئالەو
 لەسەر جىگا ھەلدەستام.

"چى بوو، بۇچى دەنالىنى؟ كارەساتىك
 پوویداو كە لە بەرانبەريەو بىھىز ماويتەو؟
 كارەساتىك كە لى پزگار بوونى دژوارە؟ يانى بەپاستى
 ھەموو شتىك لە دەستت دەرجوو؟"

شتىك لە دەس نەچووبوو، دوو كەس بە ھەلاتن
 بۇ لای دەركەى مالەو دەپۆششتن، "شوكربۇ خوا
 كە ئاخەرەكەى ھاتن!" - "تۆ ھەموو جار دىر
 دىيت!" - "بۇچى من؟" - "بەلى تۆ. ئەگەر
 پىت خوش نىە لە مالەو دانىشە.

"- "نە لىخۆشبوون و نە لىبوردن!"
 - "چىت وت؟ نە لىخۆشبوون و نە لىبوردن؟
 چى پوویداو كە ئاوەھا قسە دەكەى؟"

بە خىرايى بەرەو دلى تارىكى پىمان دەبىرى. نە
 پۆڭ بوو نە شەو. ھىندى جار قۇچەى ھىلكەكەمان
 ھەكو ددان بەسەر يەكدا دەكوژوان، زۆر بە خىرايى لە

مەوداگەلىكى پىكدا ھەلدەھاتىن، ئاور لە زار، ھەكو
 ئاژەلەكانى ئاۋچە گەرمەسىرەكان. ھەكو سوارە
 زىپۆشەكان لە شەپەكانى كۆندا، بە لاق لە
 ھەرزەدان و تلخواردن لە كۆلانە كورتەكانەو بەرەو
 خوار، سەرمان لە سەرى يەكتر دەناو بە خىرايىك كە
 لە ھەنگاۋەكانماندا بوون لەوپەرى كۆلانەو بەرەو
 سەر دەمانھىنا. ھىندىك دەپۆشتنە نىو چالەكانەو،
 لە سەرەولتايى تارىكى ئەوئى بۇ چركەيەك ون
 دەبوون و، پاشان بى پاوستان ھەكو نەناسراوكان
 لە سەرەو ھە پىكا بىاوانىەكەو سەريان ھەلدىناو
 چاويان لە خوارەو دەكرد.

"وەرە خوارەو!" - "لە پىشدا نىوہ بىنە
 سەرەو!" - "بىينە سەرەو تا نىوہ بمانخەنە
 خوارەو؟ نە، بە ھىچ شىوہەك ناكى و گەر
 ھەقلمان لە دەس داوہ." - يانى ئاۋىرن. يا اللە ھەرن،
 ھەرن!" - "بە پاستى؟ نىوہ دەتانەوئى نىمە بخەنە
 خوارەو؟ نىوہ؟ نە، نەم كسارە
 لە نىوہ ئاۋەشىتەو."

ھىرشمەن دەبىرد، پاشەكشەيان پىدەكردىن،
 لەسەر شىنايىەكانى چالەكە پادەكشايىن، بەسەر
 زەويەكەدا دەتلاينەو، خۆبەدەستەو ھەدان، ھەموو
 شتىك ھەكو يەك گەرم بوو. لە نىو شىنايىەكەدا نە
 ھەستت بە سەرما دەكردو نە گەرما، بەس ماندىو
 بوويت و ھەزت دەكرد بخەوى.

ئەگەر بۇ لای پاست دەسورپايتەو دەستت
 دەخستە بن سەرت، ھەزت دەكرد بخەوى. سەرەپاي
 ئەو ھىش ھەولت دەدا كە سەرت ھەلىنى و
 ھەستىتەو، بەلام بە جىگاي ھەستان، پىت خوش
 بوو بۇ چاللىكى قوولتر تل بخۆيت. پاشان دەستت
 لەسەر چاوت دادەناو لاق كەلت بەرز دەكردەو ھە
 ھەوادا كايەت پىدەكردو، ھەزت دەكرد
 دىسان تل بخۆى بۇ چاللىكى قوولتر ئىتر
 واز لە تل خواردن نەھىنى.

لەم نۆڤەدا لەسەر پشت پادەکشای، بە پەژارەو غەمەو، وەکو نەخۆش، کەمتر لە بیری ئەویدا بوو کە لە نوایین چالدا چۆن بە مەبەستی خەو، لەشی خۆت، بە تەببەت لاقەگانت، ئازادانە درێژ دەکەیهو.

پاشان ئەگەر کۆرێک دەستی لەنێو قەدی ناویدا، بە پاشنە پەشەو، لە سەرەودێ کۆمەلەکەو، لە سەرۆ لێژنەییەکەو بۆ لای ڕینگاکە دەپۆشیت، چاوت دەکردەو لەسەریکت دادەناو.

مانگت لە ئامیزێ ناسماندا دەدیت. گالیسکە هەوالبەر لە پێش تیشکی مانگدا دەهات و تێدەپەری. با لەسەر خۆ هەلیدەکرد. لەنێو چالیشدا هەلبوونی بات هەستێدەکرێو لەو نزیکانەو، جەنگەل دەکەوتە غەلبە غەلب، لە ناویدا کاتیکی کەس بە دواي ئەو نەبوو کە تەنیا بێت.

"لە کوێن؟" - "وەرن بۆ ئێرە!" - "مەموور پێکەو" - "بۆچی خۆت شاربۆتەو، چ کارێکی گەوجانە، وازیته!" - "مەگەر نازانن کە گالیسکە هەوالبەر تێپەری؟" - "نە، ئێمەکانی نیە! بەپراستی تێپەری؟" - "بەلێ، کاتی نووستبووی، تێپەری" - "من نووستبوم؟ چ قسەیک!" - "پێدەنگ بە، لە سیماندا دیارە" - "وازیته" - "وەرن!"

بە تەنیشت یەکەو دەکەوتینەپێ. هێندیکیان دەستیان پێکەو حەلق دەکرد، نەتەتوانی بە باشی سەرت بەرز بکەیتەو، لەبەر ئەوەی ڕینگاکە لێژ بوو. یەکیک وەکو سوورپیتستەکان هاواری شەپێ سەردەدا، لاقەگانتان و دەکەوتە غاردان کە مەپرسە. لە کاتی هەلبەزیندا، با دەکەوتە نێو گەلمانەو، هەلەستاینەو بۆ ناسمان. شتێک پێشمانی نەدەگرت. و هەلەهاتین کە لە کاتی پێشکەوتن لەوی تر، دەمانتوانی دەستمان لە پشتمان دانێین و بێ غەم تەماشای دەورووبەر بکەین. لەسەر پردی "ویلەباغ" پادەوستان، ئەوانەش کە پێشکەوتبوون دەگەرانەو. لە بن پرد، ئاویە شێوێک خۆی لە دارووبەرد دەدا وەکو ئەوەی

کە پێ نەزانێ کاتی درەنگانی شەو. هۆیکە نەبوو کە یەکیک لەنێو کۆمەلدا خۆی هەلەداتە سەر نەردەکانی پرد.

لە نوورەو، شەمەندەفەرێک لەنێو دارەکانەو دەردەگەوت، کۆرپەکانی شەمەندەفەر هەموو پووناک بوون. بێ شک جامەکانیشیان داداوەتەو. یەکیک لە نێمە گۆرانیکەکی دەسپێدەکرد، هەروەها ئەوانی تریش حەزیان دەکرد گۆرانی بێژن. هەموومان خێراتر لە پۆششتنی شەمەندەفەرە کە گۆرانیمان دەچەری و دەستمان دەجوولاند. لەبەر ئەوەی دەنگەگانتان بەس نەبوو. دەنگمان لە دەنگدا تێکەل دەکرێو خوشبووین. کاتی دەنگی خۆت لەگەڵ دەنگی ئەوانی تر تێکەل دەکەیت، وەکو ئەو وایە کە دەلێی بە قولایی ماسیگرەو بەندکراوی.

لە ناویدا حال و کەشیکدا، پشت لە جەنگەل، پوور لە مسافەردەکان، گۆرانیمان دەخویند. لە گونددا، گەورەکان ئیستاش بەخەربوون، دایکەکان نوێنی خەوتنی شەویان حازر دەکرد، کاتی گەرانەو بوو. یەکیک کە لە هەموو نزیکتر بوو، ماچم دەکرد، لەگەڵ سێپەکانی تر بەس تەوقەم دەکردو، لەو ڕینگایەو کە پێیدا هاتبووم دەگەرامەو. کەسێک بانگی نەکردم، لەسەر یەکەمین چوارپێیان، شوێنی کە ئێتر نەدەبینام، ڕینگام دەگۆپی و دیسان بەرو جەنگەل دەکەوتەو پێ، بۆ لای شارێک لەلای باشوور پادەکیشرام، شارێک کە لە گوندی ئێمەدا لەسەری دەیانووت:

"لەوی خەلکانیک هەن! بیری لێیکەنەو، خەلکانیک کە ناخەون!"

"ئەو بۆچی ناخەون؟"

"چۆن ماندوو نابن"

"ئەو بۆچی ماندوو نابن؟"

"چۆن شیت نابن."

"مەگەر شیتەکان ماندوو نابن؟"

"شیتەکان چۆن دەتوانن ماندوو بێن!"

دوو پارچە شيعرى بۇرخس

■ خۇرخى لويىس بۇرخس

● و. لە ئەلمانىيە: ئىسماعىل ھەمە ئەمىن

گىپانەۋەي تەمەنىك^(۱)

ۋا دىسانەۋە لىۋەكانم، دەۋىن
ئەۋ لىۋانەي لە ئىۋە نىزىكە تەنيان
ئەۋ لىۋانەي باس لە مەن دەكەن..
مەنىك بەردەۋام لە بەختەۋەرى و سنورە بېۋاپىكراۋەكانى ئازار نىزىك دەبەۋە
مەنىك كە بەنىۋ دەريادا تىپەريۋوم.
مەن زۆر ۋلاتان گەرام، لەۋىدا ئافرەتىكم بىنى، لە يەككى دىكەدا دوو پىاوم بەدىكرد.
لە ۋلاتىكى دىكەدا سى پىاوم بىنى.
عاشقى كىژە پۆپە شەمىنەيەكى بەنازۋە ھەيەت بووم، بە سەبرىكى ئىسپانەۋە عەشقى بووم.
قەراغ شارەكانم بىنى چۆن لەنىۋ نەمى خۇرئاۋادا دەتۈيەۋە.
مەن ۋشەكانم تامكربو لە قولايەۋە لەۋ بېۋايەنام، جارىكى دىكە نە شتى تازە پوۋدەبات، نە شتى تازەش دەبىنم.
مەن ئىدى بېۋام ھىنا كە شەۋ و پۆژەكانى خواۋەند، شەۋ و پۆژەكانى ھەژارى و دەۋلەمەندى، بۇ مۇۋەك يەكن.

پىلنگە زىرىنەكان

تا چ كاژىرىكى زىرىنى زەردى خۇرئاۋا مەن لەۋ پىلنگە بەزەبىرە بەنگالىيانە پامىنم كە لەۋديو قەفەزە
ئاسىنەكانيان بىناگا،
ھەستىيان بە بەندىتى خۇيان نەكربوۋە

بىئىنەۋە دۆلەت كەم بىئىنەۋە*

■ ئىفا ماتسۇن

● و. لە سوئىدىيە: غەبىدوللا قادىر دانسان

پۇرنامە نووس و كوپىنك و كچىكىيان ھەيە. ئىفا لە سالى 1979 دا وازى لە كارى پۇرنامە گەرى ھىناۋە و ۋەكو نووسەر كارىدەكات. بەپىنى ئەو باسانەى لە پۇرنامە كاندا خويىندوۋمەتەۋە، ئىستا ئىفا وانەى نووسىنەۋەى كورتە چىرۇكى ھونەرى لە دانىشگاي يۇتۇبۇرى دەلىتەۋە. لە سالى 2002 پۇمانى "لە دواى دەنگى پىپى تەلەفون كە قسەبەكە"، لە چاپخانەى بۇنىيەش، بلاۋدەكاتەۋە.

ئىفا ماتسۇن، تا ئەمىرۇ خاۋەنى دوانزە كىتەبە، لەوانەش شەشيان كورتە چىرۇكن، پىنجىيان پۇمان و يەككىشىيان نىمچە يادەۋەرىيەكى نووسەرەۋ بە شىۋەيەكى زۇر تايىبەتى نووسىۋىيەتەۋە. ئەم چىرۇكەش: بىئىنەۋە دۆلەت كەم بىئىنەۋە لە كۆمەلە چىرۇكى يەكەمىانەۋە ۋەرگىراۋە نىۋى كۆمەلە چىرۇكەش ھەر بەۋ نىۋەۋەيە.

بەرەمەكانى نووسەر بەمشىۋەيەى خوارەۋەن:

ئىفا ماتسۇن، لە سالى 1940 لە باۋكىكى سوئىدى و دايكىكى بەلجىكى لە شارى ياقلاى سوئى ھاتۇتە دىناۋە، لە شارى لىنشىۋىپىگ گەۋرە ۋە. ھەندىك لە سالانى مىندالى لە بەلجىكا بىرۇتە سەرو جىنشىن بوۋنىشى لەۋى، لەنىۋ بەرەمەكانىدا جىنگەى خۇيان كىرۇتەۋە. ئىفا پىشتەر لە نەمسا، لەگەل ھىزى نىۋەتەۋەيى ئىنگىلتەرادا، لەگەل پەناھەندەدا كارىكردەۋە بۇ چۆلكىردنى ئۇردوگاي پەناھەندەكان و نىشتەجىكردىيان. ئىفا لە سالى 1967 پاش بەدەستەئىنانى فىل كسانىدات و باۋەرنامەى پۇنامە نووسى، ۋەكو پۇرنامە نووس لە تى تى، پۇرنامەى داگك نىۋەتەۋە پۇرنامەى ئاقتۇن بلادىت كارىكردەۋە. لە نىۋان سالانى 1967 تا سالى 1979 ۋەك پۇرنامە نووسىكى بارى كۆمەلەيەتى راپۇرتى بۇ پۇرنامەى ئاقتۇن بلادىت نووسىۋە. لە سالى 1967 شىۋى كىردەۋە بە ھۇكان ماتسۇنى

بمىنەۋە دىلەكەم بمىنەۋە - 1979 - كورتە چىرۇك.

پقاندىن - 1980 - كورتە چىرۇك.

لە بۇ ئىلىسى - 1980 - پۇمان.

قەلاي پادەربىرىن ياۋەكو ھۇمۇ ئىنقۇرمىس
- 1981 - پۇمان.

من دەبىي شەۋ بىكەم بە پۇز - 1984 - پۇمان.

دەنگە پىزۋاۋەكان - 1984 - كورتە چىرۇك.

گروچۇ بە سەۋزى - 1987 - كورتە چىرۇك.

خوئىن بە دىۋارەكەمەرە - 1988 - كورتە چىرۇك.

چاۋى دەريا - 1990 - پۇمان.

پاسىپۇرتۇت - 1993 - پۇمان.

كورتە ھەۋالى خىزان - 1999 - بىرەۋەرى.

سەگەكانى "ئاسك" - 2000 - كورتە چىرۇك.

-ۋەزگىز-

بمىنەۋە دىلەكەم بمىنەۋە^(*)

ئەم ھاۋىنە دەچىم بۇ دالىنبۇدى، ئۆرى يا
ترانۇس. بەۋ مۇقەم وت كە بۇ خاچى سۈر
كارىدەكردو ھاتبۇ بۇ ئىرە: "باۋەرت بە ئامالبا
بىرىخوئى ھەبىت، ئەگەر بىتۈن ۋە كارە ھەر ھەمۇ
سالەكەش بەرەت، خىتۇم ھەر ھەمۇ
جىبەجىدەكەم". ھاۋىنى پاپردو فرىاي ھىچ لايەك
نەكەۋىم، من بە تەنبا ئالىرەدا دانىشتىۋوم، ئاي
خوۋى گەرە ئەۋە چەندە ۋەپسكەر بوو، لەگەل
ئەۋەشدا ئىدلاۋ بىرتىل و كچە چكۆلانەكەم ۋە ھەر
ھەمۇيان ھاتبۇون بۇ ئىرە. ئەم دەھات ۋە ۋە
دەچو. ئەۋان دەلەن، ئىستا نۇرەى تۆيە بۆۋەۋەى
بە سۈارى بىتت بۇ لامان. من دەزانم ئەۋان بەچى
شىۋەيەك بە يەكتى دەلەن، بەلام من ھىچ گەيىەك
ناكەم، چونكە ئەۋە ماناي ئەۋە نىە كە ھەمۇ
ئەۋانەى مىندالىان ھەيە بە ھەر شىۋەيەك بوە دەبىي
مىندالەكانيان سەردانىان بىكەن. ھەرۋەھا من شەش

دانە ۋەچەشم ھەيە. دەبىي ئاۋابى، پىاۋ ئابىت لە
ژىاندا كۆلۈبىدات. من زۇر چىاك دەتۈانم
كارى خۇم مەيسەر بىكەم، ئەگەر بىتۈلە خۇدى
سەفەرەكەدا يارمەنىم بدىتۈ پاشان نسان
بىكرىت بە دەمەۋە، لە خۇشۇردن ۋە ھاتۇچۇر چوۋنە
نىۋ جىگاشدا يارمەتىم بدى.

ھاۋىنى پىزار لەگەل يەككە لەۋ خانمانەى كە لە
سۇشپال كاردەكەن، ھەتا سىترابرون لەگەلپا چوۋم،
ئەۋ دەيزانى مەسەلەكە جىيە، چونكە خوشكەكەى
كەمەندام بوو. خوشكەكەى پاركىنسۇنى⁽¹⁾ ھەبوو،
ۋەكو قەلەپەشىكى پىر ھەمۇ ئەندامەكانى لەشى
دەجما، پاشان پۇژىك خوشكەكەى مردو ئەۋجا ئەۋا
بۆى دەچوۋ كە ئەۋ بە ھەمانشپوۋ دەتۈانەت بە باشى
لە خىزمەتكەردى كەفتەكاردا بەردەۋام بىت، ئىتر ئەۋ
لە جىياتى خوشكەكەى خىزمەتى منى دەكرد. خوۋى
گەرە چەندىك خۇشمان بوو لە سىترابرون. من ھەر
لە يەكەم پۇژەۋە ئەۋەم خىستە مىشكى ھەمۇيانەۋە
كە من چۆن چۆنىم دەۋىت. من بە بەيانىان قەنداغ بە
شېرەۋە، شەلى شۇفان لەگەل دوو چۆرەكى ناردى
گراھام⁽²⁾ م دەۋىت. ئەۋجا ئەۋان وتىيان چاى
سىلفەر⁽³⁾ ت دەۋىت. من گوتىم، بەلى، ئىخۇ ناۋەكەشى
ھەر ئاۋايە، چاى سىلفەرە ئەگەر بىتۈن ئىۋە واتان
بوۋىت. پاشان پاكشاپوۋوم گوتىم لە خەلكى بوو لە
دەۋرو پىشتىدا شلپوۋوپيان دەكرد، من ھەرگىز خۇم
دوۋرەپەرىز نەگرتىۋو، من پىرسىياردەكەم ۋە قسە
دەكەم، ئىتر بە تەنبا پۇژىك بۇم پوۋنپوۋە كە ئەۋان
چ كەسىلىكەن. بەشى ھەرە زۇرىان خانم پىاۋى
بەپىزى سىتۇكھۆلىمى بوۋن، ھەندىكىشىيان خەلكى
ئىكخوئى⁽⁴⁾، تۇرلاند⁽⁵⁾ ۋە ئوپسال⁽⁶⁾ بوۋن. ئىتر من لە
دكتۇرەكەش بەخت يارم بوو. من ھەر لە
ساباتسىپىرى⁽⁷⁾ يەۋە دەمناسى، ھەر لەۋ ھاۋىنەى كە
دۋا نەشتەرگەرى ئاۋى زەردى چاۋيان كىردىم، ئەۋ
دانەيەيان كە سەرنەكەۋت. من گوتىم: "ماندوۋنەبىت

تەرىتى ئەرە سىتىلان كالىستون نىيە، ھا؟"، ئەۋىش بە
پاستى بە ھەمانشىۋە مەنى ناسىيەۋە.

ئەۋەتى: "ئەم كاتەت باش ئەۋى بېرىخوئى". ئۆزى
خوۋى گەرە چەندى خۇشمان پاپوارد. ئەۋ سىتىلان
كالىستونە گەلىك بە سەرھاتى خۇشى لايە. پاشان دواتر
لە كاتى ئانى ئىۋە پۇدا كچەكان دەھاتنوب بە پالئانى
كورسىيە تايە دارەكە مەۋە منيان دەبرد بۇ سالتۇنى
نانخواردنەكە. ئەۋكاتە لە جاۋىندا چ سەختىكەم
لە بەردا نەبو، ئەۋە ئىستايە كە مەن بە تەنھا
خواردنى تريت^(۸) م پىدە خورپىت، ئەۋكاتە دەرەقەتى
خواردنى ئاسايى دەھام. خواردنەكان گۆشتو
ماسى ۋەلىكە پۇقۇن ۋە موۋشتىك بو، پاشان ئەۋان
لە پاشان نانخواردن بە پالئانى كورسىيە
تايە دارەكە مەۋە دەيانبردە دەرەۋە بۇ ناۋحەۋى
مەلەكەردنەكە، مەن بە كوپى چاكە مەۋە لەسەر
دۆشەكەك پادەكشام، ئەۋان زوۋ شارەزى ئەۋە
بېۋون كە مەن چەندى شەكرە دەۋىت بىكرىتە نىۋ
چاكە مەۋە. لەۋىدا پادەكشام ۋە قسەم لەگەل ئەۋانى
تردا دەكردو پاشان جوملاستىكوانى نەخۇش^(۹) ەكە
دەھات ۋە موۋ پۇقۇك خۇم دەشۇرد. مەن حەزم لە
جوملاستىكوانى نەخۇشە ۋە مەردەم ئاگادارى ئەۋەم
كە ھەمىشە جەكەم بە شلى لە بەردا بىتو
ھەمىشەش جەكەكانى ژىرەۋەشم جوانبىت. مەن دايمە
گۆرەۋى ئاورىشمىنم لەسەرەۋە لەپىدەكرد، ئاگادارى
ئەۋەم دەكرد كە ئەۋان گەلى بە ھىزەۋە بەشىلن،
چونكە حەز بەۋە دەكەم ئەۋان بە ھىزەۋە بەشىلن.
دەكتۇرەكەم سەرى سوپەماۋو كە مەن ئەۋە ھەموو
تەمەنەم ھەيە ۋە قاچوقولىشم ۋە بارىكە. مەنىش پىم
گوت: "گەرە باش بۇ خوت تەماشاكە كاتىك بوۋى
تەۋەت بۇ لىۋاۋە"، كەچى ئەۋە قسەكەلى لەدل نەگرت.
نەخىر لەۋىدا مۇقەلگەلىكى بەپىزى لىۋو، لە
پاشانىش پىۋا تەندروستى شان ۋە مىلى ۋەكسو
خانزادەيەكى لىدەھات.

ھەرۋە ھا خۇشمان بۇ گەپان دەرەچوۋىن.
خانمەكانى خاچى سوۋو ئەۋانى دىكەلى دەزگاكانى
سۇشبالو كچەكانى مالى پىران^(۱۰)، ھەر ھەموۋىان
لەگەلمان دەھاتن. ئىخۇ لەۋكاتەۋەلى مەن پوۋناكى
چام دامركاۋەتەۋە، لەۋە بەدۋا ھىچ شىتېكم
نەبىنىۋە، بەلام نەعلەت لە شەيتان، ئىخۇ مەن لەۋ
سەردەمەدا ھىشتا ھەستىكرىن ۋە گۆتېكسانم بە
دەستەۋە مابوۋن، ئىتر گەلىكى كىردن داۋەشىنە. لە
دەرەۋەدا لەنىۋ مىرگەكاندا، بە پەجەكانم دەستم
بەسەر گولەكاندا دەھىنا، لە پاركىكىشدا گۆتېم لە
مۇسىقا بو، ئەۋانە تۇركىسترايەك بوۋن لە ھەۋاى
بەرەلادا لىدەدران. بەلى دىقەت بدە ئەۋەش
گۆپانكارىيەك بو، پاشان پۇقۇكەكان مەندالەكانم بە
سوۋى ئۆتۆمبىلەكە ھاتنە لام سەردانىان كىردىن.
ئەۋان مېۋە گول ۋە گەلىك گەنوگۋى دىكەكان پىتېۋو،
مەن گۆت كە ئەۋان دەيانتوانى كەمىكى بۇخۇيان لى
گەلدەنەۋە، بەلام چونكە ئەۋان لەگەل خۇيان
ھىناۋوۋىان، ئىتر ناچار مەنىش خواردم، مەبەستم
مېۋەكانە، گولەكانىشم لەنىۋ ئەۋانەلى ھەر ھىچيان
نەبو، دابەشكرد.

ئەۋە بىنە پىشچاۋت كە گەلىكىان تەنھا شىتېك
چىيە نەيانبوۋ. ھەژارى قورپەسەر، ھەندىك لە جىگا
كەۋتەكان، ئەۋانەلى ھەرگىز نەياندەتۋانى ھىندە
بىكرىننەۋە كە تەنانت بەشى كىسەيەك مۇزۋشتى
خۇشەزە بىكات، بەلام پىۋا نازانىت، كە ئايا ئەۋان
دەبى بە خۇياندا بچنەۋە لەبىرى كپوزاندەۋە
گەلىيەكانىيان. مەن بەتەۋاۋى لەۋە نەگەشتوۋم، چۇن
پىۋا خۇى توۋشى ئەۋە بەزە دەكات، چونكە گەر
پىۋا بىەۋىت، ئەۋكاتە دەتۋانىت بىكات بە زۆربەلى
شەكان. بەلام نابى خەلك دادگايى بىكات، ھەندىك
لەۋە ژارانە لەۋىدا پاكشاپوۋن ۋە دەرگىيان ۋە گەلىيان
دەكرد كە لەۋانەيە دەسەلاتيان بەسەر
ئەۋە بارەدا نەبىت.

ھاوینی پاپر دوو هیچ پشوری کی سالانه له بڼو
 نامالیه پلریږی له یو، چونکه نه و مړغانه ی
 سوشیال همدغه ځایو ځلېچکن نه پیتوره. ځوای
 گوره من به ورسره په لږام، له کاتیکدا چاوم لږو
 بهی لایه کدا ده شکته وه، داځواړیم ده نورسی، به
 له له لورن زه نگم لږده دا، دږو دځواوم تیکه لږده کرد.
 پلایکېان دارده سستی کولېرام گرت به ده سته وه و
 ده رچوومه دهره وه بڼو لږو څار بڼو وه ی که سایه تی
 هه په تداری څوم لږمانېدهم، که به راستی مه به ستم
 یو، لږمانا چوومه دهره وه بڼو لږو جاده که و
 هاوارم له و که سانه ده کرد که به لاما تپېم ده یوون:
 "لږمان که من کولېم وگران پڼی ده که م، ده که واته
 پاره ستمېدهن، پسرله به ده مېدا به ده م
 پانکړه وه ده ده ده ستن".

پنګومان نه وان دږو دامابوون، به لام نه وه شتیك
 لږیه له پاره په وه قسه بکه م، زلریه ی جار خه لکی
 که مېك که مژهن، لږت منښ پڼم لږماندان، که چوون
 چلای ده توان ده ستم بگرن، هه روه ها پیم وټن که
 من ده مه ولت بچم بڼو لای پاسه که، همدغه دوو لږیه،
 به نه لږمانا ولسنگه ی پاسه که، نه وه پاسی لږمانه
 ده و شل لږه که قسی ده مناسیت، لږت شل لږه که
 څوای چه ندی ویست، پاره ی له لږو جزدانه که م
 دهرېندا، پاهان بانگی له مندالیکې که مژهل کرد که
 له چنگاپه کدا به پڼوه ده سناووا به وه ی یارمه تیم
 بدات همپانه سر چنگاپه ک. نه و جا دانیستم، له
 کاتیکېدا که که یستمه لږیک ده زگای سوشیال،
 دوو پاره هاواری یارمه تیدانم کرده وه. هاوارم کرد، "من
 کولېم و پڼمانیزم لږتیکه کاند مه یه، نه ی لږوه"،
 نه و جا پیاو لږی نه وه ده پیت داوای یارمه تی بکات،
 "لږیه که ده مه ولت به کتیک له لږیه ی مندالانی نازداری
 لږیه، به لږیکو پتیکې له دابه زینی پاسه که دا یارمه تیم
 بدات"، هه رکه پیاو وا به توندی داوا بکات، لږت

مه رانه که ی جتیه جی ده پیت. دوو زه لام له سر
 یارمه تی دابه زاندنی من شه پیاو ده کرد. به کتیک له و
 دوو زه لامه هه تاو ده کو نږو دامه زراوه که ش له که لم
 هات، له دالانه که وټن لږت بڼو خاتری خوا، له وه زیاتر
 پتویست ناکات له که لم پیت، من سده له سده
 نیلچ نیم به ته نها هه فتاو پتچ له سده، پاشان
 ده ستم کرد به پتیکه نین، نا نه م کابرایه ش لږی پرسیم
 که نایا من هه رده م له میزاجیکې ناوا په ونه قداردام.
 نه ده رشون خادم که سوشیال یاره رمه⁽¹¹⁾ ته ریق
 بڼو ده که لیک قسه ی خه ل قو مه ل قی بڼو کردم
 له پاره ی نه وه ی که من ناتونم بچم بڼو سیترا برون،
 چونکه پتویست به وه ده کات که من به کتیکم له که لدا
 پیتو هه رده م چاودیریم بکات. توخوا شتی وا بیتمانا،
 له کاتیکدا څوای ده زانیت که من پښتر له وټی بوومه و
 له لایه ن کارمه ندغه کانه وه ناسراوم. نه و جا چووم بڼو
 لای دکتور کارلیری دیرین، نه ویش که واهی نه وه ی
 بڼو نورسیم که منیش وه نه وانی تر، پتویسته له
 ناپارتمان که م دهرچمه دهره وه. وټن، هه روه ها
 مانگاپه کی پیریش پتویستی به له وه پری تازه هه یه،
 نه ویش دایه قاقای پتیکه نین وگوتی، "نامالیا تو
 بیکومان مه رگیز کولنا ده یټ. بیکومان لږیه" له م
 سه رده مه ی دوایدا کولېراو بوو به لږو، نایا تو
 ده زانی نه وه ناوی چیه؟ نامبروسیس⁽¹²⁾. نه رڼی
 گویت لږیه چ ناویکه! بلن نه وکاته مه موو که سستی
 که مته نداسی څوای هه یه". کوره نه علمتم لږدا، لږت
 که واهیه که ی نه و هیچ یارمه تییه کی نه دا، ناچار
 هاوینی پاپر دوو به دانیشتووی نایا لږه دا
 به سه رمېرد.

نه وه چ پږنامه یه که نیستاکه تو کاری تیدا
 ده که یت؟ به لږی، به لږی پږنامه یه کی سوشیالیستی،
 به لږی هه ر له به رنه وه ش بوو جاریک له جاره کان زه نگم
 بڼو لږدابووی، نه ی چوون، به خوشم له که نجیتیم
 سوشیالیست بووم. نه وه په نجا سالی خایاند تا له وه

تېيگەم، بەلام تۆگەنجىت، دلەكەم، ئەوجا دەنگ
 بدە. پىياو دەبىت ھەرچەندىك باشتر پىيدەكرىت
 كۆششى خۇي بىكات. گویت لىمە. ئەوجا ئىستا
 دەبىت تۆھەلبەدى لە پۆزنامەكەتدا بانگەوازىك
 دەربارەى ئەمە دەرىكەيت، بەوشىۋەيەى كە من
 ئەمسال بەرىمە سەر لەۋەپى سەوز. لەگەل
 ئەۋەشدا ئايا تۆ دەتوانىت لە شىنكى دىكەشدا
 يارمەتيم بدەيت، لە كاتىكدا ئىستاكە تۆ لىزەى. ئەو
 مەقەستەى ئا لەۋىدايە دەبىنى، چكۆلانەكەى لای
 چەپى بانىستى دەرىيەكەۋە⁽¹³⁾ لەلای چەپى
 ئەزەلىان⁽¹⁴⁾ كەۋە، بېيىنە پاشان نىنۆكەكانى پىمى
 پىن بېرە. نىنۆكىكم ھەبە و پىم بىرىندار دەكات. ئى
 چاكە. ئەرى چۆن دىمە پىشچاۋ؟ خەزت لە پۆيەكەم
 ھەيە؟ ئەۋە خوشكەكەم لە مالونگ⁽¹⁵⁾ دورويەتىو
 منىش خۇشم دەۋىت، چونكە ئەۋە پەنگىكى سورى
 غۇرىنى گەرمى ھەيە، ئاي چ جۆرىكى نايابىشە.
 ھەروەھا ئەۋە خۇي چىنەكانىشى چىۋەۋ ئەۋ
 لوكە چكۆلانەشى بە باشى پىۋە لكاندەۋە، چونكە
 من ھەردەم دەچم بۆ شىلان و جوملاستىكى نەخۇشرو
 بۆشەۋەى جىل لەبەركىدن و جىل دانان، بە خىرايى
 جىبەجى بىت، من ھەردەم جىلى كەم لەبەردەكەم.
 باۋەپت ھەبىت، ئەۋانەى ساباتسىبىرى گەلىك
 پووخۇش. ھەر ھەموو ئەۋانەى ئەۋى دەناسم. ئايا
 دەتوانى ئىستا قاۋە تىبەكى، ھەر ئا لەم ئانەدا كولى
 گرتەۋە، دەتوانم بە دەست ھەستى پىبەكەم. ئەۋەيان
 كە نان و كەرەپەكى جەغەرى و تەپەتورەى لەسەر
 بىت ھەلگە، سىۋەكانىشم لەبەر تۆ كرىون. من
 ناتوانم بىاجووم، بۆ مىۋانەكانم دەيانكەم بە چوار
 قاشەۋە چوار قاش ھەلگە.

نانى لە مالەۋە بىزاۋىش ھەيە، ئەۋە ئىدلە، كچە
 چكۆلانەكەم، خۇي بە تەنورەۋەى كرىۋە. دەبىت
 موڧىن⁽¹⁶⁾ و سىۋىركلىنگور⁽¹⁷⁾ و كىكىسى سىۋ⁽¹⁸⁾ و
 چوكەى فىنلەندى⁽¹⁹⁾، لىزەدا ھەبن. بىسىلا كچەكە،

كوپرايىت داماتۋە ۋەكو كوپر لەۋ ناۋە تەپەتەپتە،
 قوتۋەكان بە تەنىشت گەنجىنەكەۋە نىن. تۆ بۆ خۇت
 دەزانى، من ئەۋانم لە ناۋەپاستى مىزەكە
 لەبەردەستدا دانائە بۆشەۋەى دەستىم پىيان بىكات.
 ئىخۇ پىشتر من پىم وتویت. پىۋىستە مالەكە
 پىكوپىك بىت بۆشەۋەى پىار بزانىت چى لە كوتىيە.
 دەزانم ھەموو شىتەكان لە كوتىن، ئەرى تۆ
 دەرمانەكانى منىت بىنىۋە. دەرمانى نەخۇشى دل،
 دىگۆكسىن⁽²⁰⁾، لە قوتوى خىردا، شىلە پۆكەر⁽²¹⁾،
 لاسىكس⁽²²⁾، لە قىرى چوارگۆشەدان، دەرمانى نازار
 لە چوارگۆشەى چكۆلانەترداۋ ئا ئەۋەيان كە لەناۋ
 ئەۋ قوتۋە گولدارەدايە ۋە قىرى خەپە قىلىيە
 چكۆلانەكانى تىدايە لە دىرى گىزىۋونى دەمار
 دەبىخۇم. من بىردەبارى⁽²³⁾ ھەموو ئەۋكچانەى
 دەزگای خزمەتكارى مالەۋەم نىيە كە جىگۆپكى بە
 شتەكان دەكەن. كاتىك ئەۋ كىزەى پىشۋو دەھات
 بۆلام و ئىستا نايەت، ئىدى ھەرچ كەسىكى تر بىت
 ۋەك ئەۋە ۋايە كەس نەھاتىت. ئەگەر تۆ دەترانى ئا
 ئەۋكچانە چەندىك ئەم ناۋەم لىدە ئالۆزكىن.
 جارىكىان كەنىشكىك لىز. بىو بۆ جارىكى تر
 موبىلەى موبەقەكەى دامەزاندەۋە، بە شىۋەيەكى
 ۋا لەدۋاى ئەۋ من پەيم بە ھىچ نەدەبرد. بە گىرانەۋە
 لەسەر زەۋىيەكەۋ بە دۋاى چاۋىلكە، بە دۋاى كوپ، بە
 دۋاى ھەموو شىتىكدا زگەخشىم بىو. ئەترمە پىشى
 ئەۋەى ئەۋان لە سۇشىال دەيلىن. من پىم باشترە بە
 تەنھا خۇم جىبەجى بىكەم ۋەك ئەۋەى كەسانىكى
 تەپۆلى ۋا خزمەتكارى مال⁽²⁴⁾، بىكەن. دۋايەمىن
 كەپەت دەلەشپىك ھات يەكسەر بە پەپۆشپى
 مالىسپىنەۋە خۇي گەياند بە چىرا نەوتىيەكەم،
 بىگومان سەركلاۋى⁽²⁵⁾ چراكەى شىكاند. ئەۋە ھى
 سالانى 1500 بىو، ئەۋە ھەندە كۆن بىو لە نىو
 شووشەيەكى سەۋزى دلپىندا بىو. پاشان ئەۋ
 ئادەمىزادە خۇي دا لەۋەى پارچە شووشەكان بە

گسك بماليت، گسكان، ئايا قوشتى لەو بابەتەت بەو
ژنە وتوۋ. وتم، گەر بىتو زەويىيەكە بە گسكە
كارەبايىيەكە پاك ئەكەيتەو، ئەو دەرتدەكەمە
دەرەو، ئەرى تۆتتەگەيت ئەگەر خەك بە پاي
پەتى بەسەر زەويىيەكەدا رېيىكەن، دەشتت پارچە
شوشە بچەقەتە پايانەو.

لەم سەردەمەدا خەلكى ھەندە تەپۇلو كالۇسن،
ئىدى لەبەر ھەر ھۆيەك بىت. ئەمە ھەم مىندالۆ ھەم
گەرەش دەگرتتەو، سەيرى دەورپشتى خۇيان
ناكەن. لەم پۇژانەدا خەرىكىو لىرەو بەرپى كەوم،
بالەكانم وەكو بالندەيەكى گەرە گرتبۇو، ئا ئەو،
مىن راھاتووم وا بىكەم، تۆ لەو باوەرەدا نىت كە زرتە
زەلامىك بە پاكردن ھاتو بە تەقلە لەسەر قالدەمەكە
خستىمى، چاويلەكەكەم شكا. تۆ خۆت دەزانى كە مىن
چاويلەكەم لە بۆ پاراستنى چاوم بەكارىنم،
ئەوۋى بايى 650 كىرۇن و چوارچىوۋەيەكى
قاوۋى ماھونى⁽²⁴⁾ ھەيە.

ئاتوانم لە مالى مىندالەكانم بىم، چونكە
مىندالەكانىيان ھىچ ئەدەبىيىكان نىيە. ئەوان ھەر دەلىنى
دېندەن، ھەر فېرەكەفېرەك ھاتوچۇيانەو دەبىت ھەمور
شتىيىكان پىتېرىت. ئەوانە خۆلى نىو ئىنجانەي
گولەكان دەخۇن، شەكەرلەمە دەنن و قىزەقىز
دەكەن. نەخىر پىم باشتە لە مالەو لە نىو جىگادا
لەسەر پىشت پاكشىم و بە تەلفون لەگەل
دەلەشپەكانى خزمەتى سۆشبالو دىكتور قسە بىكەم.
ئىتر لە بۆ خۆم نانوكەرەيەك لە مەعدەنوس، بەسەر
نانىكى نەرم و سېو شەكەرلەمەيەك ھەلدەگرم و بە
تەواویش دەزانم تەرمۆزەكە لە كۆى دادەنىم، ئىتر
گوپراپىرى پىكۆردەرو راپىق دەبىم. لەم سەردەمەدا
خراپ دەژنەوم، بۆيەكە دەنگەكە تا بەرزىتىن پلە
سوردەدەم. دەلەشپەكەي تەنىشتەم كەرە، ئىتر بۆ
ئەو وەك يەك وايە، ئەوانى كەش تارەكو ئىستە ھىچ
گازندەيەكىيان نەكردەو. زۆرىيەى جار بە تەلفون

قسەدەكەم. دىكتور بىزىلوند دىكتورە تازەكەي
نەخۇشىيى دىلم بە راستى كاتىكى باشم بۆ
تەرخاندەكات لەگەل ئەوۋىدا گەلىك كارى ھەيە
بىكات، بەلام سستەرەكەي، بە راستى مۇفىكى
ئىسك قورسە، ھەردەم پەوى ترشە، ئەو دەلىت
نابىت سەر لە دىكتور بىشۆتىنىت، ئەوجا مىن دەلىم
بىگومان ئەو بەخۇي ئەو يەكلادەكاتەو گەر بىتو
سەرى لىشۆتىنىت يا ئا، ئەوجا ئىستە پىگام بەردە
ئەي دەنگە چكۆلانەكەم. ئەو جارەيان كە تەلفونم
بۆ كىرد، خۆت دەزانى مانكى راپىرو بىو،
ئەوكاتەي جەلتەيەك لىتەدەبوم.

دىكتور گوتى، "گولەكەم، يەكسەررەرە". ھەر
يەكەيەك ئەمبولانسەكە ھاتو لە كاتىكىدا مىيان بىردە
زۆرەو، ھىشتاكانى مىن بىشۆش بىووم، دەزانى
چوومە كۆى؟ بۆ بەشىكى لەو بابەتەي لەویدا
خەلكەكەي مىشكىيان تىكچوۋ. لەویدا شىتتىكى لىتەو
ھەمور شەوۋەكە بۆ ئا ھەوارىدەكرد، شەوى دوايى
كچىكى لىبىو پەنجەي دەكرد بە چاۋەكانماۋ ئەوجا
مىن گوتىم، پىم چاكترە لە كلىدۆرەكەدا بىرم وەك
ئەوۋى لەم قاۋشەدا پاكشىم، ئىتر لە دواي ئەو لە
زۆرى كەرەنتەيان خەواندىم. تا لە دوايىدا دىكتورە
ئاسايىيەكەم خۇي تىتەلقورتاندى گەبىشتە شۆتىنى
پاستى خۆم، ئاي خوداي گەرەم. سەرم گىزى
دەخواردو ھىچ ھىزىك لەبەر پەنجەكانما ئەبىو،
پارامەوۋەكە لە خواردنى ناننى بەيانىندا لە بادەي لە
كاغەز دروستكراۋ، پىزگارم بىت. گوتىم، مىن پىتەستە
شتىكى جىگىرى لە فەخفورى دروستكراۋ ھەبىت،
دەنا لە دەستم بەردەبىتەو. لەو باوەرەدا نەبىن مىن
پىرەژنىكى لەرزۇكى جەپۇل بىم، بەلام مىن ھەستم زۆر
خراپە، چونكە سورى خوتىم خراپە. پاشان
فەخفورىان پىتەدا، لەخوا بەزىاد بىت. مەپرسە چى
نەگەتەيەك بىو لەنىو جىگادا پاكشىنى و مىزو گوو

بکە ی بە خۆتا، بە لām دکتۆره که پێگە ی نه ده دام
له نێو جیگا ده رچم. شهو ئی وه کو مندالێکی دز خۆم
گه یانده توالیته که، به لām بورامه وه. ئه ی خوای
گه وره دکتۆره که چه ند به سه رمدا هات،
به لām ئه و فریشته یه که بو خۆی،
چونکه ئه و قه عده یه کی تایبه تی پیدام.

له قاوشه که دا سه رگوزشته م ده گێپرایه وه و میوه و
گولم به سه ر ئه وانی که دا ده به خشیه وه، خانمێک که
سه ره تانی سی هه بوو پرسیا ری کرد، چۆن من
ده توانم هه میشه ئاوه ها شادمان بم، من پێموت که
ئه و ده بوایه داوه شیته به وه ی ته نها گله یی ده کات و
ده لووشکی ئی. گوتم، ئه تۆیه ک که هه موو پۆژی
سه ردانی که ریشته هیه. ئه و جا ئه و گوته ی،
سه ردانی که ر، ئه وه هه ر گووم تیکرد، ئیخۆ من
ده مرم. من گوتم، تۆ ده بیته دابوه شیته. ته ماشای
ده وروپشته ی خۆت بکه له کاتی که له ژیا ندا ده توانیت
ببینی، بیر له من بکه ره وه که کو ئیرم. دل که م، که من
چه ند ئی ته عزیزیاری پوونا کی چاوه کانم،
بێگومان هه رچییه ک هه بیته ده یده م بو
ئه وه ی ئه وانه م بو بگه رێته وه.

له کاتی که له گه نج بووم هه رچییه ک هه بوو کردم،
خۆشه ویستیم کرد، سه فه رم کرد، به ته وای ژیا م.
چار مندالم بوو، ئه وش هه روه ک سه ما به پتوه چوو،
به ته نها له گه ل ئه وه ی دوا ییان نه بیته له کاتی که
قه وتم ده کرد بو ده رکردنی ئازارم هه بوو، ئیخۆ
هه روه ها ئه وش یان جێ به جێ بوو. له نه خوشخانه و
مالی پیراندا کارم کرد، من کولفه تکارو چیشته لینه ر
بووم. هه ر ئه وه نده ی منداله کان چوونه قوتابخانه
وایان لیکرا که به خۆیان خۆیان به رن به پتوه، به لām
له کاتی که له چکولانه بوون له ماله وه له گه لیاندا
بووم. له م سه رده مه ی ئیستا ئه وه شتیکی تره. ئیخۆ
کچه چکولانه که م ده یه ویت منداله کانی بدا به
که سیکی دیکه، به ته نها بو ئه وه ی که بتوانی

بجولیته وه. له م سه رده مه دا ئاوه ها ته ماشای ئه و
شته ده کریت، به لām خۆ منداله کانیش وه کو دپنده یان
لیدیت. ره قه له، که من بچکوله که یان وا ناوزه ند
ده که م، ئه و یان له سه ر میزی موویه قه که وه یه کسه ر
خۆی هه لده داته هه واره و کارتی پاسی دایکی
له توپه ت ده کات. ئه وه چ جۆره مندالێکن.

به ئی، ئیستا من لی ره دا له سه ر قه نه فه که
پاکشام، پێشده ست به زیوم، نیفلیچ و کو ئیرو
ره قوته ق بووم، به لām پیاو نابێ گله یی بکات. له
ساباتسبیری خانمێک که له سه ر قه ره وێله یه ک له
ته نیشتمه وه پاکشایو گوته ی، ئیستا ئه تۆ ئه ی
ئامالیا، له کاتی که دا که دلت هه له ی تیکه وت، ئه و جا
پتویسته هاوار بو خواو فیلا دیلفیا⁽²⁷⁾ بکه ی، نه مینییه ک
ئاله وه دا هیه. پیاو بیر له وه ده کاته وه به چی
شیوه یه ک به ریت خۆ ئه وه ناکریت درێژه به کات
بدات. من له و باوه ره دام پۆژیک له پۆژان ملم لار
ده بیته وه هه ر به پاکشای ده مینمه وه، خراپترین
شت بو که سوکاره که یه من بو خوشم به و خه یالانه
پرا هاتووم، ئه وان له کاتی که له سی که به و شیوه یه
ده بیننه وه له هۆشی خۆیان ده چن.

کچی باش، ئه تۆ ده زانی، که ئه وه چه ن دین جاره
له سه ره وه له به رزیو نه وه ی ئه سانسۆر⁽²⁸⁾ ه که
سه رنجمدا وه، وه هه ر بۆیه که شه ئه وان ئه وه نده
ده مه دم له گه ل سۆشیالدا ده که ن، له باره ی ئه وه ی
ئایا من له لای کچه چکوله که م یا وه کو له نه خوشخانه
بژیم. به لām هه رگیز نابیت ئه و گواسته وه یه له ژیا نی
مندا رویدات. ئا لی ره دا من ئورشی دیم هیه، ئایا تۆ
ده بیننی، ئورشی دنی چکولانه، ئه و کابرایه ی
سه رسوچه که پیدام، ئایا به خه یالقا دیت که سیکی
ئاوا له دلدا شیرین. لی ره دا کاسی ته کانی
ریکۆرده ره که م و نه لقه کولیچه ی شه کراوی⁽²⁹⁾ و
ئه لبوم و شته کانم هیه. ئایا تۆ له و باوه ره دای پیاو

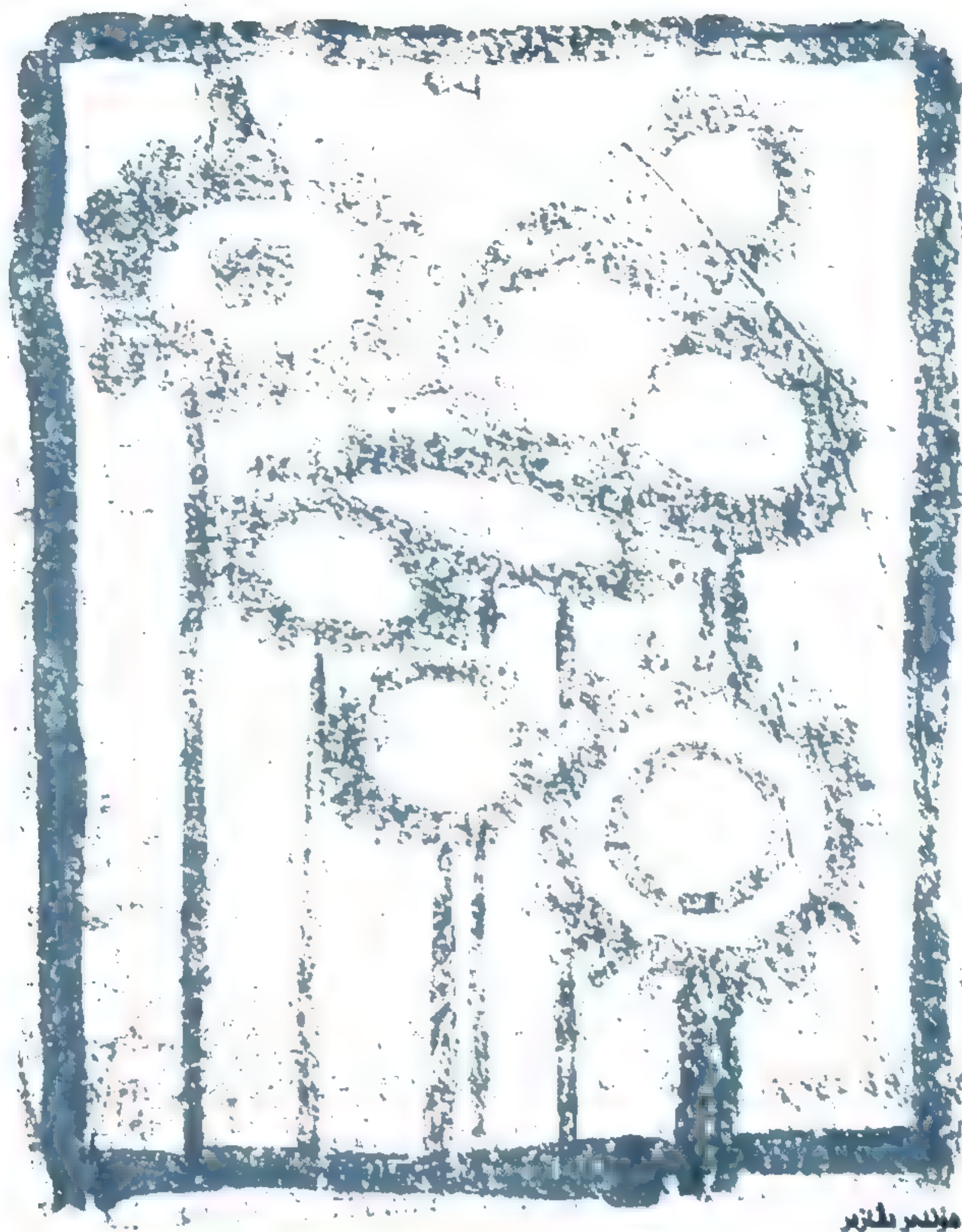
تەماشاکردنى لەبىر بچىتەو؟ تەنانت ئەو ش نە،
 مەموو پۇرژىك، ھەموو شتىك دەبىنم. ئىتر كەس
 بۆى نىيە گلەى بکات. لەگەل ئەو شدا لەگەل ئەو شى
 مۇف ھەردەم زۆرىەى كاتەکان گریاوه. لە کاتىکدا
 مەن دوا جەلەم گرت ئا لىرەدا لەسەر زەویە کەدا
 کەوتبووم وەك دىلە سەگىك دەمقرووسکاند،
 فرمىسکەکان دەپژان و دەپژان و ئەگەر بەتبابە ھەر
 ھەموو ئەوانە بەمەینایە و بیوونایە بە ئەلماس ئەوجا
 ھەر ھەموویانم دەفرۆشتەو تەنھا بۆئەو شى دووبارە
 پووناکى چاوم بۆ بگەریتەو. ناخۆشترین شت
 ئەو شە، بىنایى لە دەست بەدەیت. ئەو شى كەيان ھىچ
 نە. خۆ پیاو پىشتەر گریاوه.

بەلێ، ئىستاکە قاوہ کەش ساردبۆتەو، بەلام خۆ
 تۆ قاوہى دىكەت ناوێت، ئەوجا بە بىتەو شى
 سەروژىریان بکەیت لە بەردەست لایان بەدە، چونکە
 مالە کەم بە جوانى و پاراوەى دەوێتەو. دە پىم بلێ
 دلە کەم، خۆ بىگومان تۆ ناتەوێت ئىستاکە بپۆیت؟
 کچە باشە کەم، ئىخۆ ناکریت تۆ ھەر ئىستاکە
 نەپۆیت؟ بەمىنەو. دلە کەم، بەمىنەو بەلێ، دە بپۆ،
 مەن چاک ئەو دەزانم، تۆ ھى خۆت ھەيە، خراپترین
 شت کە مەن دەیزانم ئەو شە پىرەژن خۆى بە گەنجەو
 ھەلدەواسیت. بە بىرەدا دىتەو کە پوورىكى پىرم
 ھەبوو، ھەرگىز نەیدەھىشت ئىمەى کچ بۆ جىگایەك
 دەریاز بىن، لە کاتىکدا دەبوايە دەرجوونایەو
 خەرىكى کاروبارى خۆمان بىن، نامەوێت بەو شىوہە
 یم، مەن ئەو شە گەلێك جار بە مندالەکانم گوتەو، مەن
 کارى خۆم مەیسەر دەکەم. ئەوجا ئەتۆ بپۆ ئەى
 دلە کەم، وە بە ئاگادارىيەو لە دالانە کەدا بپۆ، بەو
 شىوہەى کە نەعلەکانم بەر پىست نەکەون و
 لە بەردەستدا نەمىنەو، چونکە لە کاتىکدا کە پاشتر
 دەچمە دەرەو شە بۆ توالیئە کە، ئەوکاتە پىم
 ھەلدەکەوێت و ھەلدەخلىسکىم. دەپۆ، دلە کەم!

پەراويزەکان

- * ئەم چىزىکە، لە بەرھەمەى خوارمەو وەرگىراو.
 Stanna mitt hjarta stanna, P. 132- 140.
 orfattarforlaget, Uddevalla, 1979.
- 1- پارکىنسۆن Parkinson: نەخۆشەى كى كۆئەندامى
 دەمارەکان.
 - 2- گرامام: جۆرە ئارىيەكە لە گەنم يا جۆبە
 تونكەلەيانەو لە ئاش دراييت.
 - 3- سىلفەر: نۆوى جۆرىكى چايە.
 - 4- ئىكخوئى Eksjö: شارىكە لە سوید.
 - 5- تۆرلاند: مەبەست لە خەلكى ناوچەى باكوورە، وئە
 باكوور لە م پستەيەدا مانای باكوورىن.
 - 7- ساباتسىيىرى: نەخۆشخانەى كى ناسرلو لە گەرەكىكى
 نىوہەندى شارى ستوكھۆلم.
 - 8- تريت: خوارىنىكى بە ئەولوى نەرمكرو بۆ ئەو
 كەسانەى تولى ئاوى جارىنىيان نىيە.
 - 9- جوملاستىكونى نەخۆش: ئەو وەرزش و مەشقەردنەى
 بە نەخۆش دەكرىت لە بۆ گەرەنەو شى بۆ دۆخى ناسايى ياوەكو
 ھەندەى لە تولى نەخۆشەكە دايە فىزىكرىتەو. لە ھەمانكاتدا
 بەو كەسەى ئەو مەشقەنەيان فىردەكات دەوترىت:
 جوملاستىكونى نەخۆش.
 - 10- مالى پىران: بەو مالانە دەوترىت كە مۇقى بە تەمەنى
 تىادا دەژىت و لە لايەن ھىزى فىزىيارى لەشەو تولى
 جىبە جىكردنى كاروبارى ژيانى خويان نەبن و ھەردەمىش لە
 خانوانە كارمەندى لىيەو يارمەتییان دەدەن لە
 پىويستىيەكانى ژيانىندا.
 - سۆسىال ياوەر: ئەو كەسەى كە لە سۆشىالدا ئەركى
 كاروبارى يارمەتيدانى تۆ بەخۆو دەكرىت.
 - 12- نامبرۆسىيوس Ambrosius: خۆراكى خواكانە لە
 نەفسانەى گرىكىيەكاندا.
 - 13- بالشتى دەرزىكەو: ئەو پارچە لىباد يا پەرقىيە
 دەرزى درومانى پىو دەچەقینرىت.

- 14- نه زه ليار: جوره پوه کيکي بازارنده وړي نيو مالانه.
- 15- مالنگ Malong: نړوي شارکي له سوید.
- 16- مولين: جوره کيکيکي.
- 17- سمولر گلنگور: جوره کيکيکي.
- 18- کيکي سڼو: جوره کيکيکي له سڼو نارو شکر و سڼو دروسلده گرځي.
- 19- چرکلي لپله لږي: جوره شکر له ميه کي بارو کي چکرلان په.
- 20- ښکرکسين Dioxin: نړوي پيکها ته کي کيمياوي و درماله.
- 21- امله رڼکرا: لږه دا مه به ستم له و درمالانه يه که په کار ده پڼرڼي له بل ياره تېدلي له ش بل پالنان به و ناوانه ي دل له توانا پدا نېپه دريانېکانه و دره و و به شڼو په کي ناسامي له و خلطسان قاچوقوليان ده په نيمت: نه و ش به مړي ماله وړي له و ثاره زيادانه په له له خدا، و تېده گم لاي خلومان باداري پڼده لڼ.
- 22- لاسسيکس Lasix: نړوي پيکها ته کي کيمياوي و درماله.
- 23- برده بار: تهحه مول.
- 24- لږه دا مه به ستم له و که سانه يه که سار به ده زگاي موشيانو پڼزانه ماوه يه کي ليار يکراو خزمه تي نه و که سانه ده که ن که له توانا پاندا نېپه کاري پڼزانه ي خويان نه نجام يده ن.
- 25- سرکلارو: نه و شوشه يه ي ده خرڅته سر چرلي نه و تين پتي ده گوتريت سرکلارو، ولتا جامي چرا.
- 26- ماهوني: په ننگي داري ماهون.
- 27- ليلانيلفيا: نړوي کلنسا يه کي گروپي پينگست و پينگستېش و کو نيمچه مه زه بيکي ناييني مه سيحيي سر به گروپي پرتستانته.
- 28- نه سانسور: به رڼکه روه په که و به عره بي مصعدي پنده و تريت.
- 29- نه لقه کوليچه ي شکر اوي: جوره کيکيکي.

مؤلف: طاهر

گفتوگو

وینہی پو شنبیری کلاسیکی

گفتوگو یهك له گه ل

(ژان پۆل سارتهن) دا

بیر بنیشو

وینەى رۆشنىبىرى كلاسسىكى

— گەفتوگۆيەك لەگەڵ ژان پۆل سارتەر —

■ سازدانی: بىير بنیشۆ

● و. لە عەرەبىيەو: برۆا عەلادىن

بۆچوونە سیاسىيەكانم و ھەلۆنىستە ئەدەبىي و
فەلسەفەيەكانمدا بچمەو. دەتوانىست
پىمبەلنىت چۆن گۆرايت؟

سارتەر: كاتىك ئەو رووداوانە دەستيانپيكرد،
ھەرگىز نەمدەزانی خەرىكە كارمىدەكەن. بەلام
بايەخم پىدەدان، بەتايبەتى چۆنكە لاوان پرسىاريان
لیدەكردم. پاشتر لە ناوەراستی ماى 1968دا چووم
بۆ سۆربۆن تاوەكو قسەبكەم، ئەو بوو زۆر بەچاكى
پىشوازىم لىكرا. بەلام لەگەڵ ئەو شىدا نەمدەتوانى
شتىك بلىم نرخ و بەھای ھەبىت، چۆنكە ھىشتا ھىچ
شتىك تىنەگەيشتبووم لەوێ كە رویدەدا. ھىواش
ھىواش لەسالى 1969دا تىگەيشتم... تىگەيشتم
لەوێ ئەو شتى لاوان رەخنەى لیدەگرن و شۆرشی
بۆدەكەن شتىكە لەناوماندايە... ھەروەھا لەناو
منیشدايە... ئەو شتىش برىتييە لە: كولتور.

ئەو ش زۆر شتىكى ئالۆز بوو، چۆنكە ئەو
لاوانەيش خۆيان بەو پىيەى قوتابى بوون و خەرىكى

بنیشۆ: ئەو كىشەيەى باسىدەكەم لەگەڵ
سەرم تاي شەستەكاندا لە ئەمرىكا دەستپيكرد،
لە 1965يشدا ھات بۆ ئەلمانىا و پاشتر لە 1968دا
گەيشتە فەرەنسا: مەبەستم شۆرشی لاوانە. ئەم
رووداو بەئەندازەيەك كسارى تىكردىت، كە
چارىكە وتت پىويستە لەمەودا بەزۆربەى

دوا تاقىكرىدەنەۋەى سەرى سال بوون، رۇشنېرى بوون. بەلام ئەوان شۇرۇشيان بۇ ئەۋكولتورە خۇى دەكرىدا رۇشنېرى كلاسېكى خاۋەنى ھېزىكە ۋەر كاتىكىش بېھۋى لەژىر لەرمانى خۇيدايە. ئەۋخاۋەنى مەعرفەيەكە ۋە مەعرفەيەش خۇى - زۇر ناغادىلانە - خۇى دەكرىت بۇ ھېز. مەبەسەم لە رۇشنېرى كلاسېكى نوسەران نېيە، بەلكو ئەۋانەى خەرىكى ئىشى سەربەخۇن: پزىشسك ۋە ئەندازىارەكان ۋە... تادۋايى. ئەمانە ئەۋكەسانەن كە ۋادەزانن لەپىناۋى چاكەى جېھانىدا كاردەكەن. ئەۋ پزىشكەى لە ئەخۇشېيەك دەكرىتەۋە لەپىناۋى مۇۋاپەتېدا ئەم كارە دەكات... لە ھەمان كاتىشدا دەزانىت ئەم جېھانىبوۋە لەرئى چىنە تايىبەتېيەكەى خۇيەۋە پىيدراۋە كە چىنى بۇرۇۋازىيە، دواچار ئەمەش خۇى لەخۇيداۋ بەشېۋەيەك لە شېۋەكان دەكرىت بۇ شىتېكى لەبەريەكەلۋەشاۋ... ھەريۋە ۋا ھەستەكات ئەۋكەسە نېيە كە بوۋە يان دەيەۋىت بېيىت. بەھۋى ئەمەيشەۋە خەم دەخوات، چونكە ھەستەكات وىزدانى دۇنيا نېيە: لە چركەساتىكدا بەھۋى مەعرفە ۋە زانىارىيەكانىۋە جېھانىيە، لەكاتىكى دىكەيشدا بەھۋى ئامانجىۋە لە مەعرفەكەى تايىبەتى يان شەخسىيە... ئەم ئاكۇكىيەش لەناۋ سىروشتى خۇيدا بەرەۋ بېنىنى كۆمەلگەيەكى دەبات جىاۋاز لەۋ كۆمەلگەيەى ئومىدەۋار بوۋىن بۇى ئامادەبەكەين.

بەگورتى: رۇشنېرى كلاسېكى ۋەلامگۇيە بۇ چەپاندنى ئامانجە تايىبەتېيەكەى تا ئەۋ سىنۋورەى كۆمەلگە بۇى دىيارىكرىۋەۋ لە ئەنجامى ئەمەيشدا دەبىتە يەككە لە رەخەگرەكانى ئەۋ كۆمەلگەيە، بەلام ئەمە رىگەى ئەۋەى لىناكرىت بېيىتە بۇرۇۋازى، چونكە سوود لە وىزدانە گوناھبارەكەى ۋەردەگرىت. ئەۋ دەكرىت بۇ پىاۋىك كە لە كۆبۈنەۋە جەماۋەرىيەكاندا قسە دەكات ۋە گۇيىسىنى چەپلەى جەماۋەر دەبىت... دەكرىت بۇ نوسەرى

كتىبۇچكەى بچوك بچوك دەريارەى ئەۋ شەپو خراپەكارىيەى لە كۆمەلگەدا ھەيە... دەكرىت بۇ جەنگاۋەرىك كە لەپىناۋى ھەموۋانداۋ لەسەرناسىتى جېھانى سەنگەرى شەپ دەكرىت... لە ھەمان كاتىشدا سوود لە ھەموۋ ئەۋ بارودۇخانە. ۋەردەگرىت، سوودى ئەۋە ۋەردەگرىت كە رۇشنېرە. با بۇ ئەمەش نمونەيەك لە يەككە لە زانكۇكانى ئەمريكا بھىننەۋە، زانايەكى سىروشتى يان كىميا... با ھەر ۋاشىزانن ھىشتا لەسەردەمى جەنگى فېتىنامداين... لەراستىدا ھەموۋ جېھانى ئەمريكى خەرىكى كاركرىدە لەپىناۋى جەنگى فېتىنامدا، ۋاتە ھەموۋ مەعرفە ۋە تۋانا زانستىيەكانى تەرخانكرىۋە لەپىناۋى بىردنەۋەى مۇۋى ئەمريكى لە جەنگى فېتىنامدا... لە ھەمان كاتىشدا گەر بۇى دەرىكەۋىت ھەموۋ زانىارىيە زانستىيەكانى لەپىناۋى ئەۋ جەنگەدا بەكاردەبىت، ئەمە ناپىتە رىگىر لەبەردەم ئەۋەدا بچىتە كۆبۈنەۋەيەكى كىشتىيەۋە لەبەردەمى ھەموۋاندا بلىت دۇى ئەۋ جەنگەم. لىرە لە فەرەنسا ھەلۋىستەكە بەۋ ئاشكرائىيە نېيە، بەلام بوۋى رۇشنېر بەۋ شېۋەيەى لە فەرەنسا ھەيە ۋە لىكەدايەۋە، تەۋاۋ لەۋە دەچىت كە لە فەرەنسا ھەيە. مەن خۇم لەگەل ھەندى كەسى دىكەدا تاۋەكو 1968 رۇشنېرى كلاسېكى بوۋىن: لە ھەندى مانگرىندا بەشدارىمانكرىۋە... لەزۇر كۆبۈنەۋەدا ئامادەبوۋىن ۋە تۋمانە دۇى جەنگىن لە جەزائىر... ئىمە چوبوۋىنە رىزى جەماۋەرەۋە... ئەمەش خۇى ئەۋ شەيە كە سالى 1968 لاۋان لە دۇى راپەرىن. ئەۋان ئەۋ رۇشنېرىيە يان نەدەۋىست كە لەجىاتى ئەۋەى خۇيان ۋەك. خۇيان بىن، ۋەك ھەلۋىزىراۋ خۇيان نىشانەداۋ پىشكەشەكرىد.

بىنىشۇ: لەگەل ئەۋەشدا كە بىسىت سال خەرىكى ئەۋە بوۋىت رۇشنېرىان بىن بەيەك ياخو بىنە ھاۋەلى يەكدى... كەچى ئەۋەتا ئىستى ئەۋ ھاۋەلى ۋە يەكبۈنە رەتدەكەيتەۋە.

سارتهرا: به لām بیست سال بهر له نیتستا
 نهوم نه دهرانی... مه به ستم له وشه ی به هاوه لېوونی
 یه کدی، هاوه لېنی نیوان کاری رۆشنیبران یا
 هونرمه ندان بوو به گشتی... که چی له گال نه وه شدا
 وینه ی رۆشنیبری کلاسیکی نه مړو به مشیوه به به:
 پشوریدلو و پالی لیداوه ته وه... خاوه نی شوقه به...
 ژبانیکي ناخو شه خراب ناژی... ورده بوږډوا به... نه م
 وشه به پر به پیستی خویه تی، له ژیر نه م
 بروشه ی شدا ده توانیت نه و هاوه لېوونی
 به ده سته پیت که باسکرد، نه ویش له رنگی
 ناموزگار ی کرنی جه ماوه ره وه... به ناوی جیه وه؟
 نه ی بوجی جه ماوه رایه خ به مجوره که سه ده دات؟
 نه مه نه و مه سه له به به که گه نجان له نژی راپه پین.
 به لای نه وانه وه رۆلی رۆشنیبر نه و رۆله نیبه که خلی
 بوخوی ه لېزاریه وه... به لکو ده بیت سروشنی
 کولتور له ژیر تاقیکرنه وه دا بیت.

بنیشو: ئایا نه و کنیشه نه چین که
 توله په یوه ندیتدا به جه ماوه له لایه ک و،
 بوږډوازییه کان له لایه کی دیکه وه
 توشی هاتوریت؟

سارتهرا: نه و ده له بیر نه چیت که من ته مه نی
 هفتا سالی شم به جیه یشتوه... من له و رۆشنیبره
 کلاسیکیه ده چم که چوته ته مه نه وه و هیشتا
 خه ریکه و جیه یی نه م و نه و ه لده گرت. ویزدانی
 نارازیم کاتی ته وای هه بوو بوته وه ی که شه بکات و
 گه وده ببیت. هه ریویه ناشکرایه که من ناتوانم
 به شتوه به کی سروشنی وه نه و لوه بگوریم که له
 ته مه نی بیست سالی دایه، به لām له و چرکه ساته دا که
 زانیم په یوه ندیه کانم به سنین، ناراسته به کی دیکه م
 وه رگرت. نه مړیش من په یوه سته به کی ته وایم به
 خه لکیه وه هه به... هه میشه له گه لیانم... مه به ستم
 له وه به خۆم له گه لیانم... به بوونم نه وه ک فیکرم...
 نه و ش نه رکی سه رشانی هه ر تاکیکه.

نه و ش فیرووم که کوبوونه وه و نیمزاکرن
 له سه ر بلوکراوه کان له نیتستا هیج مانابه کی نیبه.

بنیشو: پیتوا به لوه ی که باسیده که میت بو
 هه ر له تیکی لهرمنسی راستییت، یان ته نه ا
 بو رۆشنیبری لهرمنسی ده شیت؟
 سارتهرا: که م تا زدر له هه موو شونیک هه ر وایه.
 بینگومان من زیاتر ناگاداری هه لوینستی فاره نسیم،
 به لām هه مان شت له نیتالیا و نه مریکایش هه به.

بنیشو: بهرانه یه ک گوراپیت که ته نه ات
 شینوازی جله کانیشت گورپوه. هه ندیک خه لک
 پیده که نن کاتیک ده تبیین به م ته مه نه وه نه و
 جلوه بهرگه گه نجانیه ده پوشیت!

سارتهرا: نه زانم، به لām وینه ی رۆشنیبری
 کلاسیکی به کراس و بوینباختیکه وه، به قاتیک جلی
 ته واره وه... نه م وینه به بیزارم ده کات. نه و ساش
 نه نه ا له هاویندا باشبووم چونکه وه ک نیتستا کراس و
 پانتولنیکي ناساییم ده پوشی.

نه م برپاره شم له و کاته دا که له فینیس بووم.
 به خۆم وت هه سته ده که م پاش نه و هه موو ته مه نه
 ده بیت نارازیم له وه ی هه زم له ۳ جلوه بهرگیک بیت
 بیپوشم. جلوه بهرگی بوږډوازی... کراسی سچی و
 بوینباخ و چاکه ت و ناوایی... هه موو ته م شتانه م به
 کاره سات دهرانی، به لām پشتر نه مه ده توانی بیانگورم
 چونکه خه لکی به شیتیان دهرانییم. پشتر
 ده سته رداري خۆم بوو بووم، به لām له مه ونا هه رگیز
 ده سته رداري هه زو ناره زووه کانم نابم.

سه رچاوه

عبدالمعزم سلیم / جولة في العقل الاويبي، دار ابن زيدون /
 الطبعة الاولى - 1986.

المنسايكلويدياي زاراوهي

ره خنهي نه ده بي

نه فلاتون

نه رستو

نه فسانه و نه فسانه ناسي

هاو كيشه ي بابه تي

نه هرام ميقدادي

ئىنسانىيەت ياي زاراۋەى رەخنەى ئەدەبى

• ۱۱ ئازاد پەرزەنتى

ئەفلاتون

ف، افلاطون

ع، افلاطون Plato

دامەزىنەرى تۆزىنەۋەى بىنەماكانى ئەدەب لىق
ئەۋروپادا ئەفلاتون، ھېچ كارتىكى ئەۋلەۋكارانەى كە
ماونەتەۋە بە تەۋاۋى بۇ ئەدەب تەرخان ئەكران،
بەلام پار بۇچونەكانى ئەۋسەبارەت بە شىپەر
شاعىر شىۋەۋ مانسار كارىگەرپىكەكانى لەسەر
پاسەۋانانى ئايندەى كۆمارە ئايدىپالېستىكەى، لەپال
پاپەتە سەرەكپەكانىدا ۋەكىل، خوتىندىن ۋەخوداناسىۋ
ئاكار، خراۋنەتەپەر.

تېپوانىنى ئەفلاتون بۇ ھونەر بە شىۋەۋەكى
تايپەت تېپوانىنىكى سۈۋدخوارانەۋ، مامۇستاپانەۋ
توندەۋانەى، ئەۋ بىرۋاى ۋاپە كە شاعىر لەكانى
دامەتساندا دەكەۋىتە زىركارىگەرپى سىرۋىسى
خوارەندىپەۋەۋ دەسەلاتى بەسەر ھەسەتۋ سىۋىزى
خۇيدا نامىنىت، لە ۋانگەى ئەفلاتونەۋەۋ خوارەند بۇ
كەپاندنى پەپامەكانى خۇى، شاعىر دەكەتە ئۆۋەند،
لەپەرنىۋەى سىرۋىسى خوارەندىۋى لەپەۋى

كارىگەرپىۋە لە ھوگناتېس دەچىن كە ئەسەك ھەر
شاعىر، بەلكى كۆپگىرىش (بەتايپەتېش لاۋان) دەخەنە
زىر كارىگەرپى خۇيانەۋە، بەلام كىرغەكە ۋەخەنە
دېنە ئاراۋە كە ھېچ مۇۋاپىق لە قورائىدا نىقە بەسەر
تەۋاۋى زانستۋ ھونەرەكاندا بالادەسەست بۇستۋ
شاعىرانىكى ۋەكىل ھۆمىرۇس كە لە شىپەرەكانىدا
سەبارەت بە پاپەتگەلىكى جۇراۋجىۋى ۋەكىل
كەشەۋەۋانى ۋەپىشكى دەۋىن، ئەنسا بە لى
كەسانى پەمەكى ۋەئانگاۋە كەۋرە دەۋىن، لە
كانىكا كەسانى بە ئانگا دەۋان كە ئەۋ زانپارپانە
پوۋكەش ۋەۋى پەتېن، كەۋانە دەۋان بگەپنە ئەۋ
ئەنجامەى كە بە بۇچونى ئەفلاتون شاعىران ئاتۋان
بېنە كەپەنەۋىكى گونجاۋى پەپامە خۇدائىپەگان.

پاشان ئەۋە ۋەۋەندەكانەۋە كە خوارەندەگان، لە
ھەۋۋ ۋەۋەۋەۋەگان زانپار پەۋىزۋى ۋەۋىستىيان
بە ۋىۋ ھىۋى بەد نىقە، كە خاسىپەتى ۋەۋەۋەۋە
ناكامل ۋەۋەۋەگان، ھەر بە پېنى ئەم بۇچونەى،
شاعىرانىكى ۋەكىل ھۆمىرۇس كە لەپەنە شىۋاپ
چەپەنەكانى سىرۋىسى خوارەندەگان ۋەكەسە

نزيك كانيان ده خه نسه پوي خه تير ناگون و ده پي له
كوماره نايديا پلستيه كه نه فلاتون ده پكرين.

نه فلاتون له سرزه ي باسه كانيان له سر شتو و
لاسا پيكرنه و ده كه ساني جورا جلودر شتو و ده
كترانه و ده چيرك ده دويست. لاسا پيكرنه و ده
كه ساني چه پل له كاري نه ده پيدا په شتيكي
خه تيرناك نه ميريت، له بهر نه و ده شين له وده مه دا كه
پاريزه راني كومار سره رالي خولنده و ده نه مجره
كارانه به ده نكي به رزه و ده، خه به لاسا پيكرنه و ده
شو كه سه خرابانه بكه و گير و گرفت پل كومه لكا
دروست بكه. هله ت به لاي نه فلاتون و ده شانل نامه
كومراكه رتيرين جوري نه ده بيه.

هروه ها نه فلاتون سروي وايه كه
لاسا پيكرنه و ده شته جيا وازه كان له شيعردا نه نها
به يه ك شتو و كاريگري خراب ناكانه سر زه يني
خوتنه، نه مش ده كه وخته سر نه و شته ي باهتي
لاسا پيكرنه و ده كه په به لام به سر نجان له تير و ده
نايديا كان، ده پنين كه له سروشتي هر شتيكدا
نايديا به كه هيه كه خوا و ندي كه و ده خالقيتي.
ته ووي شته كاني ناو سروشت كوپيه كي ساختي نه و
نايديا سره كيانه كه خولقيته راني و ده كو دارناشان و
سه نعه تكاران به ره چاو كړني نايد پاي زال به سر
بيرو پاي گشتي و به پي پتويست خولقاندويان.
شاعيران و نو سهران لاسايي نه م كوپيه ساختانه
ده كه نه و ده و ده رنجاميش، باه ته كانيان ده پتته
وتنه ي سيي همي راستي و به ده رپرنيكي ديكه،
ده پتته دروي پتي و هيچ به هيه كيان ناپت.

هروه ها نه و له دريزه ي باسه كانيان نامازه بل
به كيك له كه و ده ترين زيانه كاني نه ده ب ده كات كه
نه و يش به هيز كړني به شيكه له هيزه زه ينيه كاني
مروف كه به رامبه ر به لوزيك ده و ده ستيتنه و ده، نه م
به شش هه سته كاني و ده كو به زه يي، خه م، ترس،
خوشي و... له خوده گرت و به سر دا زالبونيان ده پتته

هوي اس و ده ي خه لكا به تاپه لپي باسه و ده
نايد و ده كوماره كه نه فلاتون، پاي ما و ده پي له
كاريگري به و ده ستيك پكاريسان پويست و ده
گويسه ي لوزيستر به پي پي به و ده و ده ستيك كاني
پلزم به فلتار بكه.

چكه له مانه، له فلاتون لور بايخ به فخرم لسانت و
گرنگي سره كي به مانا دوات. له و نه نها پي له
دوي شيعردا دوات له كومه لكا كه به و ده ستيك
پيوني و مانداي خه لك بر و گوي پي له نه و ده
بالا و ده سته كاني كومياري نه فلاتون، او و ده ستيك
هروه ها له پوانيني نه و ده و ده مانا با و ده راني شاپي و ده
پل كاري هوله ر، كه ساني شمار و زان له نه و ده
نه خلاقيت دروسته كاني خه سه لكا و ده له پي و ده
سپاردني نه م نه ركه به خه لكا يي به و ده ستيك
نه نجامي به لسا و ده و گوي پي هوله ر پي
سره ر مكرني هوهام ده شتيك و ده.

كه رچي تير و ده كاني له فلاتون سه پارت به نه و ده
نيانو مه به ستيان، به لام ناكري نه و ده كه و ده پي
نه و به پي، و ده دامه زل و ده ي به خه ي له و ده پي
له راموش بكه پي، كه ر نه و ده پي و ده دله كاني
خويشي سه پارت به نه و ده به نه خستاپه نه و ده له و ده
پور په خه گراني دوي نه و له پي و ده لاهه كانيانه و ده
دريزه پان به م نه ريكه كه و ده به نه و ده.

سهر چا و ده

- David Dalches, *Critical Approaches To Literature*.
1st ed. London: Longman 1956
- Hazard Adams, ed. *Critical Theory Since Plato*.
New York: Harcourt Brace Javanovich, Inc, 1971.
- Richard Dutton, *An Introduction To Literary
Criticism*. 1st ed. Essex: York press, 1986.

ئەرسىتو

ف: ارسطو

ع: ارسطو Aristotle

ئەرسىتو (394-322 پ.ز) نى ئەلە سۈفنى سەدەى چۈرەمى پېش زابىن، لە شاكارەكەى خۇيدا Poetics لە ماھىيەتى ئەدەبىي بەشە پېكەتتە رەكانى كۆلىيە وە بە مجۆرە توانىيى لە رېئى سەلماندى راسىتى و گرنكىي ئەدەبىيە، بە شىۋە يەككى ناراستە و خۇ بۆچۈنە كانى ئەفلاتونى مامۇستاي رەتبكاتە وە.

ئەرسىتو لە سەرەتادا جۆرە ئەدەبىيەكانى سەردەمى خۇي دەژمىرئەت كە برىتىن لە : شىعەرى داستانى، تراژىدىا و كۆمىدىا و شىعەرى لىرىكى. بە بېرۋاي ئەرسىتو توخى سەرەكىي پېكەتتەرى تەواۋى جۆرە ئەدەبىيەكان، لاسايىكەنە وە، بەلام ئەم جۆرانە لە فۆرم و مانا و چۆنىتتى لاسايىكەنە وەدا لە يەك جىاوازن. بە پېچەوانەى ئەفلاتونە وە، ئەرسىتو لە و بېرۋايەدايە كە لاسايىكەنە وە بە پېداۋىستىيەكى سىروشتى دەژمىردى لە مۇقۇدا و ئەو چىژەى لىيە وە پەيدادەبىت، هاوشانە لە گەل فېرېۋونى كۆمەلەك مەسەلەدا. لەم رەوتەدا چۆنىتتى لاسايىكەنە وە يان شىۋەى خستە پۈۋى ماناش بايەخى زۆرى خۇي ھەيە. پاشان باس لە جىاوازيەكانى نىۋان تراژىدىا و كۆمىدىا دەكات.

بە بېرۋاي ئەو خەلكى دەكرىن بە دوو دەستە وە، بەرزو نزم. ئەو شاعىرانەى كە دەركىكى قولتريان بۇ مەسەلەكان ھەيە، تراژىدىا دەنوسىن، كە پالەوانەكانى كەسانى بەرزى نىۋ كۆمەلەن. لە لايەكى ترە وە، ئەو شاعىرانەش كە مەيليان بەلاى شتە لاۋەكى و كە مەبايە خەكاندا ھەيە، لە كۆمىدىادا خەلكى نزم دەخەنە پۈۋ. بەداخە وە ئەو بەشەى كارەكانى ئەرسىتو كە تاييەتە بە كۆمىدىا، ئەماۋەتە وە، يان دەشى ھىچكاتى بۈۋارى خۇ تەرخانكرىنى بۇ ئەو كارە نەبۈۋىت، بەلام لە ژىر كارىگەرى بۆچۈنەكەى

ئەودا تاماۋەيەكى زۆر كۆمىدىا بە جۆرىكى نزمەرى ئەدەب لەقەلەم دەدرا. ئەرسىتو لە رېئى پېئاسەكرىنى تراژىدىاۋە بە وەى كە لاسايى كرىنە وەيەكى كامىل و بەرزى كرىنە وەى مۇقەكانە، وەلامى ئەو لىدوانانەى ئەرسىتو ئەداتە وە كە تىيائاندا باس لە كارىگەرى خراپى ھونەر لە سەر مۇق دەكات. بە بېرۋاي ئەرسىتو بىننىنى تراژىدىا ھەستى ترسو بەزەيى لە مۇقۇدا دەبزوئىت (دەترسەت لە بەرئە وەى كە دەشى رۈوداۋىكى وەكو ئە وەى بە سەر پالەوانەكەدا ھاتو بە سەر ئەمىشدا بىت. لە كاتىكدا بىنەران لە پايدە لە پالەوانى تراژىدىا نزمەتريش، بەزەيىش لە بەرئە وەى كە پالەوانى تراژىدىا كە شايانى ئەو سزايانە نىە كە خواۋەندەكان بە سەرياندا سەپاندو). ئەم ھەستانە بە ئامرازى پاكرىنە وەى دەرۋون و خالىكرىنە وەى ئەو ھەستانەى بىنەر دەژمىرئەن. بەم پىيە بە پېچەوانەى تىۋرەكەى ئەفلاتونە وە، ئەدەب نابىتە ھۇي كەلەكەبۈۋى ئەو ھەستانە.

لە درىژەى لىكۆلىنە وەكەيدا لە تراژىدىا، ئەرسىتو بەشە پېكەتتە رەكانى تراژىدىا بە پىئى گرنكىيان رېزەدەكات. ئەم بەشانە برىتىن لە : كردار، كەسىتتى، ھز، گوتار، دىمەن و ئاۋاز. لەم رېزىەندىيەدا كردار بە پلەى يەكەم دى، لە بەرئە وەى بە بۆچۈۋى ئەرسىتو تراژىدىا پىشانەدەرى ژيان و كرىدە وەى مۇقەكانە. سەرەجام تراژىدىا بى وازى (كردار) نابىت، لە كاتىكدا بى كەسىتتى تراژىدىا دەخولقىت. كردار دەبى خاۋەنى سەرەتاۋ ناۋە راسىت و كۆتايى بىت و بەشەكانى چىرۆكەكە تەواۋى چىرۆكەكە بەرە و پىشە وە بىەن، بە جۆرىك ئەگەر بە شىكى چىرۆكەكە مان لا برد دەبىنن كار دەكاتە سەر ھەموو چىرۆكەكە، ھەرئەمەشە كە پىئى دەوترى يەكەى كردار.

لە وەلامىدا بۇ لىدوانەكانى ئەفلاتون لە سەر ئەدەب، بە وەى گۈايە لاسايىكەنە وەى دەستى

سەرچاوەکان

- 1-David Daiches, *critical Approaches to Literature*, 1st ed. London, 1956.
- 2-Harvard Adams-ed. *Critical Theory Since Plato*, New York: Harcourt Brace, Jovanovich Inc. 1971.
- 3-Richard Dutton, *An introduction to Literary Criticism*, 3rd ed. Essex: York Press, 1986.

ئەفسانە و ئەفسانەناسی

ف: اسطوره و اسطوره شناسی

ع: الأساطير و علم الأساطير

Myth and Mythology

لە یۆنانی کۆندا وشەی *mythos* (myth) بە مانای ئەفسانە دێت و لەوەوە وەرگیراوە. بە ھەر بەسەرمانەر حیکایەتێکیان دەوت، چ واقعیی بوونایە یان خەیاڵی. بەلام ئێستا ئەفسانە بەو چیرۆک و حیکایەتە کۆن و خەیاڵیانە دەوترێت کە سەرۆمختی خەڵک بە راستیان زانیون. ئەم چیرۆکانە بە زۆری بیانوو ھێناناوە و لەلامیک بوون بۆ پرسیارە ییژومارمکانی خەڵکی کۆن سەبارەت بە چۆنیتیی پەیدابوونی دۆنیای یاساکانی سروشت. ئەو حیکایەتە ئەفسانەییانە لە راستیدا ھەولێک بوون بۆ وەلامدانەوەی ئەم پرسیارانە، بە شێوەیەکی پەسەند قەتاعەتییەکر. بەشێکی زۆری ئەفسانەکان نابو نەریتە جوړاو جوړەکان و پێو پەسمە پیرۆزەکان دەخەنە پوو، بەلام بە قورمى جیا جیا. ئەمۆ زۆر لە کۆمەڵناسان لەو برۆایەدان کە ئەو نابو تەریقانە سەرچاوەی پەیدابوونی ئەفسانەبوون و زۆریش ھەن کە رای پێچەوانەیان ھەیە.

لە راستیدا دەتوانین ئەفسانە بە ئایینیکی مەروو بزنان کە چیدی پەپرە ویکارانێ ئیو تەنھا شاعیران ئەبن، کاتێ وێنەى جوان و بەرزى شیعرى خۆیان

سێنەمی راستیە، نەرستۆ باسی شیاوی ئەستەم و نەگەری ئەشیاوی ھێنایە گۆڕی. بە بپوای نەرستۆ کاری شاعیر لاساییکردنەوێ پەتی شتەکانی ناو سروشت نیە. ئەو ناچارە کە بابەتە کە وەھا پێشان بدات کە خالە سەرەکییەکان و راستیە جیھانیە شاراوەکانی تیا بەرجەستە بێت و دەرەنجام پەوانینیکى والاتریش سەبارەت بە بابەتە کە بێتە ئاراوە. ئەو دۆنیایەى کە شاعیر دەیفوقیتیت، دۆنیایەى کە ئەشیاو و جیاوێز لە دۆنیای واقعیی یاسای ناوھەیکى خۆی ھەبو و پوولە جوړاو جوړەکان تیایدا شیاون.

شایانی باسە کە ئەم دۆنیایە لەسەر بناغەى جیھانە واقعییە کەش بیناکرلەو، بەلام مێژوونووسێک لەگەڵ ئەدیبێکدا لەو نا جیاوێزێ کە بەکەمیان پوولەکان خۆیان چۆن ھەروو بەین ھێچ گۆرانکارییە کۆماریان دەکات. لێرەو دەتوانین بڵێین کە نەرستۆ شیاوی ئەستەمی پێ لە ئەگەری ئەشیاو باشتەر. ھونەر وەکو ئامرازی پەپرە بە راستی و شتێک نیە دژی راستی بێت. لەمەشدا ماناو شێتو زۆر گرنگەن. بە واتایەکی دی، کواستەنەوێ مانا بەین سوود وەرگرتنى ھونەرماندانە لە شێتو نابێت ھونەر.

تیۆرەکانی نەرستۆ لەم بارەى وەو لە زۆر بارەى ترەو بوونە سەرچاوەیە ک بۆ پەخەنووسانی نواتر، بەلام ھێندەى پەپوھندى بەسێ یەکەو ھەبیت کە ھەندێ کەس بە ھەل دەیفخەنە پال نەرستۆ، لە سەردەمی ئەلیزابیسدا کۆمەلێک نژە بۆچوون ھاتە گۆڕی. شایانی باسە کە نەرستۆ ئەھاتو تا دەستور و یاسایەکی نەگۆر بۆ ئەدەب دا بێت، بەلکو تیۆرەکانی ئەو لەو دەکۆلێتەرە کە ھەبو، واتە بەشە پێکھێنەرەکانی ئەدەب.

دەخولقېتىن، پەنای بۆ دەبەن، ئەمە لە کاتىكا خوشىيان وەكو ئاينىك باوەرپان پېنى نەماوە. ھۆمىرۇس و ئەسخىلىقۇس و سۆفۇكلىس لەم شاعىرانەن. ھەر ھەما حىكايە تەكانى جۆپىتەر و ئىنقۇس و پرمىثۇس لەو جۆرەن. جارى وایە بە ھەندى چىرۆكى سەيرو سەمەرەى خەيالى تىرىش دەلێن "ئەفسانە"، وەكو چىرۆكە ئاواقىيەكانى ئەفلاتون كە ئامرازىك بوون بۆ خستەنەر و پوونكرىنەر وەى بۆچوونە فەلسەفەكانى.

شلىنگو شلىگل - كە دوو نووسەرى پۇمانتىكى ئەلمانىا بوون - لەو بېرەدا بوون كە داھىنانى كارى بەرزى ئەدەبى پىوېستى بەو ھەمە كە شاعىرە تازەكان ئەفسانەى تازە بخولقېتىن. ئەفسانەى وەھا كە گونجېنەرى كارى ئەدەبى بىز و ئاوتەپەك بىن لەو پوانىنانەى لە ئەفسانەى كۆندا ھەن لەگەل زانستە سروشتىەكان و فەلسەفەى ئەمۇدا. ھاوكات لەگەل كۆمەلێك حىكايەتى كۆندا. گەلى لە نووسەرانى سەدەى بېستەم ئەفسانەى وەھاىان داھىناوە كە بۆتە ماىەى تۆكمەىى كارەكانىان. لەو كارانەش: يۆلىسىس و بېدارىسى فېنىگانەكانى جەيمس جۆيس، زېخاكى ئېلېت، ئۆنېل لە شاتونامەى ماتەمىنى شاىانى ئەلىكتراىە و زۆر نمونەى دى.

ئەمۇ ئەفسانە و ئەفسانەناسى لە تۆزىنەرەى پەخنەىى ئەدەبى ھاوچەرخدا پاىەپەكى تايىبەتى ھەمە. گەلى نووسەرى وەكو رۆبېرت گرېفۇز تۆرپروب فرای ھەن كە جۆر بونىادە ئەدەبىەكان بە نمونەگەلێك دەزانن كە لە بنەپەتدا دووپات كۆرەنەرەىكى ھەمەچەشنى حىكايەتە ئەفسانەبەكان. بە پېنى بۆچوونى فرای، جۆرە ئەدەبىەكانى ھەنووكە، ھەمان شىوہ زەقەكانى ئەفسانەن. ئەو دەلێت چوار جۆر گۆرپانەرەى سەرەكىمان ھەمە: كۆمىدى، پۇمانسى، شىننامە و كىناىە، كە ھەر يەككىيان ئۆپنەرەى وەرزىك لە

وەرزەكانى سالا: كۆمىدىا - بەھار، پۇمانسى - ھاوین، شىننامە - پامىز، كىناىە - زستان.

لێرەدا پىوېستە نەرە بلىپىن كە شىوہى جۆراوجۆرى چىرۆكى ئەفسانەىى ھەمە، كە سەرەكىترىيان برىتىن لە:

1- ئەو ئەفسانانەى كە پەيوەتدىيان بە سەرەلدانى جىهان وە ھەمە ھەولەدەن پاسلوى بۆ بھىننەرە و ۆتەپەكى مەعقولى پەيدا بوونى ئوتىا پىشانەدەن.

2- ئەو ئەفسانانەى كە پەيوەستى بە كۆتايى جىهان و فەوتانىە وە ھەولەدەن بە شىتۆزى جىاواز ۆتەپەكى كاملەر پوونترى بە دەستەرە بدەن.

3- ئەو ئەفسانانەى كە پەيوەتدىيان بە زەمەن و ئەبەدىيەتە ھەمە لە قوناغە جۆراوجۆرەكاندا.

4- ئەو ئەفسانانەى پەيوەستى بە زىندو بوونەرە لە دايكبوونەرەى وجود كە لە راستىدا سوپى يەكەلەپەكى ژيان و ھەرگ پىشانەدەن.

5- ئەو ئەفسانانەى بوونەرە ھەرە سەيرو سەرەكان و خواوەندە خەيالىەكان دەخەنەرە.

6- ئەو ئەفسانانەى حال و بارى پادشاو مۆف كەرەكان دەخەنەرە.

بەشدارىكردنى بابەتياە يان ھاوكېشەى بابەتى

ف: اشتراك عینی Objective Correlative

ع: المشاركة الموضوعية (أو المعادل الموضوعي)
ھاوكېشەى بابەتى، زاراوەپەكى پەخنەى ئەدەبىيە بە تايىبەتىش لە پىيانى پەخنەتووسە ئۆپەكاندا دەبىپىنەرە. بۆ يەكەمىن جارتى. ئىس. ئېلېت لە وتارى ماملېت و كېشەكانى (1919) دا بەكاربھىنا. لە پوانگەى ئېلېتەرە كارى شاعىر ئۆزىنەرەى بەرروربەكەپە لە ئەزمونە ناتەباكاندار، ئروستكرىنى پەيوەندىە لە نىوانياندا.

ئەم كسارەش لاي ئىليەت، واتە ئۆزىنەۋەي
ھاۋكىشەيەكى بابەتبان. ئەو دەلىت:

"ئاقە شتۈرەي دەربېرىنى مەسنەكان بە زمانى
ھونەرى، ئۆزىنەۋەي ھاۋكىشەي بابەتبان، واتە
ئۆزىنەۋەي زنجىرەيك شتەر ھەلومەرجو
زنجىرەيك پووداۋ كە ئەپال يەكدا/ بىتوان دەربېرى
ئەۋەستە تايىبەتبان، بەر شتۈرەيەكى چۈن
راستى بابەتى، كە دەين بگۈپى بۇ ئەزمونىكى
ھەستى، پىشان دەرى، ئاۋەما ئەۋەستە
يەكسەر بورژىنى".

بە دەربېرىنىكى دى ئاقە رىنگاي دەربېرىنى
ھەلچۈن لە ئۆرمى ھونەرىدا، ئۆزىنەۋەي زنجىرەيك
شتو ھەلۈستو پووداۋ كە دەتوانن بېنە پەمىزى
بىزاندىنى ھەست يان ۋەبىر ھىنانەۋەي شتۈكى
تايىبەت، بە جۆرىك كە ئەگەر ئەۋفاكتەرە
دەرەكىانە، كە دەبوابە بچنە بىۋارى ئەزمونى
ھەستىۋە، گوزارشتىيان لى بگرى، ئەۋەستە يان
ۋەبىرھاتنەۋە تايىبەتبان يەكسەر دەبىزۈي.
لېرەدايە كە يەككە لە چەك سەرەكىە شاعىرانەكانى
ئىليەت خۇي دەخاتە پوو.

سوود ۋەرگرتن لە ھاۋكىشەي بابەتى، لەۋ
دەربېرىنانەن كە ماناي پۈالەتى خۇيان تېدەپەرتن.
ئەمانە بە ھارمۇنىەتى ۋورژىنەريانەۋە بۇ ياد "لە
زەينى ئىمەدا دەنگدانەۋەي ئوۋىسارە
بروستەكەنەۋە" ۋە كارىگەرى جىاۋاز جىدەھىلن. لە
پاستىدا، بىنەماكە ئەۋەيە كە شاعىر لە رىسى
پاستەۋخۇۋە نا: بەلكوبە ھىۋى
ئۆزىنەۋەي ھاۋكىشەيەكەۋە بۇ ھەستو
ھەلچۈنەكانى خۇي، گوزارشتىيان لىدەكات.

ئىليەت لە وتارى ھاملىتدا، جگە لەۋەي
نمايشنامەي ھاملىت بە شىكىستىكى ھونەرى لە
قەلەمدەدات (ئەمەش بۈە ھىۋى مۇۋەقۇۋى زۆر)

دەلىت: "كاراكتەرى ھاملىت لەزىر كارىگەرى
ھەستىكى ھەۋەلە ۋەسەف نەھاتەۋە، بۇيە ئەۋەستە
بەسەر پاستىيە بىنراۋەكاندا زالە". بەم
ئەنجامگىرىيەي ئىليەت، ھاۋكىشەي بابەتى لە
نمايشنامەي (ماكبىس) دا ۋەدى دىت.

ئەۋ دىمەنانەي لەيدى ماكبىس بەدەم خەۋەۋە
قسە دەكات ۋە قسانەي ماكبىس كە لەكاتى
بىستىنى ھەۋالى مەرگى ھاۋسەرەكەيدا دەيانكات،
نمۇنەگەلىكن لە ھاۋكىشەي بابەتى، واتە تەبائى
ۋشەۋ دىاردەكان لەگەل حالەتى دەروۋنى ماكبىس ۋە
لەيدى ماكبىسدا.

نمۇنە:

لەيدى ماكبىس: ھىشتا لىرەدا پەلەيك ھەيە.
پاك بەرەۋە ئە، پەلە شوۋمەكە! پاك بەرەۋە،
لەگەل تۇمە!

يەك، دوۋ، كەۋاتە كاتى ئەنجامدانىتى.
ئۆزەخ تارىكە! ئۆف خۋايە! سەريانوترس؟ چ
پىۋىست دەكات بىرسىن لەۋەي كەسىك پىمان بزانى،
لە كاتىكا كەس ناتوانى لە ئىمە بېرسىتەۋە؟ لەگەل
ئەمەشدا چ كەسى بە بىرىدا دەھات ئەۋەموۋ خۇيە
لە لەشى ئەۋ پىرەمىردەدا ھەبىت؟

"پەردەي پىنچەم، دىمەنى يەكەم"

ماكبىس: (دۋاي بىستىنى ھەۋالى مەرگى شاۋن)
ناچار دۋاي ئەۋە دەمردو بۇ ھەۋالىكى
لەمچۇرە، ۋەختىك دەبىت. سبەينى ۋ سبەينى ۋ
سبەينى، بە ھەنگاۋنانى بچۈۋكەۋە لەم پۆزەۋە بۇ
پۆزىكى دى دەخزىت، تا دۋا قسەي ئوۋسراۋى ناۋ
دەفتەرى پۆزگار دەكات، ھەموۋ دۋىنىكانى ئىمەش،
پىسى خۇلاۋىسى مەرگىن بۇ دەبەنگەكان پوۋن
كردۈتەۋە. بمرە.. بمرە ئەي مۇمى چكۆلە! زىيان چ
نە سىيەرلىك نەبىت كە ئەپوات، ئەكتەرىكى

به سرمانه که سه عاتیک له تهمان له سر ته ختی
 شاتو دهمزوی و ده له نکتو پاشان خاموش شه بیت،
 زیان حیکانیکه شیتیک نه یگیریتته وه، حیکایه تیکی پر
 هه روزه نای بیتان.

"پهرمی پینجهم، دیمهلی پینجهم"

ته م نیورهیه جتی مقومقوو بیروپای جیاوازی که لی
 له پهخته نووسان بوه.

سهر چاپ و هکان

گورین، ویلارد. ال. رافنمای دیوکیوهای نقد البیسی (ترجمه ی
 زهرا میهنخواه)، انتشارات اطلاعات، 1370.

برد بروک، ا. م. سی: سی. اس. البیوت (ترجمه ی نفیس هندی
 شجاعی)، مرکز نشر سم، 1372.

داد، سیما: فرهنگ اصطلاحات البیسی، انتشارات مبرارید، 1371.

شکسپیر، ویلیام. مکتب (ترجمه ی فرنگیس شایمان) بهنگاه
 ترجمه و نشر کتاب، 1340.

ئۆپىراي يوليوس سىسەر

لەسەر شانۇي درۆتنيىنگھۆلم

■ نووسىنى: دانا رەئوف

پووداۋەكانى ئۆپىراي يوليوس سىسەر لە مىسر پوودەدەن و ئاۋىتەيەكى پاستەوخۇ پووداۋە پاميارىەكانى نىۋان ئىمپىراتورىيەنى (رۆم) و (مىسر) لە سالى (50) بەر لە دايىكبوونى مەسىحدا.

ھىندل ئەم ئۆپىرايەي لە سالى 1724دا لە لەندەن نووسىۋە. يوليوس سىسەر دادەنرەت بە يەككە لە ديارترين و بەرېلاوترين و خۇشەويسىترين شاكارە مۇسقىيەكانى ھىندل. ئەمەش بىلەن پاي زۇرىيەي مېژوونوس و رەخەگرە مۇسقىيە جىھانىەكان دەگەرېتەۋە بۇ ئەۋ شىۋازە جىاۋازو تاييەتەي

يەككە لە پازاۋەترين باخچە شىماھانىەكانى ستۆكھۆلمدا دەكرېتەۋە.

يەككە لە پىرۇزە ئۆپىرايە گەرەكانى فىستىفالى ھاۋىنەي ئەمسالى شانۇي درۆتنيىنگھۆلم بە شاكارىكى درامى كۆمپۇسىتورى گەرە گېۋرگ فرېدرىش ھىندل⁽²⁾ (1759-1685) كرايەۋە.

ئۆپىراي (يوليوس سىسەر)⁽³⁾ سەدەي (بارۇك)⁽⁴⁾ بوۋە يەككە لە گرنگىترين پووداۋە ھونەرىيەكانى ھاۋىنى كۆشك و شانۇ دېرىنە بارۇكىيە مەزەكەي (درۆتنيىنگھۆلم)⁽⁵⁾.

ئۆپىراي يوليوس سىسەر *Julius Cesar*

نووسىنى: گېۋرگ فرېدرىش ھىندل

George Friedrich Handel

لىبرېتۇ: نېكولا ھايم *Nicola Haym*

رېژى: دالېد رادوك *David Radok*

كۆرۈۋ كىرالى: ھۆكان ماير

Hakan Mayer

لەسەر شانۇي: درۆتنيىنگھۆلم

Drottningholms teatern

(ئۆپىراي پادىشاھىيەتى) و

(ئۆپىراي گەل) لە ستۆكھۆلم لە ۋەزى ھاۋىندا چالاكىيەكانىيان دەۋەستېن، بەلام لەبىرى ئەم دوو ئۆپىرا گرنگە، سالانە لەم ۋەرزەدا فىستىفالىكى گرنگى ئۆپىرال⁽¹⁾ لە كۆشكى شانۇي درۆتنيىنگھۆلم لە

ئاۋازى ئاۋ خۇدى ئۆپىراكى.
بەمەش ئۆپىراكى دەپىتە
گەمەيىكى شىئەتۈي
بەرچەستە كراۋ.

• پوۋداۋەكانى ئۆپىترى
يوليوس سىسەر:

سەرەتاي پەردەي يەكەمى
ئۆپىراكى ۋلاتى مىسرە لە سالى
(50)ى بەر لەدايكبۈنى مەسىدا.
سىسەر بە سەرکەۋتۈيى لە
جەنگ گەراۋەتەۋەۋ تۈنۈيۈيەتى
زۇر ئازايانە بەسەر (پۆمپىۋس)دا
سەرىكەۋىت. لە ئامەنگىترانى
سەرکەۋىتى ئەۋ جەنگەدا،
(ئەشەلا) كە سەركەردەيەكى
سوپاي مىسرىيەكانە، دەگاتە
كۆشك ۋ دىيارى ۋ پاسپاردەيەكى
(تۆلۈمىۋس) پىشكەش بە سىسەر
دەكات. دىيارىكە دەپىتە
پوۋداۋىكىكى كىتۈپىپو
چاۋەپۈاننەكراۋ. تۆلۈمىۋس
كەللەسەرى بىراۋى پۆمپىۋس بە
دىيارى دەنئىرەت بۇ سىسەر.

سىسەر بەم دىيارىيە زۇر
تۈرەۋ ناپەرەت دەپىت، پەيمانى
ئەۋەش ئەدات كە سىزاي
تۆلۈمىۋس بىدات. (كۆرنىلىيا)
شىۋەنىكى گەرم بۇ مىردەكەي
دەكات ۋ (سىستۋ) كۈرپىشى
سۈيىند دەخۋات تۆلەي مەرگى
باۋكى بىكاتەۋە.

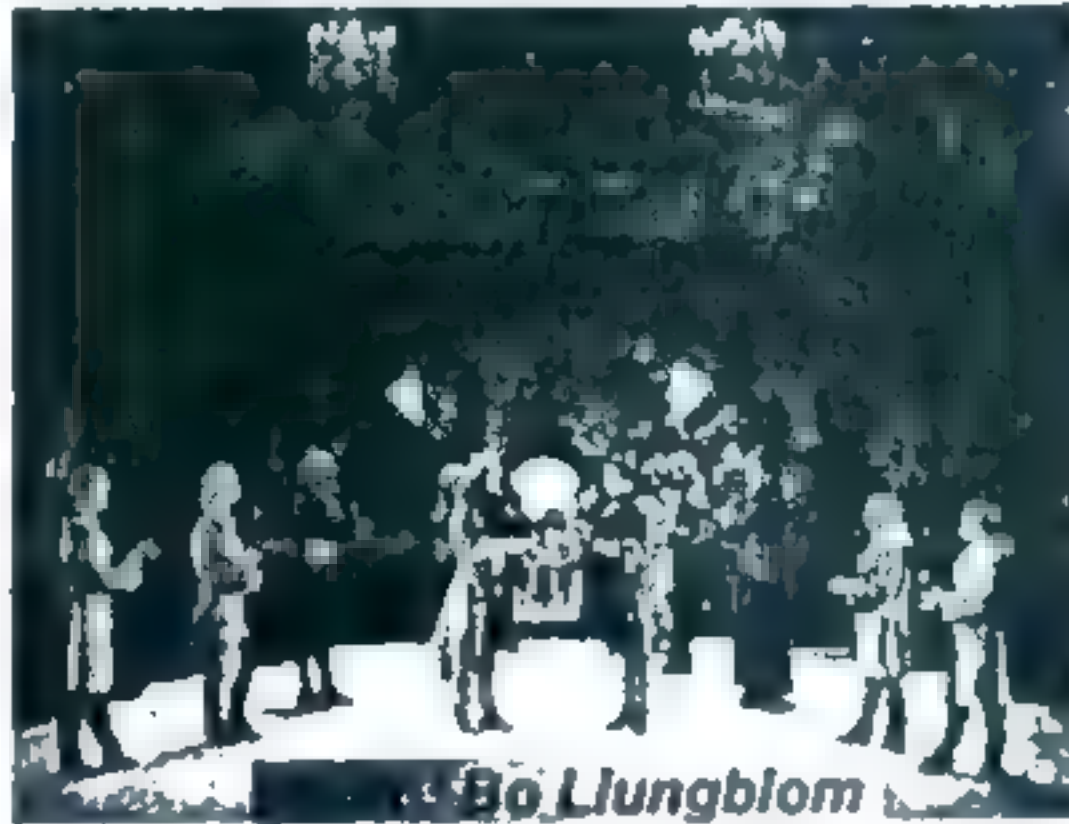
كىلۋپاترا كە خوشكى
تۆلۈمىۋسە لە كۆشكى شاھانەي

Photo: Bo Ljungblom

دوۋ پۇلە سەرەكەكەي ئەم
ئۆپىترىيە بەرچەستە دەكەن:
Lawrence Zazzo لە پۇلى يوليوس
سىسەر، Laura Claycomb لە
پۇلى كىلۋپاترا.

مەر لەم ئۆپىترا تايىبەتەدا
ھۈنەرى شائۇ دەپىتە گەمەيەكى
ھۈنەرى ۋ دەروازەيەكى گىرگى بۇ

Bo Ljungblom

گەشەكەردنى دىدىكى نۆي لە
شائۇ جىھانىدا. تەكنىكى (شائۇ)
لە ئاۋ شائۇدا) بۇ يەكەمجار لەم
ئۆپىترىيەدا دەپىتە ئامرازىكى
گىرگى ھۈنەرى گىشتىگى بەرز.
گەمەيەكى خۇشەۋىستى لە نىۋان
كىلۋپاتراۋ يوليوس سىسەردا
دەپىتە نەيشىكى نەپتى پىر لە

Photo: Bo Ljungblom

(مىندل) لە نوۋسىنى ئۆپىراكىدا.
بۇ نەۋنە مۇسىقاىەكى ئىجگار
بەچىزۇ مەزىن، ئاۋازىكى بەرزى
گۇرانى ئۆپسىترالى تان⁽⁶⁾ ۋ
زەمىنەيەكى مىژۋىي دەۋلەمەند.
مىندل ۋەك بلىمەنىكى گەۋرە
تۈنۈيۈيەتى مۇسىقاىەكى لە
چۈرچىۋەي ئەۋ پوۋداۋ ۋ سىفۈرە
مىژۋىيە دىيارىكراۋەدا
خۇشەۋىستى، ئارەزۋ، زان ۋ
ئازار، خەزى سىكىس ۋ
نېرەيى كۆبىكاتەۋە.

مىندل لەم ئۆپىترىيەدا
بەرچەستەي نۆۋ پوۋداۋىسى
مىژۋىي دەكات. بابەتىكى
خۇشەۋىستى، ئاۋىتەي كۆمەلنى
مىلى پامىيارى ئالۇز دەپىت.
خۇشەۋىستى ۋ گەمەي پامىيارى ۋ
پىلانى دۆڭمىكارى بە كۆمەلنى
پىلان ۋ گەمەي خۇشەۋىستى ۋ
ئارەزۋدا پىكدا دەچن.

مىندل چىرۋىكى تايىبەتى
خۇي سەبارەت بە مەردۈۋ
كاراكتەرى كىلۋپاتراۋ يوليوس
سىسەر دەنوۋسىت. جۇرەكى
تايىبەتى لە ئۆپىترا، يان
سەرگۈزشتەيەكى ئۆپىترالى. لەم
سەرگۈزشتەيەدا گۇرانى
خۇشەۋىستى لە ئاستىكى بەرزدا
پوۋپەۋى جەنگ، كۆشتن،
تۆلەسەندەۋە ۋ دىشكاندن
دەپىتەۋە. لەم نەيشەدا دوۋ
ھۈنەرمەندى گەۋرەي ئەمىرىكى

میسردا، بےھۆی یەکیک لے دەستوپتوئەندە نزیكەکانیەو (نیرلینق) بےو دەزانیت کە پۆمپیۆس بە بریاری تۆلۆمیۆسی برای کۆژاوە. ئەم خوشک و برایە پێکەو، واتە کێلۆپاتراو تۆلۆمیۆس، فەرمانرەوای میسرن. کێلۆپاترا ھەولئەدات دلی سیتسەر بےلای خۆیدا پیکیشیت، بەمەش جینگا بە براکە لێژ بکات و بەتەنھا بپیتە فەرمانرەوای ھەموو میسر.

ئەشیلا ھەر زوو ھەموو پلانەکان بۆ تۆلۆمیۆس ناشکرا دەکات. ئامادەیی خوشی دەردەبڕیت کە سیتسەریش بکوژیت، بەومەرجە تۆلۆمیۆس کۆرنیلیای پێبەخشیت، بےو شیۆیەش تۆلۆمیۆس بەتەنھا دەبیتە پادشای میسر.

کێلۆپاترا بۆئەوێ لێ یولیوس سیتسەر نزیك بپتەو، خۆی لێ بەرگی ئافەرەتیکێ گەل قەشەنگی دەولەمەندا دەگۆڕیت و بے بەھانە ئێوەوێ کە تۆلۆمیۆس سەرۆت و سامانەکی تالان کردووە، دەچیتە لای سیتسەر. ھەر لێ سەرەتاوە سیتسەر بەتەواوەتی گیرۆدە ئێو جوانیە دەبیت. سیتسەر بریار دەدات بچیت بۆ کۆشکی تۆلۆمیۆس، تا لێ نزیکەو لێ ھووداوەکان بگات و لێ ھەمانکاتیشدا ئێو کۆشکە

بەرزو پاراوە بپینیت. لەوێ لێ پێ کۆرنیلیا و سیتسەر دەردەکەون و بەرووی تۆلۆمیۆسدا دەتەقنەو پلانەکانی سیتسەریش تیکە دەن.

پاسەوانەکانی تۆلۆمیۆس سیتسەر لێ بەندیخانە توند دەکەن، بە بریاری تۆلۆمیۆسیش کۆرنیلیاش دەکەن بەردەست و باخەوانی کۆشک. ئەشیلا شەیدای کۆرنیلیایەو بێ ھەموو شیۆیەکی دەیووت لێ نزیك بپتەو. بێلام کۆرنیلیا بە ھیچ شیۆیەکی وەلامی ناداتەو. ئەشیلا بەم ھووداوە زۆر خەمبار دەبیت، دایک و کۆرەکی بێجێدەھێلن و نوقمسی چارەنووس و پەژارە دەردی دلی خۆی دەبیت.

لێ بەشی دووەمی ئۆپێراکەدا کێلۆپاترا، لێ بەرگە ساختەکەیدا (ئافەرەتە دەولەمەندەکە) سەمایەکی پێ لێ ئارەزوو سیتسەر ئامیز بۆ سیتسەر دەکات. لێ ھەمانکاتدا یەکیک لێ پەيامبەرەکانی سیتسەر دیت و ئاگاداری دەکاتەو کە گروپێک خەریکی نەخشە لێ ناوبردنی ئێون.

کێلۆپاترا خۆی بۆ سیتسەر ناشکرا دەکات و بریاریشی دەدات بە زەبیری ھێژ ھووبەپوی ئێو گروپە بپتەو، بێلام دوا ئێوێ بە وردی لێ ھەلویتەکە دەکۆلێتەو. لێ بەرئێوە کێلۆپاترا

وای بەباش دەزانیت کە سیتسەر رابکات و بۆ ماوەیەکی خۆی بشاریتەو. بێلام لەشکری تۆلۆمیۆس بەتەواوەتی لەشکرەکی کێلۆپاترا دەشکێنن و کێلۆپاتراش بە دیل دەگیرن. سیتسەر لەسەر رۆخی ھووباری (نیل) ھووبە سەلەلەنۆی سەریازەکانی کۆدەکاتەو تا کێلۆپاتراو کۆرنیلیا پزگار بکات. سیتسەر ھێرش دەکاتە سەر کۆشک و پاسەوانەکانی تۆلۆمیۆس راودەنیت. تۆلۆمیۆس لێ دوا چرکەکانی پەلەقازیتیدا دەیووت ھێرش بکاتە سەر ناموسی کۆرنیلیا. بێلام کۆرنیلیا دەتوانیت بەرگری لێ خۆی بکات، تا لێ پێ سیتسەری کۆپی دەگاتە کۆشک و ئازایانە ھووبەپوی تۆلۆمیۆس دەبیتەو دەیکوژیت. کێلۆپاتراو سیتسەریش زەمەواوەندی خوشەویستی و ئازادی لەژێر ئالای نیمپراتۆریەتی رۆمانا دەگیرن.

• شیۆزەکانی بەرجەستە لێ سەردەمی ھینددا.

لێ سەلەکانی (1600-

1700) ھەکاندا ئەکتەر و گۆرانپێژە ئۆپێرالیکەکان شیۆزێکی زۆر تایبەتیان بە زمانی جەستە بەکارھێناوە. ئەمۆ ئێو زمانە جەستەییە بە (پۆزی بارۆک) دەناسریت. ئەکتەرەکان بە

يارمەتى بەكارهيتاننى ئەو شىتوازى
جەستەيە، تەنھا جولەي خۇيان لە
پىنگاي دەست، قۇل و جولەي
دەرپرېن ئاساي چاۋەۋە
نیشانداۋە، بەلكو ھەموو جەستەو
تەننەت چۇنيەتى وەستان و
پۇششتن، بەرجەستەي ئەو
ھەست و سۆزانەي كىرەۋە كە
دەرپرېكى راستوخۇي ناۋەپۇكى
تېكىست و مۇسىقاكە بوۋە.

ھەر بە يارمەتى ئەو جۆرە
جولەو ھەلسوكەتە بەرجەستەيە
بارۇكىيە، واتە (پۇن) توانىويانە
كارىگەرىي لە بىنەرانىش بىكەن.
لەبەرئەۋە لەسەر شاتق ئەو جولە
بەرجەستەيە ھەلويسىنى
ئەكتەرەكانىشى بەرامبەر بىنەرەن
لەلايەك و ئەكتەرەكانى تىرى سەر
شاتقى لەگەل يەكتىدا لەلايەكى
دىكەۋە دىارىكرىۋە.

ئەمەش جەمكىكى جولەو
بەرجەستەي شاتقىيە كە لە دىدى
ئەمۇقى ھونەرى شاتقۇ ئۇپىرادا
زىاتر بە ھونەرى رىژى ناۋدەبرىت.
بەلام دەپىت نامازەي ئەۋەش
بەكەن كە ئەمچۆرە زۇر تايىبەتەي
تەكنىكى شاتق شىتېك نەبوۋە
گۇرانبىيژەكان، يان ئەكتەرەكانى
سەردەمى بارۇك دايانەيتايىت،
بەلكو يەككە بوۋە لە مىراتە
گرنگەكانى (رىتۇرىك) واتا
(ھونەرى وتار خويىندەۋە)
سەردەمى گرىكەكان.

ھەرۋەھا ھەرلەم
پوانگەيەشەۋە وىتەۋە
پەيكەرەكانى سەردەمى گرىك
مانايەكى گەۋدەو سەرچاۋەيەكى
مەنن بوۋە بىۋەكتەرە
گۇرانبىيژەكانى سەردەمى بارۇك.
لە پىنگاي ئەو وىتەۋە پەيكەرە
داتاشراۋانەدا، ھەلويسىتەو پۇزى
جىساۋازو دىارىكرىۋە
نۇزىۋەتەۋە. بەتايىبەتى گرنكى
نۇزىۋە و فېرىۋونى (ۋەستان)
لە شىۋازو پۇزى جىاۋاز جىاۋازدا.
لەم وىتەۋە پەيكەرەكانەدا، ئەكتەرە
گۇرانبىيژەكان گەشتونەتە ئەو
بەرئەنجامەي وەستان،
ھەلويسىتەو بارە جىاۋازەكانى
لەش ھىلى تەرىبى لەخۇنەگىت.
بارۇكىيەكان ۋەك ھەموو جۆرە
توخمىكى تىرى دەرپرېن،
توانىويانە ئەو وىتەۋە پەيكەرەكانە بە
شىۋەيەك بەكارىيەتن بگونجىت
لەگەل سەردەمى خۇياندا،
واتا توانىويانە بەرجەستەي
توخم و سەرچاۋەكانى سەردەمى
بارۇك بىكەن.

خالىكى تىرى گرنكى
بارۇكىيەكان گرنگىدانىكى بىپايان
بوۋە بە ھونەرى وتار خويىندەۋە
(رىستۇرىك)، لەم پىنگايەۋە
ھەۋلىانداۋە رىسساكانى
ھونەرى وتار خويىندەۋە
بگويىنەۋە بەرجەستەي بىكەن لە

چۇنيەتى گۇرانبى ئۇپىترالى و
ھونەرى ئواندندا.

بۇئەۋەي وتارىكى (پۇن) ئاسا
بەرجەستە بىكرىت، دەپىت بە
ۋردى تېكىست و مۇسىقاكە
شىپىكرىتەۋە. ئەمەش پىرۇسەيەكى
ۋردى بەكردەيىكرىنى گۇرانبى
ئۇپىترالىيەكان بەخشىۋە. بەمەش
خويىندەۋەي گۇمپۇسىتۇرەكەش
(نوسەرە مۇسىقىيەكە) سەبارەت
بە تېكىست و ھەلويسىتە درامىيەكە
بەشىۋەيەكى ئاشىكرىۋە قول
شىكرىۋەتەۋە. بىۋەمۇنە يەككە
لە دىارىترىن گۇرانبى خويىدەكانى
ۋىندل Arians لە بەشى سىيەمى
ئۇپىترالى يولىۋوس سىسەردا
گۇرانبى كاراكتەرى كىلۇپاترايە. لە
بەشى يەكەمى ئەم گۇرانبى
ئۇپىترالىيەدا كىلۇپاترا بىۋە
چارەنوسە توندوتىژەي خۇي
دەگرى، بەلام لە بەشى دوۋەمى
ھەمان گۇرانبىدا كىلۇپاترا
ھەرەشى تۆلەسەندەۋە
دەكاتەۋە. كىلۇپاترا نامازەي
ئەۋە دەكات كە دىۋى مەرگى
دەگەپىتەۋەۋە لە زىانى
نۇمەكانىدا دەپىتە جىۋكە.
ھەرۋەھا لەم گۇرانبىدا كىلۇپاترا
بە دوۋىلى و ئاۋازىكى غەمگىن
دوۋپاتى تەنھايى خۇي دەكاتەۋە.
كۇرنىلىيا و سىستۇ ناتوانن
يارمەتى بىدەن، سىسەرى
خۇشەۋىستىش بە بىرۋاي ئەو

مردووه. ئەم گۇرانيە ئۆپىرالايە
كىلۇپاترا شىۋازىكى وتارنامىز
لەخۇدە گرىت. بەمەش ھىندل
توانىۋىيەتى چەمكى ھونەرى
رىتۇرىكى گرىكىەكان لە
گۇرانيەكى بەرزى ئۆپىراليدا
بەرجهستە بكات.

ئەم مۇسقىقا بەرجهستە كراۋە،
توانىۋىيەتى ھارمۇنى و ھىلە
مىلۇدىيەكان پىكەۋە لەگەل
نساۋەپۇكى تىكسىستەكاندا
بگونجىنى. ئەمەش دەروازەيەكە
بۇ خولقاندنى ئەو پۆزە فىزىكىە
بەرجهستە كراۋانەى ئۆپىراكە.
پۆزەكانىش ۋەك شىۋازىكى
دەرىپىن زنجىرەيەكى تايىبەتى يەك
بەدۋاى يەكدا پىكەدە ھىنىت:
يەكەم دەبىت ھىز، ياخود
ھەست و ھۆش لە پىنگاى
چاۋەكانەۋە دەرىكەۋىت، دۋاى
ئەۋە پۆزەكان نامادەى
دەستپىكىردن بىكىن، دۋابەدۋاى
ئەۋ پۆزە جۇراۋجۇرانە ۋشە-
ئاۋاز دىت. پۆزە تەۋاۋەكانىش لە
ۋشە ئاۋازدارەكاندا
بەرجهستە دەبىت.

لەبەرئەۋەى بىنەران تەماشاي
پووداۋەكانى ئۆپىراكەيان كىدوۋە،
دەبىت كىلۇپاترا بىە
بەكار ھىنانىكى وردو ئاشىكرى
ھىزى دەرىپىنى سىما، بەرلەۋەى
دەستىكات بە گۇرانيەكان ئەۋە
پىشبان پىدات كە ئەۋلەۋ

ساتەۋەختەدا ھەست بەچى
دەكات. يەكەم (ئەكۇرد)^(۷) ىش
ھىمە. كىلۇپاترا بە چاۋەكانى
پىشانى ئەدات، يان بە مانايەكى
تربە سىمايەكى دەۋلەمەندى
دەرىپىن ئاسا، بىر لەچى
دەكاتەۋە. بە قولى ھەناسە
ھەلدەمۇت و دەستەكانى
بەرزەكاتەۋە، ۋەك
خۇنامادە كىردىك بۇ ۋەرگىرنى
پۆزى يەكەم.

• يۇلىوس سىسەر لەلاى
ھىندل

ناۋى يۇلىوس سىسەر
مىژۋىيەكى دىرىنە لەنىۋ
زمانەكانى پۇژئاۋادا دەۋى.
زۇرجار ئەۋ ناۋە بۆتە سىمبولى
دەسەلات و سەرلەنۋى لە بەرگ و
زەمەنىكى تىردا زىاۋەتەۋە.
مىژۋوش دەبىتە دەروازەيەكى
پاستەۋخۇى زمان و ۋشەش لەۋ
دەروازەيەدا دەبىتە مىژۋىيەكى
ئاشىكرى ئەۋگەلانە. مىژۋو
سەرچاۋەيەكى گىرنگى كولتورى
بارۇكىەكان بوۋە. ھەر لەم
پوۋەۋە دىمەن و چىرۇكە بارۇكىە
ئۆپىرالايەكان زىاتر لە پووداۋى
مىژۋىيى خۇيانەۋە ۋەرگىراۋە.
بەلام مىژۋو لەۋ پىرۇزە
ئۆپىرالايەدا سەرلەنۋى بە
سەرىستى نووسراۋەتەۋە. ھىندل
بەر لە ئۆپىراى يۇلىوس سىسەر
ئۆپىرايەكى تىرى نووسىۋە بەناۋى

(فلافيۇ) فلافيۇش پادىشاى
ناۋچەى لۇمبەردىت^(۸) بوۋە لە
نىۋان سالانى (688-700).
ھەرۋەھا لەدۋاى سىسەرىش
سەرلەنۋى دەگەرىتەۋە
سەر بابەتە مىژۋىيەكان و
ئۆپىرايەكى تر سەبارەت بە
تىمورلىك دەنووسىت.

ئىنگلىستان زىاتر لە ولاتانى
تىرى ئەۋروپا لە نىزىكەۋە ئاگادارى
يۇلىوس سىسەر بوۋن. يۇلىوس
سىسەر چەندىن جار لە
ئىنگلىستاندا دەبىتە نمونەيەكى
ئەفسونۋى. كارلى شەشەم ۋەك
مۇدىلىك دوۋبارەى چۆنىەتى
ھوكمپانى ئىمپىراتورىەتى رۇم لە
ئىنگلىستاندا پەيرەۋ كىدوۋە. ھەر
لەم سالانەداۋ لەژىر ھوكمپانى شا
كارلى شەشەم ھىندل ئۆپىراى
يۇلىوس سىسەرى لە لەندەن
نووسىۋە.

لەلايەكى دىكەشەۋە
شاتنامەكەى شەكسپىر بە ھەمان
ناۋەۋە گىرنگىرىن و بەھىزىرىن
ۋىنەى كاراكتەرى سىسەرى
لەسەر شاتۇ بۇ بەرجهستە
كىدوۋىن. بەلام لە سەردەمى
ھىندلدا شەكسپىر لە دەرۋەى
ئىنگلىستان زۇرنەناسراۋە. دراما
مىژۋىيەكەى شەكسپىر
سەرچاۋەكانى ھىندل ئەۋوۋە بۇ
ئۆپىراكەى. شەكسپىر زىاتر لە
پىسەكەيدا چارەسەرى مەسەلە

پاميارىيەكانى پۇماۋ مەرگى
 سىتسەر دەكات. بەلكو سەرچاۋە
 كارىگەرى لىبىرىتتۇى ئۆپىرايەكى
 تر بوۋە لە نووسىنى (گىياكومۇ
 فرانسىسكو بووسانى). ئەم
 ئۆپىرايە سەبارەت بە دەسلەت و
 كاراكتەرى سىتسەر بوۋە لە 17
 مانگى دوانزەى سالى (1676) دا لە
 فيننيدىك پىشكەشكراۋە. ئەم
 بەرھەمە لە سالەكانى (1680) كاندا
 لىسە زۇر لاۋە پىشكەشكراۋە.
 ئۆپىراكەى ھىندل، مەبەست
 لىبىرىتتۇ، واتا چىرۆكى ئۆپىراكە،
 لە نووسىنى (نىكۇلا ھايىم) بوۋە.
 ھىندل لەگەل نىكۇلا ھايىم پىشكەۋە
 لە ئەكادىمىيەى پادشاھىيەتى مۇسقى
 لە لەندەن *Royal Academy of music*
 كارىيان كىرۋە.
 كارى نىكۇلا ھايىم لەۋ
 ئەكادىمىيە مۇسقىيەدا ئەۋە بوۋە
 ھەۋلىدات ئۆپىراى ئىتالى لە
 لەندەن بىلۋىكاتەۋە. ئەمە جگە
 لىۋەۋەى ۋەك رىژىسۇرىش
 كارىكىرۋەۋە ھەر ئەۋىش زۇرىيەى
 لىبىرىتتۇى تىكسەتە ئۆپىرايەكانى
 بۇ ھىندل ئامادە كىرۋە. يولىوس
 سىتسەرى نىكۇلا ھايىم بە
 شىۋازىكى جوان داپىژراۋە، خالە
 سەرەكىەكانى پووداۋەكە زۇر بە
 پوونى و شىۋازىكى ئاشكرا
 بەرجەستە دەكات. زۇرىيەى
 پەخنىگرو مىژوونووسە
 مۇسقىيەكان ئامازەى ئەۋەيان

كىرۋە كە سىتسەرى نىكۇلا ھايىم
 لە زۇر بوۋەۋە بەرزو بەپىزترە لە
 ئۆپىراكەى گىياكومۇ.
 نىكۇلا ھايىم زىاتر بايەخى داۋە
 بە داپشەنى چىرۆكى عەشقى
 نىۋان سىتسەر و كىلۇپاترا، تۆلە
 سەندەۋەى سىتسەتۇس لە
 تۆلۈمىۋى كوزەرى باۋكى. ئەم
 دوو توخمەش، خۇشەۋىستى/
 تۆلە سەندەۋە، دەپىتە
 ھاۋكىشەيەكى بەھىزى تىكپراى
 ستروكتور و بونىادى ئۆپىراكە.
 لە سالەكانى (1700) ەكاندا
 كۆمپۇسىتۇرەكان زانىۋىيانە چ
 گۇرانيبىزىكى ئۆپىراى گۇرانى
 پۆلەكان دەلىت. لەبەرئەۋە
 چۆنىەتى ئاستى ئاۋازەكانىيان
 پابەندە بە ئاست و تواناى
 گۇرانيبىزەكانەۋە. بەلام ۋەك
 سەرچاۋەكان ئامازەيان بۇ
 كىرۋە، ھىندل بەشىكى زۇرى
 بەشى يەكەمى يۇلىۋس سىتسەر لە
 ھاۋىنى سالى (1723) دا، بەرلەۋەى
 بزانىت چ ھونەرەندىكى ئۆپىراى
 پۆلەكان بەرجەستە دەكەن
 نووسىۋە. ئەمەش دەپىتە ھۆى
 ئەۋەى دواتر ھىندل ناچار بىت
 بەشىكى زۇرى مۇسقىيەكەى
 بگۇرپىت، يان سەرلەنۇى بە
 شىۋازىكى تر ئامادەيان بكاتەۋە،
 دواى ئەۋەى گۇرانيبىزە
 ئۆپىرايەكان دەستىشان كراۋن.
 ھىندل ھەندى جار ناچار بوۋە

چۆنىەتى بىر كىرۋەۋەى
 مۇسقىيەكەشى بگۇرپىت تا لەگەل
 تواناۋ ئاستى قورگى گۇرانيبىزە
 ئۆپىرايەكاندا بگۇنچىت. ئەمەش
 سەرلەنۇى دوپاتى تواناى ئەم
 ھونەرەندە مۇسقىيە بەرزە
 دەكاتەۋە. نووسىنى مۇسقىيەكى
 بەرز، لە ھەمانكاندا گونجاۋ لەگەل
 ئاستە جىاۋازەكانى قورگ و
 تواناى گۇرانيبىزە ئۆپىرايەكاندا.
 • ئۆپىرا لە نىۋان سەماۋ شاتۇدا
 نمايشە ئۆپىرايەكە لە شاتۇ
 كۆنە بارۆكىيەى رۇتتىنگھۆلدا
 بوۋە بوۋە پىرۇزەيەكى ھونەرەى
 گەۋرە. لەۋ پىرۇزەيەدا پاپىردو،
 يان بە واتايەكى تر مىژو، نەك
 تەنھا ھەر زىندو كرابوۋەۋە،
 بەلكو بە شىۋەيەكى ھاۋچەرخانە
 بەستراۋەۋە بە ئەمپۇۋە.
 ئەمپۇش بوۋەۋە بەرھەمىكى
 پەسەن و پەسەيامىكى
 ھونەرەى گىرگ بۇ ئايندە، بۇ
 نەمىرى ۋە تەمەتايى
 ھونەرەى مۇسقىۋ شاتۇ.
 سەما، نواندن و ھونەرەى
 ئۆپىرا پىكداچوونىكى گىرگى لە
 داپشەتى ھونەرەى پىژىدا
 بەرجەستە كىرۋە. سەما لە پىگى
 كورىۋگرافىيەكى بەسەلىقەۋە
 بوۋەۋە رىتمىكى بەھىز لە
 پووداۋەكاندا، لە گۇرانيە
 ئۆپىرايەكانداۋ لە تىكپراى
 ستروكتورە گەۋرەۋە گىشتىكەدا.

ھەر لەم ھووە سەما کرابوو
بە شێك لە کاراكتەرەكان و ھەندئ
جسار ھوداوەكان دەبوونە
سەمايەکی ئەفسوونی و لەو
ئەفسوونەدا گۆرانیە ئۆپێرالێەكان
سەرلەنوێ ھاوناھەنگ دەبوونەو
بە سەمايەکی تەس. ئەمەش
ھەلۆیستەيەکی زۆر جیساواز و
بە ھێزی دیسی ریزی و
بەرچەستەکردنی ئۆپێراکە بوو.

لە کاتیکی کاراكتەرەكان بەبێ
جولە لە ھوانگەيەکی ریتۆریك
ئاساوو گۆرانیە ئۆپێرالێەکانیان
دەوت، سەمازانەكان بەرچەستەي
ھەست و ھۆشە ھەلچووەکەي
ناوھووی کاراكتەرەکانیان دەکرد.
بەمەش نمایشە ئۆپێرالێەکە بوو
بوو سەما، یان نمایشی
شانۆیی شیعەر ئامیزو وینەیی.
سەمازانەكان بوونیکی
بەردەوامیان لەسەر شانۆ ھەبوو.
لەگەڵ ھەموو ھوداویکیدا ئەوانیش
فۆرمی جیساوازیان لەخۆدەگرت.
فۆرمێك کە لەگەڵ خودی
دیمەنسەکاندا دەگونجای. یان
دیمەنسەكان دەبوونە وینەيەکی
سەما ئامیزی پێ لە ئاواز و گۆرانی.
رێژیسۆر گۆرانییەکانی
بەرچەستەي ھوداوەكان کردبوو،
بەمەش ھەموو ئۆپێراکە بوو بوو
کۆمەلێ وینەي بێزاوت، لەو
وینانەدا ھونەری شانۆ پیکھاتەي
دیدو داڕشتە ھونەریەکە بوو.

ھەموو چرکەيەك لە ئۆپێراکەو
لەسەر ئاستیکی قول دەریزی
ھەستی مرقایەتی بوو. رێژیسۆر
ئەو جیھانە قولەي ئۆپێراکەي
کردبوو گەمەيەکی پێ لە خەندە.
لەو گەمەيەدا ھەر ھەموو
کاراكتەرەكان، سەمازانەكان و
ھوداوەكان لە جولەيەکی
ئێستاتیکی بەردەوامدا بوون.
ئەمەش بوو بوو ھۆی خولقاندنی
یەك بارسەي یەكگرتووی پێ لە
ژیان لەسەر شانۆ. تەنانەت
قورگو چۆنیەتی گۆرانیەكان لەم
ئۆپێرایەدا بوو بوو بە شێك لە
گەمە شانۆییەکە. لەو گەمەيەدا
گۆرانیەكان تۆنیکی جیساواز و پێ
لە خەندەیان لەخۆدەگرت.

خاڵیکی تەری گرنگی
سەرکەوتنی ئەم نمایشە ئۆپێرالێە
ئەو گۆرانیکاریە خێرایەي
دیمەنسەکان، بەمەش ریتمی
دیمەنسەکان سەماکان دەبوونە
بە شێکی گرنگی بەرچەستەکراو لە
خودی ئەو گۆرانیکاریە سەمەرەو
بێوینانەدا. ھەروەھا لەم
پڕۆژەيەدا گرنگیەکی تایبەتیش
دراو بە مەسەلەي جل و بەرگ.
ئەم مەسەلەيە مۆرکیکی ھونەری
لەخۆگرتوو. شێوازانەکانی
جلوبەرگی ئەکتەرەكان سیمایەکی
مێژوویی سەردەمی بارۆک
لەخۆناگرت، بەلکو جۆریەتی

بەین و نامادەکردنی جلوبەرگی
تەقەلایەکی ھونەرییە بە
ھودانکردنی شێو جلوبەرگی
سەردەمی (1700) ھەکانی ئەوروپا.
جولەي جەستەي کاراكتەرەو
سەمازانەكان لەو جلوبەرگی
جیساوازانەدا دەبیستە جەستەيەکی
شێو پیکەر ئاسا. بەمەش
جلوبەرگ دەبیستە تەواوەریکی
گرنگی بە ھودانکردن و دیدیکی
ئەزمونگەری بۆ خۆیندنەو
نمایشەکە.

مۆسیقا، سەماو سینۆگرافیا
ھەندئ جار مۆرکیکی پڕۆژەلات
ئاسا، یاخود نزیك لە کیشووەریکی
تەرەو لەخۆدەگرت. ئەمەش
زیاتر دەگەریتەو بۆ ئەو
ھوداوەکانی ئۆپێراکە لە ولاتی
میسر ھودەدەن. رێژیسۆری
ئۆپێراکە لەگەڵ کۆریۆگرافی
سەمازانەكان بە وردی پەچاوی
ئەو خالەیان کردبوو.

گەمەي شانۆ لەناو شانۆو
چیرۆکی خۆشەویستی سیسەر و
کیلۆپاترا توخمیکی گرنگی
بایەخپێدان و بەشانۆکردنی
ئۆپێراکە بوو. لەو گەمەي
شانۆیەدا کاراكتەرەكان،
گۆرانیبێژو سەمازانەكان چیرۆکی
عەشق و ژانیان بۆ یەکتەری و
بینەرەکان دەگێڕایەو.

پەراوئىزەكان

1- لېستېئالى تۇپىزىرلىق ھاۋىنى

سالى (2001) ى كۆشكى شاتلىرى
دۇنيانىڭ ھۆلەم ئەم بەرھەمە تۇپىزىرلىق ھاۋىنى
دەگەن خۇ. تۇپىزىرلىق سەمىرەمىس، لە
نۇسسىنى (كلوك)، مېدىيا، لە نۇسسىنى
(رۇدولف)، يۇلېوس سېسەر لە نۇسسىنى
(ھېندل)، كۆسى فان توتە لە نۇسسىنى
(موزارت).

2- گېرگىرگىرلىق ھېندل لە 23ى

مانگى دوى سالى (1685) دا لە ئەلمانىيا
لە دايكېۋە. ھېندل لە سەرەتارە
نامىرەكانى تۇرگىل، سىمبالز، فېۋلېن و
تۇپى خۇيىندۇ. لە سالى (1702) ەۋە
ۋەك ھونەرەندىكى مۇسقىلى لە ھەرىمى
ناۋچە ھالى Halle كارىكرىۋە. دواتر
دەچىتە شارى ھامبۇرگ و لەۋى ۋەك
ھامۇستار مۇسقىلارەن لە سەر
نامىرەكانى فېۋلېست و سىمبالېست لە
تۇرگىستىرلىق تۇپىزىرلىق ھامبۇرگ
كارىكرىۋە. سالى (1706) ھامبۇرگىش
بەجىدە ھېلى و دەچىتە ئىتالىيا. ھېندل
تا سالى (1710) لە ئىتالىيا دەمىنىتەۋە،
ھەر لە ئىتالىياش ھەندى لە تۇپىزىرلىق
پېشكە شەكەر. لە ئىتالىيا جگە لە
كۆمپۇسىتۇر، ۋەك تۇرگانىست و
سىمبالېستىش كارىكرىۋە. ھېندل لە
سالى (1711) دا دەبىتە ھامۇستى
مۇسقىل لە يەككە لە كلېسا گىرگەكانى
شارى ھاتۇرە، بەھۇى ئەم كارەيەۋە
زىاتر بىۋارى ئەۋەى بۇ دەپەخسى
كۆمەلى گەشتى گىرگە بىكات، يەككە لە
گەشتەنى لە ھەمان سالىدا بۇ لەندەن

دەبىت. دىۋى ماۋەيەكى كورت لەۋ
گەشتى و لە سالى (1712) دا لە
ھاتۇرەۋە دەگەپتەۋە بۇ لەندەن و تا
دەمىت لەۋى دەمىنىتەۋە. تا سالى
(1730) بە شىۋەيەكى بەردەۋام
مۇسقىل بۇ تۇپىزىرلىق ئىتالى لە لەندەن
دەنۇسسىت. لە سالى (1719) بەدۋاۋە
دەبىتە سەركىردەى مۇسقىل
بەرىسسىارلىق گىرگى ئەكادېمىيى
پادىشاھىتى مۇسقىل لە لەندەن. لە سالى
(1739) دا لە پوانگى چىرۋكەكانى
ئىنجىلەۋە كۆمەلى پېرۇدەى مۇسكى
درامى گەۋرە بۇ گىرگىستىرلىق كۆرس،
كۇرال و تۇرگىستىرلىق بە ئىنگلىزى
نۇسسىۋە، ئەمەش دەبىتە ھۇى ئەۋەى
ۋەك كۆمپۇسىتۇرلىق گەۋرەى
نەتەۋايەتى ئىنگلىزى رىزى لېتېگىر.

3- تۇپىزىرلىق يولېوس سېسەر بۇ

يەكەمجار لە لەندەن لە 20ى مانگى
دوى سالى (1724) دار لەسەر شاتلىق
King's Theatre نامىشكرىۋە.

4- باروك Baroken ئەۋرىمىكى

تايپەتە لە شىۋازە جىۋازەكانى
ئەدەبى ھونەردا. لە سالىكانى
(1600) كاندا لە ئىتالىيا سەرىپەلدۋە.
تابلۇق ۋىتەكېشەكانى سەردەمى باروك
تۇرگەۋرەۋە گىشتىگىن و تۇرگىمىكى
دەۋلەمەند لە خۇدەگىن. ۋىتەكېشەكان
تەكنىكى رىۋىناكى و ھىزى سىبەرىان لە
تابلۇكانىيەندە سەكارەتۋە، سەۋ
مەبەستى مەۋداى تابلۇكانىيان جۈلەۋ
كارىگەرىيەكى قول لەخۇبىگىن. لە بىۋارى
مۇسقىلدا لەگەل دەرگەۋىتى تۇپىزىرلىق

دەۋرىيەرى سالىكانى (1600) دا
دەرگەۋىتۋە. تۇپىزىرلىق مۇسقىلى باروك
لەسەردەستى (ھېندل و باخ) دا دەگاتە
ئاستى تۇپىك.

5- شاتلىق دۇنيانىڭ ھۆلەم تەكە

كۆنترىن شاتلىق لە جىھاندا كە تەكە
ئىستى چۇن دروستكرىۋە، ۋەك خۇى
پارۇزىۋە ماۋەتەۋە. ئەم شاتلىق
شارىنى سۈيد خاتۇ (لۇئىسا تۇلرىكا)
بىۋارى بىياتقان و دروستكرىنى داۋە. بۇ
ئەم مەبەستەش ھونەرەندى ئەندازىار
(كارل فرىدرىك ئادلسرەنتز) نەخشەكانى
ئەم خانۇبەرىيە ۋەك شاتلىق باروك
دەكېشنى. دواتر شاتلىق دۇنيانىڭ ھۆلەم لە
سالى (1766) دا بەنەۋاۋەتى تەۋار
دەبىت. ئەم كۆشكە شاتلىق بە
كەرەسەيەكى تۇر ساكار دروستكرىۋە.
بەھۇى نامىرلىق تايپەتەۋە، كە بۇ ئەم
مەبەستە دروستكرىۋە، دىكۇر تابلۇكان
گۇرپانكارىيان بەسەردا دىت. ئەۋ
گۇرپانكارىيانەش گەمەيەكى بىۋاۋەت
شاتلىق، ئەفسونىكە لە ھىچ شاتلىق
تارى جىھاندا ۋىتەى نىيە. تابلۇكان،
ۋىتەۋ دىكۇرەكان بەسەردا چاۋى
بىنەرەۋە، لە چاۋىتروكانىكدا، ھەر ۋەك
سىھىر گۇرپانكارىيان بەسەردا دىت. بۇ
نمۇنە ھۇلى كۆشكىنى شاھانە دەبىتە
دەرىچەيەكى گەۋرە، باخچەيەك دەبىتە
گۇرپەپانى جەنگ و خانۇبەرىيەكېش
دەبىتە شاخ و داخىكى چىر. و بەۋ
شىۋەيە.

ئەم شاتلىق بىست مەتر قولە،
ئەمەش تا ئىستىيەككە لە قولتېرىن

و به دستکار پیروز: هدایای ویریا

له حیاتی کسانوی دووه می
سالی 1889 له شاری (تورین) ی
نیتالی فله سوفو بیرمه ندی
نه لمانی (فریش نیچه) بهر و
رووی نه و نه سپه ماسدووه ی له
ناوه راستی شه نامه که دا به
عاره بانه په که وه به سترابووه و
شاریداو دهستی کرده ملی و
که و ته ماکرینی و به کول بق
چاره نویسی ده گریا. به لام به بن
ره چاوکرینی نه وه ی نایا نه سپه که
یا خود عه ره بانچه که ده رکبان
به ره کرینیت که (نیچه) چ شتیک
ده ره بریت و گوزارست له جی
ده کات. نه و هر به فریدراوی له
ناوه راستی شه نامه که دا مایه وه.

له وانه په نه و نه خلق سپیڅلی نارازی
دودا له و کانه دا که پیاوړتیا دوا
ناستی، هر یو په نه م له پله سوله
دوم به هاوړه نه م له پله سوله زړد
تولودو قیر سپیڅله په نه م پرمه لده
ته نر نامیزه نه م زانا زمانه والی
زمانی نه لمانی چ له پېښ خلقی و
له وانه په له پاش خلقی هیچ
شیوازیکی و اجوان و ورهین و
په میژ و بهاری و ده نه و دی
(نیچه) ی به خلق و نه د پېښت، له و
کانه دا بهشت و میژی له بهر برا.
(نیچه) نه و که سه ی که سوزو
به زه په که ی که پشته نه و راده په ی
وایلی پکات هاوړه به نه سپیڅلی
مادودا پکات، زړد له پرمه لده

نووسه ران و زانایانی دهرواناسی و
کلوه لاسی و پستپایانی له لاسه ده
وایداده لهن که دامه زانیسه ری
راسته قیلته یه دیرله یه و له ده دور
که سنجکیش باشتو گوزارشتی له
سه ده یه ی لهنستو کردوو .
له و سانه وه ی (لیمه) به و
شپوه ترسانک و ترقینه ره که وت ،
ئیدی وه که به کۆک له پیزی
شپته کان باخود وه که نه خۆشنگی
بچهاره ی ده ستلێشوراو ته ماشا
ده کرا . پێش ئه و رووداو
به ماوه یه کی که ده ستیگر دیوو به
نووسینی کۆمه لێ به یام و نامه ی
سه یرو سه مه ره و ، ناردنیا ن به و
مه وادارانی و دوژمنه کانی ، به و

نمونە نامە يەككى نووسى بۇ قوتابىيەككى (پيتەرگاست) كە لەپاشاندا لەگەل ئەلېزابېسى خوشكى (نېچە) دا بەرھەمەكانيان بلاكوردەو. (نېچە) لەو نامە يەدا ھەردوكان بەتايىبەتتى خوشكەككى بە تەخريفەت تاوانبار دەكات: (لەكاتىكدا توشى حالەتتىكى كوشىندەى ھەستى خۇبەزل زانىن و قارەمانىيەتتى ھاتبوم پەيامىكم بۇ كوشكى پاشايەتتى ئەوروپا نووسى و تىيدا داواى ئەو ەم كىردو ە بنەمالەى پاشايەتتى ئەلمانىا كە بنەمالەىكى گىل و سەرشىت و رەگەزىكى شەپانگىزن و دەستىانگرتو ە بەسەر ەرشى فەرەنسا ە ەرىمى لىزاس دا لەناوبېرىن و تەفروتونا بىكرىن). ھەر لەسەرئەم رىتم و بالۆرەيە (نېچە) داواى زىندانىكردنى پاپا ەلەسىدارەدانى تىزارى ئەلمانى (فېلھلم) و بىماركى راوېژكارى دەكرد. نامەكانىشى بەناوى خاوى پىت و بەرەكەتتى ئەغرىقى (دىونىزىۆس، ئەدۇنىس، يان تەموونى) بابلىيەكانە ە ئىمزا دەكرد، ياخود بەناوى (نېچە) قەيسەر، يان (نېچە) لەخاچ دراو ە ئىمىزاي دەكردن، ەرو ە نامەشى بۇ بىئو ەنەكەى مۇسىقارى ئەلمانى بەناوبانگ (رىچارد فاگنەر) نووسى. (نېچە)

پەيوەندىيەكى قول و لەرادە بەدەرى سۆزدارى لەگەل ئەو بىئو ەنەدا ەبوو، ئەم پەيوەندىەش بەشىئو ەكى زۆر ناخۆش و تراژىدىانە كۆتايى پىھات، ئەو ىش داواى ئەو ەى (نېچە) ەترشىكى تووندى كرده سەر (فاگنەر) ە چەندىن قىسەى ناشرىن و سوكى پىئوت (بۇ دۆستى خۇم شازنە ئەرياندا! زۆر مايەى سوكاىەتتەى مەن مرقۇف ەم، گەرچى ماو ەكى درىژىشە لەنىو ئادەمىزادەكاندا دەژىم و وام لىھاتو ە ەموو ئەو شىتانە دەزانم كە لەوانەىە خەلكانىكى گەورە يان خەلكانىكى بوودە لەو گرگىن ئەنجامىدەن، ەرىۆىە لەلاى ەندىيەكان بوزا بووم و لەلاى گرىكىيەكانىش دىونىزىۆس بووم، تەنانەت ئەسكەندەرى مەكدۇنى ە قەيسەرى رۇم دوو نمونەى بەرجەستەى زىندووى مەن بوون، ەرو ەا گۆپام بۇ شەكسبىرو لۆرد بىكۆن) ىش. كاتىك (نېچە) فەيلەسوفىان گواستەو بۇ خەستەخانەى شىتەكان لە شارى (بىنا) ئەلمانى بەكارىەدەستانى ئەو ى راگەياندبوو كە ھاوسەرەكەى (كۆزىما فاگنەر) ئەمى ەئناو ە بۇ خەستەخانە، ئەم (كۆزىما فاگنەر) ش ەرگىز ەلامى نامەكانى (نېچە) نەداو ەو ە ەىچ كاتىكىش سەرى

خۆى بە ەزو خۆشەىستىيەكەى ئەو ە نەىەشەاندو ە. بەلام دىاردهى ئەم نامە تەلىسماوىانە ئەو حالەتە نىشان دەدەن كە (نېچە) تىكەوتبوو، حالەتتى تەنھايىەكى كوشىندەو بىزارى ەىيەشىيەكى گەورە لە سۆزو خۆشەىستى.

لە واقىعدا (نېچە) كەسىكى تەنھا ەكۆشەگىر بوو، لە ژيانىشىدا ەىچ ئافرەتتىك خۆشەىستى لەگەل نەكردو ە ەرچەندە چەند ئافرەتتىك لەوانەش بەتايىبەتتى (لوسالۆمى) ئەو ئافرەتە شۇخە بەرەگەز روسىيەى سەرەتا رۆلىكى زۆر گەورەو بەرچاوى لە ژيانى (نېچە) داو دواترىش لە ژيانى (رىلكە و فرۆىد) دا گىپرا. ئەم ئافرەتە زۆر سەرسام بوو بە (نېچە) تا ئەو ئاستەى كىتتېكى لەسەر نووسى و تىيدا باسى رىيازى فەلسەفەى (نېچە) ە ەرچەرخانە فىكرىيەكانى دەكات.

يەككى لەو دىمەنە كارىگەر ەلتەزىنانەى پاش گەپانەو ەى بۆلاى دايكى (نېچە) تىيدا دەردەكەوتت ئەو دىمەنەىە كە (نېچە) تىيدا نابووتو تىكشكاو ە ئەقل و ەردو ەچاوى لەدەست داو ە، دەستى ەقاچى تووشى شەلەل بوون، سىمىلىشى بەجۆرىك درىژ بوو ەو دەمى داپوشىبوو،

ئەمە لە كاتىڭدا پىششىق سىمىلى كورت و رىكوپىك بوو. ئىدى كار گە يىشتە ئەوئە تەئانەت چىتر توانى جوينسى خوار دىنىشى نەبىت و لە (25) ى ئابى 1900 دا ژيانى لە دەست بىدات. بەلام ئەم (نىچە) يە كىتە كە لە ئىستانداو لە سەرتاسەرى رۇژئاوا دا سەرلەنۇي زىندو بوئەو و گرنگىيەكى بەرغراوانى پىدە درىت؟

(فرىرىش فىلھام نىچە) لە 15-10-1844 لەئاوايى بروكن كە سەر بە ئاوجەي (ساكسن)ە لە رۇژھەلاتى ئەلمانىا و لە خىزانىكى پىرۇتستانى دىندار لەدايك بوو، باوك و باپىرى (لە دايكى و باوكىيەو) لەو بەشەي ئەلمانىا كە زۇر جار و بەشئوئەيەكى گالتە جاپى پىي دەلئىن جىگاي (بلىمە تەكان) لە كلئسادا خەرىكى وە عزدان بوون.

(نىچە) پەيوەندى خىزمەتپىيەكى دورى لەگەل (رىچارد فاگنەر) و (فرىدرىش شلىگل)ى فەيلەسوفدا هەبوو، بەلام زۇرجار حاشاي لە ئەسلى خۇي دەكردو، ئەسلى خۇي بە رەگەزىكى سووك و كەم دادەنا، جارئىكيان لافى ئەوئە لىداو كەوا باوباپىرانى لە خانەدانەكانى پۆلەندان و پىيان دەوترىت (نىتسكى)و، لە دىر زەمانەو كۆچيان كىردو بۆ ئەلمانىا،

راستى ئەم مەسەلەيە ئەوئەيە كە (نىچە) بۆ خۇي ئەمەي دروستكردو هەر لە بەرئەوئەي جارىك رىبوارىك بەسىماو لەشولارىدا بە پۆلەندى زانىو.

پاش ئەو شۆرشە گەرەيەي لە سالى 1848 دا هەموو ئەلمانىاي گرتەو و تىيدا پاشاي ئەلمانىا ناچار كرا واز لەسە تەخت و پەلەپايەكەي بەهينىت، باوكى (نىچە) كە هەوادارو لايەنگرى پاشا بوو تووشى هەر سو تىكشكاندن بوو، لە بەرئەوئە دەستىكرد بە مانگرتن لە خواردن، دواي چەند مانگىك گيانى دەرچوو كۆچى دوايى كرد، لەو كاتەدا (نىچە)ى كرىي هيشتا پىنچ سالى تەمەنى پىرئەكردبوو. ئەم رووداو كاريگەريەكى زۇر گەرەو قولى لەسەر دەرونى (نىچە)ى منداڵ بەجىهيشت كە هەرگىز نەيتوانى دەستبەردارى بىت و خۇي لى پزگار بكات، هەر بۆيە لە بەرئەمەيكىدا بـەـئاوى "Ecce Homo" دەنووسىت وەك ژياننامەي خۇي وايە كەوا باوكى لە تەمەنى سىوشەش سالىدا كۆچى دوايى كىردو: (ئەو مرقۇتىكى ناسك بوو، خۇش مەشرەب و لە هەمان كاتىشدا پىياوتىكى كالقام و پەپوت بوو، وەك ئەوئەي هەر لە سەرەتاو

خۇي بۆ ئەمان و لەئاوچوون ئامادە كىردىت. لە هەمان ئەو سالى ئەو ژيانى تىدا لە دەستداو كۆچى دوايى كرد ژيانى منىش بەرەو دواو رۆيشت تا لە تەمەنى سىوشەش سالىدا گەيشتە ئەوپەرى پلەي شكست و (هەرەسەيتان).

(نىچە) سالىنى سەرەتاي ژيانى لە ئاوەندىكى تەواو ژانەدا برىدوئە سەر، ئەمە وايلىكرد كاتى گەيشتە تەمەنى بالق بوون ئەوئەندەي لەتوانايدا هەبوو لە داپىرەو ئامۇژنەكانى و دايكى و خوشكەكەي دورىكەوئەو. خوشكەكەي بەكەمىن كەسك بوو پەي بە توانا بلىمەتى ئەو بىيات، هەر بۆيە كەوتە هەلگرتن و پاراستنى شىعرو نووسىنەكانى سەرەتاي. دواي ئەوئەي خوئىندى ئامادەي تەواوكرد يەكراست چوو بۆ شارى بۆن بۆئەوئەي لە زانكۆكەيدا تىؤلۇژيا و زانستى زمان بخوئىت، ئا لەوئەيدا بىرو بۆچوونە فەلسەفەيەكانى دەستىكرد بە پىگەيشتن و نەشونماكردن، بۆ نمونە لە تەمەنى بىست و دوو سالىدا ئەمەي نووسى (چىم داو بەسەر كارى ئەم مرقۇسە و ئىرادە نىگەرانەكەيەو! فەرمانە ئەبەدىيەكانى كە دەلئىت

وینه په کی نارمایی نامیز و راگوزره نه مه خوی له خویدا توانستېکی فلسفه یه. به لام ته نانهت خودی نه پولو نه وه باش ده زانی که و جوانی و هوسه نگی له سر بڼه مایه کی شاراره له (ان و لار و مه مریک جیگر بوون و راوه ستاون که نه لها خودی دیونزوس ده توانی نه پنییه کی شاهکرا بکات، لیره وه نه و په یوه ندییه دیاله کتیکه ی نیوان نه وه ی هونه ریبه و نه وه ی هست پیکراوه نه و بڼه مایه یه که زیانیکی مرقفاله ی ته ندروستی له سر بنیاد ده نری، زیانیکی خوشگوزهران و خالی له هه موو خه و شیکي نابیدلوژی. هه روه ها زانست نابیت ته نها ملکچه چی یاساکانی زانست بیت ، به لکو ده بیت له روانگه و دیدگی هونه رمه ندانه وه چاوبیتری بکریت.

(نیچه) هه لپه ی زانایانی نه لمانی به روه و زانستیکي نه پستراکتی دامالراو له هه موو سوزیکي مرقفانه ده داته به ر ره خله و، به میگه لیکي سرگه ردان که به شیوه یه کی چر سه رقالی مه عریفه ن ناویان ده بات و پی وایه نه مانه هیچ ناما جیکي په روه رده یی به رزیان نیپه، جگه له هه ندی سوبو به رزه ونه دی زور دیاریکراو نه بیت.

(نیچه) کتیبه قه به کی (مرؤف دوست، فره مرؤف دوست) بلاوکرده وه، کومه لن له نامارزه کانی -الوظات- بیان له نووسینه کورته کانی یاخود راستر بلین هه ندی له شته حاته فیکریه نونده کانی، نه و شته حاته فیکریانه ی که له قولایاندا به ریه ک ده کون، خستبووه دیوتویی نه م کتیبه وه، به باوه پی (نیچه) قه ناعه ته کان، زور زیاتر دیومنی سه ره کی راستین تا دیوکردن. نه و خه لکانه ی په ی به نه پنی ناوه وه ی شته کان ده بن و به نیویدا شوکرده بڼه وه له به رامبه ریاندا زور کهم به وه فاده بن، نه وان کاتیک تیشک ده خنه سه ر نه و قولایاننه: ده بینن هیشتا شتگه لیکي زوری ناشرین له ویدایه که ده کړی بییفرین. له باره ی ساده یی و خاکیبوونه وه ده نوسی و ده لی (نه وه ی له به رامبه ر خه لدا ساده یی و خاکی بوون ده نوینی نه وه له هه مان کاتدا له به رامبه ر دیارده ی وه ک شار ده ولت و کومه لگاو زه من و هه موو به شریه تدا خوی به لووت به رزو خق به زل زان نیشان ده دات، نانه مه شه توله سه ندنه وه ی راستی). هه ر له م کتیبه دا (نیچه) نامارزه یه کی جوان ده رده بریت و ده لیت (باشترین نامرازیک بق

مرؤف تا رزیکي تازه له زیاندا ده ستیپیکات نه وه په له کاتی له خه و هه ستانیدا بیر له وه بکانه وه که نایا له توانایدایه لانی کهم نه مرق دلی مرقفیک خوشکات).

بق جاری بووه م بازار به رزکی (نیچه) ده گریست و باری ته ندروستی تیک ده چیتنه وه نه مه ش وایلیده کات به دهم نازاره وه بنالینن (من نیستا له تاریکایی مردندا دیم و ده چم، بوونم بوته باریکی قورسی ترسناک، ده بویه هه ر له زووه رده له خومی دامالم و فریتی بده م. ۰۰)

نه و له کتیبی (زه رده شت ناوا دوا) دا گه یشته داپرانیکسی ته واده تی له گه ل فیکری خورئاوادا، وه ک (شوبنهاوه ی) ماموستای پوویکرده فلسفه خوره لاتییبه کان، به تاییه تی فلسفه هی هیندی و فارسی. له دیوانامه یدا بق دایکی سکالا ده کات و ده لیت (دایکه هیچ شوپنیکم نه خوش نییه ته نها روحی نازیزم نه بیت) به لام نه م روحه نازیزه ده سته رداري گوشه گیری و خوبه ده سته وه دان نه بوو، به لکو بووه روحیکي داهینه ر.

سه رچاوه

پاشکوی روشنبری (الملق الثقافی) رزنامه ی (السفری) لوبنانی.

جۆليان گرین

ژیان به ندیخانه یه که به خهوبینین به نازادییه وه دهیبهینه سهر..

■ ناماده کردنی :شۆرش محمهد حسین

زمانی ئینگلیزیان پاراستبوو که ئەمەش یەکەم ناماژە ی نێزواجیەتێکی پۆشنیری و زمانەوانی بوو که چوارچێوه یهکی تیکشکاو و بویه ره که به کی گه وه و تیژی له ژیا نی "گرین" دا پیکهتتاو له سه ره تا وه هتا کوتایی هاوهلی بوو.

"جولیان گرین" په روه رده کردنیکی پروتستانی نقد توند فیژکراو له ته مه نی چوارده سالی دا واتا له ده وریه ری هه لگیرسانی جهنگی یه که می جیهانی یه که مین تراژیدیا له ژیا نی دا پوویدا که مردنی "ماری هارتیدج" ی دایکی بوو، له پاش

به بیته وه ی شوینی ئەم "ده ره وه یه" و سیماکانی دیاری بکرت... که پیده چی ئەم "وه سیه تی" گرین خۆی بوو بیت. "جولیان گرین" له "6" ی ئەیلولی سالی "1900" له خیزانیکی ئەمریکی خاوه ن په چه له کیکی ئینگلیزی له دایکبووه، به لام شوینی له دایکبوونه که ی "پاریس" بوو که دایک و باوکی به هۆکاری کارکردنه وه له وی نیشته جی بوون، باوکیشی له کارگه یه کی بازرگانی "هه نارد وه ها ورده دا" کاریده کرد. ئەم خیزانه له ماله وه دا بۆ گفتوگۆی خۆیان

هه والی مردنی نووسه ری به په چه له ک ئەمریکی و له دایکبووی هه ره نس "جولیان گرین" له "13" ی ئابی سالی -1998- و له ته مه نی "97" سالی دا پاگه یه ندرا. ئە وه ی له م مردنه دا سه یر بوو ئە وه بوو که کورپه که ی "که هه لیگرتبووه" و ناوی "جان-ئریک گرین" ه پاش تیپه پوو نی "سن چوار" پۆژ مردنه که ی باوکی پاگه یاندو پلاویکرده وه.

سه ره پای ناویانگی گرین به لام ده ریاره ی مه راسیمی ته رم ناشتته که ی به ته نها ئە وه پاگه یه ندرا که له "ده ره وه و له چوارچێوه یه کی نقد گه رمدا نیژا"

به سه ريردنې ماوه په كېش له خويندني قوتابخانه يـكـى فـهـرـهـنـسـيـدا باوه شـى بـؤ "كاسوليك" كرده وه.

له پاش نه وهى به سه ريارز كړدنې په تـكـرـايـه وه به هوى كـمـى ته مـهـنـيـه وه، به خـوـبـهـخـش په يوه ندى به به شى فـريـاگوزارى سوپاى نه مريكاوه كـريـو بـنـكـى كار كړدنې فـريـاگوزاريه كـشـى له نيتاليا بوو و له وېش هـنـدـى نووسه رى نه مريكى ناسى كه له خزمه تى سه ريارزيدا بوون له وانه ش "نه رنست هـمـهـنـگـواى و دوس باسوس".

جىي نامازده بؤ كړنه كه نه م نه زمونږه ي وهك فـريـاگوزارو برينپيچيك له ناوچه كاني شه ردا پوه پووى كرده وه له گـلـ مـهـرگدا، به تاييه ت له كاتى هـلـگـيرسانى شه پى خه نده قه به ناويانگه كاندا كه به پاستى قه سابخانه په كى پاسته قينه بوو. له پاش نه مانه ش خالى بانگه يشتى كړد بؤ ولاته په كـگـرتـووه كان بؤ خويندنى زمان و ويزه له زانكوى ويلايه تى "فرجينيا". له گـلـ گـهـيـشتنى به و "ويلايه ته" گرين وتى: "له پرتاو چاوم به رامبه ر نيشتمانى دايكم كرده وه" هـر له وېش په كـم چيرؤكى خوى بلاوكرده وه كه هيشتا له ته مـهـنـى "20" سالان بوو.

پاش دوو سئ سال نووسه ر له سالى "1922" دا گـهـرـايـه وه نه وروپا له پاش نه وهى مانه وهى له نه مريكا دا كارگه ريبه كى قولى له ناواخنى ده رونيـدا به جيه يشت، ليزه شدا به هـمـان شـيـوه نامازده په كى به هـيـز له نامازده كاني هـسـتـكـردنـيـكى تيز به نينتمابوونى نيز نواجيه ت له لاي گرين به دى ده كـيـن، كه به دريژايى ژيان هاوه لى ده كـرد ته نانه ت زورجار "گرين" به "انفصام الشخصيه" پيناسه ي ده كـرد.

له و قوناغى لاويتيه پيدا بېرى له وه ده كرده وه بېتته وينه كيش پاشان فهيله سوفى كاسوليكى "جاك ماريتان" ي ناسى و چـهـنـد هـولـيـكى نووسينى بلاوكرده وه له باره ي به ره مه كاني "بلاك و جويس" و بووه په كيك له نووسه رانى فه رهنسا. له سالى "1927" بوو به ره مـى بـؤ بلاوكرايه وه كه نه و ساله ش بوو تيايدا باوكى كوچى دوايى كـريـو هـر له و ساله شدا نووسه رى فه رهنسى به ناويانگ "نه ندریه - جيد" ي ناسى. "جوليان گرين" بؤ ماوه يـهـك له كاسوليك دوركه وته وه و چووه نه وروپا بؤ گه پان و وهك هـلـهـاتنـيـك له جيهانى پاريسى. هـر وهك چؤن چـهـنـدين جار به سه ردان چؤته ولاته په كـگـرتـووه كاني نه مريكاو

له وېش تووشى گريسى ده روونى به هـيـز ده بوو.

نه م گريى ده روونيانه ش گرين به و وته يـى خـوى كورتنى ده كرده وه كه ده يووت: "هـمـيـشه هـسـت به دوو حاله تى دژ به يـهـك ده كـم كه تـيـيـدام نه وېش خووشى و نازاره".

ده قـهـكـاني "گرين" به دلخوشيه كى زوره وه له لايـهـن چـهـنـدين نووسه رى به ناويانگ پيشوازي كرا، له پيش هـمـووشـيان "نه ندریه جيد" بوو.

له سالى "1938" په كيك له نووسه ره كان بانگه يشتى كـرد بؤ "له ندهن" تاوه كو به شيكه ره وهى ده روونى به ناويانگ "سيگموند فرويد" ي بناسيښتى. له وكاتانه شدا "گرين" ده رباره ي "نووسينى ناميرى - توتوماتيكى" ده دوا، هـر نه مـش كه خـسـتـيه خانى په كه مين نه و نووسه رانه ي كه دركيان به گرنگى شيكردنه وهى ده روونى ده كـرد له چينى به ره مـيـكى نه ده بيداو بنياتنانى چـهـنـدين كه سـيـتـى پته و به هـيـز.

نه وكاته ي جهنگى جيهانى دووه م به رپا بوو، "گرين" زؤريه ي كاتى له و قوناغه دا له ولاته په كـگـرتـووه كاني نه مريكا دا به سه ريرد، له پاشان و له گـلـ كوـتـايـى جـهـنـگـدا گـهـرـايـه وه

فهره نساو هه تا پوژي مردنه که ی
له وئ مایه وه.

له سالی "1971" دا وه که
ئه ندامیک له ئه کادی میای
فهره نسیدا هه لیزردراو تیایدا
جیگه ی نووسه ری فهره نسی
"فرانسوا موریاک" ی گرت ه وه.

له سالی دواتریشدا
په پرتو کخانه ی "بلیاد" که
ده زگایه کی به ناوبانگ و دانسقه ی
بلاوکردنه وه و له چاپدانی
به ره مه کهانی نووسه ره
به ناوبانگه کان بسو، سه رجه می
نوسراو و به ره مه کهانی "گرین" ی
له چاپداو بلاو یکرده وه.

به پئی ناماریکی ورد نزیکه ی
"60" په پرتوکی "گرین"
بلاو کراوه ته وه که دابه ش ده کرتنه
سه ر: پومان و چیرۆک و شانقو
هه ول و یاداشته کان، که
سه رجه میشیان هه لگری لایه نیکی
به دوا داچوونی میتافیزیکین و
گه واهی له سه ر ناخوشی دوودلی و
که نارگیری ده داو به شوین مندالی
بزرکراودا ده گه پئ و تیایدا له یه ک
ساتدا: خه ون و دیوه زمه و
به زه بی و بیزاری و ناخوشیه کهانی
بیبه شی "حرمان" و ئاره زوه
جیبه جینه کراو و خه فسه کان
ده بینینه وه. هه ر ئه مانه ش بوو
که ئه و پوانینه ی دروستکردبوو که
"گرین" وه که به ندرکراویک به تاییه ت
له ناو ژیانیدا ده رده خست.

له م باره یه وه "گرین" ده لی:
"په پرتوکه کهانم په پرتوکی
"مروفتیکی به ندرکراوه که خه و به
نازادییه وه ده بینیت". به لکو
ته نانه ت ژیان وه که بی مادده و بی
خولگه یسه کی پاسسته قینه
ده رده که وئ. "هه ندی سات وا
ده رده که وئ له لام که من نازیم،
به لکو خه ون به وه وه ده بینم که
ده ژیم و هه موو ژیان ی پابووردو
وه که جۆریک له خه ون دیته
به رچاوم که هه موو پوژي لئی
به ئاگا دیم پاشان هه موو پوژي
به رده وام ده بی". هه روه ها
پتده چی یاداشته کهانی "جولیان
گرین" زۆرتین ئه و شتانه بیت که
جی نی تیرامانه چونکه "17" به شی
لی چاپکراوه که له پیش نه وه ی
بگاته ته مه نی "30" سالان
ده ستی داوه ته نووسینی.

"گرین" له سالی "1986" داو
له یه کیک له په پرتوکه یاداشت
نامیزه کهانیدا ده نووسیت که له
زۆریه ی ئه و کاتانه ی باسی له
ناوبانگی و ناوی خۆی کردوه
هه ستی به هه ژانیکی سووک
کردوه وه به خودی خۆی وتوه:
"ئه مه من نیم، ئه و که سیته نیم،
که سیکی تر له ناخمدا هه یه، من
نایناسم و ناشتوانم بیناسم..
بیکومانم که ئه و که سه
په پرتوکه کهانم ده نووسیت.

هه روه ها له به شی "16" ی
یاداشته کهانیدا که سالانی نیوان
"1993-1996" له خۆ ده گری،
"گرین" ده رباره ی هه ستکردنی
توندوتیژی به ئیزدواجیه ت
ده نووسی و ده لی: "ئه وه ی زۆتر
به لاه وه گرنگه ئه وه یه بزانه من
کیم؟! له ناواخنماندا به شیکی
نادیار ده میتیتیه وه ئه ویش
"که سیکی" نزیکه و له گه ل کاتدا
ده گه یه ناسینی، بۆچی ئه م
هه وپئ سسیتیه ریبه
"بوونی" هه یه؟!.. هه ر ئه و
گه پانه ی "گرین" و سه رقالبوونی
به دۆزینه وه ی راستی خوده
تیکشکاوه که ی کاریگر بوو
به سه ر نووسراوه کهانیدا تاوه کو
لایه نیکی تراژیدی تیژ له خۆ
بگری.. هه ر ئه مه ش وای لیده کات
نزیك بیت له نووسه ره
ئه مریکیه ره شپیتسه کان وه که
نزیکبوونی له نووسه ره
فهره نسیه کان.. به هه ر حال ژیان ی
وا ده رده که وئ که فراوانی و
قولبوونه وه به دیهیتانی وته که ی
شاعیری گه وده ی فهره نسی
"پامبو" بیت که ده یوت:
(من "بونه وه ریکم" له
ده روه ی خۆم).

سه رچاوه

* ژماره -12959- ی پوژنامه ی -الحیاء-
پیکوتی "27- ی ئابی -1998"

سنى پرسیار له هانس - جورج گادامیر

■ نویسنی: جاک نریدا

● و. له نینگلیزیمره: عمتا

ننگه پشفتیش پنگه خات. نهوهش
که زامنه له روانی کانتوره بق
نیرادهی باش پتسکهش دهکات.
به مه پسنی زانینی نهوهی که چ
شتیک له "یونسی نه خلاقانه"
دهکوتنه شموی سهرجه م
به مای بازلو هر خرینگی گفنگوگر
له سر کراو و هر گریمانیکی
شمیره لهرمانیپه وه، له پهرنوه
دهش نه به لگه نه ریسته بیسارچ
بیست و له دهره وهی هر جوره
هه لسه نگانندیک بوه ستیت و
له رویی هه سو به مایه کوه بیت،
شگر به مایه ک له گومره دا
تامازهی پیرانه برلورد بکات.
دهظمی نوای نهوه پرسیاری
به که م به مجوره بیت: له گه ن
نهوهشدا ناها نه م به لگه نه ریسته

پرسیاری به که م په پوهندی
به موه مهیه که نهو بویتن
نواره له مارهی "نیرادهی
باش" وه له مارهی لخواگریدی
نیرادهی باشه وه بق شیهی
باسکرد به مه پسنی
په و دستورونی ره ها به نگره روی
دهستجهی بویته وه لسه
ننگه یشتندا. چلن هر که سیک
ناجوانیزیت بق بلننن به موه دا که
نه م به لگه نه ریسته به شیره پکی
له پاده به در نا شکرایه ؟؟ که
نه م ش تهیا په کیک لسه
به لگه نه ریسته نه خلاقیه کان
شیه. به لگو نهو خاله یه که لپه وه
نه خلاق بق هر کومله لسه کرایک
دهستجهی دهکات و نه نانت
نیرادهی پنگه کورتن و خراپ

له ککشی موحازه ره گومو
گفنگوگری نوای موحازه ره که ی
بویتن نواره دا، من که رته
شوهی له خوم بپوسم داخو جگه
له گفنگوگری نه شیاور
پرسیار کړشی پوهی موه
به نواداپورونی به به تسه
ننگه کانه کړه کانی فیکر شتیکی
تر پوهیان ده ها، به مه پسنی
به پامه پتانه وهی هندی لوه
نر شتانهی که گویمان لیان بو،
من هشتا نه م پرسواره له خوم
دهکاموه.

ننمه پنگه وه لیره نا له دهوری
په لیسور گادامیر کپورینه نه وه،
من پتیم خوله نه م وشلنه ی
ناراسته بکه م و وکو ریز جهند
پرسیارنکی که می بضمه به رده م.

پیشتر وای دانانیت که شیراده
 شیوه به که له و بین مارجیتییه و دوا
 پینگه به تی و دوا بریاریه تی؟ وه کو
 کانت ده لیت شیراده چیه، نه گهر
 هیچ شتیک به شیوه به کی ره ها
 باش نه بیت پینگه له شیراده ی
 باش؟

نایا نه م بریارنه ناگه ریتقه وه
 بۆنه وه ی که هایدگهر
 به شیوه به کی بروسست نساوی
 بربروه به "براردانی بوونی
 بوونه کان وه کو شیراده یان
 زانییه تی شیراده کرس؟" نایا نه م
 پینگاپیه ی قسه کرس له وپه پری
 پنبوسنبوونیدا سهر به قوئاغزکی
 دیاریکراو نییه، واته قوئاغی
 میناغیزیکای شیراده؟

پرسسیاری دووم هیشنا
 په یوه ندی هیه به موحازه ره که ی
 دوتنی نیواره وه:

چی ده کرسست سه بارهت به
 شیراده ی باش نه گهر به کئی بیه ویت
 هیزمۆنتیکای دهرونشیکاری
 له گه ل هیزمۆنتیکای گشتیدا یه ک
 پیتبگریت - یا هه لومهرج بۆ پای
 ده سته جه می نه نانهت جینگای
 نارازی بوونیش بیت -؟ نه مه هه
 نه وه به که دوتنی نیواره پۆفیسۆر
 پیشنیاری نه جامدانی کرد. به لام
 نایا واتای شیراده ی باش له
 دهرونشیکاریدا چیه؟ یان
 نه نانهت له گوتاریکدا که به دوا ی
 هتله کانی دهرونشیکاریدا بروت؟

نایا وه کو پۆفیسۆر گادامیر پیری
 لنده کانه وه، ده شتی به شیوه به کی
 ناسایی نه وه به س بیت بۆ
 فراوانکردنی سیاقی رالفه کرس؟
 یان به پینچه وانه ی نه وه وه - وه کو
 من هه ز ده که م سهرنجی لنبده م -
 نایا نه وه پیتلنن و هه روه ها
 بنیادنانه وه ی نه و سیاق به
 گشتی و نه نانهت چه مکی دباری
 نه و سیاق له خۆ ناگریت؟ من
 لیره دا نامازه بۆ هیچ مه زمه بیتی
 تاییه تی دهرونشیکاری ناکه م،
 به لکو نه نیا نامازه بۆ پرسسیاریک
 ده که م که به هلی نه گهره کانی
 دهرونشیکارییه وه له لایه ن نه و
 دهرونشیکاران وه که هه ولی
 رالفه کرس ده دن به ریه ره کانی
 ده کرسیت. هه ر رالفه کرسیتکی
 له مجۆره ش له وانه یه له شیوازی
 رالفه کرسنی نیتشه وه نزیکتر بیت
 له چا و نه وه ی که له نه ریته کانی
 تری هیزمۆنتیکادا هیه که له
 شلیماخه ره وه درێژ ده بیتنه وه بۆ
 گادامیر به هه مو نه و جیاوازییه
 ناوخۆییانه ی که هیه و له وانه یه
 که سیک هه ز له جیاکردنه وه یان
 بکات (وه کو نه وه ی دوتنی
 شه و باسکرا).

پۆفیسۆر گادامیر نه م
 سیاقه ی رالفه کرسنمان وه کو نه و
 سیاقه بۆ وه سف ده کات که ناوی
 ده بات به "نه زموونی زیندو" له
 دایه لۆکی زیندو: نه وه ش له

نه زموونی زیندووی دایه لۆکی
 زیندووی دایه. نه مه به کتیک بوو له
 خاله هه ره گرنگ و
 به کلاکه ره وه کان له ناو هه مو
 نه وه ی که گادامیر له باره ی
 گونجاندنی په یوه ندی سیاقیه وه
 بۆمان دوا - که سیستاماتیکی
 بیت یان نا - چونکه بین هه مو
 گونجاندنیک وه کو پنبوسستی
 فۆرمی سیستاماتیکی وه رناگریت.
 بۆ من، نه وه به شیوه به کی
 چوونبه ک به کتیک بوو له هه ره
 پربلاماتیکه کان. هه روه ها نه مه
 بۆ هه مو نه و شتانه پیاده
 ده کرسیت ک گادامیر سه بارهت به
 پیناسه کرسنی ده قنیک به نیمه ی
 گوت، نه و ده قه ده قنیک نه ده بی
 یان شیعر یان نایرونی بیت.
 لیره دا من دیسان دوا پرسسیارم
 دیتنه وه یاد که په کتیک له
 به شدارانی گفتوگۆکه خسته پوو،
 که ده بوو نه وه له گه ل دیاریکردنی
 کۆمه له یاسایه کدا بکرایه. نایا له م
 باره یه دا سیاقی په یوه ست چیه؟
 به قسه کرسنیک ورد "فراوانکردنی
 سیاقیک" چیه؟ نایا ده شتی
 فراوانبوونیک به رده وام بیت، یان
 دیساننه وه بنیادنانه وه یه کی
 پچرپچر بیت؟

هه روه ها پرسسیاری سته میس
 ده بین سه بارهت به بنیادی گرنگی
 شیراده ی باش به رزیکریتقه وه. داخۆ
 فیکری به خه یالدا هاتووی

دەروەنەسەنگارى دەگرتىك بە وئىنە
 نىسان نىسا، دەنەسى كەسىن كىساگو
 ئۇنىستاقى پىرسىپار بەرۈپكەتسەۋە
 سىستە بارەك سىستەۋ مەرچىستە
 بۇنىستەۋ خەتەي بەلگەنەۋىستە
 كوتتارى راقە كىرىن كە پىرۋىستۇر
 گىسادامپۇر نىساۋى دەبىسات بە
 "ئىگە پىستىنى ئىستەۋانى ئىستە" و
 "ئىگە پىستىن لە بەكەرى"، ئەگەر
 كەسىپك لىستە بارەي رۇگەۋىستى
 دەستەجەمىدە لەستە پىرۋاپەك
 بان لە بارەي خىراپ ئىگە پىستەۋە
 (ۋەكو لە باستەگانى شىلەماخەردا)
 قىستە بىگات، شەۋا كەسىپكى (ئى)
 پىۋىستى بەۋەپە پىرسىپت ئاپا
 مەرچى پىشەۋە خەتە بۇ ئىگە پىستىن،
 دۇر لىستەۋەي كىستە پىستىستە
 بەردەۋامىنى پىستەۋەندى "ۋەكو"

دوۋىنى ئىۋارە ۋەسىف كىرا "زىئاتر
 پىچاندەنى پىستەۋەندى نىپە،
 پىۋەندەپەكى دىپارى پىچاندەن و
 ۋەستەندى ھەموو ئىزامانىك؟
 لە كۆتاپدا، پىرۋىستۇر گادامپۇر
 پىستەجە خىتەندەۋە ئامازەي
 كىرۋە بۇ شەۋەزمونەي كە
 ئىمە ھەموۋمان پەي پىدەبەين بە
 مەپەستى ۋەسىفكەندى شەزمونىك
 كە لە خۇپىدا شاپىت مېتافىزىكانە
 ۋەرىگىپىرېت، بەلام ئاۋەستەۋ -
 لەۋانەشە ئەنەت ھەموو كاتى -
 مېتافىزىك ۋەكو ۋەسىفكەندى
 شەزمونى لىستەجۇرەۋ ئۈندەنى
 لىستەجۇرە خىۋى نىشانىدات.
 سەربارى شەۋەش مەن قەناعەت
 بەۋە نىپە كە ئىمە ھەمىشە
 بەپاستى ئەم شەزمونەمان ھەپىت

كە پىرۋىستۇر گىسادامپۇر ۋەسىف
 زانىنى دەكات لە داپەلۈگىكەدا كە
 كەسىپك بەتەۋاۋەتى ئىپكە پىشەۋە
 پان تاقىكەندەۋەي سەركەۋىنى
 جىگىرۋىنى كىرۋە،
 لە پىكەداچۈۋى داۋەكەنى ئەم
 پىرسىپارنەۋ تىپىنى كىرۋەكاندا..
 مەن لىرەدا لە بارىكى ناسەقامگىرو
 شىلۋىدا بەرامبەريان دەمىنەۋە،
 ئايا كەسىپك ئاتۋان بە رىگاپەكى
 تەۋاۋ جىساۋى پىرۋەندەۋە
 پىۋانىتە دەقەكان؟

سەرجاۋە

Dialogue and Deconstruction -
 New York.

كۆمەلگەي مەدەنى ئەمىرىكى

■ ن: جۇرچ تەراپىشى

● ر. شوان ئەخمەد

Serge Ricard (ed).

Etats- Unis D'Hier

Etats- Unis D'Aujourd'hui.

L'Harmattan, Paris

1999.

400 Pages.

دوای ئەوەی بە تاقىکردنەوه زانستىپەوه لەگەڵ واقعەدا ئەزموونىكى مېژووېسى تاپەستى
ستەمكارى دەولەتى عەرەبى دەگونجىت؟ ھونىتر بۆيىن: ئايا ھەيە؟
ئاشكرا بوو، لە ھەردوو قۆرمە كۆمەلگەي مەدەنى جىگەي ئازادى و سەرەپاي گەشەي بەرچاوى
(پادىكال و كونسىرفاتىزم) ھەيە، ئەقلانىيەتە، لە بەرامبەر دەولەتدا كۆمەلگەي مەدەنى و دام
بەشكى زۆر لە ئىمەي ھونناكېرانی وەك ناوەندىك بۆ ستەمكارى و دەزگاكاني لەر و لاڤەدا، بەلام ولاتە
عەرەب ئومىدى خۆمان بە ئائەقلانىيەت؟ ھەنگە وەلامدانەوھى يەكگرتوھكان لە ھووي مېژووېسەوھ
وتەزايەكى پزگاركەرى تازەوھ پرسىيارگەلىكى لەمجۆرە لە خاوەن تايپەتەندىپەكى تریشە،
گرىداوھ، ئەو وتەزايەش: كۆمەلگەي چوارچىوھى كۆمەلگا عەرەبەكاندا ئەويش ئەوھپە ئىمەرىكا تايكە
مەدەنىيە، بەلام ئەو پرسىيارەي كارىكى ئاسان نەبىت، چونكە لەناو نەتەوھپەكە لەناو نەتەوھكانى
دەستبەجى ھووبە ھوومان دەبىتەوھ ئەو كۆمەلگەيانەدا بە ھىچ شىوھيەك دنياىدا كە ھوونى كۆمەلگەي مەدەنى
ئەوھپە كە ئاخۆ لە ھووي تىۆرىوھ وتەزاي كۆمەلگەي مەدەنى گەشەي تىبايدا ھەر لە كۆمەلگەي سىياسى
پەوايە، دەولەت و كۆمەلگەي نەكردوھ. دەكەوئىت و ھوون و ئامادەگى نەتەوھ
مەدەنى وەك دوو جەمسەرى بەلام ئاخۆ دەبىت وەلامى لە پىش دروستىوونى دەولەتەوھپە،
دزىپەك لە بەرامبەر يەكتردا كۆمەلگەيەكى وەك كۆمەلگەي لەگەڵ ئەوھشدا كۆمەلگەي
دەبىتەي؟ ئايا كارىكى وا لە ھووي ئەمىرىكى چى بىت كە لەم ھوارەدا مەدەنى ئىسەمىرىكى زۆر

پېنښکه وتونډو زږد نه قلانیتر دیار
 نیه، هاوکات زیاده دهوله تیش به
 تنگ به های نازادی و پلورالیستی و
 یه کسانو دیموکراسییه وه نایهت
 هر له کویلایه تییه وه تا
 ره گزیه رستی نژ بیه
 ره شپېسته کان، کومه لگه ی مدهنی
 نه مریکی هه میشه ده ستپیشخه
 بوه له دزایه تیکرنی نه و یاسا
 نازادیخوازانیه ده ولت پیشنیاری
 گردون، نه نانهت گهر نه و
 دزایه تیکرنه ش به هیزی چه کداری
 بوو بیت، وه نه وه ی له شه پی
 ناوخری نه مریکا له نیوان باکور
 باشوردا پویدا، دوی ده رچوونی
 یاسای نه هیشتنی کویلایه تی. نه و
 یاسایه ی حکومتی "نبراهام
 لنکولن" له سالی 1862
 برپاری له سهر دا.

په ننگه لیره دا بوترنیت مه سله ی
 ره شپېسته کان له نه مریکا شتیکی
 تاییه ته و، به نه نه بهس نیه بق
 نه وه ی بکرنیه پیوه ریک بق
 هه لسه نگانندی سرورشتی
 په یوه نندیه کانی نیوان کومه لگه ی
 مدهنی و کومه لگه ی
 سیاسی نه ته وه یه کی وه نه مریکا
 که خواوهن ته قلیدیکي
 دیموکراسی له میژینه یه.

که واته با به پیودانگیکی دیکه
 بکه وینه هه لسه نگاندن و باس له
 بزاوتنیک بکه یین که "بیبار
 لیبناس" ی ماموستای
 شارستانیته ی نه مریکی له زانکوی
 پارسیی ده یه م به لیزاوتی
 میلیشیاکان/ ناوی ده بات.

وه نه زانرنیت نورغکردنی
 توندونیزی به شپوه یه کی شهرعی
 (ماکس فیبر زیاتر پیی له سهر نه م
 مه سله یه داده گرت) بریتیه له
 یه که مین خسلتی ده ولتی
 مؤدیرن، به لام کومه لگه ی مدهنی
 نه مریکی به رده وام تا نه مریک له بهر
 هؤکارگه لیکي میژویی (که لیره دا
 نساکرنیت بچینه ناو
 ورده کاریه کانییه وه) ناماده نین
 چه که کانیا ن فریبدن، سهره پای
 نه وه ی ده ولت پنگه ی
 چه که لگرنی نه گرتوه، به لام
 کومه لگه ی مدهنی نه مریکی له
 نه رکیکی گرنی دیکه دا کیبه رکی

له گهل ده ولته دا ده کات، نه و
 نه رکشش بواری پڼکخستنی
 سهریازییه، نه مریک له ولته
 یه کگرتوه کانی نه مریکا دا له پال
 سوپای نیزامی سهر به حکومتی
 فیدرالی و هیزه کانی ناسایش و
 پولیسی سهر به حکومتی
 ویلایه ته کان، میلیشای مده نیش
 هه ن که پی به خویان ده دن
 به رگی سهریازی بپوشن و مه شق
 بکن و بینه خواوهنی چه کی قورس و
 له سهریازگه کانیشدا بژین.

بق نمونه گهره ترین کاری
 ترورستی به درتزیای میژویی
 نه مریکا دا بیت نه و پووداوه برو که
 له 19/ نیسانی/ 1995 له ولایه تی
 (توکلاهما) پویداو، بوه هؤی
 کورانی 171 که سرو زیاتر له 500
 برینداریشی لیکه وته وه. به مین
 تیکه یشتن له دیارده ی میلیشیاکان
 له کومه لگه ی مدهنی نه مریکیدا،
 نه سسته مه بتوانین له و پووداوه
 تیکه یین. نه و یوو که سهری هه ستان
 به نه قاندنه وه ی نه و سه یاره
 باره لگره له به رده م ته لاری
 حکومتی فیدرالی ولایه تی
 (توکلاهما)، مه به سستیان
 توله کردنه وه ی خوینی شه هیدانی
 میلیشیای "داویدیه کان" بو، که له
 19/ نیسانی/ 1993 به بومی
 فرمیسک پڼژو گولله ی پیاوانی
 ناسایشی فیدرالی
 کوران و سوتینران.

"داویدیه کان"؟ ئەم ناو لە توندپەرە وەکانن و (هەندیکیشیان بە ناوی خواستراوی دامەزێنەری تایبەت لە ناو پەشپێستەکاندا سەر بزوێنە وەکسە "داود قوورش" بە چەپی توندپەرە وەن)، سەل لە وە وەرگەسراوە و خەسەلەتێکی ناکەن بە ئاشکرا باس لە تەوراتیانسەیی هەیه. تەورات پەرگەزێکی سەرەکی پەرۆستانییەتی ئەمەریکییە، تا ئێستاش سێ لە سەر چواری شوێنکەوتوانی ئەو بزوێنە وەیه (کە نیووی ئەمەریکییەکان پێکدێنن) لەو بڕوایەدان کە تەمەنی مرقایەتی تەوار وەك ئەوێ تەورات باسیدەکات لە شەش هەزار سالتیک تیئاپەرێت.

ئایین پەرگەزێکی سەرەکی ئەوای میلێشیایکانی ئەمەریکایە، خالی هاوبەشی ئێوانیان بریتییە لە: "تەفسیرکردنی حەرفی تەورات و ئینجیل.

"بڕوایەون بەوێ پلانیکی ئێودەوڵەتی ئەک تەنها لە دژی ئەمەریکا، بە لکۆ لە دژی تەواری گەردوون لە ئارەدایە.

حکومەتە فیدرالییەکانی ئەمەریکاش دەستیان لە گەڵ نەخشە داڕێژەرانی ئەو پلانەدا تێکەڵکردووە، چونکە حکومەتە فیدرالیەکانی ئەمەریکا بە فەرمانی رێکخراوە نەینییە جیهانیەکان (کە کۆمۆنیستەکان و جولەکە دەستیان بە سەردا گرتووە) دەجووڵێنەو.

میلێشیایکانی ئەمەریکا کە ئۆریەیان سەر بە پاسترەو

توندپەرە وەکانن و (هەندیکیشیان بە ناوی خواستراوی دامەزێنەری تایبەت لە ناو پەشپێستەکاندا سەر بزوێنە وەکسە "داود قوورش" بە چەپی توندپەرە وەن)، سەل لە وە وەرگەسراوە و خەسەلەتێکی ناکەن بە ئاشکرا باس لە تەوراتیانسەیی هەیه. تەورات پەرگەزێکی سەرەکی پەرۆستانییەتی ئەمەریکییە، تا ئێستاش سێ لە سەر چواری شوێنکەوتوانی ئەو بزوێنە وەیه (کە نیووی ئەمەریکییەکان پێکدێنن) لەو بڕوایەدان کە تەمەنی مرقایەتی تەوار وەك ئەوێ تەورات باسیدەکات لە شەش هەزار سالتیک تیئاپەرێت.

ئایین پەرگەزێکی سەرەکی ئەوای میلێشیایکانی ئەمەریکایە، خالی هاوبەشی ئێوانیان بریتییە لە: "تەفسیرکردنی حەرفی تەورات و ئینجیل.

"بڕوایەون بەوێ پلانیکی ئێودەوڵەتی ئەک تەنها لە دژی ئەمەریکا، بە لکۆ لە دژی تەواری گەردوون لە ئارەدایە.

حکومەتە فیدرالییەکانی ئەمەریکاش دەستیان لە گەڵ نەخشە داڕێژەرانی ئەو پلانەدا تێکەڵکردووە، چونکە حکومەتە فیدرالیەکانی ئەمەریکا بە فەرمانی رێکخراوە نەینییە جیهانیەکان (کە کۆمۆنیستەکان و جولەکە دەستیان بە سەردا گرتووە) دەجووڵێنەو.

میلێشیایکانی ئەمەریکا کە ئۆریەیان سەر بە پاسترەو

باسمان لەوێ کرد کە میلێشیای (داویدیه کان) لە تەکساس مۆلگەیکە تاییەتی بەخۆیان دروستکردووە و چەکی ئۆتوماتیکی و بۆمبارانێشکەشیان تیا کوکردۆتەو. هیزەکانی ئاسایشی فیدرالی دواي گەمارۆیکە بێست پۆزی نەبێت نەیانئوانی بچنە ناوی. سەرەنجای ئەم هەلمەتەش کوژرانی 58 کەسی لێکەوتەو، لەوانە چوار کەسیان سەر بە هیزەکانی ئاسایش بـوون. میلێشیایەکی تر بە ناوی (الاخوة الصامتة) وەیه کە کاریان بەلاماردانی بانکەکانە، بە مەبەستی کوکردنەوێ پارەي پێویست بۆ کرپنی چەك و چۆلی سەربازی.

هاوکات میلێشیای (نەتەوێ ئاری نەژادەکان) دەستیاندایە تەقاندنەوێ ژمارەیکە دام و دەزگای گشتی، لەگەڵ تیرۆرکردنی چەند دانوێرێکی فیدرالی و کارمەندانی خەزینەي گشتی.

هەرچەندە میلێشیای مەدەنیەکان یاخود میللیەکان بە درێژایی میژووی ولاتە یەكگرتووەکان لە ئارەدا بوون، بەلام تەنها لە سالی 1983 مەترسیان گەیشتە ئەوپەري. ئەویش دواي ئەوێ حکومەتەکەي "پۆنالد ریگان" یاسای ئیرادی دەرکرد، دەرکردنی ئەو یاسایەش بۆ ئەوێ بوو ئاستیک بۆ بڵاوبوونەوێ چەك

۱. تاو خالکائی مودنیدا باهنریت مهسگن بوی اماروی نه نلف کائی دیاردهی میلینیا به به کیک ل
 به تاپیت برای نه و ه و لری نه ای ه و لری کس بوز خاسله نه سه و کپ کائی نه و
 نیم و گرنه سی بوی بپینو از و خوپیشاندان ویلایه کائی کرمه لک به باه و نریت

”ہیکن“ یومہ۔ ”تہ کساکس“ نیوجیہ سرو نیڈاموئو۔ ”تہ لہ باگی“ تہ رہ بک۔

لہ گل دور چوئی نہو یا سایہ نہ مارچم ویلکینے کانی کہ ناری کوی لگی مہ دہی مہ تہا

بزدلتان و بیهوشی نام دزدانی میلی با سبکی گزند و در هر دوستان به ناکای خنجر حاکم نب، و هر که

بہر فراوان فروستیوں کے راستہ پر وہ لے کر پہنچ گیا کہ وہاں وہ ایک بڑی سیڑھی پر پہنچا۔

توانند و هر کسان و نسله ندامانی (نه مریکا له مەرووم هەروەشە بۆمان) دیمانه و نیت بیکه و نه نیا و ماریک

نه مجموعی پیرانی سہر بہ حمزہ

ہر چندہ ناما، کورہ نہاد

میں سال لے ہوا، یہاں ہوا

کوماری له پختیره پوښه نه ده له سر ژماره نه، مېلېسېلېانو، دوی له وروسته وړاندي وایي که

بزرگوار و پندگراں، حکومتی افسران (مبارک و نامدار) کا بیان ہے کہ جو کہ ہوا میں ہلکا ہوا

به ره قاولتار کردی نومانی ب دروستنیا نوسه بلام نور مودوز کورمک بوسه بلام نور

ماورائیان نامت کا متواتر معرکہ : مذکورہ بالا (دو) (شعبہ) اور دو شعبہ داران کے درمیان

۱۰ خلیان کور و تالیکنده له ویر

لاہ ننگیا بہ حیا مایہاں، از کالہ باساکاز، جکھوہ، لہور لا۔

پروسیہ کے ایک ایسے درباریوں کا بیان ہے جو ان کی طرف سے

دولت و حکومت اسلامی بر مبنای فقه امامیه و اصول فقه امامیه استوار است.

چونکہ یہ حکم مزید دور مقرر ہوتا ہے، اس لیے اس کا نام بدل دیا گیا۔

پروگرامی که در آن شرکت می‌کنیم، به ما اجازه می‌دهد تا به یک تیمی که در آنجا کار می‌کنیم، دسترسی داشته باشیم. این تیم به ما کمک می‌کند تا به یک تیمی که در آنجا کار می‌کنیم، دسترسی داشته باشیم. این تیم به ما کمک می‌کند تا به یک تیمی که در آنجا کار می‌کنیم، دسترسی داشته باشیم.

دکتر پروان گل جلی
دکتر نجیبا بیبی گل

کے لئے ایک نیا راستہ تلاش کرنے کی ضرورت ہے۔

پاکستان کے ریفرنڈم کے نتیجے میں پاکستان نے جو پاکستان کو دیا،

سنگی جیسی اند، پاک مٹی چوڑے نام کو لکے مارے

بہذا نامی (الحیاء)، شمارہ (1335)،

نورمان ٹروسیگرو کے رکارڈی مہمہ نیکہانی جیہان ڈیہ زمیرٹریٹ بہ ہواہی (1999/10/3).

[illegible]

کس ده‌دا، نوه میان له شاری لځای نازده‌دا، له کول نوه شیدا

100

167

... ..

1. *Journal of the American Medical Association*, 1997; 278: 1039-1044.

Figure 1. The effect of the concentration of the *Agrobacterium* suspension on the transformation efficiency of *Agrobacterium* strains.

گەشتى شاعىرىك بۇ خۇرھەلات و

مەلھاتنى پۇماننوسى بەرھو جىھانى منداللىتى

■ نووسىنى: خەسۇنە مىسباجى

● و. لە غەربىيە: سامان غەلى

مەريۇبە فرۇشتىن و دابە شىكرىنى
ئەو نووسىن و كىتپانە لە چەشنى
پۇمانەكى جۇن لۇكارى رەت
دەكەنەو كە پەخنە لە پۇتىمى
فەرمانپەرۋا ئەگرى).

ئەو كارەكتەرەي كە لە
پۇمانەكەدا ئاراب مۇي
بەرچەستە دەكات، توندوتىژو
دۇرەقانە مامەلە لەگەل
ئازاۋەگىرېدا دەكات و، بىن
دەريەستى و خەمساردييەكى
نېمچە تەواۋىش لە ئاست گىرفت و
كىشە ئابورى و كۆمەلەيەتتەكانى
ولات و لە بەرامبەر نەخۇشى

ئەگەرچى دەزگاي سانسۇرو
چاۋدىرى پەسى تا ئىستاش
پىنگاي نەگرتوۋە لە فرۇشتىن و
پروپاگەندە كىردىن بۇ كىتپەكە،
خاۋەن كىتپخانەيەك لە ئايرۇبى
پايتەخت وتى: (پۇمانى ئەو
بىستانچىيەكى كە مەندوۋ ئابى،
قەدەغە نى، بەلام ئەگەر
دەسلەتداران پىتى بگىن، پەنگە
لەپاي ئەۋەدا سزايەكى توند
بدرىت). ژۇرنالىستىكى كىنيائىش
وتى: (مەندى لە خاۋەن
كىتپخانەكان پاستەوخۇ مامەلە
لەگەل دەسلەتداراندا دەكەن

شۈيىنى بەسسەرھات و
پوۋداۋەكانى پۇمانى ئەو
بىستانچىيەكى كە مەندوۋ
ئابى نووسەرى بەرىتانى جۇن
لۇكارى ولاتى كىنيائى
ئەفرىقىيە، پىدەچى ئەم پۇمانە
مىرش و پەلامارىك بىن بۇ سەر
پۇتىمى سەۋك دانىيال ئاراب
مۇي سەۋكى ئەو ولاتە. ئەم
پۇمانە سەركەۋىتىكى گەۋرەي
بەدەستەتھىناۋە لەلايەن
خويىنەرانى ولاتەۋە پىشۋازىيەكى
باشى لىكراۋە ئىستا بە نەيىنى
دەست و دەست دەكات.

ههنگار ياداو ئه م ولاته يان وه كسى
 پرديك به ناراسته ي پروسيا دا
 به كارده هئنا. به لام ئه م لاوه
 پومانسيه، ئه م شهيداي شيعره،
 توانى له سهريازگه ئه لمانيه كه
 ههلبئ و، پاش ئه وهى ماوهيه كى
 دوو دريژى به نيو جهنگه لو
 ههردو چياكاندا بئى، له سهه
 سنورى ئه لمانيا-سويسرا توشى
 هئزى هاوپه يمانان بوو. ئيدى به
 ياريدى زمانى فهره نسى توانى
 بچيته نيو فهره نساو بگاته
 پارس. له بهر ئه وهى لئوران
 بيسنبوى كه باوكى به هوى ئه و
 زولم و ستمه وه خوى كوشتوه
 كه سوپاي سورى پروس
 سه پاندويه تى به سهه دانىشتوانى
 ناوچه كه ياندا، ئيدى برىارى
 نه گه پانه وه ئه دات.

لئوران جاسبار له پارس
 پزىشكى ده خوئنى و، بئو
 پهيدا كردنى بژيوى و خه رجيه كانى
 خوئندنه كه شى، له ئوتيليكى
 بچوكدا به شه و پاسه وانى
 ده كات و، له بازاره گشتيه كانى شدا
 كارى خزمه تكردن و حه مالى
 ده كات. سه ره تا چه ند تيكست و
 هئزاهيه كى به زمانى ههنگارى
 نووسى، به لام ده سه بچئ وازى له
 نووسين به و زمانه هئنا و زمانى
 فهره نسى ههلبژارد: (لئم پوون بوو
 كه ئيدى من له پارس ده ژيم و
 جاريكى دى هه رگيز ناگه ريمه وه

بئو نيشتمان. جگه له وه من ژنيكى
 فهره نسيم كردبووه هاوسه ر بئو
 خؤم، له بهر ئه وه نه مده توانى
 له سهه نووسين به زمانى دايك
 به رده وام بم. به م چه شنه زمانى
 فهره نسيم ههلبژاردو له وه تهى
 هاتنم بئو فهره نساو ئه و زمانه
 بووه زمانى پؤزانه و زمانى
 مه نفاى من). دواى ئه وهى وهك
 پزىشكى نه شه رگه ر زانكوى
 ته واو كرد، لئوران جاسبار له
 خه سته خانه كانى قودس و
 شه رجاو به يت له حم و چه ند
 شارى كى ديكهى فه له ستينيدا به
 دكتور دامه زرينرا، به مهش ئه و
 خه ونه ديزينه ي به ديه ئنا كه
 خوليايه كى هه ميشه يى ئه و بوو،
 خه ونى ئاشنا بوون به خؤره لات و
 شارستانيه تى له ميژينى
 خؤره لات. ئه م كارهش ياريدى
 لئورانى دا كه له نزيكه وه به
 كه سانى ساده و ساكار تيكه لاو
 ببئى، به تاييه ت كوچه ره كان
 نه وانه ي كه دواتر جوانترين
 تيكست و قه سديه ي له
 باره يانه وه نووسى. هاوكات
 ئاشناى بارودوخى په نامه نده
 فه له ستينه كان بوو، ئه وانه ي كه
 دوا به دواى شه رى 1948 خاك و
 زه وييه كانيان له كيس چوو بوو،
 لئوران له باره يانه وه ئه لئ:
 (په نامه نده فه له ستينه كان له
 شه رجا، خه لكانيكى باش بوون و

ههچ ناخه زى و دوژمنايه تيه كيان
 به رامبه ر كه سانى ديكه نه بوو.
 سسكالانامه يان ده نووسى و
 په وانه ي نه ته وه به كگرتوه كانيان
 ده كردو داواى مافه كانى خويانيان
 ده كرد. من 15 ساله له و
 ناوچه يه دا به سه ربرد، له ماوهى
 ئه و چه ند ساله شدا دوو چارى ههچ
 جؤره گيرمه و كيشه و
 ركه به رايه تيك نه بووم له لايه ن
 دانىشتوانى خيوه تگاكانه وه. له
 ئيسرائيليشدا كه سانتيك هه بوون
 برويايان وابوو كه ته نها
 چاره سه ريك پيكه وه ژيانى
 ئاشتيانه ي نيوان جوله كه و
 عه ره به كانه. من بؤيه وا ئه لئم
 چونكه له ئيستادا په وشه كه ته واو
 له بارودوخى ئه و پؤزگارو
 سه رده مه جياوازه، پيده چئ
 هه نوكه ئاشتي نئوان
 فه له ستينه كان و ئيسرائيليه كان
 ئيجگار سه خت و دژوار بئى، دياره
 ئه مهش به هوى ئه و
 ركه به رايه تيانه وه يه كه
 به هوى شه رو ئاشووبى
 به رده وامه وه له نيوان ههردو
 ميلله تدا كه له كه بووه). سه باره ت
 به تيكه يشتنيشى له شيعر لئوران
 جاسبار ئه لئ: (ته نيا شتيك كه
 ئه شئ له لاي من ببئت به شيعر،
 ئه وشته يه كه تيايدا ژياوم،
 ئه وهى پرسيارم لئده كاو، ئه وهى
 كه به ره و شتيك ده بات وه كى

بيابسان ساتوانى كۆتايىپ كەي دەستخېشان بىكرىت. لەلايەكى دىكەو ئەوئەي كە بەلاي مەوە گىرگە، ئەوئەي كە بىتوانم پۇيچمە كەشلىكردى ئەزموونى كەنم و دۆزىپەوئەي چەند قۇرمىك بۆ ئەو ئەزموونانە، بە جۇرىك كە دورىي ئەوئەي كە ئەزموون و تاقىكرىدەو زانستىپەكان پيشانى دەدەن. مەن خاوەنى ئەقلىكى زانستىم وەختىك كە شىعەر دەنووسم ئەو ئەقەلە بىدەنگ دەبىن. دەربارەي جىهانى شىعەرى لۇران جاسبار، تاهىر بن جەللون نووسىيەو دەلى: (قەناعەتەك لە ئارادا ھەيە نووسىنەكانى تىدەپەرىننى: فىزىاو مېتافىزىك يەك بە يەكديەو بەستراون و ھەركىز لە يەكتر جودانا بنەو. بەردەوامىتەكى سىروشتىي لە ئارادا ھەيە، بەلام ھەمىشە لەنىوان كەرەستەو ھىز (ئەم بەشە كۆچەرەي پۇخ) دا ديار نىيە. شىعەرىش ئەو بايەيە كە لەنىو وشەو بزاوتەكان و لەنىو پىست و بەرددا ھەلدەكات).

تاهىر بن جەللون دەربارەي جىهانى شىعەرى لۇران جاسبار لەسەر قەسەكانى بەردەوام دەبىن و دەلى: (لۇران جاسبار كانەكانى مادە، زەوى و خاك و بەردى مەوۇف ناپىشكىن، بيابسان ھەر مەتەلىكە بۆ خۆي).

(ترامواي) كلۇد سىمۇن

وئەي ئەوئەي تەمەنى ئەوئەي سالى تىپەپاندووە. (سالى 1913 لەدايكبووە) تا ئىستائىش پۇماننووسى كەردەي ھەرەنسى كلۇد سىمۇن كە لە سالى 1985 دا خەلاتى تۆبلى ئەدەبى پىتەخشا، لەسەر نووسىن و بەخشىش بەردەوامەو بەرەنگارى پىرىي و نەخۇشى دەبىتەو. پىدەچىن ھەموو پۇمانەكانىشىشى گەشتوگوزارىك بىن بەنىو يادەوئەي پىنگا ئالوزو ھەرە لقەكانى يادەوئەي. پۇمانە تازەكەيشى ترامواي ھىچ جىاوازيەكى نىيە لە پۇمانەكانى پىشوتى، چونكە ئەمىشيان گەشتىكە بە يادەوئەي نووسەردا كە پەتاپەيتا لە مردن نزيك دەبىتەو. ئىستا ئىمە لە ھۆدەي خەستەخانەيەكداين، كابرايەكى بە سالاچووي ماندوو لەسەر قەرەوئەلەيەك پاكشاو، تا دەيلەرزىننى و نەخۇشىش ئەشكەنجەي ئەدات، ھىدى ھىدى وەك چۆن كەزىو دەپ بە شەوئەنگ ئەدات، ئا بەو جۆرە نەخۇشەكە بەناو ژيانى كۆن و پابوردووي خۆيدا دەگەپىو تەمومژى كەلەكەبووي سەر بەسەرھات و پوودا و وئىنەكانى لادەبات. ئەوئەي وەكى مەندالىك خۆي دىتە بەرچا و كە سواری ترامواي دەبىت و تراموايەكەش بۆ

ماوەي 15 كىلومەتر گەشت بە گەشتيارەكانى دەكات. كلۇد سىمۇن لەسەر شتە وردەكان و، پەنگەكان و، سىماو پوخسارو، جولىي گەشتيارەكان پادەوئەستى، وەكى كامىرايەكى سىنەمايى بە وردىي وەسفىان دەكات. كلۇد سىمۇن وەك نەرىتەكى ھەمىشەيشى بە ناگاپە لەوئەي كە ئەبىن زمان پالەوانى سەرەكى بىت. ھەرىپە ھەموو وشەيەك بە ورايىپەو ھەلدەبىزى، بەم پىتە ھەموو بىرگەيەك لە بىرگەكانى پۇمانەكە ئاوازيكى تايىپەتى ھەيەو پۇمانەكەش ئەلىي سىمفونىيەكە، ھەرەكە لەم بىرگەيەدا: (وەك بلىي شتىكى پتر لە ھاوین ناخوازي لە خامۇشىي تاسىنەرو خنكىنەرى ھەوادا دەست لە گيانكىشان ھەلبىگى، وەختى ئەو پەردە پەھايە دەكەوئە خوارەو كە ھىچ شەو سەرەيەك ناتوانى بىكاتە دەردەو، ئەوئەتەنى ھىدى ھىدى ماندوو ئەبىن و بەردەبىتەو، لەگەل خۆيشيدا گولە چەرەكان و، ئەو گزۇگىايانەي كە خۆر بردوونى ياخود گولە سۆسەنى ژاكاو و ئەو مەلەوانگەيە دادەپۆشى كە لەژىر تۆپەلىك خۆلەمىشى ئىجگار ورددا بۆگەنى كرىووە).

سەرچاوە

رۆژنامەي الشرق الاوسط، لە ئەنتەرنېتەو.

ئایا سەردەمی بانگەواز بە سەرچوو؟!

■ خۆبەندەنەوێ: شاھۆ سەعید

گوتارە فیکریەکانی ئەو کولتورە زادەیی بانگەوازچەکانە، ئەک توێژەرە بێدەنگ و گوێشەگیرەکان، ئەمەش خۆی لە خۆیدا ئەو پێکەوتنە پەنھانی نیوان ئیستاتو پابردووە کە پۆشنبیرەکان پۆلێکی سەرەکی دەبینن لە چەسپاندنیدا.

بانگەوازی ئایینی لەو شوێنەو دەستپێدەکات کە کەسی بانگەوازچی موزدەیی چنگکەوتنی حەقیقەت بۆ کەسانێک بەیان دەکات کە حەقیقەتیان و نەکردووە. هەرچی بانگەوازی پۆشنبیریشە هەلگری هەمان گوتارە، بەلام لەبەری موزدەیی حەقیقەتێکی ئاسمانی موزدەیی حەقیقەتێکی سەرزەمینیی دەدا بەگوێی خەلکیدا

ئەدەبیات و بلاوکراوەکانیاندا جەختێکی تایبەتی لەسەر دەکری.

بەلام نوور لەم مەدلۆلە ئاینییە، نوسەرێکی هاوچەرخی عەرەب پێی وایە کە (بانگەواز ئەک هەر لە پابردوودا، بەلکو لە ئیستاشدا ئالیەتێکی سەرەکی کولتوری عەرەبییە و بەشی زۆری

ناوی کتێب: کوتایی بانگەوازچی
ناوی نووسەر: عبداللە بەلقەزیز
بلاوکراوەی: المرکز الثقافی
العربی

بیروت، 1، 2000

گوتاری (بانگەواز - الدعوة) گوتاریکی بالادەستی کولتوری خۆرەلاتییە بە گشتی و کولتوری عەرەبی بە تایبەتی. پەنگە قسەکردن لە بانگەواز دەسبەجێ سەرنجمان بۆ مانا ئاینییەکی ئەو وشەیە پراکیشی، بەتایبەتی بانگەواز شیوازیك بوو لە شیوازهکانی خەباتی نەهتیی و دواتر خەباتی ئاشکرا لە سەردەمی دەعوەیی موحەمەدیدا. لە سەردەمی تازەشدا (دعوە) دیارترین چەکی بلاویوونەوێ فەندەمەنتالیزمی ئیسلامییە و لە

که هەندێ جار ناوی پێشکەوتن و
پۆشنگەرییە و هەندێ جاریش ناوی
پێشمانس و دیموکراسی و
سۆسیالیزم، هەندێ جار
دیکەش ناوی دادپەروری و
ناسیونالیزم و سەروری
نیشتمانی لێدەنرێ.

هاوکێشە ی بانگەوازکردن
هەمیشە پێویستی بە دوو لایەن
هەبێ: بانگەوازی و بانگەواز
بۆکراو، هەرچی بانگەوازییە
هەولێدە زۆرتەری دنیایی لای
کەسی بانگەواز بۆکراو بچێت و
کەترین پرسبیری لا بوردێت،
هەموو نوشوستیکی بانگەوازییە
لە پازیکرینی زۆرتەری ژمارە
بانگەواز بۆکراواندا بەکسانە بە
نوشوست لە چنگەوتنی
حەقیقەتدا، واتە لە کۆلتوری
بانگەوازی حەقیقەت جەوهەرێک
نییە لە خودی خۆیدا، بەلکو بە
پێژە و ژمارە ی ئەو کەسانە
دەپێورێ کە گۆی لێدەگرن.

بە برپای عبداللە بەلقەزیز
هۆکاری هەلبەسێ زۆری
پۆشنبیری کانی ئەمۆی عەرەب
بۆ ئەوەی پۆلی بانگەوازی بپین
دەگەرێتە و بۆ دۆینێیەکی نزیک،
بە دیاریکراوی دەگەرێتە و بۆ
سەردەمی برانەوی جەنگی
جیهانی یەکەم و دروستبوونی
دەولەتە قوتریە عەرەبیەکان،
پۆلیکیش بوو لە لایەن دەسلاتی

سیاسی تازە نامەزراوی ئەو
دەولەتانە و پشیمانێ لێدەکرا،
چونکە پۆشنبیری نوێی ئەنھا
بانگەوازییە ئەبۆ لە پێناو
جوانکردنی وێنەی خۆیدا، بەلکو
نامرازیکیش بوو بۆ پەرەوایی
بەخشین بە دەسلاتی سیاسی،
دەسلاتی ئەکە بەهۆی پوخانی
خەلافەت و کوتایی هاتنی پۆلی
پیاوی ئایینی لە بانگەوازکردن بۆ
دەسلاتی ناسمانی، پێویستی بە
بانگەوازییە ئەبۆ کە ناوی
(مەلا) نەبێت، بەلام هەمان پۆلی
ئەو بپینێ لە شەریعت بەخشین
بە دەسلاتی سەرزمینیدا، واتە
پۆشنبیری بانگەوازی پۆلی
ئایدیۆلۆجیست و عەقڵی دەولەتی
پۆست کۆلونیالیزی دەپین، ئەم
وەزیفەیش پێگەیەکی بەرز ی بە
پۆشنبیر بەخشی لە پلەبەندی
کۆمەلایەتی ئەو سەردەمدا، ئەو
پلە کۆمەلایەتیە بەرزەش وێنەی
پۆشنبیری وەک پراویژکاریکی
دەسلاتی سیاسی دەرەخست.
پۆشنبیری نوێی ئیعترافی بەوە
نەدەکرد کە ئەو بە پلەی یەکەم
پۆلیکی سیاسی "ئایدیۆلۆجی"
ئایینی دەپینێ ئەک پۆلیکی
مەعریفی "فیکری" پەخنیی.

پۆشنبیری نوێی پەسێ بەو
قەیرانە گەرەبیە خۆی نەدەبرد،
یان راستر نەیدەویست پەسێ
پێبەری، چونکە دەسلاتی

سیاسی هەمیشە پێویستی بە
گوتاری بانگەوازی ئەو بوو بەلام
داخو ئەمۆی هاوکێشە کە جەس
بە سەرھاتووە؟!

پۆشنبیری ئەمۆی جێتەر ناتوانی
پۆلی بانگەوازی بگێرێ، ئەک
لە پەرەوایی شیکواری ئەو
پۆلییە لە پێچووە، بەلکو
لە پەرەوایی جێتەر دەسلاتی
سیاسی پێویستی بە پۆلی ئەو
نەماوە. دەسلاتی سیاسی جێتەر
پێویستی بە ئایدیۆلۆجیا نەماوە
بۆ چەسپاندنی جەبەرۆتی خۆی،
بەلکو پێویستی بە هەندێ گەمە
تەرەپە ئەو دەرەوایی پازیک
ئایدیۆلۆجیا، ئەمۆی هاوکێشە کە
پێچەوانە بۆتە و، ئیستاتە و
پۆشنبیرە هەولێدە ئیعترافی
دەسلاتی سیاسی بباتە و، لە
کاتیگدا ئەو دەسلاتی سیاسی
بوو کە نوێی لە خەمی
بە دەستپێنانی شەریعتیکی
ئایدیۆلۆجی پۆشنبیراندا بوو.

بەلام سەرەپای ئەم شکستە
گەرەبیە.. تا ئیستاش پۆشنبیر
سوورە لەسەر ئەوەی پۆلی
بانگەوازی و پراویژکار بپین
دەسلاتی سیاسی.. تا ئیست
پەخنی توندی پۆشنبیر لە
دەسلات لە پەرەوایی ئەک
دەسلاتداران خراپ پەفتار
دەکەن، بەلکو لە پەرەوایی ئەک
گۆی لە پۆشنبیران ناگرن و

نەرجسسىيە تىيان تىرناكسەن.
پۇشنىبىرى ئەمىرۇ تا ئىستا
يە خىسرى وئەيەكە كە دۇخى
دوئىنى بۇى دروستكردووه، دۇخىك
لە نارادا نەماوه.

ئەوھى ئەمىرۇ جەلوى پۇشنىبىر
دەكات وەھمە ئەك ھۇشيارى،
وہمىك -لە ژىر كارىگەرى
لە دەستدانى بەھەشتى دوئىدا-
پۇشنىبىرى توشى دۇخىكى
ساىكۇباتى ئەوتۇ كىردووه كە
ئىعتىراف بە شىكىستى خۇى ناك:
شىكىستى وئەو شىكىستى بۆل.

ئىستا ھىچ دەرەتسانىك
لە بەردەم پۇشنىبىراندە نەماوه جگە
لە سەلماندىنى ئەو شىكىستە، بەلام
لە بەرئەوھى ئىعتىراف قورسىتىن
ھەلوئىستە لە دۇخىكى پۇشنىبىرى
سىخناخ بە بانگەشەى خەقىقەتدا،
ئەوا ھەلبىزاردىنى دروھم شتىك نىە
جگە لە داخلىبونى
خەستەخانەيەك كە چەندىن جۆر
پەتاي تىدايەو نەخۇشەكان لە نىو
يەكتىدا پەتا دەگۆرئەوھ.

يەككىك لەو پەتايانە برىتىە لە
خودپەسەندى يان نەرجسسىيەت،
كە زادەى جىاكىردنەوھى
پۇشنىبىرە لە مۇقى ئاسايى،
سەرەتاي ئەو جىاكىردنەوھى شە
دەگەپتەوھ بۇ جىاكىردنەوھى
پىاوى ئايىنى لە عەوامى خەلك،
يان جىاكىردنەوھى باسەواد لە
بىسەوادان. پەنگە ئەم پەتايە

تەنھا لەو كاتانەدا بەتەواوى خۇى
ئاشكرا بىكات كە دوو پۇشنىبىر
بەرامبەر يەك دەكەونە مەملانىو
كىشەكىشەوھ، لەم حالەتەدا
پۇشنىبىرى نەرجسى لەبرى ئەوھى
لەگەل بەرامبەردا بىكەوئە پەخنەو
وتوئزەوھ، دەكەوئە خۇدواندىن لە
دىالوگىكى نەوھەكىدا كە
كۆتايى نىيە.

پەتايەكى تر چىژوھەرگىرتنە لە
ئازارى بەرامبەر، واتە سادىيەتى
پۇشنىبىرى، لەم دۇخەدا پۇشنىبىر
كە دەسەلاتى ئازاردانى جەستەى
بەرامبەرى نىيە، دەكەوئە
برىنداركىردىنى غىرورى پۇشنىبىرى
ئەو كەسەى كە ناكۆكە لەگەلىدا.
پەنگە ئەم جۆرە پۇشنىبىرەنە
سەرەتا خۇيان وەك پەخنەگرىك،
يان ياخىيەك لە فىكرى باو
نىشسانىدەن.. بىلەم
لە بەرىكەتوھ شىشان و
شىكىردنەوھى ئەو فرىزووشانەى
بەكارىدىن دەيسەلمىنى كە
سەرچاوەى پەخنەكانيان
شەپانگىزىيە ئەك پادىكالىزىمى
فىكرى، چونكە كاتى پەخنەگرى
جەدى دەكەوئە قسە،
ساىكۆلۇجىاي بەرامبەرەكەى
نادوئىنى وەك ئەندامىكى خاوەن
غىرور لە كۆمەلگادا.. بەلكو
فەلسەفەكەى دەدوئىنى وەك
ئەندامى سىستىمىكى كلىتورى، كە
زىاتىر سىستىمىكى گرىمانەيە.

پەتايەكى تر، ماسقۇشسىيەتى
پۇشنىبىرىيە، كە زۆرچىسار
تەواوگەرى سادىيەتە.. پۇشنىبىرى
ماسقۇشى ئەو كەسەپە كە زۆر
دەلپەقانە سىزاي بىرۇبۇچوون و
فەلسەفەكانى دوئىنى خۇى
دەدا، ئەم پۇشنىبىرەنە ھەمىشە
پابىردووى خۇيان وەك گوناھىك و
بارىكى قورس بەسەر شانى
ئىستاي پۇشنىبىرى خۇيانەوھ
دەبىنن، كە پىيان وايە
ئىستايەكى جوان و مەغرىفىيە..
بەلام لەپاسىتىدا ئەمىرۇش
دەبىتەوھ بە لەغەت بەسەر
سەبەبىنئوھ.. بەمشىتوھىيە
سىنىارىيوى خۇسسىزادان
بەردەوام دەبىت.

ھەموو ئەم پەتايانەش
نىشانەى ھەمىشەى پەتا
سەرەكەكەن كە بانگەوازچىتىيە
لەپىناو تىركىردىنى نەرجسسىيەتداو و
وئىناكىردىنى خۇد وەك
بانگەوازچىيەك، كە لەپاسىتىدا
كەسايەتەكى سادۇماسقۇشى وئە
بەدواى عەرشىكدا، كە ونى
كردووه و ھەرگىز نايدۇزىتەوھ.

بەلام ئىستا كاتى ئەوھ
ھاتووه ئەم بانگەوازچىانە واز لە
ھاتوھاوار بىنن و بەبىدەنگى
لەسەر تەختى شاتق بىكىشەوھ،
تا دەرەت برەخسى لەبەردەم
جىھاننىنى مۇدىلىكى تىرى
پۇشنىبىردا لەسەردەمى
بەسەرچوونى بانگەوازدا.

تەكنىكى پەخنەگرلە 13 تىزدا

■ نووسىنى: قالتەر بنىامين

● و: باران

(1) لەجەنگى ئەدەبىدا

پەخنەگر ستراتېژىيە.

(2) ئەوھى كە ناتوانىت لايەنگر

نەبىت و بەلايەكدا نەيشكىننەتەو،
دەبىت بىدەنگ بىت.

(3) پەخنەگر ھىچ

پەيوەندىيەكى بە پافەكارانى
سەردەمە پۆشەننېرىيەكانى
پايردوۋە نىيە.

(4) دەبى پەخنەگر بە زمانى

ھونەردۆست "سەنەت" بدوئىت،
چونكە ئەو دەستەوازانەى لە
كۆنفرانسەكاندا بەكاردەھىترىن لە
دروشم زياتر نىن. لە دروشمىشدا
تەنھا قىشكەى جەنگ
دەبىستىت.

(5) دەبى قورىمانى بە

بابەتېيون بدوئىت لەپىناوى
لايەنگىرىدا، ئەمە لە حالەتېكدا
گەر ئەو مەسەلەيەى بەرگرى
لېدەكرىت شاينى ئەوۋە بىت.

(6) پەخنە كارىكى ئەخلاقيە.

كاتىك گۆتە لە ھەلسەنگاندنى

ھۆلدەرلەن و كلاسىت، بىھۆفن و

زان پۆلدا ھەلەى كرد،

بەپرسيارى بەكەم لەو ھەلەيە
ئاكارى گۆتە بوو، نەوھك
زىرەكى و دانايىيە ھونەرىيەكەى.

(7) بەلەى پەخنەگرەوۋە

ھاوپىكانى پاشخانى بالان نەوھك
جەماوەر، ياخود لائىكەم
نەوھكانى داھاتوو.

(8) نەوھكانى داھاتوو يا

لەبېردەچنەو، يا ھەلەلەين.
پەخنەگر تەنھا لەبەردەم نوسەر
(دانەن) دا دەمىننەتەو.

(9) گفتوگو ماناى تېكشكانى

كتىبىك بە ھەندى پستەى خۆى.
ئەوھى دەتوانىت تېكشكىنەر
بىت، ھەر ئەو كە دەتوانىت
پەخنەگر بىت.

(10) گفتوگۆى پاستەقېنە

بەھەمان ئەو خۆشەويستىيەوۋە لە
كتىبىك دەكۆلنەتەوۋە كە
ئادەمىخۆرەكان بۆ قوتدانى

كۆرپەيەكى ساواى ئامادە
دەكەن.

(11) ھەماسى ھونەرىي

شتىكى نامۆيە بە پەخنەگر،
چونكە كارى ھونەرىي بەدەست
ئەوۋە شمشىرىكى پرشنگدارە لە
جەنگى ئەقلەكاندا.

(12) بەكورتى، دروستكردنى

پەخنەگر تواناى دارشستنى
دروشمە بەبى خيانەتكردن لە
بىروپاكان. چونكە دروشمەكانى
پەخنەيەكى كەموكورت بىروپاكان
دەگۆپىت بۆ تەنھا مۆدەيەكو
ھىچى دىكە.

(13) دەبى جەماوەر بەردەوام

بىسەلمىننەت كە ھەلەيەو لەگەل
ئەوۋەشدا ھەست بەوۋە بكات كە
پەخنەگر بەناوى ئەوۋەوۋە
دەدوئىت.

تېينى: ئەم بابەتە لە گوڧارى

"فرادىس" ھوۋە ھەرگىراوۋە، "۱.

ك. الجنابى" ھەرگىراوۋە بۆ

ھەرەبى.

فى. ئىيس. نايپول و خەلاتى نۆبلى 2001

• سەردەم

نوسەرئىك كە (بە بۆچوونى نوسەرە
 ەرەبەكان) قورسايى بۆ ەرەبو
 ئىسلام دانائىت. ەر بۆ تمونە
 رۆژنامەى "ئەلشەرق ئەلئەوسەت"
 كە لە لەندەن دەردەچىست لە
 لاپەرەى بەكەمىدا بەم شىئو بە
 گوزارشىتى لە روودلوو كە كرد:
 "خەلاتى نۆبلى ئەدەب بۆ نوسەرئىك
 كە خەلكى ترينىدادە و دژى
 ئىسلامە" ەر لە وەوالە دا ھاتووە
 كە "بەر لە دە رۆژ نايپول ئىسلامى
 بەو مەحكوم كرد كە لە ئىمپىريالىزم
 خراپترە، لە بەرئەو ھى گرتگى بە
 خودى ئاكا كەس ئادات و ئەفەرزى
 دەكات".

شايانى باسە كە ژمارە يەك كەم
 لە كىتەكانى نايپول كراون بە
 ەرەبى و فارسى (ھەلبەت پىئويست
 بەو ناكات كە بلىين وەكو زۆرى
 زۆرى نوسەرە گەرەكانى دونيا
 ھىچى نەكراوە بە كوردى).
 دواجارىش دەپرسىن ئاخۆ وەكو
 ھەندى لە نوسەرە ەرەبەكان دەلێن
 بە ئەنھا ھۆيەكى سىياسى لە پشت
 بەخشىنى نۆبلى ئەمسالەو ھەيە بە
 نايپول: يان ئەم نوسەرەش وەكو
 ھەرداھىتەرىكى گەرە خواوونى
 كۆمەلەك نەيتنى و تايبە ئەندىيە
 لە بەرئەو ھى كارەكانى تەرجمە
 نەكراون نەتوانلەو پەي بە
 جوانپىيانەى بېرى؟

يادەو ھى و وردو درشتى روودلووكانى
 رابردووى بەجۆرئىك لە ياد ماوە كە خەلكى
 دى بېريان چووەتووە.

تەو ھى روودلووكانى نايپول
 سنوورى دورگەكانى ترينىداد
 تىدەپەرتىت، ئەو دورگانەى بە
 سەرچاوە يەكى دەولەمەندى ھەندى
 لە كارەكانى دەژمىردىن. ھەرەھا
 بابەتەكانى مۆركىكى جىھانىيان
 بەخۆو گرتووە. گەرچى كاتى
 ئەكادىمىيەى سویدی بەخشىنى
 خەلاتەكەى بە نايپول راگەيانە،
 كاردانەو ھەيەكى سەير لە رۆژنامە
 ەرەبىيەكاندا بەدى كراو، ھەندى لە
 نوسەرانى ئەو رۆژنامانە گومانىيان
 لە رەوايەتى بەخشىنى خەلاتى نۆبلى
 كرد بە نايپول، ئەو ھەيان خستە روو
 كە ئەدەبو ئەكادىمىيەى سویدی لەم
 دۆخە ئاسكەدا ئەو خەلاتە بدات بە

ئەكادىمىيەى سویدی خەلاتى
 نۆبلى ئەدەبى ئەمسال (2001) ى دا
 بە نوسەرى ئىنگلىز (فى. ئىيس.
 نايپول) و راگەيانە كە ھى
 بەخشىنى ئەم خەلاتە بە نايپول
 ئەو ھەيە كە ئەم نوسەرە توانىو ھەتى
 زمان و دىالېكتە ئارخۆيىيەكان
 بەجۆرئىك تەوزىف بکات كە ھانى
 خۆتەرەن دەدات تا بە روونى
 روودلووكانى رابردو و بېينىن. بېرى
 خەلاتەكەش يەك ملیون دۆلارە.

فى. ئىيس. نايپول لە سالى 1932 دا
 لە دورگەى ترينىداد لە دەرسای كاریى
 ھاتو تە دىناو و سالى 1950 دەچىت بۆ
 بەرىتانياو، لە سالى 1957 ھەو دەست بە
 بۆگۆرئەو ھى چىرۆك و رۆمانەكانى
 دەكات.

يەكئىك لە رۆمانە بەناوبانگەكانى
 رۆمانى (خافوويەك بۆ مستەر
 بېسواس) ە كە لە سالى 1961 دا
 بە چاپى گەياندووە. پاشان لە سالى
 1971 دا خەلاتى پۆكەر دەدرى بە
 كىتەبىكى كە رۆمانىك و چوار چىرۆكى
 گرتو تە خۆ ناوى "لە دەولەتتىكى
 ئازاددا" يە. ھەندىك ھەن كە نايپول
 بە مىراتگى رۆماننوسى ئىنگلىز
 جۆزىف كۆنراد دەزانن كە لە
 كارەكانىدا وەسفى ئەو
 ئىمپىراتۆرىيەتە دەكات كە بەرەو
 ئەمان دەچن. ھەرەھا ئەكادىمىيەى
 سویدی دەلێت كە نايپول كۆمەلەك

Sardam

**Foreign culture
magazine**

No. 17 OCT. 2001 VOL. 3

Concessionaire:
Sherko Bekas

Editor-In - chief :
Raof Begard

Editing Director :
Azad Berzinji

Editorial Staff :
**Rebeen Hardi
Shwan Ahmed
SHAHO SA'EED**

Art production work :
Kadir Meerkhan

Sardam Printing & Publishing House